

गार्ग्यनारायणायष्टुत्तिसवलितं

आश्वलायनीयम्

गृह्यसूत्रम्

तथा

गृह्यपरिशिष्टम्

भट्टकुमारिलस्वामिविरचिता सूत्रानुसारिण्य.

गृह्यकारिकाश्च

एतद्वन्धनय

पणशीकरोपनामकेन वासुदेवशर्मणा

शोधितम्

तच्च

पण्डित ज्येष्ठाराममुकुन्दजीशर्मेणा

मुम्बय्या

जावजी दादाजी इत्येतेषा निर्णयसागराख्यमुद्रायन्त्रे
मुद्रयित्वा प्रसिद्धिं नीतम् ।

शक १८१५—संवत् १९५०—सन १८९४

प्रस्तावना ।

ऋक्सशाखा यायिने विप्रे तपोज्ञानक्रियान्विते ।
दातव्य हितकामाय इति वेदविदो विदुः ॥

विदितमस्त्वेतत्तत्रभनतामनवयविद्यायखिलगुणगता यन्निखिल-
नित्यनैमित्तिककर्मणामशेषजनसंघातनियताचरणीयत्वेनोपदिष्टपोडशस-
स्काराणामाधारभूतप्रयोगरत्नादिविस्तृतमरनिबन्धजातजीनातुभूतमा वला-
यनीय गृह्यसूत्र नाम जगति परीवर्ति । यन्नाश्वलायनशाखा (ऋक्शा-
खा)ध्येतारो वेदिका दशग्रन्थात् पातित्वादनवरत पठति । यस्मि-
न्नानुपूर्व्यागृह्यकर्माण्याह्निकादीनि सर्वे सस्कारा पाकयज्ञादारभ्य पूर्ता-
य त्यकर्मा त च सौत्रश्रुतिमन्त्रगर्भ निबद्धानि सन्ति । एवञ्च सर्वेषां
साहायकमेवगुणविशिष्टमपीदं प्रायोदुरवबोधमेवेति प्रयोगकुशला अपि
सिद्धा प्रतिकर्माभ्यामर्पिज्ञासन्नोऽनवरत सद्विषयस्थले राज्ञातयितुं
सशेरते हिश्यति च । ईदृगापन्निरसनपूर्वकमस्वार्थावगत्यै कलिका
तामुद्रितपुस्तकवत्खण्डीकृतगार्म्यनारायणीयवृत्तिसहितमिदं सम्यक्शु-
द्ध विधाय शोभनसमये च प्राचीनहस्तलिखितानि द्वित्राणि केवलमूलगृ-
ह्यसूत्रपुस्तकानि सपाद्य तद्योजनेनापि यथावत्सशोध्य तदवसाने गृह्य-
सूत्रपतितविप्रयाणा पुराणप्रयोगाणामतीव साहायक गृह्यपरिशिष्ट नामा-
यचयाविभाग संयोज्य तदन्ते चातीव दुर्लभा आश्वलायनगृह्यकारिका
(गृह्यसूत्रार्थगर्भिता श्लोकाञ्जनुमानतो नृवशत) महतायासेन सपाद्य
तास्तपि प्रकरणच्छेदादिकृत्वा कचित्स्थलविशेषे टिप्पण्यादिनीलकृत्य
चुण्ठितस्थले प्रासङ्गिका अस्या कारिका अपि मध्ये सन्निवेशिता सन्ति ।
एतासामालम्बनेन कचन तत्रतत्रानवबुद्धगृह्यसूत्रस्थलेऽर्थवैशद्य स्यात् ।
आशास्यते च समानाधिकरणमेतद्ग्रन्थत्रयमेकस्मिन् पुस्तके सकलितमतो-
न्योयाश्रयेणाखिलविदुषा श्रेयसीमनायासेनेदमारोहणसम स्यादिति

अस्य शोधनसमये “पथा गच्छ स्वलेकचित्” इति दग्दोषादिना यदत्र कचित्स्वलित चक्षुर्विषय स्यात्तर्हि तत्रभव तो निसर्गदयालव सहृद यद्दया विद्वास कणफलीकरणवद्दोषापाकरणेनावरेयुरिति नामनामम भ्यर्थयते ।

भवदीय पणशीकरोपाह्वलक्ष्मणसूनु
वासुदेवशर्मा ।

शृङ्गसूत्रशोधने आदर्शपुस्तकानि ।

- १ पण्डित ज्येष्ठाराम मुकुन्दजीशर्मणा शक १७३९ का
लीन सवृत्तिक शुद्ध सपूर्णम् ।
- २ ,, तेषामेव शुद्धतर सवत् १९२३ कालीन
मूलमात्रमारम्भे प्रुदितम् ।
- ३ ,, शालिवाहन शक १७०० कालीन मूल
सपूर्णम् ।
- ४ ,, कलिकातामुद्रित सवृत्तिक सपरिशिष्ट प
सपूर्णमेव ।
- ५ अस्मदीयमेक शालिवाहन शक १७१२ कालीन मूल-
मात्र साध्रम् ।

आश्वलायनीयगृह्यसूत्राणा सूचीपत्रम् ।

प्रथमाध्याये कण्डिका. १-२४

सूत्र ।	शृष्ठ ।	सूत्र ।	शृष्ठ ।
प्रथमा कण्डिका ।		७ मध्ये विश्वेभ्यो देवेभ्य । <	
१ गृह्यध्याख्याप्रतिज्ञा । १		< दिवसे, दिवाचारिभ्यो	
२ पाकयज्ञप्रकार । २		भूतेभ्य । ”	
३ पाकयज्ञप्रकारस्य त्रै		९ रात्रौ, नक्तचारिभ्यो	
विध्योपदेश । ”		भूतेभ्य । ”	
४ एताद्यपि कर्माणि नि		१० सर्वशेषे रक्षोभ्य । ”	
त्यानि श्रौतेस्तुल्यानि		११ पितृयज्ञेऽपसव्यमय	
आहिताग्नेरपि स्यु । ३		त्र सयेन । ”	
५ पाकयज्ञानामर्थवादरूप		तृतीया कण्डिका ।	
ब्राह्मणम् । ”		१ वक्ष्यमाणकर्मणा हो	
द्वितीया कण्डिका ।		मविधि । ९	
१ सायंप्रातः पक्वहविष्य		२ पवित्राभ्यामाज्यस्यो	
होम । ५		त्पवनम् । १०	
२ देवयज्ञकथनम् । ६		३ पवित्रलक्ष्णोत्पवन	
३ स्वाहाकारेण बलिहर		योर्निर्णय । ११	
णम् । ७		४ आज्यहोमेषु परिस्त	
४ बलिप्रदानदेवतानिर्णय । ”		रणनिर्णय । १३	
५ दिक्षु देवताभ्यो देव		५ पाकयज्ञेष्वजाज्यभाग	
तापुरुषेभ्यो बलिहरणम् । ”		निर्णय । ”	
६ मध्ये ब्रह्मणे ब्रह्मपु		६ ब्रह्मण आवश्यकता	
रुषेभ्यो बलिहरणम् । ”		विचार । ”	

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
७ अनादेशो नामधेयेन होम ।	१४	६ पिण्डानां मृद्धिशेषक यनम् ।	२४
८ अनादेशो देवतानिर्णय ।	१५	पट्टी कण्डिका ।	२५
९ एकवर्हिरादियज्ञा स मकालीना ।	१६	१ ब्राह्मादि अष्टवावि वाहकयनम् ।	२०
१० प्रमाणभूत यज्ञगावो दाहरणम् ।	१७	सप्तमी कण्डिका ।	२१
चतुर्थी कण्डिका ।	१८	१ विवाहे देशवर्मग्राम-वर्मकुलधर्माणां कर्तव्यता ।	२२
१ चौलर्मादीनां काल ।	१९	२ जनपदधर्मादि वक्ष्यमाण सर्वत्र समानम् ।	२३
२ सर्वस्मिन्काले विवाहमिच्छति ।	२०	३ पाणिग्रहणविधि ।	२४
३ आज्यहोम ।	२१	४ कयेच्छुनाहुतिग्रहणम् ।	२५
४ ऋगाहुतयो व्याहृत्या हुतयन् ।	२२	५ उभयकामिना अहुः षाहुलिसहितहस्ताग्रहणम् ।	२६
५ उभयाहुतिसमुच्चय त्वेके ।	२३	६ अश्विदक्षकुम्भप्रदक्षिणे वधूजपमन्त्र ।	२७
६ एके अनादेशाहुतीरनिच्छति ।	२४	७ अश्मारोहणे आचार्यजपमन्त्र ।	२८
७ तेषामाहुतयः ।	२५	८ लाजहोमप्रकार, भावादिर्द्विर्लज्जानावपति ।	२९
पञ्चमी कण्डिका ।	२६	९ वरो जामदग्न्यञ्चेत्त्रिर्लज्जानावपति ।	३०
१ वशापरीक्षा ।	२७	१० लाजाया हविरवधारणम् ।	३१
२ वरगुणकथनम् ।	२८		
३ कयागुणकथनम् ।	२९		
४ परीक्षातरम् ।	३०		
५ क्षेत्राद्यष्टमृत्पिण्डैः परीक्षा ।	३१		

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
११ वरकर्तृकमवदानम् ।	२५	६ देशभूतचतुष्पदादौ	
१२ अवदानमेव सर्वत्र ।	"	जपमन्त्र ।	"
१३ वरकृतकहोममन्त्रा ।	"	७ पथिका ईक्षका सन्ति	
१४ अमन्त्रक शर्पपुटेन वधू		चेत्तानेतया ईक्षेत ।	३०
कर्तृक लाजादानम् ।	२६	८ गृहप्रवेशमन्त्र ।	"
१५ एके लाजानोप्य पश्चा		९ उपवेशनदधिप्राशन	
त्परिणयन्ति ।	"	हृदयाजनादय ।	"
१६ शिलाविमुञ्चनम् ।	२७	१० विवाहावधिर्ब्रह्मचर्य	
१७ दक्षिणशिला विमुञ्चति ।	"	वारणादि ।	३१
१८ उत्तरशिला विमुञ्चति ।	"	११ त्रिरात्र द्वादशरात्र	
१९ सप्तपदीगमनम् ।	"	वा ब्रह्मचर्यधारणम् ।	३२
२० उभयो शिरसि उ		१२ सप्तत्सर वा ब्रह्मचर्य	
दकुम्भसेचनम् ।	२८	धारणम् ।	"
२१ ग्रामांतरगमने अन्त-		१३ अतानंतर वधूवल्लदानम् ।	"
रा वसति ।	"	१४ ब्राह्मणेभ्योऽन्नदानम् ।	"
२२ धृवारु धत्वादि दृष्ट्वा		१५ स्वस्तिवाचनम् ।	"
वाग्विसर्जनम् ।	"	नवमी कण्डिका ।	
अष्टमी कण्डिका ।		१ पाणिग्रहणप्रभृतिगृह्या	
१ यानारोहणमन्त्र ।	२९	ग्निपरिचरणम् ।	"
२ नावारोहणमन्त्र ।	"	२ अग्नौ नष्टे प्रायश्चित्त	
३ उदकावुत्तारणमन्त्र ।	"	कृत्वा पुनरग्निपरिग्र	
४ वधूर्यदि रोदिति तदा		हणम् ।	३३
एता जपेत् ।	"	३ एके अग्न्युपशांतौ प	
५ विवाहाम्नि गृहीत्वा		त्वा ग्रहण वदन्ति ।	"
गतव्यम् ।	"	४ अग्निहोत्रविधानेनाग्नि	
		परिग्रहणम् ।	"

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
१ होमादिकालव्याख्या ।	३४	१७ अग्नेरुत्तरपूर्वदेशे होम ।	३९
६ होमद्रव्यकथनम् ।	”	१८ हविषो देशनियम ।	”
७ द्रव्याभावे द्रव्यांतर कथनम् ।	”	१९ पञ्चावत्तिहोमनियम ।	”
८ सायंप्रातर्होम ।	”	२० स्विष्टकृद्धोमनियम ।	४०
✕ दशमी कण्डिका ।		२१ स्विष्टकृद्धोमे हवि शे ष नास्ति ।	”
१ पार्वणस्थालीपाक ।	३९	२२ स्विष्टकृद्धोममन्त्र ।	”
२ भोजननियम ।	”	२३ पूर्णपात्रनिनयनम् ।	”
३ इध्मावर्हिषोर्वधनम् ।	”	२४ पूर्णपात्रनिनयनकाल ।	”
४ देवताकथनम् ।	”	२५ पाकयज्ञतन्त्रम् ।	४१
५ काम्यदेवताकथनम् ।	३६	२६ दक्षिणादानम् ।	”
६ शूर्पमुष्टिनिर्वपणम् ।	”	✕ एकादशी कण्डिका ।	
७ शूर्पमुष्टिप्रोक्षणम् ।	३७	१ पशुकल्प ।	”
८ अवघातप्रक्षालननाना श्रवणानि ।	”	२ पक्षपस्पर्शनम् ।	४२
९ एकत्र श्रवण वा ।	”	३ पशुप्रोक्षणम् ।	”
१० नानाश्रवणविधानम् ।	”	४ पशुनिनयनम् ।	”
११ एकत्र श्रवणविधानम् ।	”	५ मन्त्रवर्ज पशुनिनयम् ।	४३
१२ आज्योत्पवनादि ।	३८	६ उरूमूकाहरणम् ।	”
१३ आधारराज्यभागौ स्वि ष्टकृद्धोमश्च ।	”	७ शामित्रकथनम् ।	”
१४ आग्नेयादिहोम ।	”	८ पञ्चन्नारम्भणम् ।	”
१५ आज्यभागयोर्यज्ञत्वस्तु रूपत्वम् ।	”	९ अन्नारम्भकर्तृकथनम् ।	”
१६ यज्ञपुरुषस्योप्पवेशननि- यम ।	३९	१० वपाहोम ।	”
		११ स्थालीपाकश्रवणम् ।	४४
		१२ पञ्चवदान स्थालीपा कहोमश्च ।	४५

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
१३ अवदानसहितहोमो वा । ४९		२ तस्य कालनिर्णय । ९०	
१४ प्रत्येकावदाने द्विद्विर वदानम् । ”		३ होममन्त्र । ”	
१५ तूष्णी हृदयशूलचरणम् ।		४ सीमतसूहनम् । ९१	
✕ द्वादशी कण्डिका ।		५ चतुर्वा सूहति । ”	
१ चैत्ययज्ञे स्विष्टकृत प्राग्वलिहरणम् । ४६		६ वीणागायकप्रेषणम् । ९२	
२ विदेशस्थचैत्यपक्षे प लाशवृत्तेन बलिहरणम् । ”		७ गेयगाथाकथनम् । ”	
३ भयसभावनाया वृत्ताय शरुदानम् । ”		८ ब्राह्मण्यो यद्वज्रयुक्ता दाचरणम् । ”	
४ नद्यतरा चेतुववरूप दानम् । ४७		९ दक्षिणादानम् । ”	
५ धवतरिश्चैत्यश्चेत्पुरो हिताय बलिहरणम् । ”		✕ पञ्चदशी कण्डिका ।	
✕ त्रयोदशी कण्डिका ।		१ जातकर्म । ”	
१ पुसवन, अनवल्लोभन च । ”		२ मेधाजननजप । ९३	
२ पुसवन कर्म । ”		३ असस्पर्शनम् । ९४	
३ प्रक्षवचनम् । ४८		४ नामकरणम् । ९५	
४ त्रि प्राशनम् । ”		५ नामलक्षणम् । ”	
५ अनवल्लोभन कर्म । ४९		६ चतुरक्षर वा नाम । ”	
६ नस्त्रकरणम् । ”		७ नास्ति वामनानिर्णय । ”	
७ हृदयस्पर्शमन्त्र । ”		८ पुनामभेयानि शुग्मा क्षराणि । ९६	
✕ चतुर्दशी कण्डिका ।		९ स्त्रीनामभेयानि अयु ग्माक्षराणि । ”	
१ सीमतोत्थयन कर्म । ९०		१० अभिवादननाम ।	
		११ मूर्धावप्राणजप । ”	
		१२ कुमार्या अमन्त्रक कर्म । ९७	

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
१२ अवदानसहितहोमो वा । ४९		२ तस्य कालनिर्णय । ९०	
१४ प्रत्येकावदाने द्विद्विर		३ होममन्त्र । ”	
वदानम् । ”		४ सीमतयूहनम् । ९१	
१९ तूष्णीं हृदयशलाचरणम् ।		५ चतुर्वा यृहति । ”	
✕ द्वादशी कण्डिका ।		६ वीणागायकप्रेषणम् । ९२	
१ चैत्ययज्ञे स्थिष्टकृत		७ मेयगाथाकथनम् । ”	
प्राग्वलिहरणम् । ४६		८ ब्राह्मण्यो यद्वज्रसुस्त	
२ विदेशस्थचैत्यपक्षे प		दाचरणम् । ”	
लाशदूतेन बलिहरणम् । ”		९ दक्षिणादानम् । ”	
३ भयसभावनाया दूताय		✕ पञ्चदशी कण्डिका ।	
शस्त्रदानम् । ”		१ जातकर्म । ”	
४ नद्यन्तरा चेत्यवरूप		२ मेधाजननजप । ९३	
दानम् । ४७		३ असम्पर्शनम् । ९४	
५ ध्वजतरिश्मैत्यश्चेत्पुरो		४ नामकरणम् । ९५	
हिताय बलिहरणम् । ”		५ नामलक्षणम् । ”	
✕ त्रयोदशी कण्डिका ।		६ चतुरस्तर वा नाम । ”	
१ पुसवन, अनयलोभन च । ”		७ नाक्षि कामनानिर्णय । ”	
२ पुसवन कर्म । ”		८ पुनामधेयानि शुभा	
३ प्रश्ववचनम् । ४८		क्षराणि । ९६	
४ त्रि प्राशनम् । ”		९ स्त्रीनामधेयानि अयु	
५ अनयलोभन कर्म । ४९		ग्माक्षराणि । ”	
६ नलाकरणम् । ”		१० अभिवादननाम ।	
७ हृदयस्पर्शमन्त्र । ”		११ मूर्धाविघ्राणजप । ”	
✕ चतुर्दशी कण्डिका ।		१२ कुमार्या अमन्त्रक कर्म । ९७	
१ सीमतोजयन कर्म । ५०			

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
घोडशी कण्डिका ।		१४ एवमुत्तरत ।	६१
१ अन्नप्राशनम् ।	"	१५ तुरधारशोवनमन्त्र ।	"
२ अन्नमासाप्राशनम् ।	"	१६ नापितानुशासनम् ।	"
३ तित्तिरिमासाप्राशनम् ।	"	१७ केशसन्निवेशकरणम् ।	६२
४ घृतौदनाप्राशनम् ।	"	१८ कुमार्या अमन्त्रकम् ।	"
५ अन्नाशनमन्त्र ।	"	अष्टादशी कण्डिका ।	
६ कुमार्या अमन्त्रकम् ।	५८	१ गोदान कर्म ।	"
× सप्तदशी कण्डिका ।		२ तत्र कालनिर्णय ।	"
१ चौल कर्म ।	"	३ मन्त्रे केशशब्देषु श्म	
२ पूर्णपात्रावाहनम् ।	"	श्रुशब्दकरणम् ।	६३
३ कुमारवन्द्यान द्व या		४ श्मश्रुनपनम् ।	"
सादन च ।	"	५ क्षुरवाराशोवने विशेष	
४ कुशपिञ्जलहस्तकुमार		पमन्त्र ।	"
पित्रवन्द्यानम् ।	५९	६ नापितानुशासनम् ।	"
५ ब्रह्मा वा कुशपिञ्ज		७ आचार्याय दानप्रार्थना ।	"
लानि वारयेत् ।	"	८ दक्षिणादानम् ।	"
६ अपूनिनयनमन्त्र ।	"	९ सवत्सरनताचरणादेश ।	"
७ शिरउ दनमन्त्र ।	"	एकोनविंशतितमा कण्डिका ।	
८ कुशपिञ्जलनिवानमन्त्र ।	६०	१ उपनयन अष्टमे वर्षे	
९ तेषु तान्मक्षुरन्वापनम् ।	"	ब्राह्मणस्य ।	६४
१० केशच्छेदनमन्त्र ।	"	२ गर्भाष्टमे वर्षे वा ।	"
११ केशस्थापनम् ।	"	३ एकादशे वर्षे क्षत्रियस्य ।	"
१२ द्वितीयस्य तृतीयस्य		४ द्वादशे वैश्यस्य ।	"
मन्त्रौ ।	६१	५ आपोदशात् ब्राह्मणस्य ।	
१३ चतुर्थस्य मन्त्र ।	"	६ आद्वाविंशत् क्षत्रियस्य,	
		आचतुर्विंशत् वैश्यस्य ।	"

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
७ अत ऊर्ध्व अचीर्णप्रा यश्चित्तान्नाध्यापयेत् ।	६४	२ मुखमार्जनम् ।	६९
८ सवीतचर्मनिर्णय ।	६५	३ तेजसा मार्जनं जानाति ।	७०
९ परिधेयवासोनिर्णय ।	७१	४ सावित्र्युपदेशप्रार्थना ।	७१
१० मेन्वलाधिकार ।	७२	५ सावित्र्युपदेश ।	७२
११ मेन्वलानिर्णय ।	७३	६ सावित्रीवाचनम् ।	७३
१२ दण्डाधिकार ।	७४	७ ब्रह्मचारिणो हृदयदेशे ऊर्ध्वकुलिस्थापनम् ।	७४
१३ दण्डनिर्णयो दण्डप रिमाण च ।	६६	X द्वाविंशतितमा कण्डिका ।	
X विशतितमा कण्डिका ।		१ ब्रह्मचर्यदेश ।	७५
१ सर्वे दण्डा सर्वेषां भ वन्ति ।	७५	२ ब्रह्मचर्यदेशमन्त्र ।	७५
२ आचार्यस्य उपवेशननि यम ।	७६	३ वेदब्रह्मचर्यकालनियम ।	७६
३ ब्रह्मचारिण उपवेशन नियम ।	७७	४ वेदग्रहणा त वा ब्रह्म चर्य भवति ।	७७
४ साङ्गुष्ठपाणिग्रहणम् ।	७८	५ भिक्षुकालनियम ।	७८
५ पाणिग्रहणमन्त्र ।	७९	६ समिदाधानशालनि- यम ।	७९
६ आदित्यावेशणम् ।	८०	७ प्रथमभिक्षानिर्णय ।	८०
७ जपमन्त्र ।	८१	८ भिक्षामन्त्र ।	८१
८ श्रद्धाशिवर्तनम् ।	८२	९ भैक्ष्यमाचार्याय निवे दयेत् ।	८२
९ हृदयस्पर्शनम् ।	८३	१० पाकयज्ञ ।	८३
१० जमन्त्रक समिदाधानम् ।	८४	११ आधाराज्यभाग-तहो ममन्त्र ।	८४
एकविंशतितमा कण्डिका ।		१२ सावित्र्या द्वितीयम् ।	८५
१ एके मन्त्रेण समिदाधान वदन्ति ।	८५	१३ महानाश्यादिहोम ।	८५

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
१४ ऋषिभ्यस्तृतीयम् ।	७३	११ ब्रह्मप्रतिज्ञा ।	७८
१५ सौमिष्टकृत चतुर्थम् ।	"	१२ अपरप्रतिज्ञा जपश्च ।	"
१६ वेदसमाप्तिवाचनम् ।	"	१३ याज्यलक्षणम् ।	"
१७ ब्रह्मचर्यत्रतधारणम् ।	७४	१४ १८ अकार्यनिर्णय ।	"
१८ मेधाजननम् ।	"	१९ सोमप्रमाकप्रश्न ।	७९
१९ उदकुम्भाभिषेकवाचनम् ।	"	२० कार्यविधि ।	"
२० त्रतदेशव्याख्याशेष ।	"	२१ निषेधविधि ।	"
२१ अनुपेतस्य एष विधि विशेष ।	७५	२२ आज्याहुतिहोम	"
२२ उपेतपूर्वस्य विधि	"	२३ अनाहिताहिताग्निगृ ह्यशेष ।	८०
२३ कृतमकृत च ।	"	चतुर्विंशतितमा कण्डिका ।	
२४ गोदानमनुक्तम् ।	"	१ ऋत्विजे मधुपर्कहरणम् ।	"
२५ कालोऽनुक्त ।	"	२ गृहागताय स्नातकाय विवाहार्थिने ।	"
२६ सावित्री ।	"	३ राज्ञे उपस्थिताय ।	"
त्रयोविंशतितमा कण्डिका ।		४ आचार्यादिभ्य ।	८१
१ ऋत्विगलक्षणम् ।	"	५ मधुपर्कस्वरूपनिर्णय	"
२ एके सुबान वदति ।	७६	६ ब्रव्यालोभे प्रतिनिधि ।	"
३ वरणनियम ।	"	७ आसनादिदाननियम ।	"
४ वरणविशेषनियम ।	"	८ आसनगृहीतु कर्म ।	"
५ सदस्यकथनम् ।	"	९ पादप्रक्षालननियम ।	८२
६ वरणविशेष ।	७७	१० वामपादप्रक्षालनम् ।	"
७ होतुवरणमन्त्र ।	"	११ अर्घ्यग्रहणम् ।	"
८ ब्रह्मवरणमन्त्रः ।	"	१२ अर्घ्यग्रहणमन्त्र ।	"
९ अथर्व्यादिवरणमन्त्र ।	"	१३ मधुपर्कक्षणमन्त्र ।	"
१० होतृप्रतिज्ञा ।	७८		

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
१४ मधुपर्कग्रहणादिमन्त्र ।	८२	२२ द्वितीयाचमनम् ।	८४
१५ त्रिरुद्धरणम् ।	८३	२३ आचातोदकाय गोदानम् ।	८५
१६ मधुपर्कभोजनम् ।	८४	२४ आलम्बनसत्त्वे जपो	
१७ सर्वभक्षणनिषेध ।	८४	ऽनुज्ञा च ।	८५
१८ तृप्तिर्निषेध ।	८५	२५ उत्सर्गसत्त्वे उत्सर्गश्च ।	८६
१९ अनशिष्टमधुपर्कप्रक्षेप ।	८६	२६ मधुपर्काङ्ग भोजनम्	
२० सर्वभक्षण वा ।	८६	मास न भवति ।	८७
२१ आचमनम् ।	८७		

द्वितीयाध्याये काण्डका. १-१०

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
प्रथमा कण्डिका ।		१२ परिदानांतरम् ।	८९
१ श्रवणाकर्मकालनियम ।	८६	१३ बालमन्तरा नन्यवेद्यु ।	९०
२ सञ्चकलशदर्शस्थापनम् ।	८७	१४ सायंप्रातर्बलिहरणम् ।	९१
३ विषा कार्यम् ।	८८	१५ प्रकारांतरबलिहरणम् ।	९२
४ अस्तामिते स्थालीपाक		द्वितीया कण्डिका ।	
होम ।	८९	१ आश्वयुजीकर्म ।	९३
५ अवस्थाननियम ।	९०	२ स्थालीपाकहोम ।	९४
६ पुरोडाशोपरि होम ।	९१	३ गृपातकहोम ।	९५
७ घानाञ्जलिहोम ।	९२	४ आहिताग्ने आग्रयण	
८ हुतशेषसमापनम् ।	९३	स्थालीपाक ।	९६
९ सर्पबलिहरणम् ।	९४	५ अनाहिताग्नेर्विशेष ।	९७
१० प्रदक्षिणोपवेशने परि		तृतीया कण्डिका ।	
दानमन्त्रश्च ।	९५	१ प्रत्यवरोहणकर्मकाल ।	९८
११ अमात्याय परिदानम् ।	९६	२ पौर्णमास्या वा ।	९९

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
३ पायसहोममन्त्रौ ।	९३	८ अनहुहो यवसमाह	
४ स्विष्टकृत्तिषेध ।	”	रेद्धा ।	९८
५ जपमन्त्र ।	९४	९ त्रयाणामप्यसभवे अ	
६ पुनर्जपमन्त्र ।	”	ग्निना कक्ष दहेत् ।	९९
७ अमात्यप्रवेश ।	९५	१० पूर्वोक्तपक्षद्वये मनसा	
८ ज्यायान् ज्यायान् वा		ध्यानम् ।	”
प्रविशति ।	”	११ चतुर्णामेकस्याप्यनुष्टा-	
९ मन्त्रविदो मन्त्रजप ।	”	ने नानष्टक स्यात् ।	”
१० उत्थाय त्रिर्जपमन्त्र ।	”	१२ देवताविकल्पप्रदर्शनम् ।	”
११ त्रिदिग्मुखानां चतुर्थ		१३ वषाहोममन्त्र ।	१००
जपमन्त्र ।	”	१४ सप्त होममन्त्र ।	१०१
१२ स्वस्त्ययनवाचनम् ।	”	१५ स्विष्टकृत्ति अष्टमहोम ।	”
चतुर्थी कण्डिका ।		१६ स्वस्त्ययनवाचनम् ।	१०२
१ अष्टकाकर्मकाल ।	९६	पञ्चमी कण्डिका ।	
२ एकस्या अष्टम्या वा ।	”	१ अचष्टक्य कर्म ।	”
३ पूर्वदिवसे सप्तम्या पि		२ मासकल्पादि ।	”
तृम्यो दानम् ।	”	३ पिण्डपितृयज्ञकल्पत्व-	
४ ओदनकृसरपायसाना		प्रदर्शनम् ।	१०३
श्रपणम् ।	९७	४ पितृभ्य पिण्डनिपरणम् ।	”
५ चतु शरावपरिमितघा		५ मातृपितामहीप्रपिता-	
य पिष्ट्वापूपश्रपणम् ।	”	महीभ्य पिण्डनिपरणम् ।	”
६ मन्त्राष्टकैर्होम , यावज्जि		६ अवटसरयानिर्णय ।	१०४
कामयेत् तावज्जिर्वा ।	९८	७ पित्रादिपिण्डस्थानम् ।	”
७ परदिने अष्टम्या अ		८ मात्रादिपिण्डस्थानम् ।	”
ष्टका, पशुना स्थाली		९ एतेन माज्यावर्ष कर्म	
पाकेन वा ।	”	व्याख्यातम् ।	१०७

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
१० माध्यावर्षकर्मणि मासि मासि पितृभ्य एव आ द्ध कर्तव्यम् । १०७		८ नावारोहणमन्त्र । ११०	
११ अन्वष्टक्ये नवावरान् भोजयेत् । ”		९ नवरथेऽय विशेष । ”	
१२ अशक्तौ सप्त पञ्च त्रीन् एक वा । ”		१० कुटुम्बोपयोगिद्रव्या हरणम् । ”	
१३ वृद्धिकर्मणि पूर्वकर्मणि च शुम्भा भोजयेत् । १०८		११ गृहसमीपागमनम् । ”	
१४ पूर्वेषु अष्टम्या काम्ये एकोद्दिष्टे च अयुग्मान् । ”		१२ रथावरोहणमन्त्र । ”	
१५ वृद्धिपूर्तेषु दक्षिणावी ती तिलकार्ये यवदा न च । ”		१३ नवरथावरोहणमन्त्र । १११	
पट्टी कण्डिका ।		१४ जपमन्त्र ”	
१ रथारोहणात्पूर्वं तत्स्प र्शनमन्त्र । ”		१५ पुनर्जपमन्त्र । ”	
२ अक्षस्पर्शमन्त्र । १०९		सप्तमी कण्डिका ।	
३ आरोहणक्रमस्तन्मन्त्रश्च । ”		१ वास्तुपरीक्षा । ”	
४ रश्मिस्पर्शनमन्त्र । ”		२ भूमिलक्षणम् । ”	
५ गमनप्रवर्तमानेषु रथेषु जपमन्त्र । ”		३ भूमेरपरलक्षणम् । ”	
६ शकटायारोहणेऽप्यय मन्त्र । ”		४ अपरलक्षणम् । ”	
७ शकटायद्धस्पर्शनम न्त्र । ११०		५ विरुद्धवृत्तौत्पादनम् । ”	
		६ भूमेरुच्चनिम्नतानि र्णय । ११२	
		७ भोजनगृहस्थाननिर्णय । ”	
		८ तत्फलकथनम् । ”	
		९ सभागृहस्थाननिर्णय । ”	
		१० तत्फलकथनम् । ११३	
		११ तदपरस्थाननिर्णय । ”	
		अष्टमी कण्डिका ।	
		१ वास्तुपरीक्षणक्रमवर्णनम् । ”	
		२ स्वतस्तनन तत्पूरण च । ”	

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
३ प्रशस्तमध्यमगर्हित वास्तुनिर्णय ।	११३	नवमी कण्डिका ।	
४ पुनर्जलैस्तत्पूरण च ।	११४	१ वशाधानम् ।	११६
५ प्रशस्तमध्यमगर्हितनि र्णय ।	"	२ वशाधानमन्त्र ।	"
६ ब्राह्मणवास्तुकथनम् ।	"	३ मणिकप्रतिष्ठापनम् ।	"
७ क्षत्रियवास्तुकथनम् ।	"	४ त मन्त्रांतरविधानम् ।	११७
८ वैश्यवास्तुकथनम् ।	"	५ मणिकसिञ्जनमन्त्र ।	"
९ वास्तुकर्षणम् ।	"	६ वास्तुसमताकरणम् ।	"
१० समचतुष्कोण दीर्घ वा ।	"	७ तत्प्रोक्षणम् ।	"
११ वास्तुप्रोक्षणम् ।	११५	८ अविच्छिन्नजलधारादानम् ।	"
१२ अविच्छिन्नधारया प्रो क्षणमन्त्र ।	"	९ स्थालीपाकश्रवणादि शिववाचनम् ।	"
१३ अन्तरगृहप्रभेदनि र्णय ।	"	दशमी कण्डिका ।	
१४ स्थूणानां गर्तेषु वि शेषविधि ।	"	१ गृहप्रपदनम् ।	११८
१५ मध्यमस्थूणागर्ते वि शेष ।	"	२ जीवद्वृगृहप्रपदनम् ।	२
१६ मध्यमस्थूणागर्ते मन्त्र ।	११६	३ तत्कालनिर्णय ।	"
		४ होमकर्म ।	११९
		५ अनुमन्त्रणम् ।	"
		६ आयतीमन्त्र ।	"
		७ एके आयरुक्तमिच्छति ।	"
		८ अगुरुमचीना आयती मन्त्र ।	"

तृतीयाध्याये कण्डिका १-१२

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
प्रथमा कण्डिका ।		१ पितृतर्पण दक्षिणा च । १२७	
१ पञ्चयज्ञप्रतिज्ञा । १२०		६ अनध्यायेऽध्ययननि- षेधो न ब्रह्मयज्ञस्य । १२८	
२ पञ्चाना नामकथनम् । ”		७ ब्रह्मयज्ञानध्याय । ”	
३ पञ्चाना स्वरूपकथनम् । ”		पञ्चमी कण्डिका ।	
४ अहरह वर्तन्यता । १२१		१ अध्ययनप्रारम्भ । ”	
द्वितीया कण्डिका ।		२ अध्ययनकालनियम । १२९	
१ स्वाध्यायविधि । १२२		३ अध्ययनतिथिनियम । ”	
२ स्वाध्यायाध्ययननियम । ”		४ आज्यभागाहुति । ”	
३ उष्पूर्वा ग्राह्णी स मस्ता ब्यात् । १२३		५ दधिसक्नुहोम । ”	
४ सावित्र्यध्ययननियम । १२४		६ होममन्त्र । १३०	
तृतीया कण्डिका ।		७ अये मन्त्रा । ”	
१ स्वाध्यायक्रम । ”		८ एको मन्त्र । ”	
२ अध्ययने दैवाहुतिनि- यम । १२५		९ अपर एको मन्त्र । ”	
३ अध्ययने पैत्राहुतिनि- यम । ”		१० देवताहोमादिमार्जनम् । ”	
४ अध्ययने कालावधि । १२६		११ जपनियम । १३१	
चतुर्थी कण्डिका ।		१२ व्याहृतिसावित्रीजपो वेदारम्भश्च । ”	
१ देवतर्पणम् । ”		१३ उत्सर्गविधि । ”	
२ ऋषितर्पणम् । १२७		१४ अध्ययनकालनिर्देश । १३२	
३ प्राचीनावीती । ”		१५ ब्रह्मचारिधर्मयुक्तो- ऽधियीत । ”	
४ आचार्यतर्पणम् । ”		१६ ब्रह्मचारिणामप्यध्य- यनम् । ”	

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
१७ समावृत्तो जाया गच्छे- दित्येके ।	१३२	९ तत्र मन्त्रचतुष्टयम् ।	१३६
१८ प्रजोत्पत्त्यर्थं जायाग मनम् ।	"	३ सध्व्योपासनम् ।	"
१९ उपाकरणम् ।	"	४ सायकाले कर्तव्यनि यम् ।	१३७
२० षण्मासात्ताष्टकादि ।	"	५ प्रातः सध्याया नियम ।	"
२१ साविष्यादितर्पणम् ।	१३३	६ सध्याया कालनिर्णय ।	"
२२ आचार्यादितर्पणम् ।	"	७ कपोतपाते होमजपौ ।	"
२३ एतदुत्सर्जनम् ।	"	८ अर्यार्थं गच्छ-होमजपौ ।	"
षष्ठी कण्डिका ।		९ नष्ट लब्धुमिच्छ-हो मजपौ ।	१३८
१ कान्वकर्मस्थाने पाक यज्ञ ।	"	१० महातमध्वान गमिष्य न्होमजपौ ।	"
२ पुरोडाशस्थाने चरु ।	१३४	अष्टमी कण्डिका ।	
३ कामप्राप्तिफलम् ।	"	१ समावर्तने गुरुदक्षिणा निर्णय ।	"
४ नैमित्तिकहोम ।	"	२ दानद्रव्यालभे आचा र्यायैव दानम् ।	"
५ होममन्त्र ।	"	३ समिदाहरणनियम ।	"
६ अशुभस्वप्नदर्शने उ पस्थानमन्त्र ।	"	४ कामनाविशेषे समि- क्षिर्णय ।	"
७ मन्त्रातरं च ।	१३५	५ उभयीमुभयकाम ।	१३९
८ जृम्भणादौ जपमन्त्र ।	"	६ समिचदानादिगोदानम् ।	"
९ अगमनीयागमनादावा ज्यहोम ।	"	७ मन्त्रानात्मवाचका कु र्यात् ।	"
१० तत्र समिदाधानं वा ।	१३६	८ मर्दननियम ।	"
११ तत्र मन्त्रजपो वा ।	"		
सप्तमी कण्डिका ।			
१ आदित्योपस्थानमन्त्र ।	"		

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
९ छानाञ्जननियम ।	१२९	६ आचार्यजपमन्त्र ।	१४४
१० कुण्डलचन्दनम् ।	१४०	७ जपानंतरमनुमन्त्रणम् ।	॥
११ अनुलेपननियम ।	॥	८ तस्य प्रशमा ।	॥
१२ स्रग्भवनम् ।	॥	९ पक्षिणाममनोज्ञा वाच	
१३ तत्रायनियम ।	॥	श्रुत्वा जपमन्त्र ।	॥
१४ उत्रादानम् ।	॥	१० मृगस्यामनोज्ञा वाच	
१५ वैणवदण्डदानम् ।	१४१	श्रुत्वा जपमन्त्र ।	१४५
१६ मण्युष्णीषसमिधादानम् ।	॥	११ भयप्राप्तौ जपमन्त्र ।	॥
नवमी कण्डिका ।		एकादशी कण्डिका ।	
१ उपदेशमन्त्र ।	॥	१ सर्वदिग्भ्यो भये जप	
२ प्रत्यृच समिधादानम् ।	१४२	होमौ च ।	॥
३ मद्युपर्कपूजनम् ।	॥	२ जपमन्त्र सूक्तशेषम् ।	१४६
४ अनुज्ञाते समावर्तन		द्वादशी कण्डिका ।	
ज्ञानम् ।	॥	१ राजसन्नाहनम् ।	॥
५ त्रतनियम ।	॥	२ तत्र जपमन्त्र ।	१४७
६ निषेधनियम ।	१४३	३ राज्ञे वचनदानमन्त्र ।	॥
७ निषेधनियमांतरम् ।	॥	४ धातुर्दानमन्त्र ।	॥
८ स्नातकस्य माहात्म्यम् ।	॥	५ राज्ञो जपमन्त्र ।	॥
दशमी कण्डिका ।		६ स्त्रीयजपमन्त्र ।	॥
१ शुरवे नामकथनम् ।	॥	७ इषुषिदानमन्त्र ।	॥
२ उपवेशनानुज्ञा ।	॥	८ रथगमने जपमन्त्र ।	॥
३ उच्चैर्नामकथनम् ।	॥	९ अश्वालुमन्त्रणम् ।	॥
४ उपाशुकथनमन्त्र ।	॥	१० हृष्टनवेक्ष्यमाणजपमन्त्र ।	॥
५ शिष्यस्त्रोपाशुकथन		११ तल्लनक्ष्यमानराजजप	
मन्त्र ।	१४४	मन्त्र ।	१४८

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
१२ सारयमाणे जपमन्त्र । १४८		१७ दु-दुभिवादनमन्त्र ।	११
१३ राजेक्षणमन्त्र ।	११	१८ नाणत्यागमन्त्र ।	११
१४ सौपर्णमन्त्र ।	११	१९ युद्धयमाने राजनि पु-	
१९ अनुक्रमेण पवगमनम् ।	११	रोहितजपमन्त्र ।	१४९
१९ युद्धप्रदेशनियम ।	११	२० तत्र पुनर्मन्त्र ।	११

चतुर्थाध्याये कण्डिका १-९

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
प्रथमा कण्डिका ।		१२ तत्स्थान नहुलौषधिक	
१ वाविपीडितस्याहि		भवेत्	१९१
तामे कर्तव्यम् ।	१४९	१३ कण्टकिवृक्षाद्युद्धासनम् ।	११
२ ग्रामकामत्ये प्रमाणम् ।	११	१४ विशेषविधि ।	११
३ ग्रामे वास्तव्यत्ये प्र		१५ प्रेतस्य केशादिवपनम् ।	१९२
माणम् ।	१९०	१६ बहिराज्यादितस्थानम् ।	११
४ अगद सोमादिभिरि		१७ पृषदाज्यकथनम् ।	११
ह्वा ग्राम विशेषत् ।	११	द्वितीया कण्डिका ।	
५ अनिष्टा वा ग्राम प्रविशेत् ।	११	१ अग्निशयनपात्राध्यान	
६ नृतस्याहिताग्नेश्चिताभू-		यनम् ।	१९३
मिश्रननम् ।	११	२ प्रेतानयननियम ।	११
७ स्नातस्य निम्नोच्चनि		३ शकटादिना प्रेतानयन	
यम् ।	१९१	मित्येके ।	११
८ स्नातरय आयामनियम ।	११	४ अनुस्तरणीपशुकथनम् ।	११
९ स्नातस्य विस्तृतिनियम ।	११	५ तत्र पशुविशेष ।	१९४
० स्नातस्यापोनियम ।	११	६ अजापशुवर्णनियम ।	११
१ श्मशानदेशनिरूपणम् ।	११	७ कृष्णा पशुमित्येके ।	११

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
८ पशो सव्यबाहुबन्ध न कृत्वा आनयनम् । १९४		६ नासिकाया लुवाधानम् । १९८	
९ तदन्ममात्यानामागमनम् । „		७ एकचेत्तुल्य भित्वा ना सिवाङ्गये योजनम् । „	
१० कर्तुं कर्तृयनियम । „		८ कर्णे द्रव्यविशेषाधानम् । „	
११ आहवनीयाधानम् । १९९		९ एक चेत् भित्वा पूर्ववत् । „	
१२ गार्हपत्याधानम् । „		१० उदरे द्रव्यविशेषाधानम् । १९९	
१३ दक्षिणाग्न्याधानम् । „		११ उदरे समवसधाना योजनम् । „	
१४ चित्ताग्निषयनम् । „		१२ उपस्थे द्रव्यविशेषाधानम् । „	
१५ चित्ताया प्रेतसवेशनम् । „		१३ ऊरुजङ्घयोर्द्रव्यविशे षाधानम् । „	
१६ प्रेतपत्नीसवेशनम् । १९६		१४ पादद्वये द्रव्यविशेषा धानम् । „	
१७ क्षत्रियप्रेतस्य धनु स वेशनम् । „		१५ एक चेच्छित्वा पूर्ववत् । „	
१८ पत्न्युत्थापनम् । „		१६ आसेचनपात्रे पृषदा ज्यपूरणम् । „	
१९ कर्तुर्निषमन्त्र । „		१७ उपयोगद्रव्याधानम् । „	
२० धनुरपनयनमन्त्र । „		१८ आयुषायोजनम् । „	
२१ पुन कर्तुजप । „		१९ प्रेतस्य शिरोमुखाच्छा दनमन्त्र । १९०	
२२ धनु क्षेप । १९७		२० प्रेतपाणौ वृक्षाधानम् । „	
तृतीया कण्डिका ।		२१ हृदये हृदयाधानम् । „	
१ पात्रयोजनम् । „		२२ प्रेतपाणीपिण्डाधानम् । „	
२ जुह्वानयनम् । „		२३ वृक्षाभावे पिण्डाधानम् । „	
३ उपभृतानयनम् । १९८		२४ प्रणीताग्रणयनानुम- न्त्रणम् । १९१	
४ अग्निहोत्रनहनाद्यान यनम् । „			
५ स्थानविशेषे द्रव्यविशे षाधानम् । „			

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
२९ दक्षिणाग्नावाज्यहोम । १६१		१४ तस्मिन्दिनेऽन्नन पचेरन् १६९	
२६ प्रेतस्योरसि पञ्चमाहु तिमन्त्र ।	”	१५ कीताद्यन्नेन वर्तेरन् ।	”
चतुर्थी कण्डिका ।		१६ त्रिरात्रमक्षारलवणम् ।	”
१ युगपदग्निप्रज्वालनम् । १६२		१७ द्वादशरात्र दानाध्य यनवर्जं महागुरुहृते ।	”
२ अनुष्ठितस्य कर्मण फ लविज्ञापनम् ।	”	१८ सपिण्डे दशाहम् ।	”
३ प्रकारा तरस्य फलवि ज्ञापनम् ।	”	१९ उपनेतगुरौ असपिण्डे ऽपि दशाह द्वादशाह वा ।	”
४ अयप्रकारस्य फलवि ज्ञापनम् ।	”	२० अदत्तास्तु स्त्रीषु मृते दशाहम् ।	”
५ युगपत्प्राप्तौ फलविज्ञा पनम् ।	१६३	२१ एकदेशाध्यापकेषु त्रि त्रिरात्रम् ।	१६६
६ दहनमन्त्र ।	”	२२ असपिण्डज्ञातौ त्रिरात्रम् ।	”
७ दहनप्रशस्ता ।	”	२३ दत्तास्तु स्त्रीषु त्रिरात्रम् ।	”
८ आतिवाहिकशरीरेण स्वर्गलोकगमनम् ।	”	२४ अदत्तनाते त्रिरात्रम् ।	”
९ पृष्ठतोऽनीक्षित्वा सर्वे षा गमनं च ।	१६४	२५ असपूर्णमर्गे त्रिरात्रम् ।	”
१० सकृत्स्नानजलाञ्जलिदा नादि ।	”	२६ सहाध्यायिषु मृतेषु एकाहम् ।	”
११ सूर्यविम्ब दृष्ट्वा गृह प्रविशेत् ।	”	२७ समानग्रामीये श्रोत्रि षे एकाहम् ।	”
१२ प्रवेशे पूर्वापरनियम । १६५		पञ्चमी कण्डिका ।	
१३ गृहमागत्य अस्मादी हपस्पृशन्ति ।	”	१ अस्थिसञ्जयनम् ।	१६७
		२ स्त्रीपुरुषभेदेन कुम्भ नियम ।	१६८
		३ प्रोक्षणमन्त्र ।	”

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
४ सञ्चयने पूर्वापरनियम	११८	१६ अबोधवेशनम् ।	१७६
५ सञ्चयनान्तर अवधा ननियम ।	११९	१७ आ उदयादस्वपत आसते ।	१७७
६ पाशुप्रक्षेप ।	११९	१८ होमसमापनम् ।	१७७
७ प्रक्षेपान्तरमुत्तराञ्च पमन्त्र ।	११९	सप्तमी कण्डिका ।	
८ उपालेन सञ्चयनाधा रकुम्भापिधानम् ।	११९	१ श्राद्धाधिकार ।	१७८
षष्ठी कण्डिका ।		२ ब्राह्मणनियम ।	१७८
१ शातिकर्म ।	१७०	३ ब्राह्मणतरया ।	१७९
२ अग्निहरणम् ।	१७०	४ पिण्डनिपरणादि ।	१८०
३ चतुष्पथेऽग्निपरिगमनम् ।	१७०	५ ब्राह्मणाय जलदानम् ।	१८०
४ अद्वयनवेक्षणादिकुश पिङ्गलात्तम् ।	१७०	६ आसनदानम् ।	१८०
५ अग्निजननम् ।	१७२	७ पुनर्जलदानम् ।	१८०
६ अग्निदीपनम् ।	१७४	८ पात्रे तिलावपनम् ।	१८०
७ अग्निसिद्धनम् ।	१७४	९ विध्य कर्म अप्रदक्षिणम् कार्यमिति ।	१८१
८ अनङ्गुचर्मण्यमात्यारोहणम्	१७४	१० अर्घ्यदानम् ।	१८१
९ परिधिपरिवानम् ।	१७५	११ अर्घ्यदानात् पूर्वं जल दानम् ।	१८२
१० आहुतिचतुष्टयमन्त्र ।	१७५	१२ अर्घ्यापा निवेदनम् ।	१८२
११ चक्षुषी आज्ञीरन् ।	१७५	१३ अर्घ्यानुमन्त्रणम् ।	१८२
१२ कर्तुरीक्षणम् ।	१७६	१४ अर्घ्यापा प्रथमपात्र नोद्धरेत् ।	१८३
१३ अरुमाभिमर्शनम् ।	१७६	अष्टमी कण्डिका ।	
१४ परिक्रमणजप ।	१७६	१ गन्धादिदानम् ।	१८४
१५ त्विष्टकृदादिसमापनम् ।	१७६	२ अशौकरणानुज्ञा ।	१८४

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
३ प्रत्यनुज्ञा ।	१८४	६ आलोहवाधेत्काम कृ	
४ अग्नौकरणहोम ।	”	प्यम् ।	१९२
५ पाणिष्वेव वा होम ।	”	७ पश्चभिषेक ।	
६ वेवपितृणामग्निमुखपा		८ शिरस पुच्छदेशपर्यन्तम् ।	”
णिमुखत्वे ।	१८५	९ पशुत्सर्ग ।	”
७ भोजनपात्रेऽन्नदानवि		१० पशोर्वृद्धिपर्यन्तं पालनम् ।	”
धानम् ।	”	११ तत्र देशनियम ।	”
८ हुतशेषाज्जदानम् ।	१८७	१२ यत्रस्यो ग्रामं न पश्य	
९ भोजनपात्रे अविवाज		ति तत्र देशे ।	१९३
दानम् ।	”	१३ तत्र कालनियम ।	”
१० भोजनाचृक्षेपु पाठमन्त्र ।	”	१४ यूपनिखननं तत्र पशु	
११ पिण्डार्धमजमुद्धृत्य शेष		बन्धनं च ।	”
निवेदनम् ।	”	१५ प्रोक्षणादिपशुकल्पेन	
१२ अनाचातेषु पिण्डनि		समानम् ।	”
परणम् ।	१८८	१६ वपाहोम ।	१९४
१३ आचातेषु तदित्येके ।	१८९	१७ होममन्त्र द्वादशनामक ।	”
१४ ब्राह्मणानुज्ञानम् ।	”	१८ षट्नामको वा मन्त्र ।	”
१५ अस्तु स्वधेति प्रत्यनुज्ञानम् ।	”	१९ एकनामको वा मन्त्र ।	”
नवमी कण्डिका ।		२० बलिहरणम् ।	”
१ अथ शूलगव ।	१९१	२१ दिगुप्तस्थानम् ।	१९५
२ तस्य कालादिनियम ।	”	२२ सर्वरुद्रयज्ञेष्वेवम् ।	”
३ पशुनिरूपणम् ।	१९२	२३ स्थालीपाकप्रीहीणा	
४ पशुलक्षणम् ।	”	फलीकरणम् ।	”
५ कृष्णविदुयुक्तपशुरि		२४ शावत्यमते विशेष ।	”
त्येके ।	”	२५ अङ्गावदानसमये शो	
		णितनिनयनम् ।	”

सूत्र ।	पृष्ठ ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
१६ सशपनदेशे भूमौ निष तित रुधिर संप्रैम्य उ द्दिशति ।	१९६	३६ शूलगवस्य कलश्रवणम् । १९७	
१७ सर्वाणि रुद्रस्य नामधे यानि ।	"	३७ शूलगवेनेष्ट्वा अयं पशु मुत्सृजेत् ।	१९८
१८ सर्वा अस्यैव सेना ।	"	३८ अनुत्सृष्टो नैव स्यात् ।	"
१९ सर्वाण्युत्सृष्टान्यस्यैव ।	"	३९ शूलगवनामकेन पशु कर्मणा रहितो न भवेत् ।	"
२० यजमान प्रीणाति ।	१९७	४० शन्तातीय जपन् गृह प्रवेश ।	"
२१ अस्य कर्मणो ब्रुवाण रुद्रो न हिनस्ति ।	"	४१ पक्ष्मपतपे गोष्ठे यजनम् ।	"
२२ अम्य हुतशेष न प्रा श्नीयात् ।	"	४२ श्वालीपाक निधाम स र्वहुत कुर्यात् ।	"
२३ अस्य द्रव्याणि ग्राम नाहरेषु ।	"	४३ प्रतिधूम गवानयनम् । १९९	
२४ नात्रागतव्यमिति पु त्रादीन् प्रतिषेधयेत् ।	"	४४ शन्तातीय जपन् पशुना मध्यमियात् ।	"
२५ नियमेन हुतशेष प्रा श्नीयान् ।	"	४५ समाप्तिज्ञापनार्थं आचा र्येनमस्कार ।	"

समाप्तेयमाश्वलायनशृङ्खलाणां मनुक्रमणी ।

गृह्यपरिशिष्टविषयानुक्रमः ।

प्रथमोऽध्याय

विषय ।	पृष्ठ ।	विषय ।	पृष्ठ ।
१ अथप्रतिज्ञा ।	२०१	१२ वैश्वदेवविधि ।	२०८
२ सध्यावन्दनकालादि ।	”	१३ गुण्याहवाचनविधि ।	२०९
३ मार्जनविधि ।	२०२	१४ होमे स्वण्डिलादि ।	२१०
४ अपमर्षणम् ।	”	१५ स्तुरूवादिसमार्जनम् ।	२११
५ अर्घ्यादिगायत्र्यर्घ्या		१६ ब्रह्मण पञ्च कर्माणि	,
तम् ।	२०३	१७ पार्वणस्थालीपाक ।	२११
६ त्रिकालगायत्रीध्याना		१८ नित्यमौपासनम् ।	,
दिनम् ।	२०४	१९ नष्टेऽग्नौ पुनराधानम् ।	२११
७ आचमनमन्त्रादि ।	२०५	२० अनेकभार्यस्याग्निविचार ।	,
८ मन्त्राणां गृहपिदैवतच्छ		२१ कन्यावरणादि ।	२१३
न्दनम् ।	”	२२ विवाहप्रयोग ।	,
९ स्नानविधि ।	२०६	२३ परस्परावलोकनम् ।	२१६
१० मयाहस्नानविधि ।	२०७	२४ अक्षतारोपणादि ।	,
११ मन्त्रस्नानप्रकार ।	२०८	२५ ऋतुमतीकृत्यादि ।	२१८
		२६ जातकर्मादि ।	२१८

द्वितीयोऽध्याय ।

विषय ।	पृष्ठ ।	विषय ।	पृष्ठ ।
१ ग्रहयज्ञादि ।	२१८	५ ग्रहावाहनमन्त्र ।	२२०
२ ग्रहयज्ञसभारादि ।	२१९	६ ग्रहाणामभिदेवताप्रत्य	
३ अर्चनाङ्गानि ।	”	धिदेवता ।	२२३
४ पूजाविधि ।	२२०	७ साङ्ख्यदेवतावाहनादि ।	२२४

विषय ।	पृष्ठ ।	विषय ।	पृष्ठ ।
८ अशुपधानादि ।	२२५	१५ गन्धशुपचारा पिण्ड	
९ यजमानाभिषेक ।	२२६	पितृयज्ञा त कर्म च ।	२३२
१० होमविधानादिप्रयोग ।	२२७	१६ अग्नौकरणादिकर्म ।	२३३
११ भोजनप्रकारो विधिश्च ।	२२९	१७ पिण्डदानादिश्राद्धशेष	
१२ शयनादिविधि ।	”	समापना त कर्म ।	२३५
१३ श्राद्धविधि ।	२३०	१८ प्रकिरविकिरादि ।	२३६
१४ ब्राह्मणनियमसरयादि ।	२३१	१९ अथाभ्युदयिकश्राद्धे	
		विशेष ।	२३७

तृतीयोऽध्याय ।

विषय ।	पृष्ठ ।	विषय ।	पृष्ठ ।
१ अथ पितृमेध ।	२३८	१० एकोद्दिष्टशास्त्रार्थ ।	२४३
२ प्रेताग्निदाननियम ।	२३९	११ सपिण्डीकरणम् ।	२४४
३ अग्निकार्यसमापनम् ।	२४०	१२ आमश्राद्धविधि ।	२४५
४ कर्तृरुक्कदानविधि ।	”	१३ अतीतसत्कार ।	”
५ पिण्डक्रिया ।	२४१	१४ पाल्वाशविधि ।	२४६
६ नवविषमश्राद्धानि ।	”	१५ नारायणनालि ।	”
७ अस्थिसञ्चयनम् ।	२४२	१६ नागनालि ।	२४७
८ व्रतमदिनकृत्यम् ।	”	१७ पुराणमेकोद्दिष्टम् ।	२४८
९ एकोद्दिष्टम् ।	२४३	१८ वृषोत्सर्गविधि ।	”

चतुर्थोऽध्याय ।

विषय ।	पृष्ठ ।	विषय ।	पृष्ठ ।
१ पूर्ताना प्रकारो विधिश्च २४९		१२ प्राची दिशमन्वावर्तते । २९८	
२ वास्तुपूजनविधि । २९०		१३ दक्षिणा दिशमन्वावर्तते । „	
३ प्रतिमाद्रव्याणि । २९१		१४ प्रतीचा दिशमन्वावर्तते । „	
४ प्रासादप्रतिष्ठादि । „		१५ उदीची दिशमन्वावर्तते । २९९	
५ प्रासादप्रतिष्ठाविधि । २९२		१६ पृथिवीमन्वावर्तते । „	
६ अग्निस्थापनादि । २९४		१७ अन्तरिक्षमन्वावर्तते । २९०	
७ अभिषेकादि । „		१८ दिवसमन्वावर्तते । „	
८ शान्तिप्रतिष्ठादि । २९५		१९ रात्रिमन्वावर्तते । „	
९ षापीकूपतडागाद्युत्सर्गविधि । २९६		२० परमन्वावर्तते । २९१	
१० आरामोत्सर्गविधि । २९७		२१ सर्वा दिशोऽन्वावर्तते । „	
११ होमविशेष । „		२२ अग्निकार्यफलम् । २९२	

समाप्तेय गृह्यपरिशिष्टविषयानुक्रमणी ।

आश्वलायनगृह्यकारिकाविषयानुक्रमः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

विषयः ।	पृष्ठः ।	विषयः ।	पृष्ठः ।
१ परिभाषा ।	२६३	१७ समावर्तनप्रयोगः ।	२८०
२ स्वालीपाकः ।	२६४	१८ स्नातवगमनविधानम् ।	२८१
३ स्वस्तिवाचनम् ।	२६८	१९ विवाहगो मधुपर्कः ।	२८२
४ गर्मीधानप्रयोगः ।	२६९	२० कयादानविधौक्षेपकाः ।	२८३
५ पुसवनप्रयोगः ।	”	२१ कयादानम् ।	२८५
६ अनजलोभनप्रयोगः ।	२७१	२२ विवाहहोमप्रयोगः ।	”
७ सीम तोलयनप्रयोगः ।	”	२३ गृहप्रवेशः ।	२८७
८ जातकर्मप्रयोगः ।	२७२	२४ उपासनहोमः ।	२८८
९ नामकरणप्रयोगः ।	”	२५ देवयज्ञः ।	”
१० निष्क्रमणप्रयोगः ।	२७३	२६ भूतयज्ञः ।	”
११ अन्नप्राशनप्रयोगः ।	”	२७ पितृयज्ञः ।	२८९
१२ चूडाकर्मप्रयोगः ।	”	२८ ब्रह्मयज्ञः ।	”
१३ उपनयनप्रयोगः ।	”	२९ मनुष्ययज्ञः ।	२९०
१४ महानास्तीजतम् ।	२७८	३० सप्योपासनम् ।	”
१५ उपनिषद्गतम् ।	”	३१ उपाकर्मः ।	२९१
१६ गोदानव्रतम् ।	”	३२ उत्सर्जनम् ।	२९२

द्वितीयोऽध्यायः ।

विषयः ।	पृष्ठः ।	विषयः ।	पृष्ठः ।
१ श्रवणाकर्मः ।	२९३	३ आश्वयुजीकर्मः ।	२९४
२ सर्पबलिः ।	२९४	४ आप्रयणम् ।	२९५

विषय ।	पृष्ठ ।	विषय ।	पृष्ठ ।
५ प्रत्यवरोहणम् ।	२९५	१३ काम्यश्राद्धम् ।	३०४
६ पिण्डपितृयज्ञ ।	२९६	१४ मासिमासिश्राद्धम् ।	”
७ दर्शश्राद्धम् ।	२९८	१५ नान्दीश्राद्धम्	”
८ पूर्वेषु श्राद्धम् ।	३००	१६ रयारोहणम् ।	३०५
९ अष्टमीश्राद्धम् ।	३०१	१७ वास्तुपरीक्षा शान्तिश्च ।	”
१० अन्वष्टक्यश्राद्धम् ।	”	१८ गृहे प्रवासप्रत्यागमनम्	३०७
११ माव्यार्षम् ।	३०३	१९ क्षेत्रवर्षणादि ।	३०८
१२ कृष्णपक्षश्राद्धम् ।	”	२० क्षेत्रे नित्य गवादिमन्त्रणम् ।	”

तृतीयोऽध्यायः ।

विषय ।	पृष्ठ ।	विषय ।	पृष्ठ ।
१ काम्यचरुहोम ।	३०८	१३ अग्नेरायतनाङ्कहिर्गमने	३१२
२ व्याभिनिमित्तचरुहोम	३०९	१४ इध्माधानोत्तर हविर्पि दुष्टे	”
३ दु स्वप्नादिपरिहार ।	”	१५ इध्मावानत पूर्वं दुष्टे ।	”
४ जुम्भादौ प्रायश्चित्तम् ।	”	१६ नस्त्राद्यमेध्यप्रक्षेपे ।	”
५ निद्रितेस्तमनादौ प्राय ।	”	१७ सुगादिनाशे प्रा ।	”
६ कपोताद्युपधाते प्राय ।	३१०	१८ अग्निसर्गे प्रा ।	३१३
७ धनार्थगमने विधि ।	”	१९ शवाश्यादिसर्गेषु ।	”
८ औपासनाग्निनाशे प्रा ।	”	२० अनादिष्टप्रायश्चित्तम् ।	”
९ अन्वाधानोत्तरमग्निनाशे		२१ कपालनाशादौ ।	”
प्रायश्चित्तम् ।	”	२२ पुरोडाशभेदे ।	३१४
१० नित्यहोमातिक्रमे प्रा	३११	२३ यमलजनने ।	”
११ उभयातिक्रमे प्रा ।	”	२४ आयतनाङ्कहिराहुतिपतने	”
१२ पुनराधानम् ।	”	२५ मन्त्रदेवतादिविपर्ययासे ।	”
		२६ अपक्वहविरादौ ।	३१५

चतुर्थोऽध्यायः ।

विषय ।	पृष्ठ ।	विषय ।	पृष्ठ ।
१ दाहविधि ।	३१६	५ एकोद्दिष्टम् ।	३२०
२ पालाशविधि ।	३१८	६ सपिण्डीकरणम् ।	३२१
३ आशौचसत्तेष ।	३१९	७ अथ शांति ।	३२२
४ अर्हिऽसन्धयनम् ।	३२०	८ ग्रथोपसंहार ।	३२३

समाप्ता चेत्यमाश्वलायनशृङ्गकारिकानुक्रमणी ।

ॐ

श्रीमदाश्वलायनीय

गृह्यसूत्रम् ।

गार्ग्यनारायणीयवृत्तिसहितम् ।

प्रथमोऽध्याय १

आश्वलायनमाचार्यं प्रणिपत्य जगद्गुरुम् ।

देवस्वामिप्रसादेन क्रियते वृत्तिरीदृशी ॥

उक्तानि वैतानिकानि गृह्याणि वक्ष्याम ॥ १ ॥

वैतानिकान्युक्तानि । अतः परं गृह्याणि वक्ष्यामः । वित्ता
नोऽग्नीना विस्तारः । तत्र भवानि वैतानिकानि । बहुभिस्ता
व्यानि कर्माणीत्यर्थः । गृहनिमित्तोऽग्निर्गृह्यः । तत्र भवानि
कर्माण्यपि लक्षणया गृह्याणीत्युच्यन्ते । गृहशब्दो भार्याया
शालायां च वर्तते । तथा 'सगृहो गृहमागतः' इत्यत्र हि
पूर्वो गृहशब्दो भार्यावचनः । उत्तरस्तु शालावचनः । येषां
भार्यासयोगादुत्पन्नाशीं श्रमानि कर्माणि प्रवर्तन्ते तेषामयं गृह
शब्दो भार्यावचनः । येषां तु दायविभागकालेऽग्निरुत्पद्यते ते
षां शालावचनः । 'भार्यादिरग्निर्दायादिर्वा तस्मिन् गृह्याणि'
इति गौतमः । उक्तानुकीर्तनं सबन्धकरणार्थम् । सबन्धकरणे
प्रयोजनं कथं सौव्यः परिभाषाः प्रामुख्येति । कथं वा न प्रा

पुषुः शास्त्रान्तरत्वात् । कथं शास्त्रान्तरत्वम् । सूत्रसमाप्तावा
चार्यनमस्कारात् । शास्त्रान्तर एवाचार्यनमस्कार उपपद्यते ।
इदं प्रतिज्ञासूत्रम् ॥ १ ॥

त्रयं पाकयज्ञाः ॥ २ ॥

पाकयज्ञास्त्रयः । त्रिविधा इत्यर्थः । हुताः । हुताः प्रहुता ब्रह्म
णिहुता इत्येकैकस्मिन्बहुवचननिर्देशात् । यदि हि त्रिविधत्व
न स्यात् एकवचनेन निर्देशं कुर्यात् । तस्मान्निविधत्वमिति ।
पाकयज्ञा अल्पयज्ञाः प्रशस्तयज्ञा वा । दृष्टश्रोमयत्र पाक
शब्दः । 'योऽस्मत्पाकतर' इत्यत्राल्पत्वे पाकशब्दः । 'तं
पाकेन मनसाऽपश्यम्' इति 'यो मा पाकेन मनसा' इति च
प्रशसायाम् । तेन आज्यहोमेष्वपि पाकयज्ञतन्त्रं सिद्धं भव
ति । यदि हि पाकशब्दः पक्तां वर्तेत आज्यहोमेषु तन्त्रं न
स्यात् । इष्यते च । तस्मान्न तत्र वर्तते । प्रशस्तयज्ञा इत्युक्तम् ।
कथं प्रशस्तत्वम् । उच्यते । यस्मादेतेषु सस्कारा उच्यन्ते ।
तैश्च ब्राह्मण्यमवाप्यते । के पुनस्ते सस्काराः । गर्भाधानादयः ।
तस्मात्सर्वेषां पाकयज्ञत्वमिति यदुक्तं तत्सम्यक् ॥ २ ॥

कथं त्रिविधत्वमित्यत आह—

हुता अग्नौ हूयमाना अनग्नौ प्रहुता ब्राह्मणभा-
जने ब्रह्मणिहुताः ॥ ३ ॥

अग्नौ हूयमानाः । 'हविष्यस्य जुहुयात्' [यु० १ । २ । १] इ
त्येवमादयो हुता । अनग्नौ क्रियमाणाः 'अथ बलिहरणम्'
[यु० १ । २ । ३] इत्येवमादयः प्रहुताः । ब्राह्मणभोजनं यत्रा
स्ति ब्राह्मणान्भोजयित्वेति ते ब्रह्मणिहुताः । अग्नाविति व
चनमनग्नौ हूयमानस्य सर्पबले प्रहुतत्वार्थम् । सोऽपि हि जु
होतिशब्दोच्यते । हुतादिसज्ञाविधानं कृत्स्नोपदेशार्थम् ।

शब्दतत्त्वार्थतश्च मृगतीर्थसंज्ञावत् । अथवा त्रैविध्योपदेशार्थम् । पाकयज्ञानामेतत्तन्त्रमिति वक्ष्यति । अत्र त्रैविध्योपदेशे सति तत्पाकयज्ञग्रहणमपार्थक्यम् । तत्समानजातीयानामेव हुताना पाकयज्ञाना तन्त्रं यथा स्यादित्येवमर्थं त्रैविध्योपदेशः । प्रहुतग्रहणग्रहणानां माभूच्चन्त्रमिति । तेन सर्पबल्यादाववदानधर्मो निवृत्तः, ब्राह्मणभोजने च निर्वापादि निवृत्तम् ॥ ३ ॥

अथाप्युच उदाहरन्ति य समिधा य आहुती यो वेदेनेति ॥ ४ ॥

अधिकपादग्रहणमुचोऽधिकस्य द्व्युचस्य ग्रहणार्थं न तृचस्य । तृतीयस्यामप्यर्थविरोधात् । बहुवचनं तु 'अगोरुधाय' 'आते अग्ने' 'यः समिधेति' द्व्युचावभिप्रेत्योपपन्नम् । ऋचासुदाहरणकथम् । एतान्यपि कर्माणि नित्यानि श्रौतेस्तुल्यान्याहिताग्नेरपि स्युरित्येवमर्थम् ॥ ४ ॥

समिधमेवापि श्रद्धधान आदधन्मन्येत यज इदमिति नमस्तस्मै य आहुत्या यो वेदेनेति विद्य-यैवाप्यस्ति प्रीतिस्तदेतत्पश्यच्चृषिरुवाच । अगोरुधाय गविषेद्युक्षा यदस्म्य वच । घृतात्स्वादीयो मधुनश्च वोचतेति । वच एव म इदं घृताच्च मधुनश्च स्वादीयोऽस्ति प्रीतिः स्वादीयोऽस्त्वित्येव तदाह । आते अग्नं ऋचा हविर्हृदा तष्ट भरामसि । ते ते भवन्तूक्ष्ण ऋषभासो वशा उतेति । एत एव म उक्षाणश्च ऋषभाश्च वशाश्च भवन्ति । य इमं स्वाध्यायमधीयत इति यो नमसा स्वध्वर इति नमस्कारेण वै

खल्वपि न वै देवा नमस्कारमति यज्ञो वै नम
इति हि ब्राह्मण भवति ॥ ५ ॥ ॥ १ ॥

समिधमेवापि श्रद्धधान आदधन्मन्येत इत्यारभ्य यज्ञो
नम इत्यन्त ब्राह्मण भवति । तत्र समिधेत्यस्य तात्पर्यकथ
ब्राह्मणम् । समिधमेवापीति । समिधमेवापि श्रद्धधान आद
धयज इदं दैवतमिति मन्येतैव । कुतः । नमस्तस्मै । अत्र न
म शब्देनान्नमुच्यते । निघण्टुषु नमःशब्दोऽन्नमामस्तु पठित
समिदपि तस्मै दैवताय नमो भवति अन्न भवति । प्रीतिहेतु
र्भवतीत्यर्थः । श्रद्धधान इत्यनेन श्रद्धायुक्तस्यैव पाकयज्ञेऽधि
कार इति ज्ञाप्यते । य आहुतीत्यस्य विवरण ब्राह्मण
आहुत्येति । तत्र 'सुपां सुल्लुक्' इत्यादिना तृतीयैकवचनस
पूर्वसवर्णादेशः । यो वेदेनेत्यस्य तात्पर्यकथन ब्राह्मणम् । य
वेदेनेति । विद्ययैवेत्यादि । विद्ययापि प्रीतिर्दैवतस्यास्त्येवेत्य
र्थः । द्रव्यत्यागाभावेऽपि वेदस्याऽयनमात्रेणापि प्रीतिरस्ती
त्यभिप्रायः । विद्यया प्रीतिरस्तीत्येतद्ब्रूयितु तस्मिन्नर्थे मन्त्रा
न्तरत्वं साक्षित्वेन श्रुतिर्दर्शयति— तदेतदित्यादि । तदेतदर्थ
रूप पश्यन् ऋषिर्मन्त्रद्रष्टा उवाच । अगोरुधायेत्यादि । अ
स्मिन्नुक्ते स्तोतारः प्रत्यक्षीकृताः । एवभूतायेन्द्राय हे सखा
यो वचो वोचत । घृतात्स्वादीयो मधुनश्चेति कृत्वेति । व
एवेत्यनेन तु तात्पर्यकथनपरेण ब्राह्मणेन देवताः प्रत्यक्षीकृता
स्तूयन्ते । हे इन्द्र इदं मे मम वच एव घृताश्च मधुनश्च स्वादी
यः । असिद्धत्वात्स्वादीयस्त्वस्य प्रार्थनेयमिति दर्शयति—स्वा
दीयोऽस्त्वित्यादिना । स्वादीयोऽस्त्वित्यैवासौ साक्षित्वेन ऋ
षिराहेत्यर्थः । अतोऽस्ति प्रीतिः । एवमध्ययनं रसात्स्वादुत्त
रमित्युक्तम् । मांसादपि स्वादुत्तरमिति मन्त्रान्तरं दर्शयति—

आ ते अन्न इत्यादि । अस्य मन्त्रस्य तात्पर्यकथनं ब्राह्मणम् । एत एवेत्यादि । हे अग्ने एत एव मे मत्सवन्धिनः । अत एव ते तव उक्षाणश्च ऋषभाश्च वशाश्च भवन्ति । भवन्त्वित्यर्थः । भवन्तीति लिङ्गुर्थे लेट् । विकरणसिप्रत्ययाडागमेकारलोपास्तु व्यवस्थितविकल्पत्वाच्च भवन्ति । के मत्सवन्धिन इति चेत् । य इमं स्वाभ्यायमधीयत इति । अस्य मन्त्रस्य तात्पर्यं उक्षादिमांसेन तव यावती मीतिस्तावती तव विद्ययापि भवत्वित्यर्थः । उत्तरार्धचर्चतात्पर्यकथनं ब्राह्मणम् । यो नमसा स्वध्वर इति नमस्कारेणेत्यादि । नमस्कारेणापि योऽग्निमर्चयति सोऽपि स्वध्वरः शोभनयज्ञः । 'तस्येदर्वन्तो रहयन्तः' इत्यादि पाकयज्ञानामर्थवादः । नमस्कारेणापि खलु मीतिरस्ति । कुतः । न वै देवा नमस्कारमति । अतिरतिक्रमणे । देवा हि नमस्कारनातिक्रामन्ति । तमप्याह्वयन्त इत्यर्थः । किमिति नातिक्रामन्ति । यज्ञो वै नमः । नमस्कारोऽपि यज्ञ इत्यर्थः । इति हि ब्राह्मणं भवति । इतिशब्दो निर्दिष्टपरामर्शः । समिधमेवेत्यादि एवमन्तं ब्राह्मणं भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ इति प्रथमे प्रथमा कण्डिका ॥ १ ॥

अथ सायप्रातः सिद्धस्य हविष्यस्य जुहुयात् ॥१॥

अथशब्दो विशेषप्रक्रियार्थः । अथ गृह्णाण्युच्यन्त इति । अथ सायप्रातःशब्दौ लक्षणया अहोरात्रवचनौ । कुत एतत् । स्पृतिदर्शनात् । 'सायंप्रातरशनान्यभिपूजयेत्' इति । अशनं च मयाहे विहितं । 'पूर्वाह्ने देवानां मय्यन्दिने मनुष्याणामपराह्ने पितॄणाम्' इति । वैश्वदेवानन्तरमातिध्यादेर्विधानाच्च । सिद्धं पक्वम् । सिद्धस्येति दध् । पयसश्च माभूत् । हविष्यस्येति चणककोद्रवादीनां माभूत् । कथमहविष्यस्य प्राप्नुयात् । अन्नसंस्कारत्वात् । उभयमपि तर्हि नारभ्यम् । दर्शनादेव सिद्धस्य

हविष्यस्य च भविष्यति । यथा चतुरश्वतुरो मृष्टीभिर्वपतीत्युक्ते हविष्यमेव प्रतीयते । सिद्धं च तद्भवति । अनारभ्यमाणे दोषः । अनादिदृष्टद्रव्यत्वादाज्यं प्रसज्येत । आज्यशेषेण वा ऽनक्ति हृदये इति सुब्रह्मापयति यत्र द्रव्यं नादिश्यते तत्राज्येन होम इति । तस्मात्तन्निवृत्त्यर्थं सिद्धग्रहणमारभ्यम् । तर्हि हविष्यग्रहणमपार्थक्यम् । नन्वन्नसंस्कारत्वादहविष्यस्यापि स्यात् । अपूर्वार्थत्वाच्च न स्यात् । तर्हि तन्तन्निवृत्त्यर्थं हविर्ग्रहणम् । कथं हविष्यस्य होम एव स्यान्न तन्तन्मिति । ननुत्तरत्र विधानान्न तन्तन् प्राप्नोतीति च शङ्का न कार्या । तर्हि विवाहेऽपि तन्तन्निवृत्तिप्रसङ्गात् । तत्र चेप्यते तन्तम् ॥ १ ॥

होममन्त्रानाह—

अग्निहोत्रदेवताभ्यः सोमायवनस्पतयेऽग्नीषो-
माभ्यामिन्द्राग्निभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां धन्वन्तरय-
इन्द्राय विश्वेभ्योदेवेभ्यो ब्रह्मणे ॥ २ ॥

अग्निहोत्रदेवताभ्य इति विधायको न मन्त्रः । तथाऽर्थमतीते । अग्निहोत्रशब्दोऽयं द्रव्ये कर्मणि च वर्तते । तत्राग्निहोत्रदेवताभ्य इति किं द्रव्यदेवता गृह्यन्ते उत कर्मदेवता इति सशयः । काः पुनर्द्रव्यदेवता । ‘रुद्राद्या रौद्रव्रविसत्’ इत्याद्याः श्रुतावुक्तास्ता न सभवन्ति । भक्तिमात्रत्वात् । तेन कर्मदेवता गृह्यन्ते । एवमेदग्निर्गृहपतिरित्येवमाद्या अपि प्राप्नुवन्तीति शङ्का न कार्या । तासामनित्यत्वात् । कास्तर्हि । अग्निः सूर्यः प्रजापतिश्चोभयम् । श्रुतौ चास्य सम्यगुपदेशः । ‘तस्य वा पतस्याग्निहोत्रस्य’ इत्यादि । सोमायवनस्पतय इत्येको मन्त्रः । वनस्पतेर्गुणत्वेन दृष्टत्वात् । ‘अग्निर्गृहपति सोमो वनस्पतिः’ इति । समाचारश्चैवमेव । इत्युक्तो देवयज्ञः ॥ २ ॥

स्वाहेत्यथ बलिहरणम् ॥ ३ ॥

अप्रेषितयागत्वादेव स्वाहाकारे सिद्धे स्वाहाकारवचनं ज्ञापनार्थम् । एतज्ज्ञाप्यते । अन्यत्र बलिहरणे स्वाहाकारो न भवतीति । तेन चैत्यबलो नमस्कारो भवति । अथशब्द आनन्तर्यार्थः । इतरथा कर्मान्तरत्वात्कालान्तरे वा बलिहरणं स्यात् । ब्रह्मयज्ञस्त्वेपा पूर्वो वा स्यात् । उत्तरो वा । मनुष्ययज्ञस्तूत्तर एव । 'वैश्वदेव कृत्वाऽतिथिमाकादेत्' इति वचनात् ॥ ३ ॥

एताभ्यश्चैव देवताभ्योऽद्ध्य ओषधिवनस्पतिभ्यो गृहाय गृहदेवताभ्यो वास्तुदेवताभ्यः ॥ ४ ॥

एताभ्यः प्रागुक्ताभ्यो देवताभ्यश्चकाराद्द्रक्ष्यमाणदेवताभ्यश्च बलिहरणं कार्यम् । एवकार पौनर्वाचिकः । भूमौ मा वसस्थां पद्भिः करोति । ब्रह्मणे स्वाहेति कृत्वाऽन्तरालं कृत्वाऽद्ध्य इत्यादिभिर्जुहोति । गृहदेवताभ्य इति मन्त्रो न विधायकः । तथा वास्तुदेवताभ्य इति च । यदिहि विधायकः स्यादुभयवचनमपार्थक्यं स्यात् । गृहमेव हि वास्त्वित्युच्यते ॥ ४ ॥

इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्यो यमाय यमपुरुषेभ्यो वरुणाय वरुणपुरुषेभ्यः सोमाय सोमपुरुषेभ्यः इति प्रतिदिशम् ॥ ५ ॥

दिग्ग्रहणेन चतस्रो दिशो गृह्यन्ते । यत्रैव प्रधानदेवतास्तत्रैव पुरुषैर्भवितव्यमिति कृत्वा प्रधानानामुत्तरतः पुरुषेभ्यो बलिं हरेत् ॥ ५ ॥

ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्यः इति मध्ये ॥ ६ ॥

दिग्देवतानां मध्ये पूर्वोक्ते अन्तराले ॥ ६ ॥

विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॥ ७ ॥

मध्य एव ॥ ७ ॥

सर्वेभ्यो श्रूतेभ्यो दिवाचारिभ्य इति दिवा ॥ ८ ॥

मध्य एव । दिवाग्रहणं ज्ञापनार्थं क्रियते । तेन वैश्वदेवस्य मातरारम्भणं भवति । इतरथा सायमातरपदेष्वात्सायमुपक्रमस्यादग्निहोत्रवत् । तच्चानिष्टम् । अतो दिवाग्रहणम् । तेनाग्नये स्वाहेति साय जुहुयादित्यत्र सायमुपक्रमः ॥ ८ ॥

नक्तचारिभ्य इति नक्तम् ॥ ९ ॥

दिवाचारिभ्य इत्यस्य स्थाने नक्तचारिभ्य इति नक्तं भवति ॥ ९ ॥

रक्षोभ्य इत्युत्तरतः ॥ १० ॥

सर्वासायुत्तरतः ॥ १० ॥

स्वधा पितृभ्य इति प्राचीनावीती शेषं दक्षिणा निनयेत् ॥ ११ ॥ ॥ २ ॥

‘यज्ञोपवीतशौचं च’ [औ० १।१।१०] इति यत्र प्राचीनावीतित्वं निवीतित्वं वाऽच्चार्येण न विहितं तत्र यज्ञोपवीतित्वं प्राप्तम् । अतः प्राचीनावीतित्वं विधीयते । निनयेदिति वचनं क्रियान्तरज्ञापनार्थम् । तेन बलिहरणमिदं न भवति । किमेव सिध्यति स्वाहाकारो न भवति । ननु स्वधाकारः प्रदानार्थः स्वाहाकारश्च प्रदानार्थः इत्युभयोरेककार्यकारित्वेन समानजातीयत्वात्स्वधाकारस्तस्य बाधको भवति । नैतदेवम् । समानार्थयोः समुच्चयो दृश्यते । यथा ‘सोमाय पितृमते स्वधानमः’ इति स्वधानमस्कारयोः तद्बद्धप्राप्त्याशङ्का स्यात् । का पुनरियं क्रिया । पितृयज्ञः । एवं च कृत्वा पितृयज्ञार्थं

ब्राह्मणभोजनमन्वह न कर्तव्यमिति सिद्धम् । शेषग्रहणमान-
न्तर्यार्थम् । असत्यस्मिन्क्रियान्तरत्वात्कालान्तरे वा स्यात् ।
एवमुक्तं वैश्वदेव यस्मिन्कस्मिन्विदग्नां वैश्वदेव कार्यं न गृह्य ए-
वेति नियमः । कुतः । माङ्गिधानाद्विवाहाग्रे । यदि हि तत्रा-
भिप्रेतमभविष्यत् तमेव पूर्वं श्रूयात् । पाणिना च वैश्वदेव कार्यं
न पात्रान्तरेण शक्यत्वात् ॥ ११ ॥ इति प्रथमे द्वितीया क-
ण्डिका ॥ २ ॥

अथ खलु यत्र क च होष्यन्त्स्यादिषुमात्रावर-
सर्वत स्थण्डिलमुपलिप्योल्लिख्य पङ्क्तेः उदगाय-
तां पश्चात्प्रागायते नानान्तयोस्तिस्रो मध्ये तद-
भ्युक्ष्यामि प्रतिष्ठाप्यान्वाधाय परिसमुह्य परिस्तीर्य
पुरस्तादक्षिणतः पश्चादुत्तरत इत्युदक्सस्थ तूष्णीं
पर्युक्षणम् ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारार्थः । इत उत्तरं यानि वक्ष्यन्ते तेषामे-
वाय होमविधिर्भवतीति । तेन वैश्वदेव कचग्रहणेन प्राप्य
माणो होष्यन्मो न भवति । खलुशब्दोऽपार्थकः । मिताक्षरे
ष्वनर्थक इति वचनात् । यत्र कचग्रहणमहरहः क्रियान्तरवि-
ध्याशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । यत्र कच होष्यन्त्स्यादिति होममनूय
धर्मविधिः । तर्हि यत्रेत्येवास्तु कचग्रहणमनर्थकम् । न । तन्त्रप्रतिषे-
धविषयेऽप्यौपासनाग्निपरिचरणे एतत्सूत्रविहितपरिसमूहनप-
रिस्तरणपर्युक्षणानां प्राप्त्यर्थं कचग्रहणम् । लेखादयो न सन्ती-
ति वक्ष्यामः । इषुमात्रा मात्रा यस्य स्थण्डिलस्य तदिषुमात्र-
म् । एकस्य मात्राशब्दस्य लोपः । उद्गृह्यत्ववत् । तच्च तदवर च
इषुमात्रावरम् । अवर निकृष्टमित्यर्थः । सर्वतः सर्वासु दिक्षु ।
चतसृष्वित्यर्थः । चतसृष्वपि दिक्षु इषुमात्रप्रमाणं ततोऽधिकं

वा चतुरस्र स्थण्डिल गोमयेनोपलिप्य पद लेखा उल्लिखेत् ।
 पद्ग्रहण कथम् । पदस्यपि लेखासु अग्नेः स्थापन यथा स्यादि
 ति । केनचिद्यज्ञियेन शकलेन स्थण्डिलमध्ये उदग्दीर्घा मादेश
 मात्रां न्यूनां वा लेखामाग्निप्रतिष्ठापनदेशस्य पश्चादुल्लिखेत् । ना
 नेत्यससर्गार्थम् । तस्या अन्तयोर्नाना अससृष्टे प्रागायते लेखे
 लिखेत् । ततस्तिस्त्रो मध्ये अससृष्टा प्रागायता लेखा लिखे
 त् । शकल तत्रैव निधाय । स्थण्डिलमभ्युक्ष्य शकल निर
 स्थाप उपस्पृश्याभ्यात्ममग्नि प्रतिष्ठाप्यान्वादधाति । ततो
 ऽतिदेशमाप्त बर्हिष इमस्य च सन्नहन करोति । अन्वाधा
 न नाम कर्माश्रित्वेन द्वयोस्तिष्ठणां समिधामभ्याधानम् ।
 तत परिसमूह । परिसमूहन नामाऽग्ने समन्तात्परिमार्जन
 म् । तच्चाग्निहोत्रवत् । ततः परिस्तीर्य । पुरस्तादक्षिणतः प
 श्चादुत्तरत इत्येवम् । उदक्सस्थवचन एकैकस्यां दिश्युदक्स
 स्थतामात्यर्थम् । अथवा इत्युदक्संस्थमिति पृथग्योगः । निपा
 तानामनेकार्थत्वादिति शब्द एवप्रकारे । एवविध यत्कर्म सर्वदि
 क्सवद्ध परिसमूहनपर्युक्षणशिरस्त्रिरुन्दनादिक तदपराजिताया
 दिश्वारभ्योदक्सस्थ कार्यमित्यर्थः । ततस्तूष्णीं पर्युक्षण करो
 ति । तूष्णींग्रहण मन्त्रवर्जमन्ये धर्मा अग्निहोत्रदृष्टा भवन्तीत्येव
 मर्थम् । त्रिस्त्रिरेकैक पुनः पुनरुदकमादायादायान्ते च कर्मणा
 पर्युक्षणम् । उभयत्र च परिसमूहनपूर्वकत्वमित्यत्र पुनः परिस
 मूहनविधान मध्ये परिस्तरणसिद्ध्यर्थम् । एतस्मिन्काले उत्तर
 तोऽग्नेरपः प्रणयति चमसेन कांस्येन मृण्मयेन वा । उत्तरत्र
 निनयनदर्शनात् ॥ १ ॥

पवित्राभ्यामाज्यस्योत्पवनम् ॥ २ ॥

कार्यमिति शेषः ॥ २ ॥

आग्रावित्युक्तलक्षणे पवित्रे गृहीत्वा प्रोक्षणपात्रे निधायाप
 आसिच्य ताभ्यां त्रिरुत्पूय उचानानि पात्राणि कृत्वा
 विस्रस्येभ्य सर्वाणि पात्राणि प्रोक्षति । ततः प्रणीतापात्र म
 त्यग्रेर्निधाय तस्मिंस्ते पवित्रे अन्तर्धायाद्भिः पुरयित्वा ग
 न्धादि प्रक्षिप्य पाणिभ्यां पात्र नासिकान्तमुद्धृत्योत्तरतोऽग्निं
 दर्भेषु निधाय दर्भे, प्रच्छायासादयेदिति । आचार्यस्य तु पू
 र्णपात्र कार्यम् । अग्नस्य तु करणेऽभ्युदयः । अकरणे न प
 त्यवाय इत्याशयः ॥ ॥ इत्थ चान्यशास्त्रे दृष्टम् । पूर्णपात्र
 निधानानन्तर तत्रस्थे पवित्रे गृहीत्वाज्यस्थाल्या निधायज्य
 मासिच्योदगत्वारानपोह्य तेष्वधिश्चित्याज्यमवज्वलयेत् । द्वे द
 र्भाग्ने प्रच्छिद्य प्रक्षाल्याज्ये प्रत्यस्य पुनर्ज्वलता तेनैवोल्मुकेन
 त्रि. परिहरेत् येनावज्वलन कृतम् । तत. शनैरदगुद्वास्याज्ञा
 रानतिसृज्य तत्रस्थमेवाज्यमुत्पूय पवित्रे त्वद्भिः प्रोक्ष्याग्नौ
 विनिक्षिपेदिति । आचार्यस्योत्पवन नित्यम् । अयत्पाक्षिकम् ।
 पूर्ववदित्याकृतम् ॥ सुवसुवसमार्जनमप्यन्यशास्त्रे दृष्टम् । तस्या
 पीच्छात. क्रिया । अनयो. समार्ग उच्यते । दक्षिणेन हस्ते
 नोभौ गृहीत्वा सव्येन काश्चिदर्भानादाय सहैवाग्नौ प्रताप्य
 जुहू निधाय दक्षिणेन पाणिना सुवस्य विलं दर्भाग्रैर्विलादार
 भ्य प्रागपवर्ग त्रिः समृज्याधस्तादग्रेणैवाग्रमभ्यात्मं त्रिः स
 मार्ष्टि । ततो दर्भाणा मूलेन दण्डस्याधस्तात् विलपृष्ठादारभ्य
 यावदुपरिष्ठाद्विल तावत्त्रि समार्ष्टि । अथाऽद्भिः प्रोक्ष्य सुव
 निष्टप्याज्यस्थाल्यां निधायोदकस्पृष्टैरेव दर्भैर्जुहू चैवमेव स
 मार्ष्टि । ततो दर्भानद्भिः प्रक्षाल्याशवज्जुमहरेत् । एव समार्गः ।
 स्त्रिष्टकृदन्ते चेभ्यसन्नहनानामग्नौ प्रासन दृष्टम् । अन्यदपि य
 दस्मच्छास्त्राऽविरुद्ध परशास्त्रे दृष्ट तदपीच्छात कार्यमिति ज्ञा
 पयितुं प्रागुत्पुनातीति पुनराहारमतिषेधः कृतः । किञ्च उत्पु

नाति त्रिरित्येव वाच्य लाघवार्थम् । तथा सति सर्वत्रैव कर्मावृत्तावित्यनेन सकृन्मन्त्रेण द्विस्तूष्णी इति सिद्ध्यति । एव सिद्धे इदं वचनं गृह्ये कर्मावृत्तौ मात्रावृत्तिर्भाविष्यतीत्येवमर्थम् । पूर्वयोग किमर्थः । अस्याधिकारार्थ इति चेत् । तर्हि प्रागुत्पुनात्याज्यमित्यत्रैव वाच्यम् । अथ पवित्रसङ्गार्थः, तर्हि कुशौ पवित्रे इत्यत्रैव वाच्यम् । उच्यते । पूर्वेषाममन्त्रकमुत्पवनं विधीयते । अनेन तु समन्त्रकम् । तत्र वैतानिके अमन्त्रकं गृह्ये कर्मणि समन्त्रकमित्येव विनिवेशः ॥ ३ ॥

कृताकृतमाज्यहोमेषु परिस्तरणम् ॥ ४ ॥

कृतिरेव कृतम् । कृतं च अकृतं च यस्य तत्तद्योक्तम् । आज्यमेव यत्र हविः स आज्यहोमः । अन्यथाज्यग्रहणस्य वैयर्थ्यं स्यात् । सर्वत्र ग्राधारादयः सन्त्येव । आज्यहोमेषु परिस्तरणं कार्यं वा न वेत्यर्थः । अयं च परिस्तरणविकल्पो यत्राग्रहणमस्ति यथा 'आज्याहुतीर्जुहुयात्' इति तत्रैव भवति न पुनरनादिष्टाज्यहोमेषु । यद्यनादिष्टहोमेष्वप्ययं विकल्पः स्यात् तत्राज्यग्रहणमपार्थक्यं स्यात् ॥ ४ ॥

तथाज्यभागौ पाकयज्ञेषु ॥ ५ ॥

तथेति । कृताकृतावित्यर्थः । पाकयज्ञेषु सर्वेष्वंजाज्यभागौ कार्यौ वा न वेत्यर्थः । पाकयज्ञग्रहणमाज्यहोमाधिकारनिवृत्त्यर्थम् ॥ ५ ॥

ब्रह्मा च धन्वन्तारयज्ञशूलगववर्जम् ॥ ६ ॥

तथेति वर्तते । पाकयज्ञेष्विति च । ब्रह्मा च सर्वेषु पाकयज्ञेषु कृताकृतौ भवति । धन्वन्तरियज्ञः शूलगवः च वर्जयित्वा । अथ तयोर्नित्यो भवति उत नैव भवति । नित्यो भवतीति ब्रूमः । कुतः । तयोरुपदेशात् । 'ब्रह्माणमग्निं चान्तरा

वै वैद्य चरित्रवत् ब्रह्माणमुपवेद्य' इति च । तर्हि तस्मादेव नित्योऽस्तु किमनेनेति च शङ्का न कार्या । अस्मिन्विकल्पप्रतिषेधेऽस्ति उपदेशस्य पक्षे कृतार्थत्वात् । तयोरपि ब्रह्मा चौलवत्कृताकृतः स्यात् । ब्रह्मास्ति चेत्प्रणीताप्रणयनात्पूर्वं स मस्तपाण्यङ्गुष्ठो भूत्वाऽग्नेनाग्निं परीत्य दक्षिणतः कुशेषु 'निरस्तः परावसुः' इति वृण प्रत्यग्दक्षिणा निरस्य 'इदमहमर्वावसोः सदने सीदामि' इति मन्त्रेणोपविशेत् । ततः 'बृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदन आशिष्यते बृहस्पते यज्ञ गोपाय' इत्यन्त ब्रह्मजप जपेत् । ततो 'ब्रह्मजप' प्रणेज्यामि' इति कर्ताऽतिसृष्टो 'भूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिमसूत' इति जपित्वा 'ॐ प्रणय' इत्यतिसृजेत् । केचित्सर्जनं प्रत्यतिसर्जनं च नेच्छन्ति । कर्मन्ते प्रायश्चित्तानि सस्याजप च कुर्यात् । सर्वदा यज्ञमना भवेदुदङ्मुखश्च ॥ ६ ॥

अमुष्मै स्वाहेति जुहुयात् ॥ ७ ॥

कचिन्नामधेयेन होम उक्तः । 'सावित्र्यै ब्रह्मणे' इत्यादि । कचिन्मन्त्रेण होम उक्तः । 'अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्' इति चतसृभिरिति । यत्र तु नोभयथा तत्र तु नामधेयेन कथं होम स्यादित्येतत्सूत्रम् । प्राजापत्यस्य स्थालीपाकस्य हुत्वा काम्याश्चरव इत्यादौ ॥ ७ ॥

अग्निरिन्द्रः प्रजापतिर्विश्वेदेवा ब्रह्मेत्यनादेशे ॥ ८ ॥

यत्र होमस्यानादेशः कर्मणश्चादेशस्तत्रैता देवता होतव्याः । कुत्र । जातकर्मादौ । तर्हि रथारोहणेऽपि स्यात् । एव तर्हि अन्यथा व्याख्यास्यामः । यत्र होमोपयते न मन्त्रः चौलकर्मादौ 'नैके काचन' [गृ० १ । ४ । ६] पक्षे तत्रैताभ्यो देवताभ्यो जुहोति । मन्त्रानादेश इतीयमेव व्याख्या साध्वी । मन्त्रप्रकरणत्वात् । तेन जातकर्मादौ न होमोऽस्ति । अन्ये तु

पूर्वोक्तदोषपरिहारेण वर्णयन्ति । यत्र परशास्त्रे होमश्चोच्यते
स्वशास्त्रे तु कर्ममात्रं तत्रैता देवता भवन्तीति । क । जात
कर्मादौ ॥ ८ ॥

एकवर्हिराद्याज्यस्विष्टकृत-स्युस्तुल्यकाला ॥ ९ ॥

एकवर्हिरादियेषां पाकयज्ञानां ते तथोक्ताः । तुल्यकाला
एककाला । एकस्मिन्काले यद्यनेके पाकयज्ञा कार्यत्वेन प्रा-
प्तास्तदा ते समानतन्त्रा, कार्या इत्यर्थः । किमुदाहरणम् ।
यदा पर्वणि रात्रौ काम उत्पद्यते तदा काम्यपार्वणयोरेक
कालत्वम् । यदा वाऽग्रयणाऽम्बयुजीकर्मणी आम्बयुज्या क्रि-
येते तदा तयोरेककालत्वम् ॥ ९ ॥

वर्हिरादिग्रहणस्य तन्नोपलक्षणार्थता स्पष्टयितुं यज्ञगाथा
मुदाहरति—

**तदेषाभियज्ञगाथा गीयते । पाकयज्ञान्समा-
साद्य एकाज्यानेकवर्हिष । एकस्विष्टकृत
कुर्यान्नानापि सति दैवते ॥१०॥ इति ॥३॥**

तस्मिन्नर्थे एषा यज्ञगाथाऽभिगीयते पठ्यते । बहून्पाकय-
ज्ञानेकस्मिन्काले समासाद्य प्राप्य एकाज्यानेकवर्हिष, एक
स्विष्टकृत कुर्यान्नानापि सति दैवते । न प्रतिदैवत तन्त्रमाव-
र्तयितव्यमित्यर्थः ॥ १० ॥ इति प्रथमे तृतीया कण्डिका ॥ ३ ॥

**उदगयन आपूर्यमाणपक्षे कल्याणे नक्षत्रे चौ-
लकर्मोपनयनगोदानविवाहा ॥ १ ॥**

अनेन चौलकर्मादीनां कालो विधीयते । उदग्यदा गच्छ
त्यादित्यस्तदुदगयनम् । तथा लोकप्रसिद्धेः । आपूर्यमाणस्य
चन्द्रस्य य, पक्षः स तथोक्तः । स हि मासस्य च पक्षस्य च

कर्ता । अथवा आपूर्यमाणश्चासौ पक्षश्च आपूर्यमाणपक्षः । सहि चन्द्ररश्मिभिरापूर्यते शुक्लपक्ष इत्यर्थः । ज्योतिःशास्त्रावि रुद्ध कल्याण नक्षत्रम् । चौलकमेति चौलस्यैव सज्ञान्तरं नतु प्रतादेशानामय काल इष्यते । स कथं प्राप्नोति । उपनयनातिदेशात् । तर्हि अत्र गोदानग्रहणमपार्थक्यं चौलातिदेशात् । उच्यते । समावर्तनार्थं गोदानग्रहणम् । 'गोदानिकं कर्म कुर्वीत' इति कर्मग्रहणं यथा कर्मणोऽन्यनियमे वाग्यमनादिक निवर्तयति तथा कालमपि निवर्तयेत् । तस्माद्गोदानग्रहणं यत्र गोदानगन्धोऽप्यस्ति तत्रापि यथा स्यात् । तर्हि समावर्तनग्रहणमेव कायेम् । उच्यते । लाघवार्थं गोदानग्रहणम् ॥ १ ॥

सार्वकालमेके विवाहम् ॥ २ ॥

एके आचार्याः सर्वस्मिन्काले विवाहमिच्छन्ति । नोदगयनादिनियमः । तेषां कोऽभिप्रायः । दोषश्रवणात् 'ऋतुमत्या हि तिष्ठन्त्यां दोषः पितरमृच्छति' इति । अन्ये च लौकिका दोषाः समुत्पद्यन्ते ॥ २ ॥

तेषां पुरस्ताच्चतस्र आज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ ३ ॥

तेषां ग्रहणं किमर्थम् । विवाहस्यानन्तरत्वात्सर्वेषां प्राप्त्यर्थमिति चेत् । तत्र दर्शनात् । सर्वेषां स्युः । यद्यपि विवाहे चतुर्थीमित्याह । उच्यते । तेषां सबधिन्योऽन्तर्वर्तिन्य एता आहुतयो भवन्ति नतु तेभ्यः पूर्वं भवन्तीत्येवमर्थं तेषां ग्रहणम् । तर्हि पुरस्ताद्ग्रहणमपार्थक्यम् । न । प्रयोजनमुपरिष्ठाद्दक्ष्यामः । स ख्यायचनं किमर्थम् । तद्वैके ब्रुवते । यत्र परिमाणवचनं प्रत्युच्चग्रहणं वा नास्ति 'धाता ददातु दाक्षुष इति द्वाभ्यां' इत्यादौ तत्र कथं प्रत्यादेशं होम स्यादिति । तदसत् । एकमन्त्राणि कर्माणीतिन्यायात् । अपि च । स्वाहाकारान्तैर्मन्त्रैरिति प्रतिमन्त्रं स्वाहाकारः प्राप्तः स च प्रदानार्थः । नच तमतिक्रम्य

होतव्यमिति युक्तं वक्तुमस्य विद्यमानाया गतौ । तेन सर्वत्र
प्रत्युचमेव होम इति सिद्धम् । का पुनरस्य गतिः । तत्रैके निय
मार्थमिति प्राहुः । समुच्चयपक्षेऽपि कथं चतस्र एव स्युः न
बहुश्च इति कथं प्रयोग एकेकस्या ऋचोऽन्ते एकेका आहुति
रिति । तदप्यसत् । प्राधान्येनाहुतिविधिप्रकरणत्वादाहुतिसमु
च्चय एव न मन्त्रसमुच्चयः । किमर्थं तर्हीदं नियमार्थमेव चतस्र
एव स्युरिति । तेनाज्यभागौ न भवतः । तर्हि स्विष्टकृदपि न
स्यात् । न । पुरस्तान्नियमार्थं हि पुरस्ताद्ग्रहणं कृतम् ।
आचारौ तु स्त एव अनाहुतित्वात् । आज्यग्रहणं परिस्तरण
विकल्पार्थम् ॥ ३ ॥

अग्न आचूषि पवस इति तिसृभिः प्रजापते न
त्वदेतान्यन्य इति च व्याहृतिभिर्वा ॥ ४ ॥

चतसृभिः । चतसृणामेव हि सूत्रे व्याहृतिसंज्ञा कृता ।
व्याहृतिभिश्च भू स्वाहेत्यादिभिः ॥ ४ ॥

समुच्चयमेके ॥ ५ ॥

एके आचार्याः ऋगाहुतीनां व्याहृत्याहुतीनां च समुच्चय
मिच्छन्ति । तेनाष्टाहुतयः ॥ ५ ॥

नैके कांचन ॥ ६ ॥

एके आचार्याः कामप्याहुतिं नेच्छन्ति । नैक इत्येव वक्तु
म्ये कांचनग्रहणमृगाहुतीनां व्याहृत्याहुतीनां चायं प्रतिषेधो
यथा स्यात् किमृशब्दस्य सर्वनामत्वात् सर्वनाम्नां च प्रकृतपरा
मर्शत्वात् अन्यास्त्वाहुतयो होतव्या इत्येवमर्थम् । तेनाऽनादे
शाहुतयः सिद्धाः ॥ ६ ॥

त्वमर्थमा भवसि यत्कनीनामिति विवाहे च-
तुर्थी ॥ ७ ॥ ॥ ४ ॥

अत्र संशयः । पूर्वस्या बाध उत्तोत्कर्ष इति । उत्कर्ष इति ह्रूमः । असमानजातित्वात् । समानजातेरेव हि बाधो विहितः । एष समानजातिधर्म इति तच्छब्दचोदितश्च समानजातिर्भवति । यथा । अथ सामिधेन्यः ताः सामिधेन्य इति । अत्र च तच्छब्दचोदितस्यात्र बाधः अपि तूत्कर्षः । यथा 'प्रतिप्रस्थाता वाजिने तृतीयः' इत्यत्र आग्नीध्रस्योत्कर्षस्तद्वदत्रापि । अपि च । सख्यानिर्दिष्टो न पूर्व बाधते । यत्र तु बाधते तत्र स्थानग्रहण करोति । यथा तृतीयाहुतिस्थाने महान्नतमिति । तस्मादुत्कर्ष इति सिद्धम् ॥७॥ इति प्रथमे चतुर्थीकण्डिका ॥४॥

कुलमग्रे परीक्षेत ये मातृत पितृतश्चेति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ १ ॥

कुलशब्देनोभौ वशौ महापातकादिरहिताविति सिद्धौ तथाऽपस्मारादिदोषरहिताविति कुलमग्रे प्रथमं परीक्षेत । कथम् । ये मातृतः पितृतश्चेति यथोक्तं पुरस्तात् । 'ये मातृतः पितृतश्च दशपुरुष समनुष्ठितविद्यातपोभ्यां पुण्यैश्च कर्मभिर्येषामुभयतो वा ब्राह्मण्यं निनयेयुः पितृतश्चैके' इति । अग्रेवचनं वधूवरगुणेभ्यः कुलमेव प्रधानं स्यादित्येवमर्थम् ॥ १ ॥

अथ वरगुणमाह—

× बुद्धिमते कन्यां प्रयच्छेत् ॥ २ ॥

अर्थदर्शिनी बुद्धिः । कोऽर्थः । यः शास्त्राविरुद्धः । तद्वत् बुद्धिमते कन्यां प्रयच्छेत् ॥ २ ॥

अथ कन्यागुणमाह—

बुद्धिरूपशीललक्षणसपन्नामरोगामुपयच्छेत् ॥ ३ ॥

बुद्धिरूपशीललक्षणैर्बुक्ता रोगवर्जिता कन्यामुपयच्छेत् स्त्रीकुर्यात् । यत्र स्वमनो रमते तद्वत् ॥ ३ ॥

लक्षणानां दुरवगाहत्वं मत्वा परीक्षान्तरमाह—

दुर्विज्ञेयानि लक्षणानीति ॥ ४ ॥

लक्षणानि दुर्विज्ञेयानीति कृत्वा एव परीक्षेत ॥ ४ ॥

अष्टौ पिण्डान्कृत्वा, ऋतमग्रे प्रथमं जज्ञ ऋते सत्यं प्रतिष्ठितं । यदियं कुमार्यभिजाता तदियमिह प्रतिपद्यतां यत्सत्यं तद्दृश्यतामिति पिण्डानभिमन्त्र्य कुमारी ब्रूयादेषामेकं गृहाणेति ॥ ५ ॥

क्षेत्रादिभ्योऽष्टभ्यो मृदमाहृत्याऽष्टौ पिण्डान्कृत्वा 'ऋतमग्रे' इत्यनेन मृत्पिण्डानभिमन्त्र्य कुमारी ब्रूयादेषामेकं गृहाणेति । पुनः पिण्डग्रहणं कुमार्या अभिमन्त्रणं माभूत् । सापि हि द्वितीया निर्दिष्टा ॥ ५ ॥

क्षेत्राच्चेदुभयतः सस्याद्गृहीयादन्नवत्यस्याः प्रजा भविष्यतीति विद्याद्गोष्ठात्पशुमती वेदिपुरीषाद्ब्रह्मवर्चस्विन्यविदासिनो हृदात्सर्वसपत्ना देवनात्किन्तवी चतुष्पथाद्विप्रव्राजिनीरिणादधन्याश्मशानात्पतिघ्नी ॥ ६ ॥ ॥ ५ ॥

उभयतः सस्यात्क्षेत्रादाहृतं मृत्पिण्डं गृहीयाच्चेदस्याः प्रजा अन्नवती भविष्यतीति विद्यात् । एवमुत्तरत्रापि नेयम् । यदे कस्मिन्सवत्सरे द्विः फलति तदुभयतः सस्य क्षेत्रम् । अपवृत्ते कर्मणि या वेदिस्तस्याः पुरीषम् । अविदासिहृदो नामाऽशोष्य हृदम् । देवनं द्यूतस्थानम् । यत्रोप्तवीजं न प्ररोहति तद्विरिणम् । द्वौ विप्रजतीति द्विप्रव्राजिनी । स्वैरिणीति यावत् । पतिं हन्तीति पतिघ्नी । अत्र प्रजास्तुतिनिन्दाद्वारेण सैव स्तुता

निन्दिता चेति मन्तव्यम् । उत्तरैस्त्रिभिर्वाक्यैः सैव निन्द्यते
॥ ६ ॥ इति प्रथमे पञ्चमी कण्डिका ॥ ५ ॥

अलकृत्य कन्यामुदकपूर्वा दद्यादेष ब्राह्मो वि-
वाह । तस्यां जातो द्वादशावरान्द्वादश परान्पु-
नाल्युभयत । ऋत्विजे वितते कर्मणि दद्यादल-
कृत्य स दैवो दशावरान्दश परान्पुनाल्युभयत ।
सह धर्मं चरत इति प्राजापत्योऽष्टावरानष्ट परान्पु-
नाल्युभयत । गोमिथुन दत्त्वोपयच्छेत स आर्षं
सप्तावरान्सप्त परान्पुनाल्युभयतः । मिथ समय
कृत्वोपयच्छेत स गान्धर्वः । धनेनोपतोष्योपय-
च्छेत स आसुरः । सुप्तानां प्रमत्तानां वापहरेत्स
पैशाच । हत्वा भित्त्वा च शीर्षाणि रुदती रुदज्यो
हरेत्स राक्षस ॥ १ ॥ ॥ ६ ॥

कन्यामलकृत्योदकेपूर्वा दद्यात् । एष विवाहो ब्राह्मसंज्ञो
भवति । तस्यां कन्यार्यां जातो द्वादशाऽवरान्नुत्पत्स्यमानान्
द्वादश परान्पुनाति । उभयतो मातृत, पितृतश्चेत्यर्थः । एव
मुत्तरत्रापि नेयम् । वितते कर्मणीति । वैतानिके कर्मणीत्यर्थः ।
मिथ 'समयकरण' नाम त्व मम भार्या भव अहं तव पुरुषो भ-
वामीत्येव रूपो विवाहो गान्धर्वसंज्ञः । कन्यापित्रे धनदानेन
यो विवाहः स आसुरसंज्ञः । सुप्तेभ्यः प्रमत्तेभ्योऽसावधाने-
भ्यः कन्यामपहृत्य यो विवाहः स पिशाचसंज्ञकः । युद्धं कृ-
त्वा कन्यामपहृत्य यो विवाहः स राक्षससंज्ञकः । एवमेतेऽष्टौ
विवाहाः । तत्र पूर्वेषु चतुर्षु पूर्वः पूर्वः प्रशस्तः । उत्तरेषु चत

पुं उत्तरोत्तर पापीयान् । तत्र पूर्वो ब्राह्मणस्य । इतरयो
प्रतिग्रहाभावात् आर्त्तिवज्याभावाच्च । गान्धर्वः क्षत्रियस्य पुरा
णे दृष्टत्वात् । राक्षसश्च तस्यैव युद्धसयोगात् । आसुरस्तु वै
श्यस्य धनसयोगात् । इतरे त्रयोऽनियताः ॥ १ ॥ इति प्रथमे
षष्ठी कण्डिका ॥ ६ ॥

अथ खलूच्चावचा जनपदधर्मा ग्रामधर्माश्च ता-
न्विवाहे प्रतीयात् ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारार्थः । यद्वक्ष्यते तद्विवाहे वेदितव्यमिति ।
खलूक्तः । उच्चावचग्रहणं कथम् । एते जनपदधर्मादयो ना
नामकाराः क्रियेरन् नैकेन कर्त्ता समुच्चैरभिति । जनपदधर्मा
देशधर्माः । ग्रामशब्देन नगरमुच्यते । धर्मशब्दादेव द्वितीया
निर्देशे सति अन्वये सिद्धे तानितिवचनं कुलधर्मा अपि का
र्या इत्येवमर्थम् । तान् । तादृशानित्यर्थः । विवाहाधिकारे पुन
र्विवाहग्रहणं कृत्स्ने विवाहे यथा स्युरित्येवमर्थम् । इतरथोप
यमनकालादुत्तरकालं विहितत्वादुपयमने न स्युः । उपयमन
नाम कन्यायाः स्वीकरणम् । प्रतीयादिति । कुर्यादित्यर्थः ॥ १ ॥

यत्तु समानं तद्वक्ष्याम ॥ २ ॥

किमर्थमिदम् । यथा अन्यान्युपदेशादेव सर्वत्र भवन्ति
पार्वणादीनि तथेदमपि स्यात् । नियमार्थं तर्हि जनपदादिध
र्माणां वक्ष्यमाणधर्माणां च विरोधे सति वक्ष्यमाणमेव धर्मं
कुर्यात् । जनपदादिधर्ममिति यद्वक्ष्यामस्तत्सर्वत्र समानमेवेत्य
र्थः । वैदेहेषु सद्य एव व्यवयो दृष्टः । शृङ्गे तु 'ब्रह्मचारिणो
त्रिरात्रम्' इति ब्रह्मचर्यं विहितम् । तत्र शृङ्गोक्तमेव कुर्यान्न
देशधर्ममिति सिद्धम् ॥ २ ॥

पश्चादग्नेर्हृषदमश्मानं प्रतिष्ठाप्योत्तरपुरस्तादुद-

कुम्भ समन्वारब्धायां हुत्वा तिष्ठन्प्रत्यञ्मुखः प्रा
ञ्चुर्या आसीनाया गृभ्णामि ते सौभगत्वाय
हस्तमित्यङ्गुष्ठमेव गृह्णीयाद्यदि कामयीत पुमांस
एव मे पुत्रा जायेरन्निति ॥ ३ ॥

अग्निमतिष्ठापनोत्तरकाल पश्चादग्नेर्हृषदमश्मान प्रतिष्ठाप्य
उत्तरपूर्वदेशे उदकुम्भ प्रतिष्ठापयेत् । तत आज्यस्य बहिषि
सादनान्त कृत्वा समन्वारब्धायां बध्वा इमाभ्याधानान्त
कृत्वा तत पूर्वोक्ता आज्याहुतीर्हुत्वा तिष्ठन्प्रत्यञ्मुख प्रा
ञ्चुर्या आसीनाया अङ्गुष्ठमेव गृह्णीयात् शृ[भ्णा]मीत्युक्त्वा पु
नक्रामथेत् । मन्त्रसूचरयोरपि हस्तग्रहणयोर्भवत्येवायम् । हप्त
प्रसिद्धा । अश्मा तत्पुनः । तनोभयो प्रतिष्ठापन सिद्धम् ।
एवं चेदोषः । 'अश्मानमारोहयति' [गृ० १।७।७] इत्यत्र
पुनकारोहण स्यात् । तर्हि अश्मग्रहण तस्य विशेषण स्यात् ।
हप्तदमश्मानमिति । अश्ममयीमित्यर्थः । गृण्मय्यपि हि लोके
हप्तद्वियते । तर्हि पुनकमतिष्ठापन न स्यात् । न । स्यादेव म
त्रलार्थत्वात् । दक्षिणतः पञ्चपुषविशेदुत्तरतः पतिरिति शास्त्रा
न्तरे शृष्टम् । सुवेण होमः साधनान्तराऽनुपदेशात् । एवभूतो
व्यक्तहोमेत्यनेनैवावस्थाने सिद्धे 'तिष्ठन्समिधमादध्यात्' [श्रौ०]
इत्यत्र तिष्ठन् ग्रहणं कथम् । अन्यत्रासीनस्य कर्माणि स्युरि
त्येवमर्थम् । ततोऽत्राप्यासीनमाप्तौ तन्निवृत्त्यर्थं तिष्ठन् ग्रहण
म् । प्रत्यञ्मुख इति प्राञ्चुस्त्वनिवृत्त्यर्थम् । 'तस्य नित्याः प्रा
ञ्चवेष्टाः' [श्रौ० १।१।८] इत्यनेन प्राञ्चुस्त्वे सिद्धे प्राञ्चु-
र्या आसीनाया इति वचनः प्रत्यञ्चुस्त्वाधिकारनिवृत्त्यर्थम् ।
आसीनाया इत्येतत्कथम् । इत उच्चर बध्वा विहितं कर्म ति
ष्ठन्त्या स्यादित्येवमर्थम् । 'उचानेनोत्तान पाणि गृह्णीयाच्ची

चेन चोत्तानम्' इति शास्त्रान्तरे दृष्टम् । पुत्रशब्दः पुंसि स्त्रिया च स्मृतौ, दृष्टः—'अकृता वा कृता वापि य विन्देत्सदृशा त्मुतम् । पौत्री मातामहस्तेन दद्यात्पिण्डं हरेद्धनम् ।' इति ॥ [मनु. ९।१३६] दीहित्रेण मातामहः पौत्री भवतीत्यर्थः । लोके च दुहितरि पुत्रशब्दं प्रयुञ्जाना दृश्यन्ते एहि पुत्रेति । मन्त्रे च दृश्यते । 'पुमास्ते पुनो जायताम्' इति । तस्मात्पुमां स पुना इति विशेषणम् । अथवा । 'पुन्नाम्नो नरकायस्मात्पितरं जायते सुतः । तस्मात्पुन इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयं भूया ॥' इति । [मनु. ९।१३८] एवविधं स पुनो जायेत न प्रथमप्रकृतिमात्रमित्येवमर्थमुभयोर्ग्रहणम् ॥ ३ ॥

अङ्गुलीरेव स्त्रीकामः ॥ ४ ॥

एवकारोऽङ्गुष्ठनिवृत्त्यर्थः । स्त्रीकामो दुहितृकाम इत्यर्थः ॥ ४ ॥

रोमान्ते हस्त साङ्गुष्ठमुभयकामः ॥ ५ ॥

उभयकामः पुनदुहितृकामः अङ्गुष्ठाङ्गुलीभिः सह हस्तं ग्रहीयात् ॥ ५ ॥

प्रदक्षिणमग्निमुदकुम्भं च त्रिः परिणयञ्जपति ।
अमोहमस्मि सा त्व सा त्वमस्यमोहं द्यौरहं पृथि-
वी त्वं सामाहमृक् त्वं तावेहं विवहावहै । प्रजां प्र-
जनयावहै सप्रियौ रोचिष्णू सुमनस्यमानौ जी-
वेव शरदः शतमिति ॥ ६ ॥

अग्निमुदकुम्भं च त्रिः प्रदक्षिणं बधूः स्त्रीः परिणयञ्जपति । अमोहमस्मीति । उदकुम्भग्रहणमन्येषां यज्ञपात्राणां बहिःकरणार्थमित्येके । अन्ये तु विवाहे यदन्यदृष्टं पात्रं अङ्गुली-
स्यैव बहिःकरणार्थमिति । त्रिर्ग्रहणं परिणयनेन सम्पद्यते उ-

त जपेन । यदि पूर्वेण तर्हि सकृज्जपः स्यात् । अथ जपेन त
र्हि सत्कृतपरिणीतिः । पूर्वेणेति ब्रूम' । कुतः । परिणीय परि
णीयेति तस्य बहुत्व दर्शितम् । जपश्च परिणयाद्गमिति कृत्वा
यावत्परिणयनमावर्तते ॥ ६ ॥

परिणीय परिणीयाश्मानमारोहयति । इममश्मा-
नमारोहाश्मेव त्व स्थिरा भव । सहस्र पृतनायतो-
ऽभितिष्ठ पृतन्यत इति ॥ ७ ॥

वीप्साश्चन सर्वपरिणयनेष्वश्मानमारोहण कारयितव्य
मित्येतदर्थम् । अथास्य कर्मणः क कर्ता । आचार्यः । कुतः ।
वक्ष्यति । 'शिरसी उदकुम्भेनावसिच्य' [शृ० १७२०] इ
ति । स्वयकर्तृत्वे सति अवसेचन कर्तुं न शक्यते । तदसत् ।
आचार्येण ह्यय विसृष्टो विवाह करोति । उदकुम्भग्रहण तु
तत्रस्थमुदकुम्भ लक्षयति ॥ ७ ॥

वध्वञ्जलाडुपस्तीर्य भ्राता भ्रातृस्थानो वा द्वि-
र्लज्जानावपति ॥ ८ ॥

ततो वध्वञ्जलौ उपस्तीर्य वध्वा भ्रात्रादिर्द्विर्लज्जानावपति ।
वरो जामदग्न्यश्नेत्रिः । ततः शेष प्रत्यभिघार्य अवदान च
प्रत्यभिघारयति । एवमवदायावदाय त्रिभिर्मन्त्रैर्जुहोति । भ्रा
तृस्थान' पितृव्यपुत्रो मातुलपुत्रश्च ॥ ८ ॥

त्रिर्जामदग्न्यानाम् ॥ ९ ॥

पञ्चावचिनामित्यर्थः ॥ ९ ॥

प्रत्यभिघार्य हविः ॥ १० ॥

हविःशब्दः शेषे वर्तते । यथा नात्र हवीपीति ॥ १० ॥

अवत्त च ॥ ११ ॥

अवदानमित्यर्थः । उपस्तरणाभिघारणे क. करोति । भ्राता । कुतः । समानकर्तृत्वनिर्देशात् । तदयुक्तम् । यदि श्वभ्राताऽभिप्रेतः स्यात् वचञ्जलौ भ्रातोपस्तीर्येत्येवावक्ष्यत् । तस्माद्द्वर एव करोति । यत्तुक्तं समानकर्तृत्वनिर्देशादिति तत्र ब्रम् । असमानकर्तृकत्वेऽपि हि क्त्वामत्ययो दृश्यते । यथा 'आज्याहुतिं हुत्वा मुख्यं धनं दद्यात्' इति होमे ब्रह्मा कर्ता । दाने यजमानः इत्यादिषु पूर्वकालतामात्रमेव विवक्षितं तद्वदत्रापि ॥ ११ ॥

एषोऽवदानधमे ॥ १२ ॥

यत्र यत्रावदानमस्ति तत्र तत्रैष धर्मो भवतीत्यर्थः । मध्यात्पूर्वार्धाच्च हविषोऽवयतीत्यादौ ॥ १२ ॥

अर्यमणं तु देवकन्या अभिमयक्षतः । स इमां देवो अर्यमा प्रेतो मुञ्चातुनामुत स्वाहा । वरुणं तु देवकन्या अभिमयक्षतः । स इमां देवो वरुणं प्रेतो मुञ्चातुनामुत स्वाहा । पूषणं तु देवकन्या अभिमयक्षतः । स इमां देव पूषा प्रेतो मुञ्चातुनामुत स्वाहेत्यविच्छिन्दत्यञ्जलिं स्तुचेव जुहुयात् ॥ १३ ॥

को जुहोति । वधुः । कुतः । अविच्छिन्दत्यञ्जलिमिति स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् । कस्यैते मन्त्राः । वध्वाः । कुतः सा हि जुहोति । मन्त्रलिङ्गात् । कन्या अभिमयक्षतेति । तदसत् । नहि स्त्रीणां मन्त्रेष्वधिकारोऽस्ति । ननु कथं पत्नीवाचने । तत्र वचनमस्ति । अत्र तु सन्दिग्धम् । तस्माद्द्वरस्य मन्त्राः । मन्त्रलिङ्गाच्च ।

स इमां देव इति हि परोक्षनिर्देशः । यदि हि बध्वाः स्युः स
इमां देव इति न स्यात् । यत्तुक्त साहि शुहोतीति । तत्र ब्रूमः
अन्यस्याऽपि मन्त्रो दृश्यते । अध्वर्युर्जुहोति होता वपदकरो
ति । यत्तुक्त मन्त्रलिङ्गादिति । तत्र ब्रूमः । न ह्यत्रेय कन्या
ऽभिधीयते । अन्या एव तु कन्या । यदीयमभिधीयते बहुवचनं
नोपपद्यते । तथाभूतश्च प्रत्ययः । तस्माद्भरस्पेति सिद्धम् ॥ १३ ॥
अपरिणीय शूर्पपुटेनाभ्यात्म तूष्णीं चतुर्थम् ॥ १४ ॥

अप्राप्तनिषेध किमर्थः । चतुर्थहोमं कृत्वा कथममन्त्रं
परिणयनं स्यादित्येवमर्थमित्येके । अन्ये तु त्रीणि परिणयना
न्यानन्तर्येणोक्तानि । तत्र त्रयो होमाः । तत्र कथं पूर्वं पूर्वं परि
णयनं कृत्वा पश्चात् होमः स्यादिति ज्ञापयितुमिति । शूर्पपु
टं कोणः । तूष्णीवचनं प्रजापतिज्ञापनार्थम् । चतुर्थग्रहणं क
थम् । एतस्य द्रव्यस्य स्विष्टकृतं न स्यात् स एव च कर्ता य
था स्यादिति । तेन बध्नुर्जुहोति ॥ १४ ॥

ओप्योप्य हैके लाजान्परिणयन्ति तथोत्तमे
आहुती न सन्निपततः ॥ १५ ॥

अभिमतार्थज्ञापनार्थो ह्यशब्दः । एके लाजानोप्योप्य प
श्चात्परिणयन्ति । किमिति । तथा सत्युत्तमे आहुती न सन्नि
पतत इति कृत्वा । पूर्वस्मिस्तु पक्षे उत्तमे आहुती सन्निपततः ।
कोऽयं सन्निपातो नाम यदि पूर्वोद्भुतिशिरसि पक्षेपः । न तर्हि
कचिदप्यसाविष्यते किं पुनः पूर्वस्मिन्पक्षे । अधानन्तर्यम् ।
न । तर्ह्यसौ दोषः । पार्वणादौ दृष्टत्वात् । तस्मादयमर्थः । य
थोत्तमे आहुती न सन्निपततस्तथा कर्तव्यम् । उत्तमयोराहु
त्योर्मध्ये परिणयनं कर्तव्यमित्यर्थः । कथं वा न स्यात् । अ
परिणीय शूर्पपुटेनाभ्यात्ममिति । अन्यार्थं कृतमपीह मध्ये

परिणयन निवर्तयेत् । अथवा पूर्वस्मिन्पक्षे उत्तमे सन्निपततः ।
अत्र तु न सन्निपतत इति वदन् अपरिणीयवचन चतुर्थपरि
णयनार्थमित्यस्मिन्नपि पक्षे पूर्व परिणयन कृत्वा पश्चात् होमः
न चानन्तर्येण होम इति ज्ञापयति । यदि त्वानन्तर्येण होमः
स्यात्सर्वासामेव सन्निपातादुत्तमयोराहुत्यो, पूर्वस्मिन्पक्षे सन्नि-
पात इति नोपपद्यते ॥ १५ ॥

अथास्यै शिखे विमुञ्चति यदि कृते भवतः ॥१६॥

अथशब्द इदानीं स्विष्टकृन्निवृत्त्यर्थः । अस्या इति वरस्य
निवृत्त्यर्थः । यदीत्यनित्ये । देशधर्मादिना यदि कृते भवतः १६
के कृते भवत इत्याह—

ऊर्णास्तुके केशपक्षयोर्वद्धे भवतः । प्र त्वा मु-
ञ्चामि वरुणस्य पाशादिति ॥ १७ ॥

प्र त्वा मुञ्चामीति दक्षिणां शिखां विमुञ्चति ॥ १७ ॥

उत्तरामुत्तरया ॥ १८ ॥

प्रेतो मुञ्चामीत्युत्तरा शिखां विमुञ्चति । वरस्य तु शिखे तु
ष्णीं विमुञ्चति ॥ १८ ॥

अथैनामपराजितायां दिशि सप्तपदान्यभ्युत्क्रा-
मयतीष एकपद्यूर्जे द्विपदी रायस्पोषाय त्रिपदी
मायोभव्याय चतुष्पदी प्रजाभ्यः पञ्चपद्यृतुभ्यः
षट्पदी सखा सप्तपदी भव सा मामनुव्रता भव ।
पुत्रान्विन्दावहै बहुस्ते सन्तु जरदष्टय इति ॥१९॥

अथशब्दः पूर्वेण तुल्यः । एनां वधूम् । अपराजिता मातुदी
ची । तत्र सप्तपदान्यभ्युत्क्रामयति वधूः सप्तभिर्मन्त्रैः । वाक्यस्य
साकाङ्क्षत्वाद्भावादेश्च योग्यत्वात्सन्निहितत्वाच्च प्रत्येकं सव

व्यते । यत्रा रहस्ये उल्लिखामीति शब्द 'प्राणाय त्वापानाय
त्वा व्यानाय त्वोल्लिखामि' इत्यन्त्ये वाक्ये पठितोऽपि पूर्व
त्रापि सब यते तद्वदत्रापि । ऐतरेयिभिरप्युक्त 'भवादि स
र्वत्र समान' इति । तेन इष एकपदी भव । सा मामनुव्रता
भवेति सर्वत्र सबन्धनीयम् ॥ १९ ॥

उभयो सन्निधाय शिरसी उदकुम्भेनावसि-
च्य ॥ २० ॥

सप्तमे पदे अभ्युत्कामिते तत्रस्थ एवोभयो, शिरसी सन्नि-
धाय केनचिदुदकुम्भमानाय्य तत्रस्थेनोदकेन शिरसी अवसि
ञ्चति । अथाज्येन स्निष्टकृत जुहोति ॥ २० ॥

ब्राह्मण्याश्च वृद्धाया जीवपत्न्या जीवप्रजाया
अगार एतां रात्रि वसेत् ॥ २१ ॥

ग्रामान्तरगमने यद्यन्तरा वसति, स्यात्तदा एवगुणयुक्ताया,
ब्राह्मण्या गृहेऽनन्तरां रात्रि वसेत् । वसति कुर्यादित्यर्थः ।
स्वग्रामे विवाहश्चेन्नाय विधिः ॥ २१ ॥

ध्रुवमरुन्धती सप्तऋषीनिति दृष्ट्वा वाच विसृ-
जेत जीवपत्नी प्रजां विन्देयेति ॥ २२ ॥ ॥७॥

समाप्ते होमे रात्रौ ध्रुवादीन् दृष्ट्वा वाच विसृजेत 'जीवपत्नी'
इति मन्त्रेण । इदानीं वाग्विसर्जनविधानाद्गोमादारभ्य एता
वन्त काल वाचो नियम इति गम्यते । कस्याय वाग्विसर्गः ।
बध्वा* । कुत* । मन्त्रलिङ्गात् । तथा हि । जीवः पतिर्यस्याः
सा जीवपत्नी । जीव इति कर्तरि पचायच् । 'पत्युर्नो यज्ञस
योगे' 'विभाषा सपूर्वस्य' इति ङीप्पत्ययो नश्चान्तादेशः
॥ २२ ॥ इति प्रथमे सप्तमी कण्डिका ॥ ७ ॥

प्रयाण उपपद्यमाने पूषा त्वेतो नयतु हस्तगृ-
ह्येति यानमारोहयेत् ॥ १ ॥

विवाहहोमानन्तरं स्वगृहं गन्तव्यम् । तत्र यदि ग्रामान्तरं
गृहं स्यात् । तथा सति तत्र प्रयाणे यदि यानमुपपद्यते । तथा
सत्पुपपद्यमाने याने यानमारोहयेद्बधू मन्त्रेण । तेन प्र-
याणे यानस्याऽनियमः । यानादन्येन शिविकादिना प्रया-
णे च न भवति मन्त्रः । स्वग्रामविवाहपक्षे स्वगृहगमने नाय
विधिः ॥ १ ॥

अश्मन्वतीरीयते सरभध्वमित्यर्धर्चेन नावमा-
रोहयेत् ॥ २ ॥

यद्यन्तरा नाव्या नदी स्यात्तदाऽनेनार्धर्चेन नावमारोहये-
त् । बधूमिति शेषः ॥ २ ॥

उत्तरेणोत्क्रमयेत् ॥ ३ ॥

उत्तरेणार्धर्चेन । अत्राजहामेत्यर्धर्चेन बधूमुदकादुत्तारयेत् ३

जीव रुदन्तीति रुदत्याम् ॥ ४ ॥

नीयमाना बधूः । यदि रोदिति बन्धुवियोगात्तदा एतां
जपेत् । अयं विधिः स्वग्रामेऽपि भवत्यविशेषात् ॥ ४ ॥

विवाहाभिमुखतोऽजस्रं नयन्ति ॥ ५ ॥

विवाहाभिमुखग्रहणमभिविशेषनियमाभावशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । अ-
जस्रग्रहणं ध्रियमाणस्य नयनार्थम् । तेनान्यत्र प्रयाणे समा-
रोपणं कृत्वा नयनं गम्यते । अयं च विधिः स्वग्रामेऽपि भव-
त्यविशेषात् ॥ ५ ॥

कल्याणेषु देशवृक्षचतुष्पथेषु माविदन्परिपन्थि-
न इति जपेत् ॥ ६ ॥

कल्याणेषु विवाहादिशोभनेषु देशवृक्षचतुष्पथेषु एताञ्ज
पेत् ॥ ६ ॥

वासे वासे समुद्गलीरियं वधूरितीक्षकानीक्षे-
त ॥ ७ ॥

वसतौ वसतौ ईक्षका* सन्ति चेक्षानेतया ईक्षेत । वासादन्य
प्रेक्षणे मन्त्रः । वीप्सावचन प्रतिवसतौ मन्त्रमाप्त्यर्थम् ॥ ७ ॥

इह प्रिय प्रजया ते समृध्यतामिति गृह प्रवे-
शयेत् ॥ ८ ॥

अनया वधू गृह प्रवेशयेत् । इदमादयो विधयः स्वग्रामे
अपि विवाहे भवन्ति ॥ ८ ॥

विवाहामिसुपसमाधाय पश्चादस्याऽऽनङ्गुह च
र्मास्तीर्य प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम तस्मिन्नुपविष्टायां स-
मन्वारब्धायाम् । आ न प्रजां जनयतु प्रजापति-
रिति चतसृभिः प्रत्यूच हुत्वा समञ्जन्तु विश्वेदेवा
इति दध्न प्राश्य प्रतिप्रयच्छेदाज्यशेषेण वानक्ति
हृदये ॥ ९ ॥

अग्निप्रणयनान्तं कृत्वाऽग्निमुपसमादधाति । समिधः प्रक्षि-
प्य प्रज्वलयतीत्यर्थः । ततः पश्चादस्याऽऽनङ्गुह चर्मास्तृणाति ।
प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम ऊर्ध्वलोम । ततोऽन्वाधानाद्याज्यस्य बर्हिषि
सादनान्तं कृत्वा तस्मिन् चर्मण्युपविष्टायां समन्वारब्धायां
वध्वा इध्माधानाद्याज्यभागान्तं कृत्वा आ नः प्रजामिति च
तसृभिः प्रत्यूच हुत्वा ततः समञ्जन्वित्यूचा दध्न एकदेशं स्वयं
प्राश्य वध्वे प्राशनार्थं शिष्टं दधि प्रयच्छेत् । सा तु तूष्णीं प्रा-
श्नाति । सकृत्प्रयुक्तस्य मन्त्रस्य उभयप्राशनार्थत्वादुभयार्थं

त्वम् । नाविति द्विवचनात् । आज्यशेषेण वा उभयोर्हृदये
 अनक्ति तेनैव मन्त्रेण । हृदये अत ऊर्ध्वमिति विवृत्या पाठः
 कार्यः । प्रगृह्यत्वात् । ततः स्विष्टकृतादि समापयेत् । विवाहा-
 ग्निग्रहणमन्यनिवृत्त्यर्थम् । कथं पुनरन्याग्निमाप्तिशङ्का । 'यु-
 क्षाणि वक्ष्याम' [सू० १।१।१] इति प्रतिज्ञातम् । उच्यते ।
 दायविभागकाले अग्निं परिगृह्यते चेदनाप्यन्योऽग्निं प्रसज्येत
 तन्निवृत्त्यर्थमिदम् । अपि चात्र विवाहाग्निग्रहणान्न विवाहहो-
 ममात्रेणाग्नेर्युक्तत्वसिद्धिः कितर्हि गृहमवेशनीयहोमे कृते । एव-
 म्बुभाभ्यां होमाभ्यां युक्तत्वसिद्धिः नैकेनेति ज्ञायते । तेन गृह-
 मवेशनीयहोमादर्वाग्दर्शपूर्णमासमाप्तौ पार्वणस्थालीपाको न
 कार्यः । परिचरणहोमस्तु कार्य एव । 'पाणिग्रहणादि' [सू०
 १।९।१] इति वचनात् । वैश्वदेव च कार्यमेव । तस्याग्निवि-
 शेषविध्यभावात् । तेनाग्निनाशे होमद्वयं कार्यमिति सिद्धम् ।
 उपसमाधायेति आस्तरणकालोपदेशार्थम् । अथवा समानक-
 र्तृत्वसिद्ध्यर्थम् । तेन यत्रोपसमाधानग्रहण नास्ति तत्रा-
 ऽन्यो बोपसमाधानं कुर्यात् । तस्मिन्निति वचनं चर्मास्तरणान-
 न्तरं तत्रान्तरमिति ज्ञापनार्थम् । प्रत्यूचग्रहणं कथम् । ऋगन्ते
 होमः स्यात् न स्वाहाकारान्त इत्येवमर्थम् । स्वाहाकारं पठ-
 जुहुयादित्यर्थः । तेन यत्र प्रत्यूचग्रहणं नास्ति तत्र स्वाहाकार-
 कृत्वा पश्चाद्धोमः । आज्यशेषेण वेति सिद्धवदुपदेशादनादेशे
 आज्येन होम इति गम्यते ॥ ९ ॥

अक्षारालवणाशिनौ ब्रह्मचारिणावलकुर्वाणाव-
 धःशायिनौ स्यातां ॥ १० ॥

विवाहादारभ्य एते नियमा भवन्त्युभयोः । 'हैडिम्बिका-
 राजमाषा माषा मद्रा मत्तरिका' । लङ्छाडक्याश्च निष्पावा-

स्तिलाद्या' क्षारसंक्षिता' ॥' गृहप्रवेशनीयहोमात्प्रागपि नियमा
नामिष्टत्वाद्योगविभागः कृतः ॥ १० ॥

उत्तरावधिमाह—

अत ऊर्ध्वं त्रिरात्र द्वादशरात्र ॥ ११ ॥

अतो गृहप्रवेशनीयहोमादूर्ध्वं त्रिरात्र द्वादशरात्र वा नि
यतौ स्याताम् ॥ ११ ॥

संवत्सर वैक ऋषिर्जायत इति ॥ १२ ॥

संवत्सर वा नियतौ स्यातां एक ऋषिकल्पः पुत्रो जायत
इति कृत्वा । अन्ये त्वाहुः । प्रतान्ते एक ऋषिः सपद्यते ।
पितृगोत्र विहाय पतिगोत्र भजत इत्यर्थः ॥ १२ ॥

चरितव्रतं सूर्याविदे वधूवस्त्र दद्यात् ॥ १३ ॥

प्रतानन्तर सूर्याविदे वधूवा उपयमनकाले उपहितं वस्त्र
दद्यात् । सूर्यया दृष्टो मन्त्रः सूर्या यथा वृषाकपिरिति । सा च
'सत्येनोत्तभिवा' इति सूक्तम् । कथं तत्पुनरसौ वेत्ति स्वरतो
वर्णत इत्यादि ॥ १३ ॥

अन्नं ब्राह्मणेभ्यः ॥ १४ ॥

दद्यादिति शेषः ॥ १४ ॥

अथ स्वस्त्ययनं वाचयति ॥ १५ ॥ ॥ ८ ॥

ॐस्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्त्विति । ते च ॐस्वस्तीति प्रत्युक्तुः
॥ १५ ॥ इति प्रथमेऽष्टमी कण्डिका ॥ ८ ॥

पाणिग्रहणादि गृह्य परिचरेत्स्वयं पत्न्यपि वा
पुत्रः कुमार्यन्तेवासी वा ॥ १ ॥

पाणिग्रहणप्रभृति गृह्यमाग्नि परिचरेत्स्वयं पत्न्यादयो वा ।
पाणिग्रहणादिवचनं गृहप्रवेशनीयहोमानन्तरकाले प्रारम्भा

शङ्कानिवृत्त्यर्थम् । यद्विधास्यते तत्परिचरणम् । पत्नीकुमार्यो
न होमकर्म कुर्यातामित्येके । कुतः । स्त्रीणां मन्त्राऽनधिकारात् ।
अन्ये तु सहोमकम् । कुतः । वचनात् । पत्नीसन्नहनवत् । अ
न्तेवासी शिष्यः ॥ १ ॥

नित्यानुगृहीत स्यात् ॥ २ ॥

अनुशब्दः, परिशब्दस्य स्थाने । नित्य परिगृहीत स्यादि-
त्यर्थः । किमुक्तं भवति । यदि विवाहाग्निर्नष्टः स्यात्ततो नष्टा
हरणमापन्नित्तं कृत्वा परिचरेदिति । अथवा आत्मनः पत्न्या
वा समीपे कथं नित्यं स्यात् नोभयोरन्यतरः स्थापयितव्य
इति । अथवा होम्यद्धर्मस्योपलेपनादेर्निवृत्त्यर्थम् । तदपि हि
क्वचग्रहणेन प्राप्तोति परिसमूहनादिवत् ॥ २ ॥

यदि तूपशाम्येत्युपवसेदित्येके ॥ ३ ॥

यदि प्रादुष्करणकाल उद्भायेत् ततः अन्यस्माद्धोमकाला
त्पशुपवसेदित्येके । एकेग्रहणाद्यजमान उपवसेदित्येके । अ
थाश्वान्न इत्येकामाहुतिं जुहुयादित्येके । कुतः । शास्त्रान्तरे द
र्शनात् । अन्ये तु पूर्वसूत्रमेव व्याचख्युः । नित्यशब्द उक्ता
र्थः । नित्यमाचमनमिति यथा । अनुशब्दः पश्चाद्वचनः । एत
दुक्तं भवति । यदि वैवाह्यो न गृहीतो दापविभागकाले गृह्य
ते । गृहीतोऽपि नष्टो वा द्वादशरात्रमतिक्रान्तः । ततः उक्तया
क्रियया पश्चाद्गृहीतो भवतीति । तत्र विवाहाज्याहुतयो ला
जाहुतयो गृहप्रवेशनीयाज्याहुतयश्च हृदयाञ्जनं च भवति ना-
न्यत् । कन्यासस्कारत्वात् । होमद्वयं चान्न समानतन्त्रं स्यात् ।
लाजहोमोऽत्रापि पश्व्यञ्जलिना कार्यः । तद्धोमे तस्य साधन
त्वेन दृष्टत्वात् । लाजावपनं तु स्वयमेव करोति न भ्राता ।
दापविभागकाले गृह्यमाणे प्रयोगविशेषोऽन्वेष्टव्यः ॥ ३ ॥

तस्याग्निहोत्रेण ॥ ४ ॥

तस्यग्रहणं योगविभागार्थम् । तस्याग्निहोत्रेणैव विधिर्भवति नान्येन । तेन पाकयज्ञवत् न भवति । तर्हि प्राशनादयोऽपि स्थुरित्याशङ्क्याह ॥ ४ ॥

प्रादुष्करणहोमकालौ व्याख्यातौ ॥ ५ ॥

प्रादुष्करणं नामापराद्धे गार्हपत्यं प्रज्वाल्येति । एव प्रातर्ज्युष्टायामिति च । प्रदोषातो होमकालः सङ्गवान्तः प्रातरिति । एतावेव भवतो नान्यदित्यर्थः ॥ ५ ॥

हौम्यं च मांसवर्जं ॥ ६ ॥

हौम्यं चाग्निहोत्रेण व्याख्यातम् । पयसा नित्यहोम इत्यादि पञ्च द्रव्याण्याम्रातानि मांसवर्जमिति मांसप्रतिषेधाच्छास्त्रान्तरे दृष्टमपि हौम्यं भवतीति गम्यते । 'पयो दधि यवागूश्च सर्पिरोदनतण्डुलाः । सोमो मांसं तथा तैलमापस्तानि दशैव तु ॥' द्रवद्रव्याणि सुवेण जुहोति । कठिनानि तु पाणिना । येन द्रव्येण सायं जुहोति तेनैव प्रातः प्रतिनिधि वर्जम् ॥ ६ ॥

कामं तु व्रीहियवतिलैः ॥ ७ ॥

कामवचनं पूर्वोक्ताभावे कथमेतेषां ग्रहणं स्यादित्येवमर्थम् । व्रीह्यादयश्च प्रत्येकं साधनानि । न मिश्राणि । तच्च न्यायतोऽवगन्तव्यम् ॥ ७ ॥

अमये स्वाहेति सायं जुहुयात्सूर्याय स्वाहेति प्रातस्तृष्णीं द्वितीये उभयत्र ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥

तृष्णीं द्वितीये आहुती जुहोति । तृष्णीवचनं प्रजापतिध्यानार्थम् । उभयत्र सायं प्रातश्चेत्यर्थः । अग्निं परिसमूह्य परिसीर्य पर्युक्ष्य होमद्रव्यस्याऽग्निहोत्रवत्तृष्णीं सस्कारं कृत्वा ततोऽमये स्वाहेति जुहोति । ततः प्रजापतय इति चतुर्थ्यन्तं श

व्दरूपं व्यात्वा स्वाहेत्युपांशूक्त्वा द्वितीयाहुति जुहोति । ततः परिसमूहनपर्युत्तणे । एव सायम् । प्रातर्होमे तु पूर्वमन्नस्थाने सूर्याय स्वाहा इति विशेषः ॥ ८ ॥ इति प्रथमे नवमी कण्डिका ॥ ९ ॥

अथ पार्वणस्थालीपाकः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । पर्वणि भवः पार्वणः । स्थालीपाक इति कर्मनामधेयम् । दर्शपूर्णमासातिदेशात्काले सिद्धे पार्वणवचनपाणिग्रहणाद्यहरहः क्रियाशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । विवाहादनन्तरं या पौर्णमासी तस्यामस्य प्रथमप्रारम्भः । प्रतिपद्यौपासनं कृत्वा ततः परिसमूहनादि प्रारभेत ॥ १ ॥

तस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामुपवासः ॥ २ ॥

तस्यग्रहणं नियमार्थम् । तस्यैवोपवासो यथा स्यात्तदतिदिष्टानां माभूदिति दर्शपूर्णमासाविति कर्मनामधेयम् । उपवास इत्येकभोजनम् । सर्षपिश्च दधिमिश्च अक्षारलवणमशितव्यमित्यादयश्च नियमा लक्ष्यन्ते तस्य ताभ्यामुपवासो व्याख्यात इत्यर्थः ॥ २ ॥

इध्मावर्हिषोश्च सन्नहनम् ॥ ३ ॥

अनयोश्च बन्धनं ताभ्यां व्याख्यातम् । 'इध्मः पञ्चदशदारुकः' इति शान्तिकर्मणि साधयिष्यामः ॥ ३ ॥

देवताश्रोपांशुयाजेन्द्रमहेन्द्रवर्जम् ॥ ४ ॥

देवताश्च ताभ्यां व्याख्याता । उपांशुयाजादिवर्जम् । ते नाऽग्निरग्नीषोमौ पौर्णमास्याम् अग्निरिन्द्राग्नी अमावास्यायाम् । तदुक्तं शौकनेन—'पौर्णमासी न सप्ताप्तार्थविवाहादनन्तरम् । ततः प्रक्रम्य कुर्वीत स्थालीपाकं तु कर्मसु ॥ तत्र यद्यप्यमावास्या विवाहानन्तरं यदा । तथापि पौर्णमास्यादिस्थालीपाक-

क्रिया स्मृता ॥' अग्नेन्द्रमहेन्द्रयोर्निषेधः किमर्थः सन्नयत एव हि ते विहिते। इन्द्र महेन्द्रं वा सन्नयत इति। न चात्र सान्नाय्य विहितम् । उच्यते । शृङ्गकर्माणि तावदाहिताग्नेरपीष्यन्ते अर्धाधाने औपासनाग्नौ । सर्वाधाने तु कर्मणि पुनः स स्फुर्यात् । सन्नयत इति कर्तृविशेषणम् । दर्शे चासौ सन्नयन् भवति सोमेनेष्टवाश्चेत् । तेनात्रापि तस्य प्राप्तुतः । तस्मान्निषेधः । तर्हि इन्द्राग्नी न स्याताम् असन्नयत इति वचनात् । उच्यते । इन्द्राग्नी अस्याऽपि देवता भवत्येव । अत्र ह्यसावसन्नयन्नि ति कृत्वा । न चात्राभावः कर्तृविशेषणम् ॥ ४ ॥

काम्या इतरा ॥ ५ ॥

उक्ताभ्योऽन्या या उपांशुयाजाद्या देवतास्ताः काम्या भवन्ति । कामे सति कर्तव्या इत्यर्थः । 'विष्णु बुभूषन्यजेत' इत्येवमाद्याः काम्याः । अथ काम्यानां स्थान इत्येव सिद्धे उपांशुयाजादीनामपि निषेधः कृतः । तच्चात्र काम्यत्वेनाऽपि न क्रियेरन्निति भ्रान्तिः स्यात्तन्निवृत्त्यर्थमिदं वचनम् । अथात्र किं द्रव्यमुपांशुयाजस्य तावदाज्यम् तस्य विद्यमानत्वाद्दृष्टत्वाच्च । इन्द्रमहेन्द्रयोस्तु चरुः सान्नाय्याभावात् ॥ ५ ॥

तस्यै तस्यै देवतायै चतुरश्रतुरो मुष्टीभिर्वपति पवित्रे अन्तर्धायाऽमुष्मै त्वा जुष्ट निर्वपामीति ॥६॥

प्रणीताप्रणयनोत्तरकालं शूर्पे पवित्रे अन्तर्धाय व्रीहीन् यवान्वा असम्भवे अन्यान्वा हौम्यानेकैकस्यै देवतायै चतुरश्रतुरो मुष्टीभिर्वपति । 'अमुष्मै त्वा जुष्ट निर्वपामि' इति । अमुष्मैशब्दस्य स्थाने चतुर्ध्या विभक्त्या देवता निर्दिशेत् । चतुरश्रतुर इति वीप्सावचन एकैकस्यै देवतायै चतुर्मुष्टिमाप्त्यर्थम् । पवित्रे व्याख्याते ॥ ६ ॥

अथैनान्प्रोक्षति यथानिरुप्तममुष्मै त्वा जुष्ट प्रो-
क्षामीति ॥ ७ ॥

अथशब्द कथम् । सर्वासामेव देवतानां निरुप्तेषु प्रोक्षण
स्यादित्येवमर्थम् । एतानिति बहुवचन सश्लिष्टानेव प्रोक्षेत्र
विभज्येत्येवमर्थम् । यथानिरुप्तमिति तस्यै तस्यै देवतायै च-
त्वारि चत्वारि प्रोक्षणानि समञ्चकेषु निर्वापेषु समञ्चकाणि
अमञ्चकेष्वमञ्चकाणि पवित्रे अन्तर्धाय कुर्यादित्येवमर्थम् । नि-
र्वापप्रोक्षणे एकस्मिन्नेव पात्रे भवत । उत्तरत्र विधानात् ॥७॥

अवहतांस्त्रि फलीकृतान्नाना श्रपयेत् ॥ ८ ॥

कृष्णाजिने जल्लुखल कृत्वा पश्यवहन्पात् । त्रि.फलीकृ-
तानिति त्रि शुक्लीकृतानित्यर्थः । पिण्डपितृपक्षे सकृत्प्रक्षालयेति
सकृद्ब्रह्मणादत्र त्रिः प्रक्षालयेत् । ततो नाना श्रपयेत् ॥ ८ ॥

समोप्य वा ॥ ९ ॥

एकत्र वा श्रपयेत् ॥ ९ ॥

यदि नाना श्रपयेद्विभज्य तण्डुलानभिमृशे-
दिदममुष्मा इदममुष्मा इति ॥ १० ॥

यदि पृथक् श्रपयेत्तथा सति तण्डुलानभिमृशेत् इदममुष्मा
इदममुष्मा इति । अमुष्मैशब्दः पूर्ववत् ॥ १० ॥

यद्यु वै समोप्य व्युद्धार जुहुयात् ॥ ११ ॥

यदि समोप्य श्रपयेत् तथा सति चरु व्युद्धृत्य एवमभिमृ-
श्य ततो जुहुयात् । व्युद्धारमिति व्युद्धृत्येत्यर्थः । व्युद्धारण
नाम पात्रान्तरे पृथकरणम् । जुहुयादिति वचन होमकाले व्यु-
द्धरेदित्येवमर्थम् ॥ ११ ॥

श्रतानि हवींष्यभिघायोदगुद्रास्य बर्हिष्यासा-

द्येधमभिधार्याऽयन्त इधम आत्मा जातवेदस्तेने-
ध्यस्व वर्धस्व चेद्ध वर्धय चास्मान्प्रजया पशुभिर्ब्र-
ह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेवय स्वाहेति ॥ १२ ॥

उत्तरतोऽग्नेराज्यमुत्पूयाग्नेः पञ्चाङ्गहिरास्तीर्याज्यमासाद्य
तत इतानि हवीप्यभिधार्योदगुद्वास्य ऋहिष्यासाद्य तत इ-
धमभिधार्यं अयन्त इति मन्त्रेणाद्यावादध्यात् । ऋहिष्यासाद्य
पुनरभिधार्येति केचित्पठन्ति ॥ १० ॥

तूष्णीमाधारावाधार्याज्यभागौ जुहुयादग्नये स्वा-
हा सोमाय स्वाहेति ॥ १३ ॥

तूष्णीग्रहण मन्त्रवर्जम् । अन्ये धर्माः शास्त्रान्तरदृष्टाः कथ-
मवर्तन्ति । उत्तरपश्चिमाया आरभ्य दक्षिणपूर्वां प्रति अ-
विच्छिन्नमज्यधारां हरेत् । तथा दक्षिणपश्चिमाया आरभ्य उ-
त्तरपूर्वां प्रत्याधारयेत् । सुवेणोभौ जुहुयात् । कुत । यत्राज्य
होमे साधनान्तराऽनुपदेशस्तत्र सुवेण होम इति साधितम्
'एवभूतोऽव्यक्तहोम' इति सूत्रे व्याख्यातृभिर्यावन्मात्र
स्वशास्त्रानुक्तमपेक्षितं तावन्मात्रं ग्राह्यं नतु स्वशास्त्रे उक्तमपि
'आज्यभागौ जुहुयादग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा' इति । आ-
ज्यभागवित्यनयोर्गणयोः सङ्गा ॥ १३ ॥

उत्तरमाग्नेय दक्षिण सौम्य ॥ १४ ॥

अग्रेरुत्तरपार्श्वे आग्नेयमाज्यभाग जुहुयात् दक्षिणपार्श्वे तु
सौम्यम् । सुवेणोभौ जुहुयात्पूर्ववत् ॥ १४ ॥

विज्ञायते चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्यभा-
॥ १५ ॥

आज्यभागौ यज्ञस्य चक्षुषी इत्येवं श्रूयेते इत्यर्थः ॥ १५ ॥

ततः किमित्याह—

तस्मात्पुरुषस्य [हि] प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य दक्षिणमक्ष्युत्तरं भवत्युत्तरं दक्षिणम् ॥ १६ ॥

यज्ञपुरुषस्य हि प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य दक्षिणमक्ष्युत्तरं भवत्युत्तरं दक्षिणम् । तस्मादक्षिणसस्थैव शक्या कर्तुं नोदक्सस्थेत्यर्थः । श्रुत्याकर्षोऽन्यत्र कचिदुदक्सस्थाऽपि यथा स्यादिति । तेन बलिहरणे प्रधानानामुत्तरतः पुरुषेभ्यो बलिहरणं सिद्धम् ॥ १६ ॥

मध्ये हवीषि प्रत्यक्तरं वा प्राक्संस्थान्युदक्सस्थानि वोत्तरपुरस्तात्मौविष्टकृतम् ॥ १७ ॥

अग्नेर्मध्यप्रदेशे हवीषि जुहोति । प्रत्यक्तरं वा देशे हवीषि वा जुहोति । प्रत्यक्तरमिति द्वितीया सप्तम्यर्थः । तत्रापि देशे प्राक्संस्थानि वा जुहोत्युदक्सस्थानि वा । ननु प्राक्संस्थानीत्यस्मिन्नसत्यप्युदक्सस्थानि वेति वाशब्दप्राप्त्या प्राक्संस्थया सह विकल्पे सति पक्षे प्राक्संस्थत्वमपि सिध्यति । किमर्थं प्राक्संस्थवचनम् । उच्यते । देशद्वयस्य संस्थाद्वयस्य चानन्तर्ययोगो मा भूदित्येवमर्थम् । तेन देशद्वयेऽपि संस्थाद्वयस्य यथासङ्ग्यता नास्तीति सिद्धम् । अग्नेरक्षरपूर्वदेशे सौविष्टकृतं हविर्जुहोति ॥ १७ ॥

मध्यात्पूर्वार्धाच्च हविषोऽवद्यति ॥ १८ ॥

हविषो मध्यात्पूर्वार्धाच्चाहुष्टपर्वमात्रं हविरवद्यतीति देशो नियम्यते ॥ १८ ॥

मध्यात्पूर्वार्धात्पश्चार्धादिति पश्चावत्तिनाम् ॥ १९ ॥

पश्चावत्तिनां तु मध्यात्पूर्वार्धात्पश्चार्धादित्येवमवदानं भवति । पश्चार्धाच्चित्येतावतैव सिद्धे मध्यात्पूर्वार्धादिति वचनं प्र-

त्यक्सस्थता यथा स्यात् प्राक्सस्थता मा भूदित्येवमर्थम् ॥ १९ ॥

उत्तरार्धात्सौविष्टकृतम् ॥ २० ॥

सर्वेषां हविषामुत्तरार्धात्सौविष्टकृदर्थमवदानं प्रधानादवदानाच्च सक्तुत्सक्तुदवस्वण्डयति । पञ्चावची तु एव सक्तुत्सक्तुदृहीत्वा पुनरपि पूर्वावदानदेशस्य पुरस्तात्सक्तुत्सक्तुदवधेत् । तथा दृष्टत्वात् । ततो द्विरुपरिष्ठादभिधारयति पञ्चावची चतुस्वची च ॥ २० ॥

नात्र हवीषि प्रत्यभिधारयति । स्विष्टकृत द्विरभिधारयात् ॥ २१ ॥

स्विष्टकृति हवि शेषे न प्रत्यभिधारयति । अत्रग्रहणमत्रैव नाभिधारयति स प्रधानहविष्वित्येवमर्थम् । हविशब्दशेषे वर्तते । यद्यवचे वर्तते चतुरवचताऽद्भुतेर्न स्यात् । तन्न चेज्यते ॥ २१ ॥

यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिच यद्वा न्यूनमिहाकर्म्म । अमिष्टत्स्विष्टकृद्विद्वान्तसर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु मे । अग्नये स्विष्टकृते सुहुतं हुते सर्वप्रायश्चित्ताद्भुतीनां कामानां समर्धयित्रे सर्वान्नं कामान्समर्धय स्वाहा इति ॥ २२ ॥

अनेन मन्त्रेण स्विष्टकृतं जुहुयात् ॥ २२ ॥

वर्हिषि पूर्णपात्रं निनयेत् ॥ २३ ॥

यत्पूर्वं निहितं पूर्णपात्रं तदधुना वर्हिषि निनयेत् । निषिञ्चेदित्यर्थः ॥ २३ ॥

एषोऽवभृथः ॥ २४ ॥

यदिदं पूर्णपात्रं निनयनं एषोऽस्य कर्मणोऽवभृथो भवति ।

अवभृथवचनमवभृथधर्मप्राप्त्यर्थम् । तेन कालोऽभ्युक्षणं च भवति । कालस्तु सर्वमायश्चित्तादूर्ध्वं प्राक्सस्थाजपात् । अनेनैवाभ्युपायेन सर्वमायश्चित्तानि सस्थाजपः कर्त्ता कार्याणीत्युक्तं भवति । निरसनोपवेशने ब्रह्मजपः सर्वमायश्चित्तानि सस्थाजप इति पञ्च ब्रह्मणो भवन्तीत्युक्तं तत्रैव क्रमः । पूर्वं कर्त्ता सर्वमायश्चित्तानि जुहोति । ततो ब्रह्मा सर्वमायश्चित्तानि जुहुयात् । ततः कर्त्ता पूर्णपात्रं निनयति । ततः कर्त्ता सस्थाजपे नोपतिष्ठते । ततो ब्रह्मोपतिष्ठते । ततः कर्त्ता परिसमूहनपर्युक्षणे इति । अभ्युक्षणं च 'आपो अस्मान्, इदमापः सुमिश्र्या नः' इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २४ ॥

पाकयज्ञानामेतत्तन्त्रम् ॥ २५ ॥

एतत्तत्र पाकयज्ञानां सर्वेषां भवतीत्यर्थः । पाकयज्ञग्रहणस्थालीपाकसदृशानां हुतानामेव तत्र यथा स्यात् महुतब्रह्मणि हुताना मा भूदित्येवमर्थम् । अन्नसरतिस्तत्रम् । विन्यन्त इत्यर्थः । यद्यपि सर्वमुच्यते तथापि न प्रधानदेवता प्रसजन्ति । देवतागमे नित्यानामपाय इति बाधदर्शनात् ॥ २५ ॥

हविरुच्छिष्ट दक्षिणा ॥ २६ ॥ ॥ १० ॥

उच्छिष्टं हविर्दक्षिणां ददाति ब्रह्मणे यद्यस्ति ब्रह्मा । तदभावे ब्राह्मणेभ्यः । कर्माङ्गत्वादक्षिणानाम् ॥ २६ ॥ इति प्रथमे दशमी कण्डिका ॥ १० ॥

अथ पशुकल्पः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । अत्र पशोस्तत्रमानमुच्यते न पुनः पशुर्विधीयते कल्पग्रहणात् । एव तर्ह्युपाकरणविधानमनर्थकम् । अष्टका शूलगवयोः प्रतिषेधात् । मोक्षणोपाकरणवर्जं मोक्षणादि समानं पशुनेति । उच्यते । मधुपर्के अकुरुतेति यदा ज्ञयात्तदा अर्थवत् । अत्र ऋत्विजां वार्हस्पत्यः । स्नातकस्यैन्द्राग्रः । ऐन्द्रो रा

ज्ञः । आचार्यादीनामाग्रेय । मियस्य मैत्रः । वरस्य प्राजापत्यः ।
अतिथेराग्रावैश्वानर । इत्येव शास्त्रान्तरे दृश्यते काम्यपशुषु
चार्यवत् ॥ १ ॥

उत्तरतोऽग्रे शामित्रस्यायतनं कृत्वा पाययित्वा
पशुमाग्राव्य पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखमवस्थाप्याऽग्निं दूत-
मिति द्वाभ्यां हुत्वा सपलाशयाऽर्द्रशाखया पश्चा-
दुपस्पृशेदमुष्मै त्वा जुष्टमुपाकरोमीति ॥ २ ॥

आज्यभागान्तं कृत्वा उत्तरतोऽग्रेः शामित्रस्यायतनं कृत्वा
ततः पशुं पाययित्वा ततः पशुमाग्राव्य अग्रे पुरस्तात्प्रत्यङ्मु-
खमवस्थाप्य ततोऽग्निं दूतमिति द्वाभ्यां हुत्वा सपलाशया स
पर्णयाऽर्द्रशाखया अशुष्कशाखया पश्चादिति पृष्ठदेशे उप-
स्पृशेत्पशुं अमुष्मै त्वेति मन्त्रेण । अमुष्मैशब्दः पूर्ववत् । अग्निं
दूतमित्यस्य प्रतीकस्य बहुगतत्वेऽपि हीनपादग्रहणसामर्थ्या-
त्सूक्तादेर्ग्रहणं तर्हि द्वे सूक्ते प्राप्नुतः । न । यत्नं सूक्तद्वयमिच्छति
तत्नं सूक्ते इति करोति । यद्वा उप प्र यन्त इति सूक्ते इति ।
तस्मादृचौ भवत इति सिद्धम् ॥ २ ॥

व्रीहियवमतीभिरद्भिः पुरस्तात्प्रोक्षति अमुष्मै
त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति ॥ ३ ॥

व्रीहियवमिश्राभिरद्भिः पशुं पुरस्तादग्रतः प्रोक्षति अमुष्मै
त्वेति मन्त्रेण ॥ ३ ॥

तासां पाययित्वा दक्षिणमनु बाहुं शेषं निनयेत् ॥ ४ ॥

तासां व्रीहियवमतीनामेकदेशं पशुं पाययित्वा दक्षिणं बा-
हुं अनु शेषं निषिञ्चेत् । तासांग्रहणं प्रोक्षणप्रतिषेधेऽपि अष्ट-
काया पायनं यथा स्यादित्येवमर्थम् ॥ ४ ॥

आवृतैव पर्यग्निं कृत्वोदञ्च नयन्ति ॥ ५ ॥

आवृतैव पर्यग्निं कृत्वा पशुमुदञ्चं नयन्ति । आवृतैव तूष्णी-
मेवेत्यर्थः । मन्त्रप्रतिपेधो मन्त्रवर्जं अन्ये धर्मास्त्रेतायां दृष्टाः ।
कवः स्युरिति । वि पर्यग्निकरणान्यः ॥ ५ ॥

तस्य पुरस्तादुत्सुक हरन्ति ॥ ६ ॥

तस्य पशोः पुरस्तादग्रतः उल्लुक्कं प्रदीप्तं काष्ठं हरन्ति । त-
स्यग्रहणमग्रतो नयनं यथा स्यात् नापि पूर्वेण नापि प्रथममि-
त्येवमर्थम् । अन्यथा पुरस्ताच्छब्दस्याऽनेकार्थत्वादिकालवा-
चिनोऽपि ग्रहणं स्यात् ॥ ६ ॥

शामित्र एष भवति ॥ ७ ॥

एषोऽग्निः, शामित्रो भवति । तस्मात्प्रागुक्ते शामित्रायतने
तस्य प्रतिष्ठापनं भवति ॥ ७ ॥

वपाश्रपणीभ्यां कर्ता पशुमन्वारभते ॥ ८ ॥

वपाश्रपण्यौ काश्मर्यमय्यौ भवतः । तत्रैका विशाखा अ-
परा सशाखा । ताभ्यां योऽस्य कर्मणः कर्ता अध्वर्युस्थानीयः
स्यात्स पशुमन्वारभते ॥ ८ ॥

कर्तारं यजमान ॥ ९ ॥

अध्वर्युः यजमानोऽन्वारभते ॥ ९ ॥

पश्चाच्छामित्रस्य प्राक्शिरसः प्रत्यक्शिरसः वो-
दक्पादं संज्ञप्य पुरा नाभेऽस्तृणमन्तर्धाय वपामु-
त्खिद्य वपामवदाय वपाश्रपणीभ्यां परिगृह्याद्वि-
रभिषिच्य शामित्रे प्रताप्याग्नेनैवमग्निं हत्वा दक्षि-
णतः आसीनः श्रपयित्वा परीत्य छुड्मुयात् ॥ १० ॥

शामित्रस्य पश्चिमे देशे बहिरुपस्तृणाति कर्ता । 'त यत्र

निह्निप्यन्तो भवन्ति तदध्वर्युर्वहिरधस्तादुपास्यति' इति श्रुते । ततस्तस्मिन्वर्हिषि प्राक्शिरस प्रत्यक्शिरस वोदक्पाद पशु सङ्गपयति शमिता । उदक्पादमित्येव सिद्धे प्राक्शिरस प्रत्यक्शिरस वेति वचनमूर्ध्वशिरसः सङ्गपन मा भूदित्येवमर्थम् । ततः कर्ता पुरानाभेरर्वाद्वाभेर्दक्षिणतो नाभेरासीनो वपास्थानं ज्ञात्वा तत्र तृणमतर्धाय तिर्यक् छित्त्वा वपामुत्तिव देहुदरेत् । वपास्थानं तु दक्षिणस्य पार्श्वस्य विविक्तप्रदेशः । यदि प्राक्शिराः सङ्गप्त, तथा सति दक्षिण पार्श्वमुत्तानं कृत्वा तृणमतर्धानादि कुर्यात् । ततो वपामवदायावखण्ड्य । पुनर्वपाग्रहणं कृत्स्नावदानार्थम् । तेनान्येष्ववदानेष्वकृत्स्नानि ग्रहणानि भवन्ति । ततो वपाश्रपणीभ्यां परिगृह्णाद्विरभिषिच्य मक्षाल्य शामित्रे प्रताप्य । प्रतापनं तु धर्ममात्रम् । श्रपणस्योत्तरत्र विधानात् । ततः शामित्रस्योत्तरतो गत्वाऽग्रेणैनमौपास नमन्नि वपां हुत्वास्य दक्षिणत आसीनः श्रपयित्वा श्रपयिता तां वपामभिघार्य वर्हिषि लक्षशाखानु निधाय उभावप्यग्नी यथागतं परीत्य शुहुयादमुष्मै स्वाहेति । वपाश्रपणकाले आज्येनावसिच्यावसिच्य श्रपयति । 'तामध्वर्युः सुवेणाभिघार यन्नाह' इति श्रुतेः । यद्यपि 'चतुरवची यजमानः स्यादथ पञ्चावचैव वपा' इति श्रुतेर्वपा पञ्चावचा भवति । आज्यं हि रण्यशकलं वपा हिरण्यशकलमाज्यमिति । हिरण्याभावे तु द्विराज्यं ततो वपा पुनर्द्विराज्यमिति ॥ १० ॥

एतस्मिन्नेवाग्नौ स्थालीपाकं श्रपयन्ति ॥ ११ ॥

एतस्मिन्नेवौपासने एवाग्नौ पञ्चद्वत्वेन पशुदेवतायै स्थालीपाकं श्रपयन्ति । बहुवचनं कर्तुरनियमार्थम् । एतस्मिन्नेति वचनं शामिले मा भूदित्येवमर्थम् । इतरथा शामित्रस्य श्रपणार्थत्वाच्चस्मिन्नेव स्यात् ॥ ११ ॥

एकादश पशोः खदानानि सर्वाङ्गेभ्योऽवदाय
शामित्रे श्रपयित्वा हृदय शूले प्रताप्य स्थालीपा-
कस्याग्रतो जुहुयात् ॥ १२ ॥

पशोर्ग्रहण यानि त्रेतायामेकादशावदानानि पशोः प्रसि-
द्धानि तानि यथा स्युरित्येवमर्थम् । हृदय जिह्वा वक्ष इत्येवमा-
त्मीनि । सर्वाङ्गग्रहणमेकादशभ्योऽन्यान्यपि यान्यङ्गानि दृष्टानि
तेषामपि विकल्पेन ग्रहणार्थम् । एवमवदाय तानि शामित्रे
श्रपयति । हृदय शूले प्रोक्ष्य प्रतापयति यथा शृतं भवति ।
ततः शृतान्यभिघार्योद्वास्य ततः स्थालीपाकस्यैकदेशं पूर्वं जु-
हुयात्ततोऽवदानानि ॥ १२ ॥

अवदानैर्वा सह ॥ १३ ॥

अवदानैर्वा सह स्थालीपाक जुहोति न पृथक् । यदा तु
पृथग्जुहोति तदा स्विष्टकृदपि पृथक्कार्यं ॥ १३ ॥

एकैकस्यावदानस्य द्विर्द्विरवद्यति ॥ १४ ॥

द्विर्ग्रहण देशानियमार्थम् । एकैकस्यावदानस्य यस्मिन्क-
स्मिन्निदेशे द्विर्द्विरवद्यति । पञ्चावत्ती तु त्रिस्त्रिरवद्यति । उप-
स्तरणप्रत्यभिधारणे कृत्वा जुहोति ॥ १४ ॥

आवृतैव हृदयशूलेन चरन्ति ॥ १५ ॥ ११ ॥

स्विष्टकृत्सर्वप्रायश्चित्तान्तं कृत्वा तूष्णीं हृदयशूलेन चर-
न्ति । आवृद्ग्रहण मन्त्रवर्जमन्ये धर्मास्तेतार्या दृष्टाः कथं स्यु-
रित्येवमर्थम् । तेन शृष्कार्द्रयोः सन्निवेशे शूलस्योद्वासनम् ।
तस्योपरिष्ठादप्युपस्पर्शनम् । समिद्ग्रहणमुपस्थानं समिदाधा-
नमित्येते कार्या । ततः पूर्णपात्रनिनयनादि समापयेत् ॥ १५ ॥
इति प्रथमे एकादशी कण्डिका ॥ ११ ॥

चैत्ययज्ञे प्राक् स्विष्टकृतश्रैत्याय बलि हरेत् ॥ १ ॥

चित्ते भवाश्रैत्या. । शङ्करः पशुपतिः आर्या ज्येष्ठा इत्येव
मादय । यदि कस्यैचिद्देवतार्यं प्रतिशृणोति । यदि आत्म
नोऽभिप्रेत वस्तु लब्ध ततस्त्वामहमाज्येन स्थालीपाकेन पशु
ना वा यक्ष्यामीति । ततो लब्धे वस्तुनि तस्य तेन याग
कुर्यात्स चैत्ययज्ञः । तत्र स्विष्टकृतः प्राक् चैत्याय बलि हरे
न्नमस्कारान्तेन नामधेयेन । पुनश्चैत्यस्य ग्रहणं प्रत्यक्षहरणार्थम् ।
तेन चैत्यायतने एवोपलेपनादि कुर्यात् ॥ १ ॥

यद्यु वै विदेशस्थ पलाशदूतेन यत्र वेत्थ व-
नस्पत इत्येतयर्चा द्वौ पिण्डौ कृत्वा वीवधेऽभ्याधाय
दूताय प्रयच्छेदिमं तस्मै बलि हरेति चैनं ब्रूयादय
तुभ्यमिति यो दूताय ॥ २ ॥

यदि विदेशस्थ चैत्य यजेत्तदा पलाशदूतेन बलि हरेत् ।
पलाशेन दूतं वीवधं च कुर्यात् । यत्र वेत्थेत्युक्ता द्वौ पिण्डौ
कृत्वा वीवधेऽभ्याधाय दूताय प्रयच्छेत् । तयोरेकं पिण्डं नि
दिश्य दूतं वदति । इमं तस्मै बलि हरेति । अपरं दूताय प्रय
च्छति । अयं तुभ्यमिति । एतयर्चेति वचनमन्यत्र पादग्रहणे
ऽपि क्वचित्सूक्तं भवतीत्येवमर्थम् । तेन 'आत्वाहार्थमन्तरेधि'
इति । 'ऋषभं मा समानानाम्' इति च सूक्तं सिद्धम् । अन्ये
पुनरभ्यासार्थं मन्यन्ते । पिण्डकरणे वीवधाभ्याधाने दूताय
प्रदानं इति ॥ २ ॥

प्रति भय चेदन्तरा शस्त्रमपि किञ्चित् ॥ ३ ॥

कर्तुश्चैत्यस्य च मध्ये भयमस्ति चेच्छस्त्रमपि किञ्चिदद्या
दूताय ॥ ३ ॥

नाव्या चेन्नद्यन्तरा प्लवरूपमपि किञ्चिदनेन
तरितव्यमिति ॥ ४ ॥

उभयोर्मध्ये यदि नावा तार्या नदी स्यात्तदा प्लवरूपमपि
किञ्चिदद्यादनेनेति मन्त्रेण ॥ ४ ॥

धन्वन्तरिरियज्ञे ब्रह्माणमग्नि चान्तरा पुरोहिता
याग्रे बलि हरेत् ॥ ५ ॥ ॥ १२ ॥

यदि धन्वन्तरिश्चैत्यो भवति तदा ब्रह्माणमग्नि चान्तरा
पुरोहितायाग्रे बलि हरेत्पुरोहिताय नम इति । ततो धन्वन्त
रये नम इति । धन्वन्तरौ विदेशस्ये त्वय विशेषः । धन्वन्तरेश्च
पुरोहितस्य चैकः पिण्डः । द्वितीयो दूताय ॥ ५ ॥ इति
प्रथमे द्वादशी कण्डिका ॥ १२ ॥

उपनिषदि गर्भलम्भनं पुस्यनमनवलोभन च ॥ १॥

आम्नातमिति शेषः । गर्भो लभ्यते येन कर्मणा निषिक्त
वीर्यममोष भवति तद्गर्भलम्भनम् । पुमांलुब्धो जायते येन
तत्पुस्यनम् । पुमांस्तु सन् येन नावलुप्यते तदनवलोभनम् ।
वर्णविकारो द्रष्टव्यः पृषोदरादित्वात् । एतानि कस्याचिदुप-
निषद्याम्नातानि । न केवलमेतानि किं तर्हि गर्भाधानादय
आत्मज्ञानपर्यन्ता आम्नाताः । अस्मच्छाखायां सा न विद्यते ।
अतस्तत्कर्म कर्तव्यमित्युपदिश्यते ॥ १ ॥

तस्या उत्सन्नत्वाद्यदि तानाधीयाच्चतएव कुयोदित्याह—

यदि नाधीयाचृतीये गर्भमासे तिष्येणोपोषि-
तायाः सरूपवत्साया गोर्दधनि द्वौ द्वौ [तु] माषौ
यव च दधि प्रसृतेन प्राशयेत् ॥ २ ॥

गर्भाधानमाचार्येणानुक्तमिति कृत्वा न कार्यमित्येके । अन्ये

पुन शौनकाशुक्तमार्गेण कार्यमित्याहुः । इदं तु पुसवनम् । गर्भसहितो मासो गर्भमासः । तिष्येणेति 'नक्षत्रे च ह्यपि' इत्यधिकरणे तृतीया । तिष्येणेति प्राशनकर्मणा सवध्यते । तस्य प्रधानत्वात् । नोपवासेन शुणत्वात् । तेन पुनर्वसुना उपोषिता या पचयास्तिष्येणेदं कर्म करोति । तत्र प्राजापत्यस्य स्थालीपाकस्याज्यभागान्तं कृत्वा वक्ष्यमाणं कर्म कुर्यात् । समानरूपं यस्य स सरूपः । सरूपो उत्सो यस्यां सा तथोक्ता । गोब्रह्मण सरूपवत्साया अभ्यासे असरूपवत्सा गौर्ग्राह्या नासरूपवत्सां त्यजेदित्येवमर्थम् । इति पाठान्तरं न सरूपवत्सां त्यजेदित्येवमर्थम् । वीप्सावचनं कथम् । प्रतिप्रसृतं द्वौ द्वौ मासौ स्यातामिति । यदि वीप्सा न क्रियेत स्थालीस्थदधन्येव मापयोर्यवस्य च प्रक्षेपः स्यात् । तस्य सप्तमीनिर्दिष्टत्वात् । तस्मादावृत्त्यर्थं वीप्सावचनम् । पुनर्दधिग्रहणं दध्नः प्राशनार्थम् । अन्यथा पूर्वस्य सप्तमीनिर्दिष्टत्वाद्दध्नः प्राशनं न स्यात् । प्रसृते दधि प्रक्षिप्य तस्मिन्दधनि मापयवानां प्रक्षेपणार्थं पूर्वं दधिग्रहणम् । अण्डरूपेण मासौ दद्यात् । शिशुरूपेण यवम् । तथा दृष्टत्वात् ॥२॥

किं पिबसि किं पिबसीति पृष्ट्वा पुंसवनं पुसवनमिति त्रिं प्रतिजानीयात् ॥ ३ ॥

किं पिबसीति प्रश्नः । पुसवनमिति प्रश्नः । तत्रेति प्रश्ने त्रिं ब्रह्मणमाचार्येण कृतम् । अतस्तस्यैव त्रित्वप्राप्तौ उभयोस्तुल्यत्वज्ञापनार्थमुभयत्र वीप्सावचनम् । तेन प्रश्नोऽपि त्रिवर्चाक्ष्य इति सिद्धम् ॥ ३ ॥

एवं त्रीन्प्रसृतान् ॥ ४ ॥

अनेन विधिना त्रीन्प्रसृतान्प्राशयेत् । एकस्मिन्प्रसृते प्राशे त्रयः प्रसृतास्तुल्यधर्माणो विधीयन्ते ॥ ४ ॥

१ प्रतिज्ञानं प्रत्युत्तरमिति वा स्यात् ।

अथास्यै मण्डलागारच्छायायां दक्षिणस्यां ना
सिकायामजीतामोषधी नस्त करोति ॥ ५ ॥

कर्मान्तरत्वात्कालान्तरप्राप्तावानन्तर्यावोऽयशब्दः । इदं
त्वनवलोभनम् । कुतः । 'माह पौत्रमघं नियाम्' [गृ० १ ।
१३ । ७] इति मन्त्रलिङ्गात् । पुनस्तवन्नि अशोभन माह नियामि
त्यर्थः । अस्यै अस्या मण्डलागारं कृत्वा तस्य छायायामुप
वेश्यास्या दक्षिणस्यां नासिकायां दूर्वा नस्तःकरोति । द
क्षिणग्रहणमिन्द्रियाणामनङ्गत्वज्ञापनार्थम् । अजीतेति गुणना
म । अजीर्णेत्यर्थः । सा चापधी दूर्वेत्युपदिशन्ति । नस्तःक
रणं नासिकायां रससेचनम् ॥ ५ ॥

प्रजावर्जिवपुत्राभ्यां हैके । आ ते गर्भो योनि-
मैतु पुमान्बाण इवेष्टधिम् । आ वीरो जायतां पु-
त्रस्ते दशमास्यः । अग्निरैतु प्रथमो देवतानां सौ-
ऽस्यै प्रजां मुञ्चतु मृत्युपाशात् । तदयं राजा वरु-
णोऽनुमन्यतां यथेयं स्त्री पौत्रमघं न रोदादिति ॥ ६ ॥

प्रजावता दृष्टो मन्त्रः प्रजावान् । जीवपुत्रेण दृष्टो मन्त्रो जी
वपुत्रः यथा सूर्येति । आ ते गर्भ इति सूक्तं प्रजावान् । अ-
ग्निरैतु प्रथम इति सूक्तं जीवपुत्रः । आभ्यां सूक्ताभ्यामेके न
स्तःकरणमिच्छन्ति । अन्ये तुष्णीम् । इशब्दोऽभिमतत्वज्ञाप-
नार्थः ॥ ६ ॥

प्राजापत्यस्य स्थालीपाकस्य हुत्वा हृदयदेश-
मस्या आलभेत । यत्ते सुसीमे हृदये हितमन्तः प्र-
जापतौ । मन्येऽहं मां तद्विद्वांसं माहं पौत्रमघं नि-
यामिति ॥ ७ ॥ ॥ १३ ॥

प्राज्ञापत्यस्य स्यालीपाकस्यैकदेशं हुत्वा हृदयदेशं हृदय
समीपमस्या आलभेत स्पृशेत् 'यत्ने' इति मन्त्रेण । ततः स्वि
ष्टकृदादि समापयेत् । इदं कर्म प्रतिगर्भमावर्तते । गर्भसंस्कार
त्वात् । प्रथमगर्भे तृतीयमासि यदि गर्भो न विज्ञातस्तदा
चतुर्थे कुर्यात् । विज्ञाते गर्भे तिष्ये पुसवनम् । 'तृचृतीये मा
स्ययत्र गृष्टे' इति च स्मरणात् । गृष्टिः प्रथमगर्भः । पञ्चमे
मास्यङ्गनिष्पत्तिर्भवति । स्वयमेव चास्य कर्ता । माह पौत्रमिति
लिङ्गात् । तदभावे देवरः ॥ ७ ॥ इति प्रथमे त्रयोदशी क
ण्डिका ॥ १३ ॥

चतुर्थे गर्भमासे सीमन्तोन्नयनम् ॥ १ ॥

सीमन्तो यस्मिन्कर्मणि उन्नीयते तत्सीमन्तोन्नयनं चतुर्थ
मासि कार्यम् । इदं कर्म न प्रतिगर्भमावर्तते । स्त्रीसंस्कारत्वात् ।
न त्वय गर्भसंस्कारः । 'एव त गर्भमाधेहि' इति मन्त्रलिङ्गा-
त् । सत्यम् । तथापि नावर्तते । आधारसंस्कारस्य प्राधान्यात् ।
कुतः प्राधान्यमिति चेत् । सीमन्तोन्नयनमिति समाख्याबला
त् आधारस्य च संस्कृतत्वात् । सकृत्सकृत्संस्कृता यं यं गर्भं
प्रमूते स सर्वः संस्कृतो भवेत् । तेनावृत्तिर्न भवतीति सिद्धम् ॥१॥

**आपूर्यमाणपक्षे यदा पुसा नक्षत्रेण चन्द्रमा
युक्तः स्यात् ॥ २ ॥**

शुक्लपक्षे यदा पुसा नक्षत्रेण चन्द्रमा युक्तः स्यात्तदेदं कर्म
कार्यम् । पुसा नक्षत्रेण । पुनामधेयेन नक्षत्रेणेत्यर्थः तिष्यो ह
स्तः श्रवण इत्यादिना । चन्द्रमा युक्तः स्यादिति वचनं प्रक
र्षेण युक्ते चन्द्रमसि यथा स्यात् । एतदुक्तं भवति । षष्ठि
दिकामु मध्ये मध्यमर्तिशङ्कटिकासु कुर्यादिति ॥ २ ॥

अथामिमुपसमाधाय पश्चादस्याऽऽनडुहं चर्मा-

स्तीर्य प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम तस्मिन्नुपविष्टायां सम-
न्वारब्धायां धाता ददातु दाशुष इति द्वाभ्यां
राकामहमिति द्वाभ्यां नेजमेपेति तिसृभिः प्र-
जापते न त्वदेतान्यन्य इति च ॥ ३ ॥

जुहुयादिति शेषः । अथशब्दोऽन्यस्मिन्नपि काले भवती-
दं कर्मेति ज्ञापनार्थः । कस्मिन् । पष्ठाष्टमयोर्मासयोः । शास्त्रा-
न्तरे चायं कालो विहितः । अग्निमुपसमाधायेत्यादि गृह्यवे-
दानीये व्याख्यातम् । आज्यभागान्तं कृत्वा 'धाता ददातु
दाशुषे' इत्यादिभिरष्टावाज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ ३ ॥

अथास्यै युग्मेन शलादुग्लप्सेन त्र्येण्या च श-
लत्या त्रिभिश्च कुशपिञ्जलैरूर्ध्वं सीमन्तं व्यूहति
धूर्ध्रुवः स्वरोमिति त्रि ॥ ४ ॥

अस्यै अस्या । युग्मेन सप्तेन । केन शलादुग्लप्सेन तद-
गफलसघातेन । शलादुरित्यपकानां फलानां समाख्या ।
ग्लप्स इति स्तवक उच्यते । औदुम्बरस्तवकेन । शास्त्रान्तरे दृ-
ष्टत्वात् । तदभावेऽन्येन । त्रीण्येतानि यस्या' सेय त्र्येणी श-
लली । एत' धूर्ध्रु इत्यर्थः । 'वर्णादनुदात्ताच्चोपधात्तो नः' इ-
ति ङीप् तकारस्य नत्व च । ततो 'रपाभ्यां नो णः' इति
णत्वम् । कुशपिञ्जलैः कुशतरुणैः । एतैरेकीकृतीर्ललाटकेशयोः
सन्धिमारभ्य ऊर्ध्वं सीमन्तं व्यूहति मन्त्रेण । आमूर्धमदेशात्के-
शान्पृथक्करोतीत्यर्थः । ण्व त्रिर्व्यूहति । मन्त्रावृत्तिरुक्ता ॥ ४ ॥

चतुर्वा ॥ ५ ॥

चतुर्वा व्यूहति मन्त्रेण ॥ ५ ॥

वीणागाथिनौ सशास्ति सोम राजान सगा-
येतामिति ॥ ६ ॥

वीणा च गाथा च वीणागाथे ते ययो* स्त* तौ तथोक्तो ।
ता सशास्ति सप्रेष्यति सोम राजान सगायेतामिति ॥ ६ ॥

तौ च एता गाथां गायत इत्याह—

सोमो नो राजाऽवतु मानुषी प्रजा निविष्टच-
क्राऽसावितियां नदीमुपवसिता भवन्ति ॥ ७ ॥

असावित्यस्य स्थाने यस्या नद्या समीपे वसन्ति तस्या
नाम आमन्त्रणविभक्त्या हूयाताम् निविष्टचक्रा गद्रे इति ॥ ७ ॥

ब्राह्मण्यश्च वृद्धा जीवपत्यो जीवप्रजा यद्यदुप
दिरोयुस्तत्तत्कुर्यु* ॥ ८ ॥

एवमुपयुक्ता ब्राह्मण्यो यद्यदूयु* तत्तत्कार्यम् । प्रैष दत्त्वा
स्त्रिष्टकुदादि समापयेत् ॥ ८ ॥

ऋषभो दक्षिणा ॥ ९ ॥ ॥ १४ ॥

वृषभो गौरासेचनसमर्थ* त दक्षिणा दद्यात् । अत्र तु स्व
यमेव कर्ता । कुतः । 'अस्यै मे पुनकामार्यै' इति लिङ्गात् । क
स्यै तर्हि दक्षिणा ब्रह्मणे यद्यस्ति । तदभावे सन्निहितेभ्यो
ब्राह्मणेभ्यः कर्माव्रत्त्वादक्षिणानाम् ॥ ९ ॥ इति प्रथमे चतुर्द
शी कण्डिका ॥ १४ ॥

कुमार जात पुराऽन्यैरालम्भात्सर्पिर्मधुनी हिर-
ण्यनिकाप हिरण्येन प्राशयेत् । प्र ते ददामि मधु-
नो घृतस्य वेद सवित्रा प्रसूत मघोनाम् । आयु-
ष्मान्युप्तो देवताभिः शत जीव शरदो लोके अ-
स्मिन्निति ॥ १ ॥

इदं जातकर्म । कुमारग्रहणं कुमारीनिवृत्त्यर्थम् । ननु कुमार्या अपि भवत्येव जातकर्म । कुत । वक्ष्यति 'आवृत्तैव कुमार्या' [सू० १ । १४ । १०] इत्युच्यते । मन्नासादागतस्य विहितं कर्मावृत्ता भवति न जातकर्म । अनन्तरत्वात् । एवमेके । अन्ये पुनरावृत्तैव कुमार्या इत्येतदुभयार्थमिति वदन्ति । तेन कुमार्या अपि जातकर्म भवति । मनुनाप्युक्तम् 'अमञ्जिका तु कार्येय स्त्रीणामावृदशेषतः' इति । [अ० २ । ६६] । तर्हि कुमारग्रहणं किमर्थम् । अधिकारार्थम् । अष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेदित्युपनयनं कुमारस्यैव यथा स्यान्न कुमार्या इति । ननु ब्राह्मणमिति पुलिङ्गनिर्देशादेव न भविष्यति । न जातिनिर्देशे लिङ्गमविवक्षितम् । यथा ब्राह्मणो न हन्तव्य इति ब्राह्मण्यपि न हन्यते । एवमत्रापि स्त्रिया प्रसज्येत । तन्निवृत्त्यर्थं कुमारग्रहणमिति । जातग्रहणमप्यधिकारार्थम् । 'गोदानं षोडशे वर्षे' इति जन्मतः प्रभृति षोडशो यथा स्यात् उपनयनप्रभृति माभूदिति । पुरा । पूर्वमित्यर्थः । अन्यग्रहणमनधिकृतालम्भनात्माकर्म कर्तव्यमित्येवमर्थम् । सर्पिर्मधुनी हिरण्येन निकाशयति । ते हिरण्यसंसृष्टे हिरण्येन प्राशयेत् । मातुरुपस्थ आसीन 'प्रते ददामि' इति मन्त्रेण ॥ १ ॥

कर्णयोरुपनिधाय मेधाजननं जपति । मेधां ते देव सविता मेधां देवी सरस्वती । मेधां ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजाविति ॥ २ ॥

अस्य कर्णयोः हिरण्यं निधाय मेधाजननं जपति । मेधां त इति । उपग्रहणं तस्य मुखसमीपे आत्मनो मुखं निधाय जपार्थम् । मेधाजननमित्यस्य मन्त्रस्याख्या सकृन्मन्त्रः । पर्यायेणोपनिधानमित्येके । अन्ये मन्त्रावृत्तिमिच्छन्ति ॥ २ ॥

अंसावभिमृशति । अश्मा भव परशुर्भव हिरण्य
मस्तृत भव । वेदो वै पुत्रनामासि स जीव शरद
शतमिति । इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेह्यस्मे प्रय-
न्धि मघवच्चृजीषिन्निति च ॥ ३ ॥

स्तनवाद्धोर्मयप्रदेशोऽसः । अत्र बहुधा विप्रतिपन्नाः । तत्रैके
सकृन्मन्त्र पर्यायेणांसाभिमर्शनमिच्छन्ति द्वार्याभिमर्शनवत् ।
ननु युक्तस्तत्र सकृन्मन्त्र । द्विवचनयुक्तत्वान्मन्त्रस्य । इह त्वेक
वचनयुक्त । अत आठ्वर्या भवितव्यम् । नैतदेवम् । नात्रांसा
बुध्येते । किं तर्हि कुमारः स चैकः । तस्मान्नाष्टचित्तिरिति । अन्ये
मन्त्रविभागमिच्छन्ति । 'अश्मा भव' इत्यनेन दक्षिणमसमभिमृशे
त् । 'इन्द्र श्रेष्ठानि' 'अस्मे प्रयन्धि' इत्याभ्या सव्यमिति ।
कथं पुनर्मन्त्रविभागो ज्ञातः । मध्ये इतिकरणात् । नहि कचि
न्मन्त्रमये इतिकरणं पठति । अपरे त्वाहुः सकृदेव त्रयो मन्त्रा
वक्तव्याः । न च मन्त्रविभागः । न च पृथग्भिमर्शः । द्वार्या
भिमर्शने त्वशक्यत्वात्पृथग्भिमर्शः । इह तु शक्यते युगपदसौ
स्पष्टम् । यत्पुनरुक्तमितिकरणादिति । तत्र ब्रूमः । अन्यत्रापि
मन्त्रमध्ये इतिकारं पठ्यते । यथा आसीद सदनं स्वमासीद सदनं
स्वमिति माहिंसीर्देवमेरित इति । अयमेव नः पक्षोऽभिप्रेतः ।
यस्य त्रयाणामन्यतमः पक्षोऽभिप्रेतः तस्यापि कुर्वतो न दोषः ।
सर्वेषां गमकवच्चादिति भाष्यकारः । अत्रैके मन्त्रविभागः श्रेया
नित्याहुः । मध्ये इतिकारात् । नन्वन्यत्रापि विद्यत इत्युक्तम् ।
तत्रापि विभाग एव । किमुत्पतसीति बर्हिषि निषाय माहिंसीरि
त्यभिमन्त्रयेत् । कृत एतत् आतः तर्पयोगात् । ननु इडायां दृश्यते
हविर्बुध्नन्तामिति तस्मिन्बुध्नत इति । अनर्थज्ञो भवान् । इति
कारो मन्त्रस्य मध्ये दृष्ट्या न पठ्यत इति वयं ब्रूमः । इडायां तु

मञ्जकदेशे इतिकार । युष्मत्पक्षे त्वभिमञ्जणे इतिकारो वृथै
वेति । तदसत् । भगवता भाष्यकारेण य पक्षः परिगृहीतः
स एव सम्यक् । अन्यत्रापि मञ्जमये इतिकारदर्शनात् । न
मो यत्र निपीदसीति । अमु माहिंसीरमु माहिंसीरिति
चेति । तेन त्रीन्मन्त्रान्सकृदुक्त्वा युगपदेवोभावसौ स्पृशेदिति
सिद्धम् ॥ ३ ॥

नाम चास्मै दद्यु ॥ ४ ॥

कुर्युरित्यर्थः । नामकरणस्याचार्येण कालान्तरानुक्तेः जा
तकर्मानन्तर कार्यमित्येके । अन्ये शास्त्रान्तरोक्तः कालो ग्राह्य
इत्याहुः । उक्तं च मनुना [अ० २।३०] । 'नामधेयं दक्षम्यां
तु द्वादश्या वापि कारयेत् । पुण्ये तिथौ मुहूर्ते वा नक्षत्रे वा
गणान्विते' इति ॥ ४ ॥

कीदृग्लक्षणं तन्नामेत्याह—

घोषवदाद्यन्तरन्तस्थमभिनिष्ठानान्त द्व्यक्षरम् ॥ ५ ॥

प्रथमद्वितीयवर्णानामूष्माणश्च इकारवर्जमघोषवन्तः शिष्ट
घोषवन्तः । तदादौ यस्य तत्तथोक्तम् । अन्तर्मध्येऽन्तस्था य-
स्य तत्तथोक्तम् । यकारादयश्चतस्रोऽन्तस्था । अभिनिष्ठानो
विसर्जनीयः । सोऽन्ते यस्य तत्तथोक्तम् । अक्षरं स्वरः ।
अकारादयो द्वादश स्वरा शिष्टं व्यञ्जनम् । द्वे अक्षरे यस्य त
द्व्यक्षरं । व्यञ्जनमपरिमितम् ॥ ५ ॥

चतुरक्षरं वा ॥ ६ ॥

चतुरक्षरं वा उक्तलक्षणं नाम कुर्युः । भद्रं देवः भवः
भवनाथ नागदेवः रुद्रदत्तः देवदत्तः इत्येवलक्षणानि ना-
मानि भवन्ति ॥ ६ ॥

द्व्यक्षरं चतुरक्षरं वेति यदुक्तं तत्काम्यमपीत्याह—

द्व्यक्षरं प्रतिष्ठाकामश्चतुरक्षरं ब्रह्मवर्चसकामः ॥ ७ ॥

प्रतिष्ठात्रह्यवर्चसे च कुमारस्य । तत्सस्कारत्वात् न कर्तुः ।
॥ ७ ॥ अथवा ।

युग्मानि त्वेव पुसाम् ॥ ८ ॥

युग्मानि युग्माक्षराणि पुसां नामधेयानि भवन्ति । एव
कारोऽवधारणार्थः । कथं युग्ममेवाद्विधेयं न पूर्वाणि लक्षणा
नीतिः । तेन शिवदत्तः नागदत्तः देवस्वामी वसुधर्मा रुद्र
जनार्दनः वेदपोषः पुरन्दरः, विष्णुधर्मा इत्यादि सि
द्धम् ॥ ८ ॥

अयुजानि स्त्रीणाम् ॥ ९ ॥

अयुजान्ययुग्माक्षराणि स्त्रीणां नामानि भवन्ति । सुभद्रा
सावित्री सत्यदा वसुदा इत्यादि ॥ ९ ॥

सांख्यबहारिक नाम कृत्वा अभिवादनीयं च कार्यमि
त्याह—

अभिवादनीयं च समीक्षेत तन्मातापितरौ वि-
द्यातामोपनयनात् ॥ १० ॥

येन नाम्ना उपनीतः अभिवादयते तच्च समीक्षेत । कुर्या
दित्यर्थः । तच्च मातापितरौवेव विद्यातामोपनयनात् । उपनी
तस्य स्वाचक्षते । अनेन नाम्नाऽभिवादयत्येति ॥ १० ॥

प्रवासादेत्य पुत्रस्य शिरः पारगृह्य जपति ।
अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे । आत्मा वै
पुत्रनामाऽसि स जीव शरदः शतमिति मूर्धनि
त्रिरवधाय ॥ ११ ॥

प्रवासादागत्य गृहानीक्षेताप्यनाहिताग्निरित्यादिसूत्रोक्तमा
र्गेण विधिः कृत्वा पुत्रस्य शिरः परियुज्य सर्वतो गृहीत्वा मूर्धनि
त्रिरवधाय ततो जपति । अङ्गादङ्गादिति ॥ ११ ॥

आवृतैव कुमार्यै ॥ १२ ॥ ॥ १५ ॥

कुमार्यास्तु अमन्नक कुर्यादिति । अनन्तरस्य चार्यं शेष इत्येके । अनन्तरस्य जातकर्मणवेत्यपरे ॥ १२ ॥ इति प्रथमे पञ्चदशी कण्डिका ॥ १५ ॥

पष्ठे मास्यन्नप्राशन ॥ १ ॥

जन्मप्रभृति पष्ठे मासे न गर्भप्रभृति । जाताधिकारात् । तत्रान्नप्राशनं नाम कर्म कार्यम् ॥ १ ॥

आजमन्नाद्यकाम ॥ २ ॥

अजस्येदमाजम् । तैत्तिरसाहचर्यान्मासस्यात्र ग्रहणं न-
क्षीरदधिघृतानाम् ॥ २ ॥

तैत्तिर ब्रह्मवर्चसकाम ॥ ३ ॥

तित्तिरेरिदं तैत्तिर । आजतैत्तिरयोर्व्यञ्जकत्वेनोपदेशो ना-
न्नत्वेन तथा लोके प्रसिद्धत्वात् । तेनान्नमपि सिद्धम् ॥ ३ ॥

घृतौदन तेजस्काम ॥ ४ ॥

घृतसंस्कृत ओदनो घृतौदनः । कुतः ओदनग्रहणात् ।
यदि हि घृतमिश्रोऽभिप्रेतं स्यात् घृत तेजस्काम इत्येवावक्ष्यत् ।
ततश्च पूर्ववद्व्यञ्जकत्वेनान्नमपि सिध्यत्येव । सृते नेदीयसि घृ-
तसेके कृते घृतसंस्कृतो भवति नतु घृते श्रपणम् विक्रेदानुप-
पत्तेः ॥ ४ ॥

दधिमधुघृतमिश्रमन्नं प्राशयेत् । अन्नपतेऽन्नस्य
नो देहानमीवस्य शुष्मिण । प्र प्रदातार तारिष
ऊर्जं नो वेहि द्विपदे चतुष्पदे इति ॥ ५ ॥

अकामसयोगेन दध्यादिमिश्रमन्नं प्राशयेत् । अन्नपतेऽन्नस्य
न इति मन्त्रेण । अयमन्नः सर्वप्राज्ञनेष्वपि भवति । कुतः । प्राश-

नसहितत्वान्मन्त्रस्य । प्राशयेदित्यस्य च सर्वशेषत्वात् । आज
प्राशयेदित्यादि ॥ ५ ॥

आवृतैव कुमार्यै ॥ ६ ॥ ॥ १६ ॥

कुमार्यास्त्वमन्त्रकमन्त्रप्राशन कार्यमित्यर्थ ॥ ६ ॥ इति प्र
थमे षोडशी कण्डिका ॥ १६ ॥

तृतीये वर्षे चौल यथाकुलधर्म वा ॥ १ ॥

कुलधर्मोपदिष्टे वा काले चौल कार्यम् । जन्मप्रभृति तृतीये वर्षे
वा कार्यमिति व्यपस्थितविकल्पः । केषांचिदुपनयनेन सह
स्मर्यत इति ॥ १ ॥

उत्तरतोऽग्नेर्ब्रीहियवमापतिलानां पृथक्पूर्णशरा-
वाणि निदधाति ॥ २ ॥

प्रणीताप्रणयनोत्तरकाले उत्तरतोऽग्नेः ब्रीहियवमापतिलानां
पूर्णशरावाणि निदधाति स्थापयति । पृथग्ग्रहणं द्रव्यभेदार्थ-
म् । पृथक् पूरयित्वा निदध्यादिति । अन्यथा समासोपदेशा
न्मिश्रितानां पूरणं स्यात् । यथा सर्पिर्मधुनी हिरण्यनिकाषमि
त्यमिश्रितानां प्राशनम् । अथवा सत्यपि समासोपदेशे यथा-
काम ब्रीहियवतिलैरित्यत्रैकं द्रव्यं भवति । एकेन कृतार्थत्वात् ।
एवमिहाप्येकं द्रव्यं प्रसज्येत तन्निवृत्त्यर्थं पृथग्ग्रहणम् ॥ २ ॥

कथं पृथग्भूतानां सर्वेषां द्रव्याणां पूर्णशरावाणि निधीये
रन्निति—

पश्चात्कारयिष्यमाणो मातुरुपस्थ आनडुह गो-
मय नवे शरावे शमीपर्णानि चोपनिहितानि
भवन्ति ॥ ३ ॥

अग्नेः पश्चात्कारयिष्यमाणः कुमारः । तत्प्रयुक्तं हि चौल-

म् । एव च कृत्वा सस्कारकर्मसु व्यवयपरिहारेषु कार्येषु कुमारोऽन्तरतम इति दर्शितं भवति । मातुरुपस्थे उत्सङ्गे आस्ते । आनङ्गह गोमय नवे शरावे उपनिहितं भवति । शमीपर्णानि चान्यस्मिन्नावे शरावे उपनिहितानि भवन्ति ॥ ३ ॥

मातुः पिता दक्षिणत एकविंशतिकुशपिञ्जूलान्यादाय ॥ ४ ॥

मातुर्दक्षिणतः पिता एकविंशतिकुशपिञ्जूलान्यादायास्ते । मातुः सकाशादक्षिणतो यथा स्वात्तथा अग्नेर्दक्षिणतो माभूदिति ॥ ४ ॥

ब्रह्मा वैतानि धारयेत् ॥ ५ ॥

एतानि कुशपिञ्जूलानि ब्रह्मा वा धारयेत् यद्यस्ति ॥५॥

पश्चात्कारयिष्यमाणस्यावस्थाय शीतोष्णा आपः समानीयोष्णेन वा य उदकेनेहीति ॥ ६ ॥

आधारान्तं कृत्वा पूर्वोक्ता आहुतीर्हुत्वा कुमारस्य पश्चिमदेशे स्थित्वा शीतमुदकमुष्णं चोदकमुभाभ्यां पाणिभ्यामृहीत्वा अन्पस्मिन्पात्रे युगपदभिनयति मन्त्रेण । समित्येकीभावे । न तु दक्षिणाङ्गकारितया भाव्यम् । कथमुभाभ्यां पाणिभ्यामिति । उच्यते । अनियमे प्राप्ते नियमार्था या सा परिभाषा न तु दक्षिणाङ्गविधायिका ॥ ६ ॥

तासां गृहीत्वा नवनीतं दधिद्रप्सान्वा प्रदक्षिणं शिरस्त्रिरुन्दति । अदिति केशान्वपत्वापुन्दन्तु वर्चस इति ॥ ७ ॥

तासामपामेकदेशं गृहीत्वा नवनीतं च गृहीत्वा तदभावे दधिद्रप्सान्वा गृहीत्वा प्रदक्षिणं शिरस्त्रिरुन्दति क्लेदयति म-

न्त्रेण । मातापुत्रिरुक्ता । तासाग्रहण समानीतानां ग्रहणार्थम् ।
इतरथा समानयनस्य शीतोष्णाभिरग्निरवर्थमित्यत्र कृतार्थ
त्वात्तासां ग्रहणमेव न स्यात् । गृहीत्वेत्यस्य च नवनीतेन च
सबन्धः स्यात् । तस्मिस्तु सति आपो नित्याः । नवनीतदधि
द्रव्ययोश्च विकल्प सिद्ध्यति ॥ ७ ॥

दक्षिणे केशपक्षे त्रीणि त्रीणि कुशपिञ्जूलान्य
भ्यात्माग्राणि निदधाति ओषधे त्रायस्वैनमिति ८
दक्षिणग्रहण विस्पष्टार्थम् । तस्मिन्केशपक्षे त्रीणि त्रीणि
कुशपिञ्जूलानि कुमारस्याभ्यात्माग्राणि स्थापयति मन्त्रेण ।
वीप्सा बहर्था ॥ ८ ॥

स्वधिते मैत्रेण हिंसीरिति लौहेन धुरेण ॥ ९ ॥

अनेन मन्त्रेण लौहेन धुरेण तानि कुशपिञ्जूलानि निष्पीड
यति । तेषु धुर स्थापयतीत्यर्थः । लोके धुरो लौह एव प्रसि
द्धः । अतोऽत्र तस्यावाच्यत्वाल्लोहशब्दस्ताप्त्रे वर्तते । शास्त्रा
न्तरे विहितत्वाच्च । लोके लोहशब्दश्चायं रजतादिष्वपि वर्त
ते । अत्र तु ताप्त्रे । तथा दृष्टत्वात् ॥ ९ ॥

प्रच्छिनत्ति । येनावपत्सविता धुरेण सोमस्य रा
ज्ञो वरुणस्य विद्वान् । तेन ब्रह्माणो वपतेदमस्यायु-
ष्माञ्जरदष्टिर्यथासदिति ॥ १० ॥

ततोऽनेन मन्त्रेण तेनैव धुरेण प्रच्छिनत्ति । प्रोऽनर्थकः ।
अनभिप्राय इत्यर्थः । अन्ये क्षिप्रार्थ इत्याहुः ॥ १० ॥

प्रच्छिद्य प्रच्छिद्य प्रागग्राञ्छमीपर्णेः सह मात्रे
प्रयच्छति तानानडुहे गोमये निदधाति ॥ ११ ॥

प्रच्छिद्य प्रच्छिद्येति वीप्सावचनं यो यत्र धर्म उपदिश्यते

ससर्वेषु छेदेषु यथा स्यादिति । भागग्रान्कृत्वा शमीपर्णे
सहैकीकृत्य मात्रे प्रयच्छति ददाति । तानसावानहुहे गोमये
निन्धाति स्थापयति । नाना भागग्रतानियमः ॥ ११ ॥

येन वाता बृहस्पतेरग्नेरिन्द्रस्य चायुषेऽवपत् ।
तेन त आयुषे वपामि सुश्लोक्याय स्वस्तय इति
द्वितीयम् । येन ध्रूयश्च रात्र्या ज्योक् च पश्याति
सूर्यम् । तेन त आयुषे वपामि सुश्लोक्याय स्व-
स्तय इति तृतीय ॥ १२ ॥

सख्यावचन मन्त्रान्तरप्रदर्शनार्थम् । मन्त्रमात्रेऽपीतिकारो
विप्रतइत्युक्तम् । कुशपिङ्गुलनिग्नानस्याभ्यात्मविधानार्थं भवि-
तु नार्हति । अभ्यासस्य त्रीणि त्रिणि वीप्सयैव सिद्धत्वात् ॥ १२ ॥

सर्वैर्मन्त्रैश्चतुर्थ ॥ १३ ॥

सर्वैस्त्रिभिर्मन्त्रैश्चतुर्थवार छिनत्ति ॥ १३ ॥

एवमुत्तरतस्त्रि ॥ १४ ॥

यथा दक्षिणे केशपक्षे एवमुत्तरेऽपि केशपक्षे कुर्याद्वि ।
परिसरस्येयम् । उत्तरे केशपक्षे त्रिरेव न चतुर्थमिति ॥ १४ ॥

ध्रुवतेजो निमृजेत् । यत्ध्रुवेण मर्चयता सुपेश-
सा वसा वपसि केशान् । शुन्धि शिरो मास्यायु
प्रमोषीरिति ॥ १५ ॥

तत ध्रुवधारां निमृजेच्छोधयेन्मन्त्रेण । निमार्जनमवमार्ज-
नम् । न्यवेति विनिग्रहार्थीयाविति वचनात् ॥ १५ ॥

नापित शिष्याच्छीतोष्णाभिरद्भिरवर्थं कुर्वाणो-
ऽध्रुवन्कुशलीकुर्विति ॥ १६ ॥

नापित शिलिपन शिष्यात्मेष्वेत्यैषेण । कुशलीकरणवचन
विपरीतलक्षणया वापने वर्तते । येन विहितोऽय मृण्डयति
हि श्रूयते ॥ १६ ॥

यथाकुलधर्म केशवेशान्कारयेत् ॥ १७ ॥

‘एकशिखस्त्रिशिख’ पञ्चशिखो वा’ इति बौधायन’ । पूर्वं
शिखः परशिख इति कुलधर्मा’ । तेषु यो यस्य कुलधर्मस्तेन
तस्य केशसन्निवेशा’ कारयेत् । तत स्विष्टकृदादि समापयेत् ।
वेषानित्यपि पाठे स एवार्थः ॥ १७ ॥

आवृतैव कुमार्यै ॥ १८ ॥ ॥ १७ ॥

आवृता अमन्त्रकामित्यर्थः । कुतः । येनान्यत्र आवृतेत्यु
क्त्वा तूष्णीमित्याह । अपरया द्वारा नित्ययाऽवृता सदो द्वार्ये
चाभिमुख्य तूष्णीं प्रतिप्रसर्पन्तीति । नैतदेवम् । एवकारोऽत्राद्य
धारणार्थः । आवृत्तन्त्रमेव भवति न मन्त्र इति । तेनावृतेत्यस्य
तूष्णीमित्ययमर्थः इति सिद्धम् । एवचेदोषः । अमन्त्रक होम
प्राप्नोति । इष्टमेव न एतदिति केचिदाहुः । अन्ये होमो न भव
तीत्याहुः । अमन्त्रकस्य होमस्य कचिदप्यदृष्टत्वात् । ननु तूष्णीं
द्वितीये उभयत्रेत्यत्र दृष्ट इति शङ्का न कार्या । तत्रापि प्रजाप
तये स्वाहेति मन्त्रोऽस्त्येव ॥ १८ ॥ ॥ इति प्रथमे सप्तद
शी कण्डिका ॥ १७ ॥

एतेन गोदान ॥ १ ॥

व्याख्यातमिति शेषः । एतेनेति कृत्स्नोपदेशः ॥ १ ॥
तत्र विशेषमाह—

षोडशे वर्षे ॥ २ ॥

तृतीयस्यापवादः । अत्र मात्ररूपस्थोपवेशनं न भवति अ-
युक्तत्वात् ॥ २ ॥

केशशब्दे तु श्मश्रुशब्दान्कारयेत् ॥ ३ ॥

केशशब्दे त्विति जातावेकवचनम् । श्मश्रुशब्दानिति व्य-
क्तिपरो निर्देशः । तेन त्रयः श्मश्रुशब्दाः । तत्र 'अदितिः के-
शान्वपतु' 'वप्ता वपसि केशान्' 'दक्षिणे केशपक्षे' इति त्रिषु
ते कार्याः । तद्व्रतगतस्य तृतीयस्य केशशब्दस्याभावाद्विधिगत-
स्य ग्रहणम् । तेन दक्षिणे श्मश्रुपक्ष इति साधितं भवति ॥ ३ ॥

श्मश्रूणीहोन्दति ॥ ४ ॥

शिर उन्दनस्यापवादः ॥ ४ ॥

शुन्धि शिरो मुख मास्यायुः प्रमोषीरिति ॥ ५ ॥

धुरनिमार्जनेऽयं विशेषः ॥ ५ ॥

केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्सस्थानि सप्रेष्यति ॥ ६ ॥

श्रीतोष्णाभिरद्भिरवर्थं कुर्वाणोऽधुष्वन्कुशली केशश्मश्रुलो-
मनखान्युदक्सस्थानि कुर्विति नापितशासनम् ॥ ६ ॥

आहुत्य वाग्यतः स्थित्वाऽहं शेषमाचार्यसका-
शे वाच विसृजेत । वरं ददामीति ॥ ७ ॥

तत आहुत्य । स्नातृवेत्यर्थः । वाग्यत इत्यमन्त्रयमाणः । स्थि-
तृवेत्युपवेशनप्रतिषेधः । एवमहःशेष स्थित्वाऽस्तमिते आचा-
र्यसमीपे वरं ददामीति वाचं विसृजेत् ॥ ७ ॥

वरद्रव्यमाह—

गोमिथुन दक्षिणा ॥ ८ ॥

ननु भिक्षुरयं कथमस्य गोमिथुनसंभवः । उच्यते । यथा-
स्य प्रावरणादिसंभवस्त्वैतस्यापि ॥ ८ ॥

सवत्सरमादिशेत् ॥ ९ ॥ ॥ १८ ॥

एव गोदानं कृत्वा सवत्सरं व्रतमादिशेद्वक्ष्यमाणेन विधि-

ना चरेत् । रात्री ऋतादेशनाञ्जुपपचैरपरेष्टुः कार्यम् ॥ ९ ॥
उति प्रथमे अष्टादशी कण्डिका ॥ १८ ॥

अष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् ॥ १ ॥

जन्मप्रभृत्यष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् । कुमारमिति वर्तते ।
कुमारीनिवृत्त्यर्थमित्युक्तम् ॥ १ ॥

गर्भाष्टमे वा ॥ २ ॥

गर्भप्रभृत्यष्टमे वोपनयेत् ॥ २ ॥

एकादशे क्षत्रियम् ॥ ३ ॥

जन्मप्रभृति गर्भप्रभृति वा एकादशे वर्षे क्षत्रियमुपनयेत् ॥ ३ ॥

द्वादशे वैश्यम् ॥ ४ ॥

जन्मप्रभृति गर्भप्रभृति वा द्वादशे वर्षे वैश्यमुपनयेत् ॥ ४ ॥

आषोडशाद्ब्राह्मणस्यानतीत काल ॥ ५ ॥

षोडशवर्षपर्यन्त ब्राह्मणस्योपनयनकालोऽतीतो न भवति ५

आद्वाविशात्क्षत्रियस्य आचतुर्विंशाद्वैश्यस्य

अत ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति ॥ ६ ॥

षोडशद्वाविशचतुर्विंशपर्यन्तेष्वनुपनीताश्चेत्पतितसावित्रीका
भवन्ति । सज्ञायाः प्रयोजनं पतितसावित्रीक उद्दालकत्र
त चरेदिति । अत ऊर्ध्वमिति वचनं पूर्वसूत्रेष्ववाकारा अभिवि-
वाविति ज्ञापनार्थम् ॥ ६ ॥

नैनानुपनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्व्यवहरेयुः ७

अचीर्णप्रायश्चित्तानिति शेषः । उपनयनप्रतिषेधादेव सर्वत्र
प्रतिषेधे सिद्धे यदि केनचिल्लोभादज्ञानाद्बोपनीता स्युः तथा
पि नैवोत्तराणि कर्माणि पतितसावित्रीकाणां कुर्यादिति सर्वे
पां पाठः क्रियते ॥ ७ ॥

अलकृत कुमारं कुशलीकृतशिरसमहतेन वास-
सा सवीतमैणेयेन वाऽजिनेन ब्राह्मण रौरवेण क्ष-
त्रियमाजेन वैश्यम् ॥ ८ ॥

कुशलीकृतशिरसम् । वापितशिरसमित्यर्थः । अहत नवम् ।
अपुराणमनुपभुक्तमित्यर्थः । तेन वाससा सवीतम् । प्रावृतमि-
त्यर्थः । ऐणेयेन वाऽजिनेन चर्मणा प्रावृत ब्राह्मणमानीय
होम कुर्यात् । एवमुत्तरत्रापि नेयम् । एतानि चर्माणि वाससा
सह विकल्पन्ते । उभयेषां प्रावरणार्थत्वाद्वाशब्दाच्च ॥ ८ ॥

यदि वासांसि वसीरन्नक्तानि वसीरन्, काषाय
ब्राह्मणो माञ्जिष्ठ क्षत्रियो हारिद्र वैश्य ॥ ९ ॥

वासांसि वसीरन्नित्येव सूत्रच्छेदः । वासांसि वसीरन् ।
परिदग्धुरित्यर्थः । यदीत्युत्तरेण सवर्धयते । तेन नियमेन प-
रिधान सिद्धम् । पक्षे शृङ्गान्यपि सिद्ध्यन्ति । यदि रक्तानि
वसीरन् । काषाय ब्राह्मणः । माञ्जिष्ठ क्षत्रियः । हारिद्र वैश्यः ।
एवं रक्तानां वसनमनित्यम् । तथा च गोतमः । 'वासांसि
क्षौमचीरकुतपा सर्वेषां कार्पास वाऽविकृत काषायमप्येके वा-
ल्क ब्राह्मणस्य माञ्जिष्ठहारिद्रे इतरयो' इति ॥ ९ ॥

तेषां मेखला ॥ १० ॥

उच्यन्त इति शेषः ॥ १० ॥

मौञ्जी ब्राह्मणस्य, धनुर्जा क्षत्रियस्य, आवी
वैश्यस्य ॥ ११ ॥

मौञ्जी नान्यस्य । ब्राह्मणस्य तु मौञ्जी वाऽन्या वा न
नियमः । एवमुत्तरयोर्ज्ञेयम् ॥ ११ ॥

तेषां दण्डा ॥ १२ ॥

उच्यन्त इति शेषः ॥ १२ ॥

पालाशो ब्राह्मणस्य औदुम्बरः क्षत्रियस्य वै-
ल्वो वैश्यस्य, केशसंमितो ब्राह्मणस्य ललाटसमि-
त क्षत्रियस्य प्राणसमितो वैश्यस्य ॥ १३ ॥ १९ ॥

दण्डनियमो मेखलाभिस्तुल्यः ॥ १३ ॥ ॥ इति प्रथमे
एकोनविंशतितमा कण्डिका ॥ १९ ॥

सर्वे वा सर्वेषां ॥ १ ॥

सर्वे दण्डाः सर्वेषां भवन्ति पालाशादयः ॥ १ ॥

समन्वारब्धे हुत्वोत्तरतोऽग्नेः प्राङ्मुख आचार्यो-
ऽवतिष्ठते ॥ २ ॥

आज्यस्य बहिष्प्यासादनान्तं कृत्वा समन्वारब्धे ब्रह्मचा-
रिणि इभमाधानाधारान्तं कृत्वा पूर्वोक्ताग्न्याहुतीर्हुत्वा उत्त-
रतोऽग्नेः प्राङ्मुख आचार्योऽवतिष्ठते । ब्रह्मचारी तु तीर्थेन प्र-
विश्य आचार्यस्य दक्षिणत उपविशेत् । तीर्थं नाम प्रणीतानह-
पश्चिमो देशः । सर्वत्र तीर्थेनैव प्रविश्य कर्म कुर्यात् ॥ २ ॥

पुरस्तात्प्रत्यङ्मुख इतरः ॥ ३ ॥

आचार्यस्य पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखो ब्रह्मचारी अवतिष्ठते ॥ ३ ॥

अपामञ्जली पूरयित्वा तत्सवितुर्वृणीमह इति
पूर्णेनास्य पूर्णमवक्षारयत्यासिच्य, देवस्य त्वा सवि-
तुः सप्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्या हस्त
शृङ्गाम्यसाविति तस्य पाणिना पाणि साङ्गष्टं
शृङ्गीयात् ॥ ४ ॥

अपाम्बुभयोरञ्जली पूरयित्वा स्वस्य पूर्णेनाञ्जलिनाऽस्य

पूर्णमञ्जलिमवक्षारयति तत्सवितुर्वृणीमह इति मन्त्रेण । ब्रह्म-
चारिणोऽञ्जलौ आत्मनोऽञ्जलिमवसिञ्चतीत्यर्थः । ततो देव-
स्य त्वेति मन्त्रेण तस्य पाणि साङ्गुष्ठं गृह्णीयात् । आचार्याञ्ज-
लिमर्थादन्य पूरयति । आसिञ्चेति वचनं कथं । आचार्योऽव-
क्षारणं कुर्यान्न कुमार इत्येवमर्थम् । इतरथा पूर्णेनास्य पूर्णमव-
क्षारयतीत्युक्ते कस्याञ्जलि कोऽवक्षारयतीति सदेहः स्यात् ।
आसिञ्चेति वचनं तूच्यमाने समानकर्तृकत्वं निर्देशात् यः पा-
णि गृह्णाति सोऽवसिञ्चतीति ज्ञायते । तेनाचार्योऽवक्षारयती-
ति सिद्धम् । असावित्यस्य स्थाने सयुद्ध्या ब्रह्मचारिनाम
व्यात् ॥ ४ ॥

सविता ते हस्तमग्रभीदसाविति द्वितीयम् ।

अग्निराचार्यस्तवासाविति तृतीयम् ॥ ५ ॥

सङ्ख्यावचनं प्रथमहस्तग्रहणदृष्टाञ्जलिपूरणादिधर्ममाप्त्यर्थं
म् ॥ ५ ॥

आदित्यमीक्षयेत् । देव सवितरेष ते ब्रह्मचारी त
गोपाय स मामृतेत्याचार्यः ॥ ६ ॥

ततो ब्रह्मचारिणमादित्यमीक्षयेन्मन्त्रेणाचार्यः । आचार्यं
ग्रहणं ज्ञापनार्थम् । अन्यत्रेक्षणे ब्रह्मचारिणो मन्त्रो नाचार्यं
स्येति । तेनादित्यमीक्षयेत् । 'मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे'
इत्यत्र ब्रह्मचारिणो मन्त्रः सिद्धः ॥ ६ ॥

कस्य ब्रह्मचार्यसि प्राणस्य ब्रह्मचार्यसि कस्त्वा-
कमुपनयते काय त्वा परिददामीति ॥ ७ ॥

जपेदिति शेषः । मन्त्रलिङ्गात् । प्रजापतये ब्रह्मचारी प्रदी-
यते । तेनाचार्यस्यायं मन्त्रः ॥ ७ ॥

युवा सुवासा परिवीत आगादित्यर्धर्चेनैनं
प्रदक्षिणमावर्तयेत् ॥ ८ ॥

अनेनार्धर्चेन एन ब्रह्मचारिणं प्रदक्षिणमावर्तयेत् । एनमि
ति वचनं कथं आवर्तयितुमर्हति, स्यान्नावर्त्यमानो ब्रूयात्कुमार
इत्येवमर्थम् । अर्धर्चग्रहणमृद्धित्वमर्थम् । अन्यथा 'ऋच पाद-
ग्रहणे' [आश्व० १।१।१७] इत्युक्तं स्यात् ॥ ८ ॥

तस्याध्यसौ पाणी कृत्वा हृदयदेशमालभेतो-
त्तरेण ॥ ९ ॥

अधीत्युपरिभावे । ब्रह्मचारिणोऽस्योरुपरि स्वस्य पाणी
कृत्वा तस्य हृदयदेशं स्पृशेदुत्तरेणार्धर्चेन ॥ ९ ॥

अग्निं परिसमुह्य ब्रह्माचारी तूष्णीं समिधमाद-
ध्यात् तूष्णीं वै प्राजापत्यं प्राजापत्यो ब्रह्मचारी
भवतीति विज्ञायते ॥ १० ॥ ॥ २० ॥

अत्र परिसमूहनमनर्थकम् सस्कृतत्वादग्रे । उच्यते । सा
प्राजापत्यं समिदाधाने पर्युक्षणपरिसमूहने यथा स्यातामिति प
रिसमूहनवचनम् । अत्र तु परिसमूहनाद्यकृत्वैव तस्मिन्नेवाग्नौ
ब्रह्मचारी तूष्णीं समिधमादध्यात् । ब्रह्मचारिवचनमाचार्य
निवृत्त्यर्थम् । यस्मात् यत्प्राजापत्यं तत्तूष्णीं ब्रह्मचारी च प्रा
जापत्यं इति श्रूयते । तस्मात्तूष्णीं समिधमादध्यात् ॥ १० ॥
इति प्रथमे विशतितमा कण्डिका ॥ २० ॥

मन्त्रेण हैके अग्नये समिधमाहार्पणं दृढते जा-
नवेदसे । तथा त्वमग्ने वर्धस्व समिधा ब्रह्मणा वयं
स्वाहेति ॥ १ ॥

एके मन्त्रेण समिदाधानमिच्छन्ति । हस्त्यन्दोऽभिमतज्ञापना

र्थः । तेन पूर्वस्य श्रुत्याकृष्टत्वेऽप्युभयोस्तुल्यत्वं सिद्धम् ॥१॥

स समिधमाधायाग्निमुपस्पृश्य मुखं निमार्ष्टि
त्रि तेजसा मा समनज्मीति ॥ २ ॥

ब्रह्मचारी समिधमाधायाग्निमुपस्पृश्य मुखं निमार्ष्टि मन्त्रेण
त्रिः । मन्त्रावृत्तिरुक्ता । सग्रहणं समिधौ चा जपेद्वेत्यत्र वक्ष्य
माणो विधिर्माभूत् । समिद्धग्रहणमुभयोरपि पक्षयोरुच्चरो विधि
र्यथा स्यादिति । आधायग्रहणं 'सायमात समिधमाद'यात्'
इत्यत्राऽपि यथा स्यात् ॥ २ ॥

तेजसा ह्येवात्मानं समनकीति विज्ञायते ॥ ३ ॥

श्रुत्याकर्षः, कथमप्युपस्पर्शनमपि त्रि स्यादिति ॥ ३ ॥

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु । म-
यि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु । मयि
मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु । यत्ते
अग्ने तेजस्तेनाह तेजस्वी श्रूयास । यत्ते अग्ने वर्च-
स्तेनाह वर्चस्वी श्रूयास । यत्ते अग्ने हरस्तेनाह हर-
स्वी श्रूयास । इत्युपस्थाय जान्वाच्योपसंगृह्य ब्रूयात् ।
अधीहि भो सावित्री भो अनुब्रूहीति ॥ ४ ॥

षड्विंशतस्थाय दक्षिणं जान्वाच्यं विधिवदुपसंगृह्याचार्यं ब्रू-
यात् अधीहीति प्रैषेण ॥ ४ ॥

तस्य वाससा पाणिभ्यां च पाणी संगृह्य सा-
वित्रीमन्वाह पच्छोऽर्धर्चशः सर्वा ॥ ५ ॥

तस्य ब्रह्मचारिणः परिहितेन वाससा प्रावरणस्याऽनित्य

त्वात्स्वस्य पाणिभ्या च तस्य पाणी शृङ्गीत्वा सावित्रीमन्त्रा
ह ॥ ५ ॥

यथाशक्ति वाचयीत ॥ ६ ॥

स्वयं पादं पादमुत्त्वा तेन वाचयति । यदि ब्रह्मचारी पा
दं पादं वक्तुं न शक्नोति ततस्तेन यथाशक्ति वाचयीत । एव
मर्थवशः । एव सर्वम् ॥ ६ ॥

हृदयदेशेऽस्योर्ध्वाङ्गुलि पाणिमुपदधाति । मम
व्रते हृदयं ते ददामि मम चित्तमनु चित्तं ते अ-
स्तु । मम वाचमेकव्रतो जुषस्व बृहस्पतिश्चा नियु-
नक्तुं मम्यमिति ॥ ७ ॥ ॥ २१ ॥

ब्रह्मचारिणो हृदयदेशसमीपे स्वस्य पाणिमूर्ध्वाङ्गुलिमुप
दधाति स्थापयति मन्त्रेण ॥ ७ ॥ इति प्रथमे एकविंशतितमा
कण्डिका ॥ २१ ॥

मेखलामावध्य दण्डं प्रदाय ब्रह्मचर्यमादिशेत् ॥ १ ॥

ततो मेखलामावय दण्डं प्रदाय ब्रह्मचर्यमादिशेत् ॥ १ ॥

इत्यमादिशेदित्याह—

ब्रह्मचार्यस्यपोशानं कर्म कुरु दिवा मा स्वा-
प्सीराचार्याधीनो वेदमधीष्वेति ॥ २ ॥

इदानीं ब्रह्मचार्यसि । अपोऽज्ञानं । मूत्रपुरीषादौ शास्त्रवि-
हितमाचमनं कुर्वित्यर्थः । कर्म कुरु । यज्ज्ञास्त्रविहितं कर्म स
न्ध्योपासनादि । दिवा मा स्वाप्सीरिति दिवाशयनप्रतिषेधः ।
आचार्याधीनो नित्यं भव । वेदमधीष्व वेदाभ्यासनं कुरु ॥ २ ॥

द्वादश वर्षाणि वेदब्रह्मचर्यम् ॥ ३ ॥

वेदस्य ब्रह्मचर्यं वेदब्रह्मचर्यम् । वेदग्रहणं कथं वेदमात्रस्या-

य कालनियमः स्यादिति । मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम् । तेन महानाश्रयादीनां त्रतानामूर्ध्वं द्वादशवर्षेभ्यस्त्रयः सवत्सरा स्युः । एव च कृत्योपनयनमभृति षोडशे वर्षे गोदानं सिद्धम् । वेदग्रहणादयमर्थो लब्धः । एवमेके । अन्ये तु जन्ममभृति षोडशे वर्षे गोदानम् । महानाश्रयादीनां च त्रतानां द्वादशवर्षेष्वन्तर्भावमिच्छन्ति । महानाश्रयादीनामपि वेदैकदेशत्वादिति । पूर्वस्मिन्वक्षे यदा सवत्सरं त्रतचर्या तदा सप्तदशे गोदानं स्यात् । तस्मादयमेव पक्षः श्रेयान् । वेदग्रहणं कथमेकैकस्य वेदस्य द्वात्रिंशत्पर्वाणि ब्रह्मचर्यं स्यादिति । तेन द्वयोश्चतुर्विंशतिः त्रयाणां पदनिशत् चतुर्णामष्टाचत्वारिंशत् ॥ ३ ॥

ग्रहणान्तं वा ॥ ४ ॥

वेदग्रहणान्तं वा ब्रह्मचर्यं भवति प्रागूर्ध्वं वा द्वादशभ्यः । एव द्रुवता त्रिविधं स्नानं प्रदर्शितं भवति । विद्यास्नानं व्रतस्नानं विद्याव्रतस्नानमिति । प्राग्द्वादशभ्यो वेदमधीत्य यः स्नाति स विद्यास्नातकः । यस्तु द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं कृत्वाऽनधीतवेदं स्नाति स व्रतस्नातकः । यस्तु पुनर्द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं कृत्वाऽधीतवेदं स्नाति स विद्याव्रतस्नातकः । ननु विद्यान्ते गुरुर्मर्षेन निमग्न्य कृतानुज्ञातस्य वा स्नानमिति वक्ष्यति अतः कथं व्रतस्नानस्य संभवः । उच्यते । विद्यान्त इति न विद्यासमाप्तौ स्नानं चोच्यते किं तर्हि विद्याया अन्ते न मध्ये । तेन व्रतस्नातकोऽपि मध्यमुत्सृज्य अन्तमारण्यकमधीत्य स्नायात् । रहस्ये चारण्यकं प्राधान्येन स्नाननिमित्तं चोच्यते 'वेदमनधीयन्तस्नातको भवति' इत्यादिना । ततः स्थिष्ट-कृदादि समापयेत् ॥ ४ ॥

सायंप्रातर्भिक्षेत ॥ ५ ॥

अहनि रात्रौ चाचार्यार्थमशनार्थं चान्न याचेत । तत्र भव
त्पूर्वमित्यादि शास्त्रान्तरदृष्टो विधिर्द्रष्टव्यः ॥ ५ ॥

सायप्रातः समिवमादध्यात् ॥ ६ ॥

अग्निं परिसमूहेत्याद्युपस्थानान्ता धर्मा भवन्तीत्युक्तं पुनः
सायप्रातर्ग्रहणं पूर्वेणासवन्यार्थम् । तेन भैक्षं वा पूर्वं भवति
समिदाधानं वेति क्रमानियमं सिद्धं ॥ ६ ॥

अप्रत्याख्यायिनमग्रे भिक्षेत अप्रत्याख्यायिनी
वा ॥ ७ ॥

अयं नियमोऽनुप्रवचनीयभैक्षे । कुतः अनुप्रवचनीयम् ।
भवान् ददात्विति भैक्षमन्नात् ॥ ७ ॥

भवान्भिक्षां ददात्विति अनुप्रवचनीयमिति वा
स्त्रीभिक्षा चेदुभयत्र मन्त्रे भवतीति ददात्विति ज्ञेयात् ॥ ८ ॥

तदाचार्याय वेदयीत तिष्ठेदहं शेषम् ॥ ९ ॥

तद्वन्धमाचार्याय निवेद्य तस्मिन्नहनि यावच्छिष्टं तावन्तं
कालं तिष्ठेत् आसनादि न कुर्यात् ॥ ९ ॥

अस्तमिते ब्रह्मोदनमनुप्रवचनीयं श्रपयित्वा-
ऽचार्याय वेदयीत ॥ १० ॥

ब्रह्मभ्य ओदनो ब्रह्मोदनः । ब्रह्मशब्दो ब्राह्मणवाचकः ।
तेन ब्राह्मणभोजनं विधास्यमानमत एव चरोर्भवति । अनुप्र-
वचननिमित्तमनुप्रवचनीयम् । पाकयज्ञविधानेन ब्रह्मचारी अ-
नुप्रवचनीयं श्रपयित्वाचार्याय वेदयीत इत्युक्तं स्थालीपाक-
इति ॥ १० ॥

आचार्यं समन्वारब्धे जुहुयात् सदसस्पतिम-
द्भुतमिति ॥ ११ ॥

ततः समन्वारब्धे ब्रह्मचारिणि इभमाधानाद्याधारान्त कृ-
त्वाऽनया जुहुयात् ॥ ११ ॥

सावित्र्या द्वितीयम् ॥ १२ ॥

सावित्री 'तत्सवितुर्वरेण्यम्' इत्येषा प्रसिद्धा । द्वितीयग्रह-
णमुत्तरार्थम् ॥ १२ ॥

यद्यत्किंचात ऊर्ध्वमनूक्त स्यात् ॥ १३ ॥

अत्र सावित्री अनूक्तेति कृत्वा सावित्र्या द्वितीय जुहोति ।
अत ऊर्ध्वमपि महानाक्यादिव्रतेषु यद्यदनूक्त तेन तेन द्वितीय
जुहोति । एतदुक्तं भवति । महानाक्यादिव्रतेषु श्रावणान्ते अनु-
प्रवचनीयहोमः कार्यः । तत्र सावित्र्या, स्थाने महानाक्रीभ्यः
स्वाहा महात्रताय स्वाहा उपनिषदे स्वाहा इत्येव द्वितीय जु-
होति । अन्यत्समानमिति । द्वितीयग्रहणं महानाक्यादिनाम
धेयेन होमार्थम् । इतरथा मन्त्रेण होमे क्रियमाणे प्रतिमन्त्र स्वा
हाकारः स्यात् स च प्रदानार्थ इति कृत्वा अनेका आहुतयः
स्युः ततश्चोत्तरासां द्वितीयत्वं न स्यात् तस्माद्वितीयग्रहण-
म् ॥ १३ ॥

ऋषिभ्यस्तृतीयम् ॥ १४ ॥

तृतीयवचनऋषिभ्य इत्यस्य विधायकत्वं निवर्त्य मन्त्रत्व-
ज्ञापनार्थम् । तेन ऋषिभ्यः स्वाहेति जुहोति ॥ १४ ॥

सौविष्टकृत चतुर्थम् ॥ १५ ॥

सख्यावचनं नियमार्थम् । चतुर्थमेव न पष्ठमिति । तेनात्रा-
ज्यभागौ न भवतः ॥ १५ ॥

**ब्राह्मणान् भोजयित्वा वेदसमाप्ति वा वाच-
यीत ॥ १६ ॥**

सस्याजपान्तं कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा वेदसमाप्तिं भव-

न्तो ह्युचन्त्विति ह्यात् ते च वेदसमाप्तिरस्त्विति ह्यु' ॥१६॥

अत ऊर्ध्वमक्षारलवणाशी ब्रह्मचार्यध'शायी त्रि-
रात्र द्वादशरात्र सवत्सर वा ॥ १७ ॥

अत ऊर्ध्वमिति कस्मात् पूर्वेण सवन्धकरणार्थम् । प्रयोजन
मुपरिष्ठाद्वक्ष्याम' । ब्रह्मचारिवचनमाचार्यनिवृत्त्यर्थम् ॥ १७ ॥

चरितव्रताय मेधाजनन करोति ॥ १८ ॥

चरितव्रतायेतिवचन मेधाजनेन व्रतस्य सवन्धार्थम् । यत्रो
पनयने मेधाजननमस्ति तत्रैव व्रतचर्या । यत्र व्रतचर्या तत्रैवा
नुप्रवचनीयम् । उपनीतपूर्वस्य मेधाजननाभावे नितयमपि नि
वर्तते ॥ १८ ॥

अनिन्दितायां दिश्येकमूलं पलाशं कुशस्तम्बं
वा पलाशापचारे प्रदक्षिणमुदकुम्भेन त्रि. परिषि-
ञ्चन्त वाचयति । सुश्रव. सुश्रवा असि यथा त्व सु
श्रव सुश्रवा अस्येवं मां सुश्रव. सौश्रवस कुरु ।
यथा त्व देवानां यज्ञस्य निधिपोऽस्येवमहं मनु-
ष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासमिति ॥ १९ ॥

इदं मेधाजननम् । तिस्रो निन्दिता दिशः । दक्षिणा प्रा
ग्दक्षिणा मत्स्यग्दक्षिणेति । अन्याः सर्वा अनिन्दिता' । तस्यां
दिश्येकमूलं पलाशं कुशस्तम्बं वा । पलाशाभावे प्रदक्षिणमु
दकुम्भेन त्रिः परिषिञ्चन्तं ब्रह्मचारिणं वाचयति 'सुश्रवः' इ
ति मन्त्रम् । एकमूलमशाखमित्यर्थः । पुन' पलाशग्रहणमनेक
मूलस्याप्यभावे कुशस्तम्ब परिषिञ्चेदिति ॥ १९ ॥

एतेन वापनादिपरिदानान्त व्रतादेशान व्या-
ख्यातम् ॥ २० ॥

व्रतादेशेन यदस्माभिर्व्याख्यातं सवत्सरावम चारयित्वा
 'व्रतमनुयुज्य' इति 'सवत्सरमादिशेत्' इति च । तत्राप्येतेन
 मकारेण वापनादि परिदानान्तं कार्यमित्यर्थः । वापनादिग्रह
 णमलकारनिवृत्त्यर्थम् । 'कायं त्वां परिददामि' इत्येतत्परि
 दानम् । परिदानान्तवचनमुपरितनतन्ननिवृत्त्यर्थम् ॥ २० ॥

इत्यनुपेतपूर्वस्य ॥ २१ ॥

एतदुपनयनविधानमनुपेतपूर्वस्य । उत्तरविवक्षयेदमारभ्य
 ते ॥ २१ ॥

अथोपेतपूर्वस्य ॥ २२ ॥

अनन्तरमुपेतपूर्वस्य विशेषं वक्ष्याम ॥ २२ ॥

कृताकृत केशवपन मेधाजननं च ॥ २३ ॥

कृताकृतमिति वर्तते ॥ २३ ॥

अनिरुक्तं परिदानम् ॥ २४ ॥

परिदानमनिरुक्तमिति न भवतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

कालश्च ॥ २५ ॥

उदगयनादिरनिरुक्तः ॥ २५ ॥

तत्सवितुर्वृणीमह इति सावित्रीम् ॥ २६ ॥ ॥ २२ ॥

पूर्वस्याः सावित्र्याः स्थाने एतां सावित्रीं प्रयुञ्जीत । मा
 यश्चित्तत्वेन पनरुपनयनमाप्नोति एव कुर्यात् ॥ २६ ॥ इति अथ
 मे द्वाविंशतितमा कण्डिका ॥ २२ ॥

ऋत्विजो वृणीतेऽन्यूनानतिरिक्ताङ्गान्ये मा-
 तृतः पितृतश्चेति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ १ ॥

प्रमाणतः परिमाणतश्चान्यूनान्ज्ञाननतिरिक्ताङ्गांश्च ऋत्विजः
 सभजन्ते । ये मातृतः पितृतश्चेत्युक्तलक्षणयुक्ताश्च ते भवेयुः ।

तत्र प्रमाणतो नातिदीर्घा नातिदृक्त्वा । परिमाणतश्चतुरङ्गुल्य' पदङ्गुलयो वा न भवन्ति ॥ १ ॥

यून ऋत्विजो वृणीत इत्येके ॥ २ ॥

अन्ये कर्मसमर्थानित्याहुः । पुनर्ऋत्विग्रहण वरणसामा न्यादृत्विजामपि चमसाभ्युग्रमृतीनामेतद्गुणमाप्तौ तन्निवृत्त्यर्थम् ॥ २ ॥

ब्रह्माणमेव प्रथम वृणीतेऽथ होतारमथाध्वर्युमथोद्गातारम् ॥ ३ ॥

एवकारो नियमार्थः । कथं ब्रह्मण एव प्रथम वरण स्यादिति एव नियमकुर्वता होत्रादीनामनियतः क्रमो भवतीत्येतत्साधितम् ॥ ३ ॥

सर्वान्वा येऽहीनैकाहैर्याजयन्ति ॥ ४ ॥

अहीनैकाहैर्याजयन्तीतिवचनं शमित्वनिवृत्त्यर्थम् । कथं वा प्राप्नुयात् । सामान्यवरणप्रसङ्गात् । 'आपो मे होत्राशसिन इति होत्रकान्' [घृ० १।२३।९] इत्यत्र होत्रकशब्दो मुख्यवर्जितेषु वर्तते । 'होत्रका उपहयध्वमितीतरान्' इत्यत्र मुख्यवर्जितेषु होत्रकशब्दस्य दर्शनात् । ततश्च यथा प्रतिप्रस्थात्रादिषु वर्तते एव शमिनादिष्वपि वर्तते होत्रकशब्द इति ॥ ४ ॥

सदस्य सप्तदश कौषीतकिनः समामनन्ति स कर्मणामुपद्रष्टा भवतीति तदुक्तमृग्भ्यां यमृत्विजो बहुधा कल्पयन्त इति ॥ ५ ॥

सदसि भवः सदस्यः । सप्तदशग्रहणमृत्विक्सधर्मा भवतीति ज्ञापनार्थम् । तेनोपस्थानप्रसर्पणादिसामान्यविहितं सिद्धम् । अथवा नियमार्थम् । कथमेक एव सदस्य स्यादिति ।

शास्त्रान्तरेऽनेके सदस्या दृष्टास्तन्निवृत्त्यर्थम् । स च कर्मणामु
पद्रष्टा भवतीत्येव कौपीतकिन आचार्या मन्यन्ते । ऋग्भ्यां चा
यमर्थ उक्तः ॥ ५ ॥

होतारमेव प्रथम वृणीते ॥ ६ ॥

एवकारोऽवधारणार्थः । होतारमेव न ब्रह्माणमिति । एव
चेत्पूर्वेण विरोधः । न । यदा चतुर्णां वरणं तदा ब्रह्मणः प्रथम
वरणम् । यदा सर्वेषां तदा होतुः प्रथम वरणमिति ॥ ६ ॥

अग्निर्मे होता स मे होता होतार त्वाऽमु वृण
इति होतार ॥ ७ ॥

अनेन होतार वृणीते । अमुमित्यस्य स्थाने होतुर्नाम वा
च्यम् । पुनर्होतुर्ग्रहणं होतुवरणे आघ्रातो मन्त्र उत्तरत्रातुवर्त
ते इति ज्ञापनार्थम् ॥ ७ ॥

चन्द्रमा मे ब्रह्मा स मे ब्रह्मा ब्रह्माण त्वाऽमु
वृण इति ब्रह्माण ॥ ८ ॥

कृत्स्नपाठोऽनुवृत्तिमार्गप्रदर्शनार्थः ॥ ८ ॥

आदित्यो मेऽध्वर्युरित्यध्वर्युं । पर्जन्यो म उ-
द्गातेत्युद्गातार । आपो मे होत्राशसिन इति हो-
त्रकान् । रश्मयो मे चमसाध्वर्यव इति चमसाध्व-
र्युन् । आकाशो मे सदस्य इति सदस्य । स वृतो
जपेत् । महन्मेऽवोचो भर्गो मेऽवोचो भगो मेऽवो
चो यशो मेऽवोचः स्तोम मेऽवोचः कृप्ति मेऽवोच-
स्तृप्ति मेऽवोचो अक्ति मेऽवोचः सर्वं मेऽवोच
इति ॥ ९ ॥

सग्रहण कथं वरणानन्तरमेव जपः स्यात् सर्वेषां वरणे कृते माभूदिति । वृत्तग्रहणं ये ये वृत्तास्ते ते जपेयुरित्येवमर्थम् ॥ १९ ॥

जपित्वाऽग्निष्टे होता स ते होता होतार ते मानुष इति होता प्रतिजानीते ॥ १० ॥

जपित्वेति वचनं 'तन्मामवतु तन्मा विशतु' इत्येतमपि जप जपित्वेत्येवमर्थम् । इहैव तर्हि कस्मान्न पठितः । अनित्यत्वात् । अनित्यत्व तु वक्ष्यामः ॥ १० ॥

चन्द्रमास्ते ब्रह्मा स ते ब्रह्मा ॥ ११ ॥

तेशब्दपाठः प्रतिवचनस्यानुवृत्तिमार्गप्रदर्शनार्थः ॥ ११ ॥

एवमितरे यथादेशं तन्मामवतु तन्मा विशतु तेन भुक्षिषीयेति च याजयिष्यन् ॥ १२ ॥

जपतीति शेषः । यदा अग्न्याधेये चतुर्णां वरणं भवति तदा याजयितारस्ते न भवन्ति । यत्तु सोमाङ्गं वरणं भवति तत्र याजयितारो भवन्ति । तेन सोमाङ्गवरणं एवायं जपो नाग्न्याधेये । तेनायमनित्यः ॥ १२ ॥

याज्यलक्षणमाह—

न्यस्तमार्त्विज्यमकार्यम् ॥ १३ ॥

ऋत्विग्भिर्बिवादेन त्यक्तमार्त्विज्यमकार्यम् ॥ १३ ॥

अहीनस्य नीचदक्षिणस्य ॥ १४ ॥

अल्पदक्षिणस्याहीनस्यार्त्विज्यमकार्यम् । ततो ज्ञायते एहाहस्याल्पदक्षिणस्यापि कार्यमिति । विज्ञायते च तस्मादाहुर्हीनस्यैव यज्ञे दक्षिणा भवत्यप्यलिपिकापीति ॥ १४ ॥

व्याधितस्यातुरस्य ॥ १५ ॥

व्याधितो ज्वरादिशुद्धीतः । आतुरस्तल्पगतः ॥ १५ ॥

यक्ष्मणुहीतस्य ॥ १६ ॥

यक्ष्मणुहीतः क्षयव्याधिगृहीत ॥ १६ ॥

अनुदेश्यभिशस्तस्य ॥ १७ ॥

सदेशिनाऽभिशस्तस्यैवमेके । अन्ये तु श्राद्धे प्रतिपिद्धस्ये-
त्याहुः ॥ १७ ॥

क्षिप्तयोनेरिति चैतेषां ॥ १८ ॥

क्षिप्तयोनिर्नाम यस्य माता स्वभर्तरि नावतिष्ठते । अकार्य-
मिति सर्वत्र सबन्धनीयम् । इति चैतेषामिति वचनमन्येषाम-
प्येवप्रकाराणां न कार्यमित्येवमर्थम् ॥ १८ ॥

सोमप्रवाक परिपृच्छेत्को यज्ञः क ऋत्विजः
का दक्षिणेति ॥ १९ ॥

यः सोमं प्रथमं निवेदयति इदं त्वया अस्मिन्कार्यमिति स
सोमप्रवाकस्तमेव पृच्छेत् ॥ १९ ॥

कल्याणै सह सप्रयोगः ॥ २० ॥

कल्याणे यज्ञे कार्यम् । कल्याणैर्ऋत्विग्भिः सह कार्यम् ।
दक्षिणा अपि कल्याण्यो यदि स्युः तथा सति कार्यं नान्य-
था ॥ २० ॥

न मांसमश्रीयुर्न स्त्रियमुपेयुराकृतोरपवर्गात् २१

ऋत्वादिप्रभृत्या अपवर्गादेते नियमा भवन्ति । वरणप्रभृ-
तीति कल्प्यमाने यदि मध्यमोपसदि वरण भवति तदा प्राग-
नियमः प्रसज्येत । तस्मात्कृत्वादिप्रभृतीति युक्तम् । मध्यमोप-
सदि च शास्त्रान्तरे वरणं दृष्टम् ॥ २१ ॥

एतेनामे ब्रह्मणा वावृधस्वेति दक्षिणामावाज्या-
दिति हत्वा यथार्थं प्रव्रजेत ॥ २२ ॥

ऋत्वन्ते स्वस्य दक्षिणाग्नौ एतेनाग्न इत्येतया आज्याहुति जुहोति । नैमित्तिकत्वाच्छास्त्रान्तरदर्शनाच्च मन्त्रलिङ्गाच्च । चकृ मेति हि भूतप्रत्ययः । तेन ऋत्वन्त इति सिद्धम् । यथार्थं मन्त्र जेदिति यथार्थमाचरेत् । अनियमो भवतीत्यर्थः । हुत्वाऽनियमो भवतीति जुवन् समाप्तेऽपि ऋतौ होमपर्यन्तं नियमा भवन्तीति ज्ञापयति । आज्याहुतिवचनं तन्ननिवृत्त्यर्थमिष्यते न परिस्तरणविकल्पार्थः ॥ २२ ॥

एवमनाहिताग्निर्गृह्य इमामग्ने शरणि मीमृषो न इत्येतगर्चा ॥ २३ ॥ ॥ २३ ॥

एतयेतिवचनमेतया जुहुयादेवेत्येवमर्थम् । तेनात्रापि तन्न न भवति । ऋचेतिवचनमकृतविवाहोऽप्यार्तिवज्यं कृतवानेतया लौकिकाग्नौ जुहुयादित्येवमर्थम् । मधुपर्कमसङ्गादत्र ऋत्विग्वरणमाश्रितम् ॥ २३ ॥ इति प्रथमे त्रयोविंशतितमा कण्डिका ॥ २३ ॥

ऋत्विजो वृत्वा मधुपर्कमाहरेत् ॥ १ ॥

दद्यादित्यर्थः ॥ १ ॥

स्नातकायोपस्थिताय ॥ २ ॥

उपस्थिताय कृतसमावर्तनाय तस्मिन्नहनि गृहानभ्यागता ५ विवाहार्थिने च ॥ २ ॥

राज्ञे च ॥ ३ ॥

उपस्थिताय ॥ ३ ॥

आचार्यश्चश्रुरपितृव्यमातुलानां च ॥ ४ ॥

आचार्यादीनां पूर्वयोरसमासेन निर्देशस्त्वतुल्यत्वज्ञापनार्थः । तेन स्नातकाय तदहरेव देयः । यत्रैनं पूजयिष्यन्तो भवन्तीति वचनात् । विवाहार्थिने च । राज्ञे त्वहरहरभ्यागताय ।

आचार्यादीनां प्रति बत्सरोपितागतानां शास्त्रान्तरदर्शनादि
शेषो लब्धः ॥ ४ ॥

अप्रसिद्धत्वान्मधुपर्कस्वरूपमाह—

दधनि मध्वानीय ॥ ५ ॥

आनयतिरत्र सेचनकर्मा । आसिच्येत्यर्थः ॥ ५ ॥

सर्पिर्वा मध्वलाभे ॥ ६ ॥

इदं वचनं मध्वलाभे अयमेव प्रतिनिधिर्भवति नान्यस्तैला
दिरित्येवमर्थम् ॥ ६ ॥

अल्पत्वाद्वातु कर्म पूर्वमाह—

विष्टर पाद्यमर्घ्यमाचमनीय मधुपर्को गौरि-
त्येतेषां त्रिस्त्रिरेकैकं वेदयन्ते ॥ ७ ॥

विष्टर इत्यासनम् । पाद्यार्थमर्घ्यार्थमाचमनार्थं चोदकं तयो
क्तम् । एतेषामिति वचनं एतेषामेव विनिवेदनं यथा स्वात्
भोजनस्य माभूदिति । भोजनं च देयमिति वक्ष्यामः । ऋ
त्विजां मधुपर्कदाने द्वेगती सभवत् पदार्थानुसमयः काण्डा
नुसमय इति । तत्र पदार्थानुसमयो नाम सर्वेषां वरणक्रमेण
विष्टरं दत्त्वा ततः पाद्यं ततोऽन्यमिति । काण्डानुसमयो नाम
एकस्यैव विष्टरादिगोनिवेदनान्तं समाप्य ततोऽन्यस्य सर्वं त
तोऽन्यस्येति ॥ ७ ॥

अथ ग्रहीतु कर्माह—

अहं वर्षं सजातानां विद्युतामिव सूर्यः । इदं
तमधितिष्ठामि यो मा कश्चाभिदासतीत्युदगग्रे वि-
ष्टर उपविशेत् । आक्रम्य वा ॥ ८ ॥

पद्मामाक्रम्य वा विष्टरौ । एतयोर्विकल्पः ॥ ८ ॥

पादौ प्रक्षालापयीत दक्षिणमग्रे ब्राह्मणाय प्रय-
च्छेत् ॥ ९ ॥

पश्चात्सव्यं कुतः अग्रेवचनात् ॥ ९ ॥

सव्यं शूद्राय ॥ १० ॥

अग्रे प्रयच्छेत् । पश्चाद्दक्षिण । क्षत्रियवैश्यौ यदा प्रक्षाल-
यितारौ तदा सव्यं वा पूर्वं दक्षिणं वा नास्ति नियमः ॥ १० ॥

प्रक्षालितपादोऽर्घ्यमञ्जलिना प्रतिगृह्य ॥ ११ ॥

प्रक्षालितपादग्रहणमानन्तर्यार्थम् । प्रक्षालनानन्तरमर्घ्यमेव
गृहीयादिति । गन्धमाल्यादिसयुक्तमुदकमर्घ्यमित्युच्यते ॥ ११ ॥

अथाचमनीयेनान्वाचामति अमृतोपस्तरणम-
सीति ॥ १२ ॥

अथशब्दस्त्वानन्तर्यार्थः । अर्घ्यानन्तरमाचमनीयमेवेति ।
तेन गन्धमाल्यादीनि परिसमाप्ते कर्मणि दातव्यानि । आचा-
मतीत्युदकं पिबतीत्यर्थः । अत्र शौचार्थमाचमनं न भवति ।
कुतः । स्मृतेः 'मधुपर्कं च सोमे च अप्सु प्राणाहुतीषु च । नो
च्छिष्टा भवन्ति' इति उत्तरत्र विधानाच्च 'आचान्तोदकाय
गां' [सू० १।२४।२३] इति । एवमेके तदयुक्तम् । कुतः ।
सोमे अनुच्छिष्टविधानाच्चत्राचमनं न प्रतिषेधति तत्र शौचार्थं
माचमनं भवतीति गम्यते । आचातोदकवचनमन्यार्थम् ॥ १२ ॥

मधुपर्कमाह्रियमाणमीक्षेत मित्रस्य त्वा चक्षु-
षा प्रतीक्ष इति ॥ १३ ॥

मधुपर्कमाह्रियमाणमानीयमानमीक्षेत मन्त्रेण ॥ १३ ॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पू-
ष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति तदञ्जलिना प्रतिगृ-

ह्य मधुवाता ऋतायत इति तृचेनावेक्ष्यानामिक-
या चाङ्गुष्ठेन च त्रिः प्रदक्षिणमालोऽव्य वसवस्त्वा
गायत्रेण छन्दसा भक्षयन्त्विति पुरस्तान्निमार्ष्टि १४

अनामिकेति केचिन्मभ्यमामाहुः । कुतः । देशेनैव समाख्या
न तु तस्या नाम विद्यते अङ्गुष्ठादिवत् । अन्ये तूपकनिष्ठिका
माहुः । कुतः । कनिष्ठिकया ह्यसौ व्यपदिश्यते न तु तस्या ना
मास्तीति । आगमादिशेषो ज्ञेयः । तृचेनावेक्ष्य ततः सव्ये पा-
णौ कृत्वा प्रदक्षिणमालोऽव्य वसवस्त्वेति पुरस्तान्निमार्ष्टि अ-
ङ्गुलिगत लेपमपनयतीत्यर्थः ॥ १४ ॥

रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्त्विति दक्षिण-
त आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा भक्षयन्त्विति
पश्चात् विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसा भक्षय-
न्त्वित्युत्तरतः श्रूतेभ्यस्त्वेति मभ्यात्रिरुद्रृह्य ॥ १५ ॥

मन्त्रेण मभ्यात्रिरुद्रृह्य निमार्ष्टि ऊर्ध्वं त्रिरुत्तिष्ठपतीत्यर्थः ।
मन्त्रावृत्तिरुक्ता ॥ १५ ॥ ततो भूमौ निधाय पात्रम् ।

विराजो दोहोऽसीति प्रथमं प्राश्नीयात् विराजो
दोहमशीयेति द्वितीयं मयि दोहः पथायै विराज
इति तृतीयं ॥ १६ ॥

सख्यावचनानि तु सर्वप्राशनपक्षे त्रिभिरेव मन्त्रैर्यथा सर्वं
प्राशितं भवति तथा प्राश्नीयादित्येवमर्थानि । एव भाष्यका-
रः । अन्ये त्वन्यथा व्याचख्युः । श्रूतेभ्यस्त्वेति मभ्यात्रिरुद्रृह्य
विराजो दोहोऽसीति प्रथममुद्गाहं प्राश्नीयात् । विराजो दोहः
मशीयेति द्वितीयमुद्गाहम् । मयि दोहः इति तृतीयमुद्गाहम् । तृ-
तीयवचनं सर्वप्राशनपक्षे तृतीयेन प्राशनेन यथा सर्वं प्राशितं

भवति तथा प्राश्नीयादित्येवमर्थम् । पद्यायै विराज इत्यत्र विराज इति पठ्ठी । कुतः । पूर्वयोस्तथा दृष्टत्वात् । पद्यायै इत्यपि चतुर्थी षष्ठ्यर्थे । तेन तत्सामानाधिकरण्ये सत्यपि षष्ठ्येव युक्ता कल्पयितुम् ॥ १६ ॥

न सर्व ॥ १७ ॥

प्राश्नीयात् न सर्व ॥ १७ ॥

न तृप्ति गच्छेत् ॥ १८ ॥

तृप्ति च न गच्छेत् ॥ १८ ॥

ब्राह्मणायोदङ्मुच्छिष्टं प्रयच्छेत् अलाभेऽप्सु १९ ॥

ब्राह्मणायोच्छिष्टं उद्धृतादवशिष्टमुदङ्मुखो मधुपर्कं प्रयच्छेत् । ब्राह्मणालाभेऽप्सु निषिञ्चेत् ॥ १९ ॥

सर्वं वा ॥ २० ॥

प्राश्नीयात् ॥ २० ॥

अथाचमनीयेनान्वाचामति अमृतापिधानमसीति ॥ २१ ॥

यत्तत्पूर्वमाचमनीयं निवेदितं तेनान्वाचामति मन्त्रेण ॥ २१ ॥

सत्यं यशः श्रीर्मयि श्री श्रयतामिति द्वितीयं २२

द्वितीयग्रहणमाचमनीयमाप्त्यर्थम् इतरथा मन्त्रस्योत्तरेण स बन्धः स्यात् ॥ २२ ॥

आचान्तोदकाय गां वेदयन्ते ॥ २३ ॥

आचान्तग्रहणं शौचार्यमाचमनं कृत्वा कर्माङ्गमप्याचमनं कुर्यादित्येवमर्थम् । उदकवचनमाचमनीयनिवृत्त्यर्थम् । तेनाचमने उदकान्तरं भवति ॥ २३ ॥

हतो मे पाप्मा पाप्मा मे हत इति जपित्वोक्तु
रुतेति कारयिष्यन् ॥ २४ ॥

इमं मन्त्रं जपित्वा ॐ कुरुतेति ब्रूयात् यदि कारयिष्यन्मा
रयिष्यन्भवति तदा च दाता आलभेत । तत्र देवताः प्राशु
क्ताः ॥ २४ ॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनामिति जपित्वोमु-
त्सृजतेत्युत्सृक्ष्यन् ॥ २५ ॥

यद्युत्सृक्ष्यन् भवति तदा एतां जपित्वा ॐ मुत्सृजतेति ब्रू-
यात् ॥ २५ ॥

नामांसो मधुपर्को भवति भवति ॥ २६ ॥ ॥ २४ ॥

इति गृह्यसूत्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

मधुपर्काङ्गं भोजनममांसं न भवतीत्यर्थः । कुतः । मांसस्य
भोजनाङ्गत्वेन लोके प्रसिद्धत्वात् । अनेनाभ्युपायेन भोजनम-
प्यत्र विहितं भवति । पशुकरणपक्षे तन्मांसेन भोजनम् । उ-
त्सर्जनपक्षे मासान्तरेण । अयायान्तलक्षणार्थं द्विवचनं मन्त्र-
लार्थं च ॥ २६ ॥ इति प्रथमे चतुर्विंशतितमा कण्डिका ॥ २४ ॥

इत्याश्वलायनश्रुतसूत्रविवरणे नारायणीयायां वृत्तौ प्रथमो-
ऽध्यायः ॥ १ ॥

अस्मिन्नध्याये स्थालीपाकादीनिमुधुपर्कान्तानि कर्माण्यु-
क्तानि ॥

द्वितीयोऽध्याय २

॥ ॐ ॥

श्रावण्यां पौर्णमास्यां श्रवणाकर्म ॥ १ ॥

कर्तव्यमिति शेषः । सर्पबलिदेत्युक्त्याहार्यम् । श्रवणेन युक्ता श्रावणी । यदा पुनः पौर्णमासी श्रवणे न युक्ता तदापि कर्तव्यमेव । पौर्णमासीविशेषलक्षणार्थत्वान्नक्षत्रस्य । श्रवणाकर्मेति कर्मनामधेयम् ॥ १ ॥

अक्षतसक्तूनां नव कलश पूरयित्वा दर्वी च बलिहरणी नवे शिख्ये निदधाति ॥ २ ॥

अक्षता नाम यवा तैः कृताः सक्तवः । दर्वी वैकङ्कती सुगाकृतिः । बलिर्यया दर्व्या द्रियते सा बलिहरणी । एतदुभय नवे शिख्ये निदधाति सर्पबल्यर्थम् ॥ २ ॥

अथ श्रवणाकर्मोच्यते—

अक्षतधाना कृत्वा सर्पिषाऽर्धा अनक्ति ॥ ३ ॥

यवैर्धानाः कृत्वा असंस्कृतेन घृतेनानक्ति । अर्धा धानाः पात्रान्तरे कृत्वा अन्याश्चार्धाधाना नानक्ति । एतावदङ्गि कर्तव्यम् ॥ ३ ॥

अस्तमिते स्थालीपाक श्रपयित्वैककपाल च पुरोडाश अमे नय सुपथा राये अस्मानिति चतसृभिः प्रत्यृच हुत्वा पाणिनैककपाल अच्युताय भौमाय स्वाहेति ॥ ४ ॥

श्रपयित्वेतिवचनं पुरोडाशस्यापासने धर्मवच्छ्रवणार्थम् । स्थालीपाकस्य तु तत्रमास्यैवीपासने श्रवणं सिध्यति । नन्व

न्यस्यापि सिध्यति । नियमार्थं तर्हि । तेन धानासक्तुलाजा
दीनां लौकिकाग्नौ सिद्धानामेवोपादानं भवति । एतावांस्तु
तेषां सस्कारः । आज्यपर्यग्निकरणवेलायां तैः सहाज्यस्य पर्य
ग्निकरणं भवेत् । यदा आज्यस्योत्पवनमात्रमेव क्रियते तदा
तेषां त्रिं प्रोक्षणं भवेत् । अवज्वलनं वा पूर्ववत् । एकस्मि
न्कपाले सस्कृतं पुरोडाशं एककपालं पुरोडाशः । तमुद्वास्याज्ये
निमग्नं कुर्यात् । व्यक्तपृष्ठं वा कुर्यात् । चरुं चेतस्रभिः प्रत्यूच
हुत्वा दक्षिणेन पाणिना एककपालं जुहुयान्मन्त्रेण । उपस्तरणा
भिधारणे तु सव्येन करोति । दक्षिणस्याऽन्यत्र व्यापृतत्वात् ।
दक्षिणाङ्गपरिभाषा च द्वयोः प्राप्तयोर्नित्यामिका न तु प्रापि
केत्युक्तम् । अस्य सर्वहुतत्वादवदानधर्मो लुप्तः । सर्वहुतत्वं
तु वक्ष्यामः ॥ ४ ॥

अविष्टुतः स्यादावि पृष्ठो वा ॥ ५ ॥

व्याख्यातमेतत् ॥ ५ ॥

मा नो अग्नेऽवसृजो अघायेत्येनमाशयेनाभि-
क्षुहोति ॥ ६ ॥

एनं पुरोडाशम् । एनमिति वचनमत्वण्डितोऽयं हुत इति
ज्ञापनार्थम् । यस्मिन्नाज्ये पुरोडाशः शायितस्तदाशयः तेना
भिक्षुहोति । उपरिक्षुहोतीत्यर्थः । सुवेण ॥ ६ ॥

शन्नो भवन्तु वाजिनो हवेष्वित्युक्त्वा धाना
अञ्जलिना ॥ ७ ॥

जुहुयादिति शेषः । हस्तद्वयसङ्घातोऽञ्जलिः । उपस्तरणा
वदानमत्यभिधारणान्यर्थादन्यः करोति ॥ ७ ॥

अमात्येभ्य इतरा दद्यात् ॥ ८ ॥

इतरा अनक्ता धानाः पुत्रादिभ्यो दद्यात् । ततो धानाभ्य

श्च गृहीत्वा स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ ८ ॥

अथ सर्पबलिर्बुध्यते—

कलशात्सक्तूनां दर्वीं पूरयित्वा प्रागुपनिष्क्रम्य
शुचौ देशेऽपोऽवनिनीय सर्पदेवजनेभ्यः स्वाहेति
हुत्वा नमस्करोति । ये सर्पा पार्थिवा ये आन्तरि-
क्ष्या ये दिव्या ये दिश्यास्तेभ्य इमं बलिमहार्घं ते-
भ्य इमं बलिमुपाकरोमीति ॥ ९ ॥

कलशश्च दर्वीं च नवे शिख्ये स्थापिते । तत्र कलशाद्गृही-
त्वा सक्तुभिर्दर्वीं पूरयित्वा तां गृहीत्वा गृहान्निष्क्रम्य गृहा-
न्तिके अपि वाऽसमीपे देशे प्राच्यां दिशि शुचौ देशे अप-
आसिच्य मन्त्रेण सक्तुञ्जुहोति प्रक्षिपति । ततो नमस्करोति
सहताभ्यां पाणिभ्यां मन्त्रेण । हुत्वेति वचनादग्नौ मासे तन्नि-
वृत्त्यर्थं शुचौ देश इति वचनम् ॥ ९ ॥

प्रदक्षिणं परीत्य पश्चाद्वल्लेरुपविश्य, सर्पोंऽसि
सर्पतां सर्पाणामधिपतिरस्यन्नेन मनुष्यांस्त्रायसेऽपू-
पेन सर्पान्यज्ञेन देवांस्त्वयि मा सन्त त्वयि सन्त
सर्पा माहिसिषुर्ध्रुवां ते परिददामीति ॥ १० ॥

श्रूयादिति शेषः । प्रदक्षिणं परीत्य बलिम् । पश्चादस्योप-
विश्याह मन्त्रम् । बलिग्रहणं पश्चाच्छब्दस्य कालवाचित्वश-
ङ्गानिवृत्त्यर्थम् । कालवाचित्वे सति सर्वाहुत्यन्तरमेव स्यात् ।
मन्त्रसङ्गकोऽयं मन्त्रः । तथा चोक्तम् । 'इदं कार्यमनेनेति न क-
चिद्भूयते विधिः । लिङ्गादेवेदमर्थत्वं येषां ते मन्त्रसङ्गकाः' इति ।
तस्मादुपाधुर्भवति । यथाहुः । 'गृह्यकर्मणि सर्वत्र जपानुमन्त्रणा-
भिमन्त्रणोपस्थानमन्त्रकरणमन्त्रा उपांशु प्रयोक्तव्याः' इति ॥ १० ॥

ध्रुवामु ते ध्रुवामु त इत्यमात्याननुपूर्वं ॥ ११ ॥

परिदद्यादिति शेषः । उत्तरत्र दृष्ट परिददामिशब्दोऽत्रापि सवन्व्यते । साकाङ्क्षत्वादस्य मन्त्रस्य । वीप्सावचनं प्रत्यमात्य परिदानस्य अभ्यास कार्यो न सर्वेषां नामानि निर्दिश्य सकृद्वक्तव्यमित्येवमर्थम् । पूर्वं पुनान्विवेदयति । ध्रुवदेवदत्त ते परिददामीति । ततोऽप्यत्रा दुहितुः । ध्रुवसावित्री ते परिददामीति । ततो भार्या । ध्रुवसत्यवती ते परिददामीति ॥ ११ ॥

ध्रुवमां ते परिददामीत्यात्मानमन्ततः ॥ १२ ॥

परिदद्यादिति शेषः । उपदेशादेवान्तत इति सिद्धे अन्ततोषचनपूर्वेण सवन्वार्थम् । तेन पूर्वत्र परिददामीतिशब्दः सिद्धः ॥ १२ ॥

नैनमन्तरा व्यवेयुरापरिदानात् ॥ १३ ॥

एन बलिमात्मान चान्तरा न व्यवेयुः । केचिदपि परिदानपर्यन्तम् । आपरिदानादितिवचनात् । पूर्वमन्त्रसाध्यक्रियापरिदानमिति गम्यते ॥ १३ ॥

सर्पदेवजनेभ्य स्वाहेति साय प्रातर्बलि हरेदाप्रत्यवरोहणात् ॥ १४ ॥

कलशात्सक्तुना दर्वी पूरयित्वा शुचौ देशे मन्त्रेण बलिं हरेदाप्रत्यवरोहणात्साय प्रातश्च । आचतुर्दश्या आपौर्णमास्या वा यस्मिन्नहनि प्रत्यवरोहणं करोति । मन्त्रोपदेशो नियमार्थः । मन्त्र एव भवति नान्यो विधिरिति । सक्तवस्तावन्न निवर्तन्ते । कलशपूरणस्यादृष्टार्थत्वप्रसङ्गात् । दर्वी च न निवर्तते । 'दर्वी च बलिहरणीमित्यत्र बलिहरणीम्' [मृ० २।१।२] इति विशेषणस्येदमर्थत्वात् । शुचिदेशश्च न निवर्तते । बलिहरणस्य भूमिसाध्यत्वेन प्रसिद्धत्वात् । अन्यत्सर्वं निवर्तते १४

प्रसरुयाय हैके तावतो बलीस्तदहरेवोपहरन्ति॥१५॥

॥ १ ॥

आवणी प्रतिपदमारभ्य यस्मिन्नहनि प्रत्यवरोहणं करोति मार्गशीर्षचतुर्दश्यां पौर्णमास्यां वा तस्मादर्वाचीनान्यहानि द्वानवृद्धिभ्यां परिगणनया तेष्वहं सु यावन्तः । प्रातः सायकालास्तावतो बलीस्तदहरेव दद्यादित्येके मन्यन्ते । हस्तब्दोऽभिमतत्वज्ञापनार्थं सर्वत्र ॥ १५ ॥ ॥ इति द्वितीये प्रथमा कण्डिका ॥ १ ॥

आश्वयुज्यामाश्वयुजीकर्म ॥ १ ॥

आश्वयुग्भ्यां युक्ता आश्वयुजी तस्यां पौर्णमास्यामिति व्रते । आश्वयुजीकर्मसङ्गकर्म कुर्यात् । अयोगेऽपि पूर्ववत् ॥१॥

निवेशनमलकृत्य स्नाता शुचिवासस पशुपतये स्थालीपाक निरूप्य जुहुयुः पशुपतये शिवाय शकराय पृषातकाय स्वाहेति ॥ २ ॥

निवेशनं गृहं तत् प्रत्यवरोहणोक्तविधिनालकृत्य सर्वे गृह्याः स्नान्ति । स्नानवचनं विशेषेण स्नानार्थम् । शौचार्थस्य स्मृतिप्राप्तत्वात् । शुचिवासोवचनं शुक्लवस्त्रमाप्त्यर्थं । स्थालीपाकं जुहुयुरित्येतावतैव सिद्धे पशुपतये निरूप्येति वचनं 'पशुपतये त्वा जुष्टं निर्वपामि' इत्येव निर्वपप्रोक्षणे कुर्यादित्येवमर्थम् । एव जुवता आदिष्टमन्त्रेषु पाकयज्ञेषु निर्वपप्रोक्षणे तूष्णीं भवत इत्येतज्ज्ञापितं भवति । स्थालीपाकमिति द्वितीया निर्देशेऽपि सर्वहुतत्वाशङ्का न कार्या । 'अथ दधिसक्तजुहोति' इत्यत्र हुत्वा दधिसक्त्यन्माशयेति शेषभावदर्शनात् । स्थालीपाकमिति स्थालीपाकस्यैकदेशमित्यर्थः । जुहुयुरिति बहु

वचनं गृहिणा होमे क्रियमाणे पुत्रादयो गृह्याः समन्वारभे
रश्वित्येवमर्थम् ॥ २ ॥

पृषातकमञ्जलिना जुहुयात्, ऊन मे पूर्यतां पू-
र्यं मे मोषसदत् पृषातकाय स्वाहेति ॥ ३ ॥

‘पयस्याज्ये निषिक्ते तु तत्पयः स्यात्पृषातकम्’ । उपस्तर-
णाभिधारणे अर्थादन्य’ करोति । पृषातकं सुवेणावयति । धाना-
वदस्य सस्कार’ । सर्वत्र द्रवद्रव्याणि सुवेणावयति । कठि-
नानि तु हस्तेन । स्वधितिना पथुम् । चरो पृषातकाच्च स्वि
ष्टकृतेऽवयेत् । होमशेषं समापयेत् । इतीदमाश्वयुजीकर्म ॥ ३ ॥

अग्राग्रयणमुच्यते—

सज्वर्कतुभिः सज्वर्विधाभि सज्वरिन्द्राभिभ्यां
स्वाहा सज्वर्कतुभि सज्वर्विधाभि सज्वर्विश्वेभ्यो
देवेभ्य स्वाहा । सज्वर्कतुभि सज्वर्विधाभि सज्व-
र्धावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्याहितामेराग्रयण स्थाली-
पाक ॥ ४ ॥

अविशेषात्ताहिताग्नेरपि सिध्यति श्रवणाकर्मादिवत् आहि-
ताग्निग्रहणं किमर्थम् । अत्र ब्रम् । आहिताग्नेराग्रयणान्तरस्य वि-
हितत्वादेतदाग्रयणं न प्राप्नोति । तस्मात्ताहिताग्निग्रहणम् । अयं
चापन्काले द्रष्टव्यः । इदं चास्य त्रेतायां भवति नौपासने । तच्च
साधयिष्याम । शास्त्रान्तरे च दृश्यते । ‘आग्रयणदेवताभ्य
स्विष्टकृच्चतुर्थीभ्य’ इति । तस्मात्त्रेतायामिति सिद्धम् । इह तु
विधानं पाकयज्ञार्थमाप्त्यर्थम् ॥ ४ ॥

अनाहितामेरपि शालामौ ॥ ५ ॥ ॥ २ ॥

अनाहिताग्नेरप्याग्रयणं कार्यम् । तच्च शालामौ भवति । शा-

लाग्निर्नामौपासन । तर्हि शालाग्निग्रहणमपार्थक्यम् । सत्यम् ।
नियमार्थं तु तत् अनाहिताग्नेरेवौपासन इति । तेनाहिताग्नेरे
तायामिति सिद्धम् । स्थिष्टकृतं हुत्वा चरोरेकदेशं गृहीत्वा स
व्ये पाणौ कृत्वा दक्षिणेनाभिमृशेत् 'प्रजापतये त्वा' इति म
न्त्रेण । ततो 'भद्रान्न श्रेयः' इति प्राश्य तत् आचम्य तत्रैवा
सीनो नाभिमालभेत् । 'अमोऽसि' इति । पत्नी हविःशेषं प्रा
श्नाति तूष्णीम् । होमशेषं समापयेत् । एतत्प्राशनमाग्नयणद्वये
ऽपि भवति । सौकर्यार्थमिदमत्र लिखितम् । इदं चाग्नयणं य
दा वर्षस्य वृत्तः स्यात्तदा भवति । शरदीत्यर्थः । तथा च व
चन 'शरदि व्रीहिभिर्यजेत' इति । तत्र च पर्वेणि भवति । य
वाग्रहणं च न कार्यम् । श्यामाकैस्तु प्रस्तरं कुर्यान्नाग्नयणं दृष्ट
त्वात् । अपि वात्र समानतश्च कुर्यात्सौम्यं चह । अस्य च
नामधेयेन होमः । आग्नयणस्थालीपाक इत्यत्र च विशेषणस
मासः आग्नयणं चासौ स्थालीपाकश्चेति । तत्र स्थालीपाकग्र
हणस्येदं प्रयोजनम् । अनाहिताग्नेः स्थालीपाक एव कार्यः ।
'नाग्निहोत्री वै नानादयित्वा' इत्ययं पक्षः कार्य इति ॥ ५ ॥
इति द्वितीये द्वितीया कण्डिका ॥ २ ॥

मार्गशीर्ष्या प्रत्यवरोहणं चतुर्दश्यां ॥ १ ॥

सुगशीर्षेण युक्ता मार्गशीर्षी पौर्णमास्यामिति वर्तते । सा
मीप्ये चेय सप्तमी । यथा 'अथाग्नीषोमीयेण चरन्त्युत्तरवेद्या'
इति । तेनायमर्थः । मार्गशीर्ष्याः पौर्णमास्याः समीपे या च
तुर्दशी तस्या प्रत्यवरोहणं नाम कर्म कर्तव्यमिति ॥ १ ॥

पौर्णमास्या वा ॥ २ ॥

मार्गशीर्ष्यामिति वर्तते । अत्र त्वधिकरणे सप्तमी । तेन मा
र्गशीर्ष्या पौर्णमास्यां वेति पूर्वेण सह विकल्पः । भाष्यकार
स्त्वित्थं विवृतवान् । मार्गशीर्षी पौर्णमासी यस्मिन्मासे सो

ऽयं मार्गशीर्षी मास । 'सास्मिन् पौर्णमासीति सङ्गायाम्'
[पा० ४ २ २१] इत्यणप्रत्ययः । तस्मिन्मासे भवायां चतुर्द-
श्यां पौर्णमास्या वेति विकल्प इत्यर्थः । नन्वेव सति चतुर्द-
शीद्वित्वाद्धिः कर्म प्राप्नोति । न । सकृदेव कार्यं 'सकृत्कृते कृत-
शास्त्रार्थः' इति न्यायाच्चतुर्दश्यामित्येकवचनाच्च पौर्णमास्या
सह विकल्पाच्च । नन्वेवमपि श्रुते कृष्णे वा स्यात् । न । पौर्ण
मासीसाहचर्याच्छ्रुत एवेति ॥ २ ॥

निवेशन पुनर्नवीकृत्य लेपनस्तरणोपस्तरणैर-
स्तमिते पायसस्य जुहुयुरपश्चेतपदा जहि पूवेण चा-
परेण च । सप्त च वारुणीरिमा सर्वाश्च राजवान्धवी
स्वाहा न वै श्वेतस्याभ्यागारेऽहिर्जघान किचन ।
श्वेताय वैदार्वाय नमः स्वाहेति ॥ ३ ॥

पुनरिति वचनादाश्वयुजीकर्मण्यपीत्यमेवात्करणमिति ग-
म्यते । नवीकृत्य नवमिव कृत्वेत्यर्थः । तच्च एतैरित्याह । ले-
पन जुब्वादीनाम् । स्तरण च तेषामेवाच्छादनम् । उपस्तरण
भूमे' समीकरणम् । नवीकृत्येति वचनादपामार्गादीन्यप्पु-
द्गास्थानि । एतावदहनि कर्तव्यम् । अथास्तमिते पायसस्यैक
देश जुहुयुर्मन्त्राभ्याम् । 'तत्कालाञ्चैव तद्गुणा' इति न्यायादु-
पलेपनाद्यस्तमित एव कार्यम् । बहुवचन पूर्ववत् ॥ ३ ॥

नात्र सौविष्टकृत् ॥ ४ ॥

सौविष्टकृदिति स्विष्टकृदित्यर्थः सर्वत्र । अत्र कर्मणि य-
स्विष्टकृत्स न कार्य इत्यर्थः । असत्यत्रग्रहणे प्रधानान्तरमुच्य
मानत्वात्प्रधानानन्तर स्विष्टकृन्न भवतीत्यर्थः स्यात् अन्ते च
स्यादेव । ननु प्रधानानन्तर स्विष्टकृत' प्राप्तरेव नास्ति । त-
थाहि । एताभ्यो देवताभ्यो हुत्वा सौविष्टकृत हुत्वा इत्यत्र

सौविष्टकृतं हुत्वेत्येतद्वपार्यकम् । प्रधानानन्तरं स्विष्टकृतः प्रकृतितः प्राप्तत्वात् तत्कुर्वञ्ज्ञापयति अन्यत्र यान्यागन्तून्यद्धानि विहितानि तत्र तानि कृत्वा पश्चात्स्विष्टकृतकार्यं इति । तर्हि प्रधानानन्तरं स्विष्टकृतप्रतिषेधाशङ्कानिवृत्त्यर्थमग्न्यग्रहणं कुर्वञ्ज्ञापयति अत्र प्रधानानन्तरमन्ते वा स्विष्टकृतं भवतीति । तेना न्यत्र प्रधानानन्तरं कर्मणोऽन्ते वा स्विष्टकृदिति विकल्पः सिद्धः । अथवा सौविष्टकृतं हुत्वेत्येतत्क्रमार्यम् । असति तु तस्मिन् प्रधानानन्तरमेव प्राशनादि स्यात् । अत्र च प्रधानानन्तरं स्विष्टकृतं प्रकृतिप्राप्तत्वाच्चस्य च प्रतिषेधे ऽति कर्मण्येव प्रतिषेधो भवति कालान्तरे प्राप्त्यभावात् । एव च सत्यग्न्यग्रहणं कुर्वञ्ज्ञापयति अन्यत्र कर्मान्ते वा स्विष्टकृतं भवतीति ॥ ४ ॥

अभयं न प्राजापत्येभ्यो भूयादित्यग्निमीक्षमाणो जपति शिवो न सुमना भवेति हेमन्तं मनसा ध्यायात् ॥ ५ ॥

अर्थध्यानस्य मुख्यत्वेऽपि शब्दध्यानमेव कार्यमित्येवमर्थमनोग्रहणम् । मन्त्रमुक्त्वा मनसा हेमन्तशब्दं सपुद्गल्यन्तं व्यायेन्मन्त्रेण सामानाधिकरणत्वाच्च ॥ ५ ॥

पश्चादग्ने स्वस्तरं स्वास्तीर्णस्तस्मिन्नुपविश्य स्योनां पृथिवी भवेति जपित्वा सविशेत्सामात्यं प्राक्शिरा उदङ्मुखः ॥ ६ ॥

यस्मिन्स्तरणे स्वयं शेते स स्वस्तरः स स्वास्तीर्णो भवति स्वयमेव तमास्तृणीयादित्यर्थः । तस्मिन्ग्रहणममात्यानामपि तत्रैव प्रापणार्थम् । सविशेदिति शयीतेत्यर्थः । अमात्याः पुनरदयोऽंष्टाः । उदङ्मुखवचनं दक्षिणामुखनिवृत्त्यर्थम् ॥ ६ ॥

यथावकाशमितरे ॥ ७ ॥

अमात्या यथावकाशं प्राक्शिरस उन्मृश्या. सविशेषुरित्यर्थः । उत्तरविवक्षार्थमिदम् ॥ ७ ॥

ज्यायान् ज्यायान्वानन्तर ॥ ८ ॥

यो यो यस्मात्तस्माद्बृद्धतर' स स शृङ्गिणोऽनन्तर सविशेषः । यथावकाशं वेति विकल्पः ॥ ८ ॥

मन्त्रविदो मन्त्राञ्जपेयु ॥ ९ ॥

स्योना पृथिवीत्यारभ्य स्वस्त्ययनपर्यन्तान्मन्त्रान् मन्त्रविदः सर्वे द्युर्गृह्या ॥ ९ ॥

सहाय अतो देवा अगन्तु न इति त्रिः ॥ १० ॥

महायेत्युत्थायेत्यर्थः । प्राञ्जुस्त्रिर्गुणः ॥ १० ॥

एता दक्षिणामुखा प्रत्यञ्जुस्त्रि उदञ्जुस्त्रिचतुर्थः ॥ ११ ॥

एतामितिवचनं योगविभागायम् । इतरथा त्रिदिञ्जुस्त्रिर्गुणं चतुर्थं चतुर्णां त्रिदिञ्जुस्त्रिः सकृदित्ययमर्थः स्यात् । यो गविभागे सति प्राञ्जुस्त्रिः । त्रिदिञ्जुस्त्रिः सकृदित्ययमर्थो ऋष्यते । त्रिदिञ्जुरात्र यथासह्येन प्रीपादान्गुणः । चतुर्थं चतुर्णां त्रिदिञ्जुस्त्रिः । सर्वे प्रायश्चित्तादि समापयेयुः । ततो यथाज्ञाय शेरते ॥ ११ ॥

महाय सौर्याणि स्वस्त्ययनानि च जपित्वाऽन्नं सस्कृत्य ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वस्त्ययनं वाचयिष्यत ॥ १२ ॥ ॥ ३ ॥

सहाय सङ्गलेत्यर्थः । इदानीं सङ्गतिविधानात् पूर्वं यथाज्ञाय शेरत इति गम्यते । समागम्य उदित आदित्ये सौर्याणि

स्वस्त्ययनानि च जपेयुः । सूर्यो नो दिवः । उदुत्य जातवेद
समिति नव । चित्र देवाना । नमो मित्रस्य इत्येतेषां सौर्य-
सज्ञा कृता । स्वस्तिशब्दवन्ति स्वस्त्ययनानि आ नो भद्राः
स्वस्ति नो मिमीतां परावतो ये दिधिषन्त आग्यमित्येतानि ।
अन्नसस्कारवचन चरुशेषाद्ब्राह्मणभोजननिवृत्त्यर्थम् । तेनानु-
प्रवचने चरुशेषादिति सिद्धम् ॥ १२ ॥ इति द्वितीये तृतीया
कण्डिका ॥ ० ॥

**हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीष्वष्ट-
का ॥ १ ॥**

हेमन्तशिशिरावृत् । अपरपक्षा कृष्णपक्षा । अष्टका इति
कर्मनाम । एतदुक्तं भवति । मार्गशीर्षादिचतुर्षु मासेषु ये कृ-
ष्णपक्षाश्चत्वारस्तैषु याश्चतस्रोऽष्टम्यस्तास्वष्टका' कार्या इति ।
ऋतुद्वयमध्ये यदि मलमास आगच्छति तस्मिन्मासे न कर्तव्य
इत्येवमर्थं चतुर्ग्रहणम् । अपि च बहुवचनस्य निष्पेक्षं चरिता
र्थत्वाच्छास्त्रान्तरदर्शनाच्च ऊर्ध्वमाग्रहायण्यास्तिस्रोऽष्टका इति
तिस्र एव स्युस्तन्निवृत्त्यर्थं चतुर्ग्रहणम् ॥ १ ॥

एकस्यां वा ॥ २ ॥

एकस्यामेवाष्टम्यामष्टका, कार्याश्चतस्रश्चेति विकल्पः ॥ २ ॥

पूर्वेद्युः पितृभ्यो दद्यात् ॥ ३ ॥

सप्तम्यामित्यर्थः । पितृशब्देन पितृपितामहप्रपितामहा उ-
च्यन्ते । 'अन्वष्टक्ये पितृभ्यो दद्यात्' इत्यस्या चोदनायां
पिण्डदानं दृष्टम् । अतश्चोदनासामायादिहापि परिशृण्वते ।
ब्राह्मणभोजनं च कार्यमिति वक्ष्यामः । तेन पूर्वेषुः पितृभ्यः
पिण्डान्भोजनं च दद्यादित्यर्थः । पिण्डदाने इतिकर्तव्यतापे-
क्षास्ति । इह च तस्या अनाम्नानात्मकरणान्तरविहितोऽपि

पिण्डपितृयज्ञकल्पः परिगृह्यते । शक्यते चासौ ग्रहीतुं शास्त्रस-
बन्धकरणात् । अपि चान्वष्टक्ये पिण्डपितृयज्ञकल्पो दृष्टः । स
चोदनासामान्यादिहापि भवति । अत्रैव तर्हि पिण्डपितृयज्ञ-
कल्पेनेति कस्मान्नोक्तम् । स्त्रीभ्यश्चेत्यत्राधिकारार्थं तत्रोक्तम् ।
स च कल्पोऽत्राग्नौकरणे पाकयज्ञतन्त्रस्य बाधको भवति
एककार्यत्वात् । भोजनं तु पार्वणवद्भवति । भोजनेऽपि तत्र
स्यापेक्षितत्वात् । तच्च भोजनं पैतृकमेवेति कृत्वा पार्वणमेव
तत्र परिगृह्यते तस्य पैतृकत्वात् ॥ ३ ॥

तत्र विशेषमाह—

ओदनं कृसरं पायसं ॥ ४ ॥

पिण्डपितृयज्ञकल्पो भवतीत्युक्तम् । तत्र च नित्येऽग्नौ चरु-
श्रपणमस्ति । तस्य स्थाने एतानि त्रीणि नित्येऽग्नौ श्रपयेत् ।
'ओदनस्तु प्रसिद्धः स्यात्पायसं' पयसा शृतं । ओदनस्ति
लभिश्चस्तु कृसरं परिकीर्तितं । तिलकल्कान्विनिक्षिप्य शृतो
वा कृसरो भवेत् ॥ ४ ॥

चतुःशरावस्य वाऽपूपान् ॥ ५ ॥

चतुःशरावपरिमितस्य वा दान्यस्य पेयणं कृत्वा अपूपा-
न्श्रपयेत् । अपूपाः पिष्टमयाः । चतुःसाधनसाध्यत्वादपूपानां
स्त्रीकर्तृकत्वाच्च नित्येऽग्नौ श्रपणं न सम्भवतीति गृहसिद्धानामे-
वोपादानमिच्छन्ति । वाशब्दो विकल्पार्थः । पूर्वाणि वा
त्रीणि इदं वैकं द्रव्यमिति । भोजने तु नायं द्रव्यनियमोऽपि
तु होम एव । 'अष्टका हि चतस्रः स्युः पूर्वाहानि तथैव च ।
द्रव्यत्रयत्वाद्वैकत्वाच्च यथासंख्यसम्भवः ॥ प्रत्यष्टकं हि पूर्वेषु
स्त्रीणि द्रव्याण्यथापि वा । अपूपद्रव्यमेकं वा नान्या व्याख्या-
नकल्पना' ॥ ५ ॥

उदीरतामवर उत्परास इत्यष्टाभिर्हुत्वा यावती-
भिर्वा कामयीत ॥ ६ ॥

यावतीभिर्वाऽधिकाभिरेवजातीयकाभिः पितृलिङ्गकाभिः
कामयीत कामयेत तावतीभिर्हुत्वा । एतदुक्तं भवति । पि-
ण्डपितृयज्ञमिगनेने माग्रानात् कुर्यात् । चरुश्रपणे विशेष
उक्तं । ततो ब्राह्मणपञ्चौचाद्याञ्छादनप्रदानपर्यन्तं पार्वण
वत्कृत्वा ओदनादिभ्यस्त्रिभ्योऽन्नमुदृत्य घृताक्तं कृत्वानुज्ञा-
य अग्नौ करणपञ्चयोः स्थाने उदीरतामवर उत्परास इत्य-
ष्टाभिश्चतुर्दशभिर्वा हुत्वा भक्षणमनुग्रहृत्य ब्राह्मणेभ्योऽन्नदा-
नादिशेषनिवेदनान्तं पार्वणवत्कृत्वा भुक्तवत्सु पिण्डपितृयज्ञ-
वन्नियनादिपात्रोत्सर्गात् कृत्वा ततः श्राद्धशेषं समापये-
दिति ॥ ६ ॥

अथ श्वोभूतेऽष्टका पशुना स्थालीपाकेन च ॥ ७ ॥

अथेत्यानन्तर्यार्थः । श्वोभूतेऽष्टम्पामित्यर्थः । या अष्टका
कार्या इत्युक्तास्ताः श्वोभूते पशुना स्थालीपाकेन च कार्या
इत्यर्थः । अथाष्टका इत्येतावत्युच्यमाने अथशब्दसवन्धात्पूर्वे-
युधाष्टका' कार्या इत्याशङ्का स्यात् तस्माच्छ्वोभूतग्रहणम् । प-
श्वभूतस्य स्थालीपाकस्याविधेयत्वात्स्थालीपाकान्तरमित्य-
वगम्यते । चशब्दश्चायं वाशब्दस्य स्थाने द्रष्टव्यः । तेन पशु-
ना वा स्थालीपाकेन वेत्यर्थः । शास्त्रान्तरे च स्पष्टं वचनम-
स्ति 'पशोरभावे स्थालीपाकं प्रवर्तते' इति ॥ ७ ॥

अप्यनङ्गुहो यवसमाहरेत् ॥ ८ ॥

अपिशब्दो विकल्पार्थः । एतदुक्तं भवति । पशुः कार्यस्त-
स्यासभावे स्थालीपाकस्तस्याप्यसभावेऽनङ्गुहो यवसं प्रयच्छे-
दिति । शकटवहनसमर्थो बलीवर्दोऽनङ्गुहः ॥ ८ ॥

अग्निना वा कक्षमुपोषेत् ॥ ९ ॥

त्रयस्याप्यसम्भवेऽग्निना कक्षं दहेत् ॥ ९ ॥

एष मेऽष्टकेति ॥ १० ॥

यवसदाने कक्षदहने चैव मनसा यायेदित्यर्थः ॥ १० ॥

न त्वेवानष्टकं स्यात् ॥ ११ ॥

इदमस्य प्रयोजनम् । चत्वारः पक्षा उक्तास्तत्र पूर्वालामे उत्तरोत्तरं प्रवर्तत इति । एवमप्यष्टका कार्या न त्वेवानष्टकः स्यादित्यर्थः । अथ वा शास्त्रान्तरे यानि पक्षान्तराण्युक्ता नि अपि वा अनूचानेभ्य उदकुम्भमाहरेत् । अपि वा श्राद्धमन्त्रानधीयीतेति । तथा वा कुर्यात् । न त्वेवानष्टकं स्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥

तां हैके वैश्वदेवी भुवत आमेयीमेके सौर्यामेके प्राजापत्यामेके रात्रिदेवतामेके नक्षत्रदेवतामेके ऋतुदेवतामेके पितृदेवतामेके पशुदेवतामेके ॥ १२ ॥

एतेऽष्टौ देवताविकल्पाः । तत्र यदा आग्नेय्यष्टका क्रियते तदा पशुस्थालीपाकाप्रदानानि त्रीण्यपि अग्नये स्वाहेति जुहुयात् । केवलस्थालीपाकमप्यनेनैव जुहुयात् । एवमितरेष्वपि नेयम् । तत्रानाद्यानां पक्षाणामयुक्तत्वज्ञापनार्थमाद्ये ह्रस्वद्वयं पठितवान् । मन्त्रास्तावदष्टकार्यत्वेन शृङ्गस्मृतिपारम्पर्येण स्मर्यन्ते । स्मृतिश्च प्रमाणम् । एवमष्टकार्यत्वेन प्रमाणावगतेषु मन्त्रेषु तान्परित्यज्याग्यादीनां नामधेयेन होम इत्येतदुक्तं वक्तुमिति ह्रदि कृत्वा ह्रस्वद्वयं पठितवान् । तस्मात्सर्वदा मन्त्रैरेव होमकार्यं, न कदाचिदपि नामधेयेनेति सिद्धम् । एतमेव पक्षमुक्तं रत्रापि समर्थयते । वैश्वदेवी भुवत इति बहुदेवत्या भुवत इति ।

अयमर्थः । या या मन्त्रेषु लिङ्गिनी सा सा सर्वात्र देवता भवति । नवाग्न्यादय एकैकैव देवता भवतीत्यर्थः । बहुदेवत्यो हि वैश्वदेवशब्दः श्रयते । 'यथा प्रथुक्रैतु देवी मनीषेति वैश्वदेव' इति । उक्तं च नैरुक्तैः 'यच्च किञ्चिद्बहुदेवत्यं तद्वैश्वदेवानां स्थाने युज्यते' इति । प्रकारान्तरेणास्माभिर्भाष्यकारमतमेवा नुसृतमिति निरुच्यम् । अपि चैव व्याख्या । आग्नेयीमेके । तेषामयमभिप्रायः । सत्यम् । अष्टकार्यत्वेन मन्त्राणां स्मरणात्सर्वदा मन्त्रैरेव होमः कार्यः, तथाप्याग्नेयी भवति । अग्निरेव सर्वेषु मन्त्रेषु देवयो भवतीत्यर्थः । यानि तेषु देवतान्तरवाचीनि पदानि तानि कचचिद्वाग्या लक्षणाया वा योगेन वाग्निवाचीनि भवन्ति । यथा प्रयाजानामाग्नेयत्वे समिदादिशब्दास्तस्यैव कचचिद्वाचकाः एव मन्त्रा अपीति । एवमुत्तरेष्वपि पक्षेषु योज्यम् । एव देवताविमतिपक्षौ सत्या हशब्दः प्रयुक्तवान् । बहुदेवत्ये त्वयमेव पक्षो युक्तः । लक्षणाया श्रयणे कारणाभावादिति ज्ञापयितुम् । प्रयाजेषु तु कारण निरुक्ताद्विज्ञेयम् ॥ १२ ॥

पशुकल्पेन पशुः सङ्गप्य प्रोक्षणोपाकरणवर्जः वपामुत्खिद्य जुहुयाद । वह वपां जातवेदः पितृभ्यो यत्रैनान्वेत्थ निहिताः पराके मेदसः कुल्या उपैनां त्ववन्तु सत्या एता आशिषः सन्तु सर्वा स्वाहेति ॥ १३ ॥

पशुकल्पेनेतिवचनं प्रोक्षणप्रतिषेधः पशुकल्पस्यैव प्रोक्षणस्य भवति न पशुभूतस्थालीपाकप्रोक्षणस्येत्येवमर्थम् । सङ्गप्येत्यनुवादः । उत्खिद्येति वचनमुत्खिद्य सर्वदाऽनयैव वपां जुहुयादित्येवमर्थम् । तेनाग्न्यादिनामधेयेन होम इत्याद्या पक्षा निरस्ता भवन्ति ॥ १३ ॥

अथावदानानां स्थालीपाकस्य च अग्ने नय सु-
पथा राये अस्मानिति द्वे । ग्रीष्मो हेमन्त ऋतव
शिवा नो वर्षा शिवा अभया शरन्न । सवत्सरो-
धिपति प्राणदो नोऽहोरात्रे कृणुतां दीर्घमायु स्वा-
हा । शान्ता पृथिवी शिवमन्तरिक्ष द्यौर्नो देव्यभ-
य नो अस्तु । शिवा दिशः प्रदिश उदिशो न आ-
पो विद्युत परिपान्तु सर्वत स्वाहा । आपो मरी-
चीः प्रवहन्तु नो धियो धाता समुद्रो वहन्तु पाप ।
भूत भविष्यदभय विश्वमस्तु मे ब्रह्माऽधिष्ठः स्वा
राक्षराणि स्वाहा । विश्व आदित्या वसवश्च देवा
रुद्रो गोप्तारो मरुत सदन्तु । ऊर्ज प्रजाममृत पि
बमानः प्रजापतिर्मयि परमेष्ठी दधातु स्वाहा । प्र
जापते न त्वदेतान्यन्य ॥ १४ ॥

स्थालीपाकशब्देनात्र द्वय गृह्यते । एकवचन जात्यभिप्राय
म् । तेनायमर्थः । पञ्चङ्गस्थालीपाकस्यावदानानां च स्थाली
पाकान्तरस्य च एते सप्त होममन्त्रा भवन्तीति ॥ १४ ॥

सौविष्टकृत्यष्टमी ॥ १५ ॥

अष्टमीग्रहण सर्वदा त्रिष्वपीयमाहुतिरष्टमी भवतीत्येवमर्थ
म् । तेन मन्त्रैरेव होमो न कदाचिन्नामधेयेनेति सिद्धम् । अपि
च यदा पञ्चङ्गभूतस्थालीपाकः पृथक् हूयते तदा स्विष्टकृदपि
पृथकार्य इत्येतत्प्रदर्शितं भवति । सर्वत्र च पृथग्योमे स्वि
ष्टकृदपि पृथकार्यः । पृथग्योमे हि अवदानानां सप्त स्थालीपा
कस्य च सप्त । ततः सौविष्टकृती पञ्चदशी स्यात् । सहस्रे

त्वष्टमी भवति । एव च पृथग्योमनिवृत्त्यर्थमष्टमीग्रहण वेदितव्यम् ॥ १५ ॥

ब्राह्मणान्भोजयेदित्युक्तम् ॥ १६ ॥ ॥ ४ ॥

ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वस्त्ययनं वाचयतीति यदुक्तं तदिहापि कार्यमित्यर्थः । एतदुक्तं भवति । होम समाप्य ब्राह्मणपञ्चैवाद्याच्छादनान्तं कृत्वा भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वा पाणौ होमं कृत्वा भुक्तवत्स्नानाचान्तेषु पिण्डान्दत्त्वा स्वस्त्ययनं वाचयित्वा श्राद्धशेषं समापयेदिति । अथवा ब्राह्मणान्भोजयेदिदमनन्तरे कर्मणीत्युक्तम् । यद्योक्तं पूर्वेषु, कर्म तत्र च भोजयेदित्युक्तं द्रष्टव्यमित्यर्थः । इतिशब्दोऽन्नभोजनपरामर्शः । इदमष्टम्यां भोजनं श्राद्धमित्युपदेशः । शास्त्रान्तरे च दृश्यते तस्माच्छ्राद्धमिति सिद्धम् ॥ १६ ॥ इति द्वितीये चतुर्वीं कण्डिका ॥ ४ ॥

अपरेश्वरान्वष्टक्य ॥ १ ॥

अपरस्मिन्नहनि नवम्यामन्वष्टक्यं नाम कर्म कार्यमित्यर्थः ॥ १ ॥

तस्यैव मांसस्य प्रकल्प्य दक्षिणाप्रवणेऽग्निमुपसमाधाय परिश्रित्योत्तरतः परिश्रितस्य द्वारं कृत्वा समूलं बर्हिस्त्रिरपसलैरविधून्वन्परिस्तीर्य हवींष्यासादयेदोदनं कृसरं पायसं दधिमन्धानमधुमन्थांश्च ॥ २ ॥

योऽष्टम्यां पशुः कृतस्तस्यैव मांसं ब्राह्मणभोजनार्थं प्रकल्प्य । सस्कृत्येत्यर्थः । भोजनार्थत्वं शास्त्रान्तरादवगतम् । दक्षिणाप्रवण इति प्राक्प्रवणनिवृत्त्यर्थम् । उपसमाधायेति व्याख्यातम् । अग्नितिरस्करण्यादिभिः परिश्रित्योत्तरतो द्वारं करोति । पुनः परिश्रितस्येतिवचनं परिश्रवणस्यानित्यत्वज्ञाप

नार्थम् । अत्रापि पिण्डपितृयज्ञकल्पोऽस्ति तत्र विशेषमाह ।
 उभौ परिस्तीर्येत्यस्मिन्काले समूलं बहिर्वृहीत्वा अपसलैरत्र
 दक्षिणमविधून्वन्नकम्पयस्त्रि' परिस्तृणीयात् । आसादयेदभि-
 धार्य स्थालीपाकमित्यस्मिन्काले एतानि पञ्चासादयेत् । एषां
 नित्ये श्रपण कार्यम् । गृह्यकर्मणि सर्वत्र चरुणा नित्येऽप्रावेच श्र-
 पण कार्यं न लौकिके । अन्यत्र प्रतिषेधात् । अपयित्वैककपाल
 चेत्यत्र अपयित्वेतिवचनस्य चरुवर्जितानां धानादीनां नित्या-
 श्रिश्रपणनिषेधपरत्वेनापि सभवात् । 'सक्तवो दधिमिश्रास्तु
 दधिमन्थाः प्रकीर्तिताः । मधुमन्था प्रकीर्त्यन्ते मधुमिश्रास्तु
 सक्तवः' ॥ उल्लेखनकाले द्वे लेखे लिखेत् । उभे च सकृदाच्छि-
 न्नैरवस्तृणीयात् ॥ २ ॥

पिण्डपितृयज्ञे कत्पेन ॥ ३ ॥

इदं कर्म पिण्डपितृयज्ञविधानेन कार्यमित्यर्थः । 'अग्निप्रणय-
 न पात्रं सोमायेत्यादिमन्त्रकौ । उपस्थानं प्रवहणं निनयाद्य-
 तिदिश्यते' ॥ ३ ॥

हुत्वा मधुमन्थवर्जं पितृभ्यो दद्यात् ॥ ४ ॥

इध्माधानान्तं कृत्वा ब्राह्मणपञ्चौचाद्याच्छादनान्तं कृत्वा
 ओदनादिभ्यश्चतुर्भ्योऽन्नमुद्धृत्य मधुमन्थवर्जं घृताक्तमनुज्ञा
 प्याप्राबाहुतिद्वयं हुत्वा मेक्षणमनुग्रहत्य शेषनिवेदनान्तं कृत्वा
 पितृभ्यः पिण्डान्निपृणीयादित्यर्थः । पिण्डदाने मधुमन्था अ-
 पि ग्राह्याः ॥ ४ ॥

स्त्रीभ्यश्च सुरा चाचाममित्यधिक ॥ ५ ॥

मात्रे पितामहैः प्रपितामहैः च पिण्डान्निपृणीयात् । तत्र चो-
 दनादिपञ्चभ्यः सुरा चाचाम् चाधिकं भवतीत्यर्थः । पित्रा-
 दित्रयाणामेव पिण्डपितृयज्ञस्य दृष्टत्वात्तद्विधानं स्त्रीणां न प्रा-

मोतीति कृत्वा पिण्डपितृयज्ञकल्पेनेत्येतदत्राजुवर्तनीयम् ।
'ओदनाग्रद्रव प्राहुराचाम हि मनीषिणः । गौडी मा वी च पै
ष्टी च सुरा तु त्रिविधा स्मृता' ॥ अधिकवचन पञ्चानामवा
धनार्थम् ॥ ५ ॥

कर्षूष्वेके द्वयो पदसु वा ॥ ६ ॥

द्वयोर्लेखयोरुभयेषा पिण्डनिपरणश्रुतम् । कर्ष्वो नामाव
दा । कर्ष्वो च कर्ष्वश्च कर्ष्वः । तास्वेके इच्छन्ति । यदा द्वे कर्ष्वौ
तदा आयते भवतः । यदा षट् तदा परिमण्डलाः । द्वयोरिति
वचनात्कर्षावित्येकशेषो लब्ध ॥ ६ ॥

पूर्वासु पितृभ्यो दद्यात् ॥ ७ ॥

पूर्वा च लेखा पूर्वा च कर्षूः पूर्वाश्च कर्ष्वः ताः पूर्वाः ।
एतदुक्तं भवति । द्विलेखादिकर्षूपदकर्षूपक्षेषु पूर्वस्यां लेखायां
पूर्वस्या कर्षा पूर्वासु कर्षूषु पितृभ्यो निपृणीयादिति ॥ ७ ॥

अपरासु स्त्रीभ्यः ॥ ८ ॥

पूर्ववदेकशेषः । अत्र किंचिद्वक्तव्यमस्ति । द्वे लेखे इत्युक्तम् ।
पितृषु च स्त्रीषु च पृथक्पृथक् नवावरा अयुजो वा ब्राह्मणा भ
वन्ति । प्रकृतौ समर्थनिगमेषु यजुर्निगदेषु विकृतावृह उक्तः ।
तेन स्त्रीपात्रेषु तिलावपने तिलोसीति मन्त्रे पितृशब्दस्योहो न
कार्यं प्रकृतावसमर्थत्वात् । पार्वण हि तस्य प्रकृतिः । तत्र च
पित्रादयस्त्रयोऽभिधातुमभिप्रेता न च पितृशब्दस्त्रीन्वक्तु सम
र्थः । अथोच्यते । तत्रापि पितृपात्रमेवास्य प्रकृतिः उत्तरे वि
कृती । पितृपात्रे च पितृशब्द समर्थः । विभक्तिमात्र त्वसम
र्थम् । तेनोत्तरयो पात्रयो पितृशब्दस्य स्थाने पितामहप्रपि
तामहशब्दौ बहुवचनान्तौ वक्तव्याविति । एतदुक्तम् । समा
नप्रकरणे प्रकृतिसिक्तनिष्ठावो नास्तीति साधितमेतदाख्यकारेण

‘राज्यापदेनेति तु प्रणयेत्’ इत्यत्र । तेन त्रिष्वपि पितृशब्द एव प्रयोज्य इति सिद्धम् । यथा तत्र कथंचिद्वैष्णवा लक्षणया वान्यथा वा त्रीनाह तयैवात्रापि मातरभिदध्यात् । तेनोहो न कार्यः । अथ तत्रोत्तरयो पात्रयोरूहोऽभ्युपगम्यते । तर्हि ‘शुन्धन्ता पितरः’ इत्यत्र प्रयाणां वचनमपार्थक स्यात् । तस्मात्पितृशब्द एव सर्वदा प्रयोज्य इति सिद्धम् । ‘शुन्धन्ता पितरः’ इत्यत्र तु विभक्तिमात्र समर्थम् । प्रकृतिस्तु समर्थैव । तेन तस्या ऊह कार्यः । ‘शुन्धन्तां मातरः शुन्धन्तां पितामहः’ शुन्धन्तां प्रपितामह इत्येतच्चेऽसौ ये च त्वा’ इत्यत्र यदि द्वे मातरौ स्याता पितामहो प्रपितामहौ वा तदा असावित्यत्र द्वयोरपि नामनी श्रूयात् । यदा बहुवचस्तदा बहुनामपि नामानि श्रूयात् । तेशब्दस्य स्थाने द्वे मातरौ चेदामित्युहः । बहुवचश्चेद्व इत्युहः । येशब्दस्य केचिद्देहेन स्त्रीलिङ्गं कुर्वन्ति तद्विचार्यम् । एतत्ते तत ये च त्वामगान्वित्यस्यायमर्थः । हे तत एतत्पिण्डरूपमग्नं तुभ्य ये चान्येऽग्नं त्वामनु यन्ति तेभ्यश्चेत्यर्थः । अनुयायिनश्च यदि स्त्रिय एव स्युः तदोहो युज्यते । यदि पुमास एव पुमासश्च स्त्रियश्च वा तदा न युज्यते ‘पुमान्स्त्रिया’ इति पुस एकशेषात् । आचार्येणाप्युक्तम् । ‘पुचन्मिदुने’ इति [श्रौ०] । ‘अनुयायिनश्च पुमासश्च स्त्रियश्चेति प्रतिभाति’ इति बौधायनवचनात् । इत्थं हि तेन पिण्डदाने पठितो मन्त्रः एतत्ते ततासौ ये ते मातामहा ये त आचार्या ये ते सखायो ये ते गुरवो ये ते ज्ञातयो ये तेऽमात्या ये तेऽन्तेवासिनस्तेभ्यश्चैतत्ताभ्यश्च स्वधा नम इति तेनोहो न कार्यः । आपस्तम्बेन तु ‘एतत्ते मातरसौ याश्च त्वामगानु’ इति मन्त्रः पठित इति कृत्वा केचिद्देहं कुर्वन्ति तच्चिन्त्यम् । स्त्रीद्वित्वे युवामगानु बहुत्वे युष्मानगान्विति । अत्र पितरः अमीमदन्त पितर इत्यत्र

च पितृशब्दस्योहो न कार्यः । प्रकृतावसमर्थत्वात् । पिण्डपि
 तृयज्ञो हि तयोः प्रकृतिः । तत्र च त्रयोऽभिधातुमभिमेता* ।
 तस्मादनूह उभयपिण्डानां च सकृदेवानुमन्त्रणं कार्यं शक्य
 त्वान्न पृथक् । असावभ्यङ्क्ष्वासावङ्क्ष्वेत्यत्र च स्त्रीद्वित्वे
 बहुत्वे चसौशब्दस्योहः । अभ्यजायाम्, अभ्यङ्ध्वम्, अ
 ज्ञायाम्, अङ्गमिति च यथार्थम् । स्त्रीणां पृथग्वासो दद्या
 त् । अससर्गित्वात् । एतद् पितर इत्यत्रोहो न कर्तव्यः ।
 असमर्थत्वादेव मन्त्रावृत्तिरस्त्येव । पितृपिण्डान्स्त्रीपिण्डाश्च स
 कृदेवोपतिष्ठते शक्यत्वाच्च पृथक् । अनूहश्च पूर्ववत् । 'मनोन्वा
 हुवामह' इत्यादेशानूहः पूर्ववत् । तस्माच्च नोहेदिति प्रतिषे
 द्वाच्च । प्रबाहणं चोभयपिण्डानां युगपदेव शक्यत्वात् । अनू
 हश्च पूर्ववत् । ऋत्वाच्च । 'वीर मे दत्त पितरः' इति पितृणां
 मध्यमपिण्डमादायानेनैव स्त्रीणामपि मध्यममाददीत । अनूह
 च पूर्ववत् । आधत्त पितर इति पिण्डद्वयं माशयेदन्ूहश्च पूर्व
 वत् । ऋत्वाच्च । यत्र त्वचि ऊहमिच्छति तत्र विदधाति 'आ
 त्मनि मन्त्रान्सन्नमये'ति । इति नम्रे' इति च । एव निनयन
 वर्जं पितृशब्दस्योहो नास्तीत्युक्तं तत्र यद्युच्यते । पितृशब्दो
 बहुवचनान्तः पित्रादीस्त्रीनिव वक्ति साहचर्यात् । यथा मित्रा
 विति वरणाविति चोक्ते मित्रावरुणां प्रतीयेते साहचर्यात् ।
 तद्वदत्रापि । मातृस्तु वक्तुं न शक्नोति । तत्साहचर्यस्य कचिद्
 प्यप्रतीतत्वात् । तस्मादनूहः कार्यः इति । तत्र ब्रूमः । असमर्थ
 त्वादूहो नास्तीत्युक्तमेव केवलमभिधानं सपादनीयम् । सपि
 ण्डीकरणेन हि प्रेतत्वं निवर्त्य पितृत्वं नाम सस्कारविशेष
 शास्त्रगम्यः प्राप्यते । तच्च मातृष्वप्यविशिष्टमिति मातृरपि
 अभिधत्ते पितृशब्दः । एव च कृत्वा एकोदिष्टे शास्त्रान्तरदृष्ट
 पितृशब्दप्रतिषेधोऽप्युपपन्नः । ऊहर्वादिनोऽतिप्रसङ्गश्चास्ति ।

मात्रादयस्त्रयोऽपि शब्दाः प्रसज्यन्ते । तेनाप्येव नेष्यते । पुनरपि बहुविद्भिर्विचार्य कार्यमित्यलमतिविस्तरेण ॥ ८ ॥

एतेन माध्या वर्ष प्रोष्ठपद्या अपरपक्षे ॥ ९ ॥

एतेनेति पूर्वेषु प्रभृति कृत्स्नकर्मातिदेशः । एतदुक्तं भवति । प्रोष्ठपद्या समीपे योऽपरपक्षस्तत्राष्टम्या माध्यावर्ष नाम कर्म कर्तव्यम् । तच्चैतेनाष्टकाकर्मणा व्याख्यातमिति । अत्रापि त्रिंशद्भ्यः कार्यमित्यर्थः ॥ ९ ॥

मासि मासि चैव पितृभ्योऽयुधु प्रतिष्ठापयेत् ॥ १० ॥

अपरपक्ष इत्यत्रापि सवध्यते । मध्यगतस्य विशेषाभावात्प्रयोजनवत्त्वाच्च । तच्च पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थम् । एवमित्यकृत्स्नोपदेशार्थम् । तेनान्वष्टक्यमिहातिदिश्यते । अनन्तरत्वात् । पितृभ्य इति मातृनिवृत्त्यर्थम् । प्रतिष्ठापयेत् । कुर्यादित्यर्थः । एतदुक्तं भवति । प्रतिमासमपरपक्षे अयुग्मास्तु तिथिषु अन्वष्टक्यवत्पितृभ्य एव श्राद्धं कुर्यादिति । समानकालत्वात्समानकार्यत्वाच्च पार्वणस्यास्य विरूपः । एव वा सूत्रच्छेदः । मासि मासि चैव पितृभ्यः प्रतिमासमपरपक्षेऽन्वष्टक्यवत्पितृभ्य एव कुर्यादित्यर्थः । अयुधु प्रतिष्ठापयेत् । श्राद्धकर्मणि सर्वमयुग्मास्तु सख्यास्तु प्रतिष्ठापयेत् । गन्धमाल्यादि सकृद्देयं त्रिंशद्व्यक्त्यो वेत्यादि ॥ १० ॥

नवावरान् भोजयेत् ॥ ११ ॥

नवप्रसङ्गः प्रकृतं निवर्तयति । तेनान्वष्टक्ये नवावरान्भोजयेन्नियमेन ॥ ११ ॥

अयुजो वा ॥ १२ ॥

अशक्तौ प्रागप्ययुजो भोजयेत्सप्त पञ्च त्रीनेक वा । सप्तप

क्षे एकस्यैक इतरयोस्त्रयस्त्रयः । पञ्चपक्षे एकस्य त्रय इतरयोरे
कैक । इदं चान्वष्टव्य एव ॥ १२ ॥

युग्मान्वृद्धिपूर्तेषु ॥ १३ ॥

‘पुसवनसीम तोत्रयनचौलकर्मोपनयनविवाहा इति पञ्चा
ग्न्याधेयादीनि च श्रौतानि वृद्धिश्राद्धस्य विषयः’ इत्येके ।
‘अन्ये षोडश सस्काराः श्रवणारुर्मादयश्च श्रौतानि च’ इत्या
हुः । ‘अनिष्टा तु पितृञ्श्राद्धे वैदिक कर्म नारभेत्’ इति स्मृ
ते । वापीरूपतडागारामाशुधापनादिपूर्तश्राद्धस्य विषयः ।
उभयत्र युग्मान्भोजयेत् ॥ १३ ॥

अयुग्मानितरेषु ॥ १४ ॥

पूर्वेशुरष्टम्या काम्य एकोदिष्ट इति चतुर्व्यं विधिः ।
मासि मासि चेत्यत्रान्वष्टव्यवत् । पार्वणे तु वक्ष्यति । एवम
ष्टविधेष्वपि श्राद्धेषु ब्राह्मणपरिमाणमुक्तम् ॥ १४ ॥

प्रदक्षिणमुपचारो यवैस्तिलार्थः ॥ १५ ॥ ॥५॥

वृद्धिपूर्तेष्विति शेषः । अत्र प्रदक्षिणमिति वचनादितरश्रा
द्धेषु प्रसव्यमुपचार इति गम्यते । तिलकार्यं यवान्कुर्यात् । य
ज्ञोपवीतयुग्मकर्मादीनामुपलक्षणमिदम् ॥ १५ ॥ इति द्वितीये
पञ्चमी कण्डिका ॥ ५ ॥

**रथमारोक्ष्यन्नाना पाणिभ्यां चक्रे अभिमृशे-
त् । अहते पूर्व पादावालभेद्बृहद्रथन्तरे ते चक्रे ॥१॥**

इतिकारोऽध्याहार्यः । त्रयाणां वर्णानामिदं समानं भव
ति । रथो नाम बहुयुगो मण्डलाकृतिः । यदा रथमारोहति
गमनार्थं ततः पूर्वपक्षे चक्रे पाणिभ्यां नाना अभिमृशेन्मन्त्रेण ।
नानाग्रहणं युगपदेव दक्षिणेन दक्षिण सव्येन सव्यमभिमृशेन्न

[७ ६ ६] गार्ग्यनारायणीयबृचिसहितम् । १०९

पर्यायेणेत्येवमर्थम् । दूरदेशगमने त्वाद्य एवारोहणेऽयं विधि-
र्नैत्वर्थमाप्तेष्वारोहणेषु ॥ १ ॥

वामदेव्यमक्ष इत्यक्षाविष्ठाने ॥ २ ॥

अभिमृशेदिति वर्तते । पाणिभ्यां युगपच्चक्रनाभी अभिमृ-
शेन्मन्त्रेण ॥ २ ॥

दक्षिणपूर्वाभ्यामारोहेत् । वायोद्वा वीर्येणारोहा-
मीन्द्रस्यौजसाधिपत्येनेति ॥ ३ ॥

दक्षिणापादः पूर्वो ययोस्तौ तथोक्तौ । एवभूताभ्यामारोहे-
न्मन्त्रेण ॥ ३ ॥

रश्मीन्समृशेदरश्मिकान्वा दण्डेन । ब्रह्मणो
वस्तेजसा समृह्णामि सत्येन वस्तेजसा समृह्णामी-
ति ॥ ४ ॥

रश्मय मग्रहास्तान्सृशेत् । अथ यद्यश्वा अरश्मिकाः स्यु-
स्तानेव दण्डेन सृशेत् । मग्नस्तूभयत्र । बहुपचनाद्बहुयुगो र-
थोऽत्राभिमेत इति गम्यते ॥ ४ ॥

अभिप्रवर्तमानेषु जपेत् । सहस्रसनि वाज-
मभिवर्तस्व रथ देव प्रवह वनस्पते वीङ्मङ्गो हि
श्रूया इति ॥ ५ ॥

चशब्दोऽव्याहार्यः । सारथिना नोदिता अश्वा यदा इष्टा
दिशमभिगच्छन्ति तदा सहस्रसनि वनस्पत इत्यृच जपेत् ।
एतावद्रथारोहणम् ॥ ५ ॥

एतयाऽन्यान्यपि वानस्पत्यानि ॥ ६ ॥

अभिमृशेदिति शेषः । अन्यान्यपि शकटप्रभृतीनि वानस्प-
त्यान्यारोक्ष्यन्नेतया तान्यभिमृशेत् । एतयेत्यस्मिन्नसति अ-

न्यान्यपीत्याद्युत्तरसूत्रस्यैव शेषः स्यात् । तस्माद्योगविभागा
र्धमेतयेति वचनम् ॥ ६ ॥

स्थिरौ गावौ भवता वील्लु रक्ष इति रथाङ्गम-
भिमृशेत् ॥ ७ ॥

यद्यदङ्गमस्यामृचि दृष्टं तत्तदभिमृशेत् । गावौ । अक्ष ईषा
युग चेत्यर्थः । इदं चाभिमर्शनं शकटादिषु न रथे । गावाविति
लिङ्गात् । न हि रथस्य गोयुक्तत्वं द्विगोयुक्तत्वं च सम्भवति ।
बहुयुगत्वादभ्ययुक्तत्वाच्च ॥ ७ ॥

सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहममिति नाव ॥८॥

आरोहेदिति शेषः । आरुहेमेति मञ्जलिङ्गात् । यदा य-
दा च नावमारोहत्पुदकतरणार्थं तदा तदा एतयारो-
हेत् ॥ ८ ॥

नवरथेन यशस्विन वृक्षं हृदं वा विदासिनं प्रद-
क्षिणं कृत्वा फलवतीं शाखां आहरेत् ॥ ९ ॥

नवरथेन यदा गच्छति तदायं विशेषः । वानस्पत्यजपान्तं
कृत्वा इदमपि कुर्यात् । नवोऽनुपशुक्तः । यशस्वी यशसा यु-
क्तः । अविदासी अशोष्यः । आम्रजम्बादिशाखा आहरेत् ॥९॥

अन्यद्वा कौटुम्ब ॥ १० ॥

अन्यद्वा कुटुम्बोपयोगिं द्रव्यमाहरेत् । आहृत्य ततः ॥१०॥

सप्तदमुपयायात् ॥ ११ ॥

गृहसमीपमागच्छेदित्यर्थः ॥ ११ ॥

अस्माकमुत्तमं कृधीत्यादित्यमीक्षमाणो जपि-
त्वावरोहेत् ॥ १२ ॥

जपित्वा नवरथादवरोहेत् ॥ १२ ॥

ऋषभ मा समानानामित्यभिक्रामन् ॥ १३ ॥

एतत्सूक्तं गृहं प्रतिपद्यमानो जपेत् ॥ १३ ॥

वयमद्येन्द्रस्य प्रेष्ठादत्यस्त यात्यादित्ये ॥ १४ ॥

जपेदिति शेषः । तस्मिन्नेवाहनि ॥ १४ ॥

तद्वो दिवो दुहितरो विभातीरिति व्युष्टा-
यां ॥ १५ ॥ ॥ ६ ॥

जपेत् । ग्रीण्येतानि प्रतीकानि मन्त्रसंज्ञकानि । तस्मादुपांशु
स्युः । एतावान्नवरथे विशेषः ॥ १५ ॥ इति द्वितीये षष्ठी
कण्डिका ॥ ६ ॥

अथातो वास्तुपरीक्षा ॥ १ ॥

उच्यत इति शेषः । उक्तोऽर्थः । अतः शब्दो हेत्वर्थः ।
यस्माद्गृहनिमित्ते समृद्धिव्यूढी भवतस्तस्माद्वास्तुपरीक्षोच्यत
इति । यथेव काम्यकर्माण्यनर्थकानि नैतदेव न्यायविदः परि
हरन्ति 'तच्चैव हि कारणं शब्दश्चेति' ॥ १ ॥

एवलक्षणयुक्ते देशे वास्तु कार्यमित्याह—

अन्वषरमविवदिष्णु भूम ॥ २ ॥

भूमशब्दो भूमिवाचकः । यथा यवः न वृष्टिर्व्युनक्ति भूमे
ति । यत्र विवादो नास्ति तदविवदिष्णुः ॥ २ ॥

ओषधिवनस्पतिवत् ॥ ३ ॥

मनुष्यो वकारश्छान्दसः । एवविधः यद्भूमः तत्र वास्तु
कार्यम् ॥ ३ ॥

यस्मिन्कुशवीरिणप्रभृत ॥ ४ ॥

तत्र कार्यम् ॥ ४ ॥

कण्टकिक्षीरिणस्तु समूलान्परिखायोद्भासयेद-

पामार्गं शाकस्तिवकः परिव्याध इति चैतानि ५

समूलान्परिखायोद्वासयेदिति वर्तते । अपामार्गादीनां पु
लिङ्गत्वादेतानिति वक्तव्ये एतानीति नपुसकवचनमन्यान्य
प्येवमकाराणि वास्तुविधायी निषिद्धान्युद्वास्यानीत्येवमर्थ
म् ॥ ५ ॥

यत्र सर्वत आपो मध्य समेत्य प्रदक्षिण शय-
नीय परीत्य प्राच्य स्यन्देरन्नप्रवदत्यस्तत्सर्व
समृद्ध ॥ ६ ॥

यस्मिन्देशे आपः सर्वाभ्यो दिग्भ्य आगत्य मध्य प्राप्य
ततः प्रदक्षिण शयनीय परीत्य प्राञ्चुरूपो गच्छेद्युः । अत्र
दत्यः । न लोप छान्दसः । अशब्दवत्य इत्यर्थः । एतल्लक्षणयुक्त
वास्तु विद्यावृत्तधनधान्यादिभिः सर्वं समृद्धं भवति । एव
बुवता एतत्प्रदर्शितं भवति । सर्वत उच्यते मध्यतो निम्ना
मीपश्च प्राक्प्रवणां भूमिं कृत्वा गृहं कुर्यात् । तत्र प्राच्यां दि-
शि गृहिणः शयनीय गृहं कुर्यात् । शयनीयगृहस्योत्तरतो
ऽपां शनैः प्रदक्षिण निर्गमनार्थं स्पन्दनिकां कुर्यादिति ॥ ६ ॥

समवस्रवे भक्तशरणं कारयेत् ॥ ७ ॥

येन पथा आपो निर्गच्छन्ति स देशः समवस्रवः । प्राच्यां
दिशीत्यर्थः । तत्र महानसं कारयेत् शयनीयस्योत्तरतः । ननु
शास्त्रान्तरे प्राग्दक्षिणस्यां दिशि भक्तशरणं दृष्टमतं कथं प्रा-
च्यां दिशीत्याशङ्क्य प्रकृतस्य स्तुतिमाह ॥ ७ ॥

बहन्न भवति ॥ ८ ॥

ऋद्धिमद्भवतीत्यर्थः । तस्मादत्रैव कायेम् ॥ ८ ॥

दक्षिणाप्रवणे सर्वा मापयेत्साऽब्यूता ह भवति ॥ ९ ॥

यत्र गृही स्वैरमास्ते स्वजनैरागन्तुभिश्च सह सा सभा तां
नक्षिणाप्रवणे कुर्यादुदीच्या दिशीत्यर्थः । तत्र कृताऽद्युता द्यू
नवर्जिता भवति । दोषाश्च सन्तीत्याह ॥ ९ ॥

युवानस्तस्यां कितवाः कलहिनः प्रमायुक्ता भ-
वन्ति ॥ १० ॥

अत्र कृता चेद्युवान एव सन्तः प्रमायुक्ता भवन्ति । अल्पा-
युपो म्रियन्त इत्यर्थः । कलहमियाश्च कितवाश्च भवन्ति । ननु
द्युतवर्जितत्वात्कथं कितवा इति । उच्यते । कितवा इति द-
म्भिन इत्यर्थः । तस्मात्तत्र न कार्या । शास्त्रान्तरेऽविहितत्वा
ददूष्य मतिपिद्धवान् ॥ १० ॥

क तर्हि कार्येत्याह—

यत्र सर्वत आपः प्रस्यन्देरन्सा स्वस्त्ययन्य-
द्युता च ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥

यस्मिन्देहे सर्वाभ्यो दिग्भ्यो आपः आगच्छन्ति तत्र कार्या
सभा । गृहमध्य इत्यर्थः । सा शुभकर्यद्युता च भवति ॥ ११ ॥
इति द्वितीये सप्तमी कण्डिका ॥ ७ ॥

अथैतैर्वास्तु परीक्षेत ॥ १ ॥

पूर्वलक्षणासम्भवे कथमुत्तरेषा बलीयस्त्व स्यादित्येवमर्थो
ऽयंशब्दः । अथ विशिष्टान्येतानीति । वास्तुग्रहण सभाधिकार-
निवृत्त्यर्थम् ॥ १ ॥

जातुमात्रं गर्तं खात्वा तैरेव पांसुभिः प्रतिपू-
रयेत् ॥ २ ॥

गर्तो नामावटः । तैरेव तत उद्धृतैरेव ॥ २ ॥

अधिके प्रशस्तं समे वार्तं न्यूने गर्हितं ॥ ३ ॥

पूरिते गर्तादधिके पांसुराशौ प्रशस्त वास्तु भवति । तेन
समे वृत्तिमद्भवति । तस्माच्छूने गर्हितं कुत्सितं भवति । तस्मा
च न कार्यम् ॥ ३ ॥

अस्तमिते पांसुपूर्णं परिवासयेत् ॥ ४ ॥

अस्तमिते तमेव गर्तमग्निं पूरयित्वा तां रात्रिं परिवासये
त् । ततो व्युष्टायां निरीक्षेत ॥ ४ ॥

सोदके प्रशस्तमार्दे वार्तं शुष्के गर्हितं श्वेत
मधुरास्वाद ॥ ५ ॥

पूर्वेण तुल्यम् ॥ ५ ॥

सिकतोत्तरं ब्राह्मणस्य ॥ ६ ॥

सिकतोत्तरं सिकताबहुलमित्यर्थः ॥ ६ ॥

लोहितं क्षत्रियस्य ॥ ७ ॥

मधुरास्वादं सिकतोत्तरमिति वर्तते ॥ ७ ॥

पीतं वैश्यस्य ॥ ८ ॥

अत्रापि द्वयं वर्तते । श्वेतं लोहितं पीतमिति त्रयो वर्णाः
त्रयाणां वर्णानां विशेषाः । अन्यत्सर्वं समानम् ॥ ८ ॥

तत्सहस्रसीतं कृत्वा यथादिक्समचतुरस्रं मा-
पयेत् ॥ ९ ॥

एव परीक्षितं वास्तु बहुसीतं कुर्यात् । बहुशः सीतया क
र्षेदित्यर्थः । ततः सर्वांस्तु दिक्षु समचतुरस्रं स्थण्डिलं कुर्यात् ।
चतुरस्रं चतुःकोणमापयेत्कुर्यात् । सहस्रशब्दोऽत्र बहुवाची ॥ ९ ॥

आयतं चतुरस्रं वा ॥ १० ॥

प्रागायतं चतुरस्रं वा कुर्यात् । आयतं दीर्घम् । तत्रैव
क्रमः । परिव्याध इति चैतानीत्यन्तां बाह्यवास्तुपरीक्षां कृ

[२८१८] गार्ग्यनारायणीयवृत्तिसहितम् । ११५

त्वा तत आन्तरी परीक्षामयैतैर्वास्तु परीक्षेतेत्यादि आयत
चतुरस्र वेत्यन्ता कृत्वा यत्र सर्वत्र आपो म य समेत्येत्यादि
विज्ञेयम् । ततो वक्ष्यमाण प्रोक्षण कुर्यात् ॥ १० ॥

तच्छमीशाखयोदुम्बरशाखया वा शन्तातीयेन
त्रि परित्रजन्प्रोक्षति ॥ ११ ॥

‘शब्द इन्द्राग्नी’ इति सूक्त शन्तातीयमिति प्रसिद्धम् । तेन
सूक्तेन त्रि परित्रजन्प्रोक्षति । सर्वत्र मन्त्रान्ते कर्माश्रम्भः ।
सिद्ध हि करण भवति नासिद्धम् । परशुना छिनत्तीति पर
शुवत् । मन्त्रावृत्तिरुक्ता । ‘मन्त्रान्ते प्रजनारम्भ प्राचीमारभ्य
पर्येति’ इति ॥ ११ ॥

अविच्छिन्नया चोदकधारया । आपो हि ष्ठा
मयोभुव इति तृचेन ॥ १२ ॥

त्रिः प्रदक्षिण परित्रजति । अत्रापि शरावृत्तिस्तृचावृत्ति
श्च प्रजनगुणत्वात् ॥ १२ ॥

वशान्तरेषु शरणानि कारयेत् ॥ १३ ॥

यावन्तस्तत्र वशा सम्भवन्ति तत्र द्वयोर्द्वयोर्बशयोरन्तरेषु
कुड्यादिभिः पृथक्कुल्यापवरकादिशरणानि कारयेत् । शर
णान्यवान्तरगृहाणि ॥ १३ ॥

गर्तेष्ववकां शीपालमित्यववापयेत् नास्याग्नि-
र्दाहुको भवतीति विज्ञायते ॥ १४ ॥

सर्वासां स्थूणानां गर्तेषु अवकां शीपाल च अवदभ्यात् ।
एव कृते नास्याग्निर्दाहुको भवति इति श्रूयते ॥ १४ ॥

मध्यमस्थूणाया गर्तेऽवधाय प्रागग्रोदगग्रान्कु-

शानास्तीर्य ब्रीहियवमतीरप आसेचयेत् । अच्यु
ताय भौमाय स्वाहेति ॥ १५ ॥

अस्या गतेऽय विशेषः । अवकां शीपाल चावधाय कुशा
नास्तीर्य पश्चादासिचेन्मन्त्रेण । अवधायवचनमवकाशीपा
लयोरवधानमाह्वयम् ॥ १५ ॥

अथैनामुन्निद्रयमाणामनुमन्त्रयेतेहैव तिष्ठ नि-
मिता तित्विलास्तामिरावती मध्ये पोषस्य तिष्ठ
न्ती । आ त्वा प्रापन्नघायव आ त्वा कुमारस्तरुण
आ वत्सो जायतां सह । आ त्वा परिश्रितः कुम्भ
आ दध्नः कलशैरयन्निति ॥ १६ ॥ ॥ ८ ॥

मध्यमस्थूणां गते आधीयमानामनुमन्त्रयेत मन्त्राभ्याम् ॥
॥ १६ ॥ इति द्वितीये अष्टमी कण्डिका ॥ ८ ॥

वशमाधीयमान ॥ १ ॥

अनुमन्त्रयेतेति वर्तते ॥ १ ॥

ऋतेन स्थूणामधिरोह वंश द्राघीय आयु प्र-
तर दधाना इति ॥ २ ॥

अनेन मध्यमस्थूणाया उपर्याधीयमान वशमनुमन्त्रयेत ।
अन्ये तु प्रतिवंशमावृत्तिमिच्छन्ति ॥ २ ॥

सदूर्वासु चतसृषु शिलासु मणिक प्रतिष्ठापये-
त् पृथिव्या अवि सभवेति ॥ ३ ॥

चतस्रः शिलाः स्थापयित्वा ताम्बु दूर्वा निधाय ततो म
णिकं प्रतिष्ठापयेन्मन्त्रेण । मणिको नाम जलधारणार्थो भाण्ड
विशेषः ॥ ३ ॥

अरङ्गरो वावदीति त्रेधा बद्धो वरत्रया । इरामु
ह प्रशसत्यनिरामपवाधतामिति वा ॥ ४ ॥

अनया वा प्रतिष्ठापयेत् ॥ ४ ॥

अथास्मिन्नप आसेचयेत् । ऐतु राजा वरुणो रेव-
तीभिरस्मिन्स्थाने तिष्ठतु भोदमान । इरां वहन्तो
वृतमुक्षमाणा मित्रेण साक सह सविशन्त्विति ॥ ५ ॥

अथ मणिके अपो निषिञ्चति पूरणार्थं मन्त्रेण ॥ ५ ॥

अथैनच्छमयति ॥ ६ ॥

एतद्वास्तु शान्तं करोति । कथमित्थमित्याह ॥ ६ ॥

व्रीहियवमतीभिरद्भिर्हिरण्यमवधाय शन्ताती-
येन त्रि प्रदक्षिणं परिव्रजन्प्रोक्षति ॥ ७ ॥

अप्सु हिरण्यमवधाय ताभिः प्रोक्षति ॥ ७ ॥

अविच्छिन्नया चोदकधारया आपो हि ष्ठा म-
योभ्रुव इति तृचेन ॥ ८ ॥

उक्तार्थे द्वे सूत्रे ॥ ८ ॥

मध्येऽगारस्य स्थालीपाकं श्रपयित्वा वास्तो-
ष्पते प्रतिजानीह्यस्मानिति चतसृभिः प्रत्यूचं हु-
त्वाऽन्नं सस्कृत्य ब्राह्मणान्भोजयित्वा शिवं वास्तु
शिवं वास्त्विति वाचयति ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

श्रपयित्वेति वचनं अस्मात्स्थालीपाकात्प्रागस्मिन् शृङ्गे
पाकान्तरं न श्रपयितव्यमित्येवमर्थम् । भुक्तवतो ब्राह्मणान् शिवं
वास्तु शिवं वास्त्विति भवन्तो भुवन्त्विति वाचयति । ते च तं

शिव वास्तु शिव वास्त्विति प्रत्युक्तु* । उक्तार्थमन्यत् ॥ ९ ॥
इति द्वितीये नवमी कण्डिका ॥९॥

उक्त गृहप्रपदन ॥ १ ॥

यदुक्त गृहप्रपन्न प्रपद्येत गृहानह सुमनस इत्यादि तदि
दानीमिहापि कार्यमित्यर्थः । अन्ये तु प्राहुः यदुक्तं मणिकप्र
तिष्ठापनादि शिव वास्त्वित्यतः तद्गृहप्रपदनसङ्गं भवति । कि
सिद्धं भवति मणिकस्थापनात्प्रागेव बीजानि स्थापयित्वा
तूष्णीं प्रविशेदिति । अपि च शास्त्रान्तरेण सस्कृतं विशीर्णं वा पु
राणं गृहं सस्कृत्य प्रविशतो मणिकप्रतिष्ठापनादि सिध्यति ॥१॥

बीजवतो गृहान्प्रपद्येत ॥ २ ॥

गृहानिति बहुवचनमात्र इतिवत् । बीजवतः प्रपद्येतेत्येता
वतैव सिद्धे गृहानिति वचनं यत्र गृहं प्रविशति शास्त्रान्तरस
स्कृतं विशीर्णं वा सस्कृत्य तत्रापि एतं प्रविशेदिति मणिका
दिबीजवत्प्रपदनान्तं तत्रापि कुर्यादित्यर्थः । तेन पूर्वव्याख्या
पि सावही ॥ २ ॥

क्षेत्र प्रकर्षयेदुत्तरैः प्रोष्ठपदैः फाल्गुनीभी रोहि-
ण्या वा ॥ ३ ॥

फाल्गुनीभिरित्यत्रापि उत्तराभिरित्येषां सवध्यते । तेन
त्रीणि नक्षत्राणि । नित्यकर्मणा द्रव्यसाधयत्वात् द्रव्यार्थं क्षेत्रं
प्रकर्षयेत् । णिचप्रयोगः स्वयं कृपिनिवृत्त्यर्थः । तथा चानाप-
दि गौतमः 'कृपिवाणिज्ये वा स्वयं कृते' इति । मयुरपि ।
[अ० ४ । ४] 'ऋतामृताभ्यां जीवेत्तु मृतेन प्रमृतेन वा' इति ।
[मयु० अ० ४ । ५] 'प्रमृतं कर्षणं स्मृतम्' इति । अक्षसूक्ते
चैयमेव वृत्तिरक्ता 'अक्षैर्मा दीव्य कृपिमित् कृपस्व' इति । प्र
तिग्रहादयश्चापत्कल्पाः । त्रिषु नक्षत्रेषु कृपि प्रारभेत । इदं च
प्रारम्भदिवसे कुर्यादित्याह ॥ ३ ॥

क्षेत्रस्यानुवा त क्षेत्रस्य पतिना वयमिति प्रत्यृच
जुहुयाजपेद्रा ॥ ४ ॥

क्षेत्रस्यानु वा त देशं गत्वा तत्रोपलेपनादि कृत्वा जुहुयात्
जपेद्वेदं मुक्तं तत्रस्थ एव । पादग्रहणेऽपि सामर्थ्यात्सूक्तग्र
हण । प्रत्यृचमिति व्याख्यातम् ॥ ४ ॥

गा प्रतिष्ठमाना अनुमन्त्रयेत मयोभूर्वातो अ-
भिजा वृक्षा इति द्वाभ्याम् ॥ ५ ॥

भक्षणार्थमरण्यं प्रति गच्छ तीर्गा अनुमन्त्रयेताहरह आत्मी
या अन्या वा न नियमः ॥ ५ ॥

आयती । यासामूधश्चतुर्विलम्बोऽपूर्ण घृतस्य
च । ता न सन्तु पयस्वतीर्गङ्गीगोष्ठी घृताच्यः । उ-
पमैतु मयोभुव ऊर्जं चौजश्च विभ्रती । दुहाना
अक्षितं पयो मयि गोष्ठे निविशन्व । यथा भवाम्यु-
त्तमो या देवेषु तन्वामैरयन्तेति च सूक्तशेषः ॥ ६ ॥

भक्षयित्वा ग्रामं प्रत्यागच्छ तीर्गा अनुमन्त्रयेताहरह यासा-
मित्यृग्भ्यां सूक्तशेषेण च ॥ ६ ॥

आगावीयमेके ॥ ७ ॥

आयतीनामनुमन्त्रणे 'आ गावो अग्नन्' इत्येतत्सूक्तमेके
इच्छन्ति पूर्वासा बाधः ॥ ७ ॥

गणानासामुपतिष्ठेताशुरुगवीनां श्रुता स्थ प्र-
शस्ता शोभना प्रिया प्रियो वो श्रूयास श मयि
जानीध्व श मयि जानीध्व ॥ ८ ॥ ॥ १० ॥

आसा गवा अशुरुगवीनां सङ्घानुपतिष्ठेताहरहः श्रुताः स्थे-

ति । गुरोर्गावस्तासु तिष्ठन्ति चेन्नोपतिष्ठेत् । सर्वत्र स्थित्वैवो
पस्थेय नोपविश्य । तथाचोक्त । 'उपस्थान तदेव स्यात्प्रण
तिस्थानसयुतम्' इति । श मयि जानी'वमिति सकृदेव वक्त
व्य । अ'यायपरिसमाप्तिलक्षणार्थं हि दिर्वचन ॥ ८ ॥ इति
द्वितीये दशमी कण्डिका ॥ १० ॥

इत्याश्वलायनगृहसूत्रविवरणे नारायणीयाया वृत्तौ द्विती
योऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्याय ३ ।

॥ ॐ ॥

अथातः पञ्चयज्ञाः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । अतः 'शब्दो हेत्वर्थः' । यस्मादेतैर्महतो निश्रेय
सस्यावाप्तिस्तस्मात्पञ्चयज्ञा नाम यज्ञा वक्ष्यन्त इत्यर्थः ॥ १ ॥

इमे त इत्याह—

देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञो ब्रह्मयज्ञो मनुष्यय-
ज्ञ इति ॥ २ ॥

तेषां स्वरूपमाह ॥ २ ॥

तद्यदसौ जुहोति स देवयज्ञो यदलि करोति स
भूतयज्ञो यत्पितृभ्यो ददाति स पितृयज्ञो यत्स्वा-
ध्यायमधीयते स ब्रह्मयज्ञो यन्मनुष्येभ्यो ददाति स
मनुष्ययज्ञ इति ॥ ३ ॥

वैश्वदेवे त्रयो यज्ञा उक्तास्तत्र यदसौ जुहोति दशाहुती' स
देवयज्ञः । यदलि करोति 'अथ बलिहरणम्' [गृ० १।२।३]

इति स भूतयज्ञः । यत्पितृभ्यो ददाति 'स्वधा पितृभ्यः' [यु० १।२।११] इति स पितृयज्ञः । यत्स्वाध्यायमधीते 'अथ स्वाध्यायविधिः' [यु० ३।२।१] इत्यनेन विधानेन स ब्रह्मयज्ञः । यन्मनुष्येभ्यो ददाति 'ततोऽतिथीन्भोजयेत्' इति स्मृतिविधानेन स मनुष्ययज्ञः । अपूर्वाणां विधाने सति तद्य दग्नी जुहोतीति सिद्धवदुपदेशो नोपपद्येत अग्नी जुहुयादित्ये वावक्ष्यत् । अथ शास्त्रान्तरसिद्धानामनुवादः । तर्ह्य स्वाध्यायविधिरिति ब्रह्मयज्ञविधानमपार्थक्यं स्यात् तस्यापि तत्र सिद्धत्वात् । अथ इष्टतन्त्रपरिग्रहार्थं ब्रह्मयज्ञस्योपदेशो न तद्युक्तम् । तन्त्रभेदस्यासिद्धत्वात् । पञ्चयज्ञानां हि तैत्तिरीयारण्यकं मूलम् । 'पञ्च वा एते महायज्ञा' इत्यादि । तन्मूलत्वे च सति कथं तन्त्रभेदसंभवः । तस्माद्वैश्वदेवादय एव पञ्चयज्ञा इति सिद्धम् । मनुनाप्येवमेवोक्तं पितृयज्ञवर्जम् । पितृयज्ञं त्वन्यथोक्तवान् । 'एकमप्याश्वयेद्विषं पितर्यं पाञ्चयज्ञिके । न चैवात्राश्वयेत्कश्चित् वैश्वदेवमिति द्विजम् ॥ कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्ये नोदकेन वा । पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन्' [मनु० ३।८२-८३] इति ॥ ३ ॥

तानेतान्यज्ञानहरहं कुर्वीत ॥ ४ ॥ ॥ १ ॥

अस्येदं प्रयोजनम् । भोजनार्थात्पाकात्पट्टतिर्वैश्वदेवस्येत्युक्तम् । यस्याग्नीं न क्रियते न तज्ज्ञोक्तव्यमिति निगेषात् । अत एव चान्नसंस्कारार्थम् । तत्र यदा पराज्जं शुद्धं उपवसति वा तदा संस्कार्यस्य पाकस्याभावात्संस्कारस्य कर्मणोऽप्यभावः स्यात्तन्निवृत्त्यर्थमिदम् । तेन पञ्चयज्ञार्थं सर्वथा पक्तव्यमेवेति सिद्धम् । अनेनाभ्युपायेन वैश्वदेवमपूर्वार्थमपीति साधितं भवति । अपि च सर्वथा पाकासमवे पुण्यैः फलैरज्ञिर्वा कुर्यादित्येवमर्थः च । उक्तं च 'आपन्नमपि दातव्यं आकाष्ठमपि जुहु

यात् आरुचमपि ब्रह्मयज्ञं कुर्यात्' इति । 'न चेदुत्पद्यतेऽन्नं तु अङ्गिरेनान्तमापयेत्' इति च । अकरणे प्रायश्चित्तार्थं च । उक्तं च बौधायनेन । 'एतेभ्यः पञ्चयज्ञेभ्यो यद्येकोऽपि विधीयते । मनस्यत्याहुतिस्तत्र प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ ब्रह्म वापि व्यह वापि प्रमादादकृतेषु तु । तिस्रस्तन्तुमतीर्णत्वा चतस्रो वा रुणीर्जपेत् ॥ दशाहं द्वादशाहं वा विनिवृत्तेषु सर्वतः' । चतस्रो वारुणीर्णत्वा कार्यस्तन्तुमतश्चर ॥' इति । केचिदाशौचदिवसेष्वपि वैश्वदेव कार्यमित्येवमर्थमिति व्याचख्युः । तदयुक्तम् । 'पञ्चयज्ञविधानं तु न कुर्यान्मृतजन्मनोः' इति निषेधात् ॥ ४ ॥ इति तृतीये प्रथमा कण्डिका ॥ १ ॥

अथ स्वाध्यायविधिः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । विधिग्रहणं विधिरेव वक्ष्यते न क्रम इत्येवमर्थम् । तेन वैश्वदेवस्य पुरस्तादुपरिष्ठाद्वाऽप्येतव्यं न क्रमनियम इति सिद्धम् ॥ १ ॥

प्राग्वोदग्वा ग्रामान्निष्क्रम्याप आहुत्य शुचौ देशे यज्ञोपवीत्याचम्याक्लिन्नवासा दर्भाणां महदुपस्तीर्य प्राक्कूलानां तेषु प्राञ्जुख उपविश्योपस्थं कृत्वा दक्षिणोत्तरौ पाणी सधाय पवित्रवन्तौ विज्ञायते अपां वा एष ओषधीनां रसो यद्दर्भा सरसमेव तद्ब्रह्म करोति द्यावापृथिव्यो सन्धिमीक्षमाणः समील्य वा यथा वा युक्तमात्मानं मन्येत तथा युक्तोऽधीयीत स्वाध्यायः ॥ २ ॥

वाशब्दद्वयमन्यस्या वाऽनिन्दिताया दिक्षि कार्यमित्येवमर्थं बहिरसंभवे ग्रामेऽप्येतव्यमित्येवमर्थं च । तथाच श्रुतिः—

‘ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत’ इति । आप्तुत्येति । स्नात्वेत्यर्थः । आ इतिवचनमपोऽवगाह्य स्नायादित्येवमर्थम् । शुचौ देशे इति वचनं शुचौ देशे यत्र काप्यधीयीत न तीरनियम इत्येवमर्थम् । यज्ञोपवीतिग्रहण नियमेनात्र यज्ञोपवीती स्यादित्येवमर्थम् । तेन दहनकर्मणि प्राचीनावीतित्वसिद्धम् । आचम्येति वचनं कर्माङ्गाचमनविधानार्थम् । अक्लिन्नवासा इति अनार्द्रवासा भवेदित्यर्थः । ततः प्राक्कूलानां दर्भाणां महदुपस्तीर्य तेषु प्राञ्चुख उपविश्योपस्थ कृत्वा दक्षिणोत्तरौ पाणी पवित्रवन्तौ सधायेति । महदिति बह्वित्यर्थः । प्राक्कूलानाम् । प्रागग्राणामित्यर्थः । प्राञ्चुख इति वचनं नियमेनात्र प्राञ्चुख, स्यादित्येवमर्थम् । तेनान्यत्र कचिदुदञ्चुखतापि सिद्धा । दक्षिणोत्तरेणोपस्थ कुर्यात् । अपैतृकत्वात् । दक्षिण उत्तरो ययो पाण्योस्तौ दक्षिणोत्तरौ पाणी । पवित्रे व्याख्याते । सव्य पाणिं प्रागङ्गुलिमुत्तानं विधाय तस्मिन्प्रागग्रे पवित्रे निधाय दक्षिण पाणिं न्यञ्चं प्रागङ्गुलिं तेन सदव्यादित्यर्थः । विज्ञायते । श्रूयत इत्यर्थः । श्रुत्याकर्षं सर्वमिदं शुक्लशास्त्रं श्रुतिमूलमिति दर्शयितुम् । द्यावापृथिव्योः सन्धिमीक्षमाण इति नोर्ध्वमधस्तिर्यग्भेदेत्यर्थः । समील्य दक्षिणी । अन्येन वा येन प्रकारेणात्मानं समाहितमनस मन्येत तथा युक्तोऽधीयीत न सधीक्षणसमीलननियमः । स्वाध्यायवचनं सावि या अपि स्वाध्यायधर्मसिद्धवर्थम् । तेन ‘साविरीमन्वाह’ [वृ० ३।२।४] इति सावि या अनुवचने सत्यपि सामिधेनीधर्म ऐकश्रुत्य ऋगन्ते च प्रणवो न भवतीति सिद्धम् ॥ २ ॥

ॐ पूर्वा व्याहृती ॥ ३ ॥

प्रणवमादौ सकृद्वक्त्वा ततस्तिस्त्रो व्याहृती* समस्ता ध्रियात ।

प्रतिव्याहृति प्रणवशङ्का नैव कार्या । सकृत्कृतेनैव प्रणवेन ॐ-
पूर्वत्वसिद्धे । यथा 'अध्वर्युमुखा.' इत्यत्र एकेनैवाध्वर्युणा स
र्वेऽध्वर्युमुखा भवन्ति तद्वदत्रापि । पृथक्कल्पनार्या प्रमाणाभावा
च्च । ननु चतसृणां सूत्रे व्याहृतिसङ्गा कृता । सत्यं कृता ।
होमे तु सा न सर्वत्र । तेनात्र तिसृणामिति सिद्धम् । 'भूर्भुव
स्वरित्येता वाय व्याहृतयः' इति श्रुतिः । अपि च तैत्तिरीय
श्रुतिरेषा मूलमित्युक्तम् । तत्र चैव श्रूयते । 'ॐमिति प्रतिपद्य
भूर्भुवः सुवरित्याह । सावित्री गायत्री त्रिरन्वाह । पच्छोऽर्ध
र्चशोऽनवानम् । स्वाध्यायमधीयीत । नमो ब्रह्मण इति परि
धानीयां त्रिरन्वाह' इति । तस्माद्यदुक्तं तत्सम्यक् ॥ ३ ॥

सावित्रीमन्वाह पच्छोऽर्धर्चशः सर्वामिति तृ-
तीयम् ॥ ४ ॥ ॥ २ ॥

सर्वामिति । अनवानमित्यर्थः । तृतीयवचनमुपकरणेऽपि प
च्छोऽर्धर्चशोऽनवानमित्येव त्रिर्ब्रूयादित्येवमर्थम् ॥ ४ ॥ इति
तृतीये द्वितीया कण्डिका ॥ २ ॥

अथ स्वाध्यायमधीयीत ऋचो यजूषि सामा-
न्यथर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानि कल्पान्गाथा नाराशसी-
रितिहासपुराणानीति ॥ १ ॥

अथशब्दः पूर्वेषां सबन्धार्थः । तेन प्रणवादित्रय स्वाध्याय
स्याङ्गमिति सिद्धम् । स्वाध्यायवचनं ऋगादिरेव स्वाध्यायो
न प्रणवादित्रयमित्येवमर्थम् । तेन ऋचमपि ब्रह्मयज्ञं कुर्यादि
त्यस्मिन्पक्षे सावित्रीपर्यन्तमुक्त्वा ऋचमधीयीत । ततो नम इत्ये
तया परिदद्यात् । तेन प्रणवादित्रयस्य परिधानीयायाश्च
नित्यत्वं साधितं भवति । अधीयीतेति वचनमन्वाहाधिकारानि
दृश्यर्थम् । तेनानुप्रवचनधर्मो न भवति । सूत्राण्येव कल्पा इ-

त्युच्यन्ते । नन्वनित्यानां सूत्राणां नित्यश्रुत्या उपदेशो न
 घटते । नन्वनित्यस्य पशोः पशुना यजेतेति विधिर्न घटते ।
 अथ तत्राकृतेर्नित्यत्वादुपपन्नते तदत्राप्यविशिष्टम् । सर्वकल्पेषु
 कल्पत्व नामानुवृत्त नित्यमस्ति । गाथा नाम ऋग्विशेषा
 इन्द्रगाथादयः । 'यदिद्रो दाशराज्ञे' इति इन्द्रगाथा. प
 अर्चः । नाराशस्यश्च ऋच एव 'इद जना उपश्रुतम्' इत्यादयः ।
 ऋग्वेदादेव सिद्धे पुनर्वचन फलविशेषसिद्ध्यर्थम् । इतिहास
 महाभारतमाहुः । यत्र सृष्टिस्थित्युत्पत्तिप्रलया. कथ्यन्ते त-
 तपुराणम् । अनित्यचोद्य पूर्वमतम् । इह हि द्रव्योत्सर्गनिमि-
 त्त फलं दृष्टम् । अतः स्वायायमात्रेणापि फलमस्तीति श्रुति
 म्पन्यस्यति ॥ १ ॥

यद्वचोऽधीते पय आहुतिभिरेव तद्देवतास्तरपय-
 ति । यद्यज्विषि धृताहुतिभि यत्सामानि मध्वा-
 हुतिभि यदथर्वाङ्गिरस सोमाहुतिभि. यद्वाह्मणा-
 नि कल्पान्गाथा नाराशसीरितिहासपुराणानीत्य-
 मृताहुतिभि ॥ २ ॥

ब्रह्मयज्ञाध्ययनेन देवतास्तृप्यन्तीत्युक्तम् । पितरश्च तृप्य-
 न्तीत्याह ॥ २ ॥

यद्वचोऽधीते पयस कुत्या अस्य पितृन्स्वधा
 उपक्षरन्ति । यद्यज्विषि धृतस्य कुल्याः । यत्सामानि
 मध्व कुत्या । यदथर्वाङ्गिरस. सोमस्य कुल्या ।
 यद्वाह्मणानि कल्पान्गाथा नाराशसीरितिहासपु-
 राणानीत्यमृतस्य कुल्याः ॥ ३ ॥

स्वधृति पितृणामन्नमुच्यते । पयसो नद्यः स्वधाभूताः पि
तृनुपतिष्ठन्तीत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि नेयम् ॥ ३ ॥

स यावन्मन्येत तावदधीत्येतया परिदधाति ।
नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नमः ओ
षधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो वि-
ष्णवे महते करोमीति ॥ ४ ॥ ॥ ३ ॥

ऋगादिदशकमयेतव्यमित्युक्तम् । तत्र नियमेन दशानाम-
ययने प्राप्ते इवमुच्यते । स यावत्कालमेकाग्रमनसा आत्मान-
मन्येत तावत्कालमेवाधीयीत न दशाप्यध्येतव्या इति नियमः ।
सर्वथा समाहितमनसैवाध्येतव्यम् । नेषत्तानियम इत्यर्थः ।
एतयेतिवचनं सर्वेतया परिदधादित्येवमर्थम् । तेनास्यापि
नित्यत्वं सिद्धम् । णपापि त्रिर्वाच्या । प्रथमायां दृष्टत्वाच्छ्रुति-
दर्शनाच्च ॥ ४ ॥ इति तृतीये तृतीया कण्डिका ॥ ३ ॥

देवतास्तर्पयति । प्रजापतिर्ब्रह्मा वेदा देवा
ऋषयः सर्वाणि छन्दांस्योङ्कारो वषट्कारो व्याहृ-
तयः सावित्री यज्ञा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षमहोरा-
त्राणि सांख्या सिद्धा समुद्रा नद्यो गिरयः क्षे-
त्रौषधिवनस्पतिगन्धर्वाप्सरसो नागा वयांसि गा-
वः साध्या विप्रा यक्षा रक्षांसि श्रुतान्येवमन्तानि ॥ १ ॥

परिधानानन्तरमेता देवतास्तर्पयत्युदकेन । तर्पणे तस्य
प्रसिद्धत्वात् । प्रजापतिरित्यारभ्य एकाग्रनिश्चाक्येषु तृप्यतु
तृप्येतां तृप्यन्तिवति यथार्थमुक्त्वा तर्पयेत् । एवमन्तानीति
पृथञ्चाञ्च एव ॥ १ ॥

अथ ऋषयः शतर्चिनो माध्यमा गृत्समदो वि-
श्वामित्रो वामदेवोऽत्रिभरद्वाजो वसिष्ठः प्रगाथा
पावमान्य क्षुद्रसूक्ता महासूक्ता इति ॥ २ ॥

अनन्तरं शतर्चिप्रभृतीन्द्वादशर्षींस्तर्पयति । प्रत्युपि वाक्य
भेदः पूर्ववत् । ऋषिग्रहणं निवीतिमाप्त्यर्थम् । 'यज्ञोपवीतशोचे
च' [श्रौ० १।१।१०] इत्यनेन निवर्तितत्वात् । तीर्थवि-
शेषस्तु स्मृतित एव सिद्धः ॥ २ ॥

प्राचीनावीती ॥ ३ ॥

प्राचीनावीती भूत्वा वक्ष्यमाणास्तर्पयति । अयमपि प्रति-
पत्तव एव ॥ ३ ॥

सुमन्तुजैमिनिवैशम्पायनपैलसूत्रभाष्यभारतम-
हाभारतधर्माचार्या जानन्तिबाह्विगार्ग्यगौतमशा-
कल्यबाभ्रव्यमाण्डव्यमाण्डूकेया गर्गीवाचक्रवी व-
डवाप्रातीथेयी सुलभामैत्रेयी कहोळ कौषीतक महा-
कौषीतक पैङ्गय महापैङ्गय सुयज्ञ सांख्यायनमै-
तरेय महैतरेय शाकल बाष्कल सुजातवक्रमौदवा-
हि महौदवाहि सौजामि शौनकमाश्वलायन ये
चान्ये आचार्यास्ते सर्वे तृप्यन्त्विति ॥ ४ ॥

त्रयोविंशतिवाक्यानि । तत्र कहोळ्यादिषु अर्थान्तर्पयामि
शब्दः कार्यः । सर्वत्र प्रतिवाक्यं तर्पणं कुर्यात् । एकमन्त्राणि
कर्माणीति न्यायात् ॥ ४ ॥

प्रतिपुरुषं पिद्वेस्तर्पयित्वा गृहानेत्य यद्वदाति
सा दक्षिणा ॥ ५ ॥

पितर पितामह प्रपितामह च तर्पयित्वा गृहानेत्य यददा
त्यतिथिभोजनभिक्षादानादि सा ब्रह्मयज्ञस्य दक्षिणा भव
ति । यददातीति सिद्धबदुपदेशान्नापूर्वं विधीयत इति गम्यते ।
अपूर्वविधौ तु गृहानेत्य दद्यादित्यवक्ष्यत् । सदक्षिणत्व ब्रुव
ता सोमयागसाम्य प्रदर्शित प्रशंसार्थम् । ‘क्रतुना तेनास्येष्ट’
इत्यादि प्रशंसा श्रूयते । प्रतिपुरुषवचन पृथक्पृथक् तर्पयेदि
त्येवमर्थम् । पूर्वोक्तोपवेशनासम्भवेऽप्येव वा ब्रह्मयज्ञ कु
र्यादिति श्रुतिमेवाह ॥ ५ ॥

अथापि विज्ञायते स यदि तिष्ठन्ब्रजन्नासीन
शयानो वा य य क्रतुमधीते तेन तेन हास्य
क्रतुनेष्ट भवतीति ॥ ६ ॥

‘न शयानोऽधीयीत नाष्टम्या’ इत्यादिनिषेधो नित्यस्या
व्यायस्यैव न ब्रह्मयज्ञस्येति श्रुतिमेवाह ॥ ६ ॥

विज्ञायते तस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्य-
देशः ॥ ७ ॥ ॥ ४ ॥

तस्य ब्रह्मयज्ञस्य द्वावेवानध्यायौ यदात्माऽशुचिः मृतकेन
मृतकेन वा मलादिना वा । यदा च देशोऽशुचिरमेध्यादिना
तत्रोभयत्रैवेत्यर्थः । कालस्त्वस्य श्रुतौ श्रूयते । ‘मध्यन्दिने प्र
बलमधीयीत य एव विद्वान्महारात्र उपस्युदिते च’ इति ॥ ७ ॥
इति तृतीये चतुर्थी कण्डिका ॥ ४ ॥

अथातोऽध्यायोपाकरण ॥ १ ॥

अध्ययनमध्यायस्तस्योपाकरण प्रारम्भो येन कर्मणा तद्
ध्यायोपाकरणम् । उक्तोऽर्थः । अतःशब्दो हेत्वर्थः । यस्माद्ब्र
ह्मयज्ञो नित्योऽतोऽध्यायोपाकरणं भूम इति ॥ १ ॥

तस्य कालमाह—

ओषधीनां प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावणस्य ॥ २ ॥

ओषधीनां प्रादुर्भावे सति श्रावणमासस्य श्रवणेन कर्तव्यम् । ओषधीनां प्रादुर्भाव इति वचनं यदा श्रावणे प्रादुर्भावो न स्यात्तदा भाद्रपदे श्रवणेन कर्तव्यमित्येवमर्थम् । वृष्ट्यपकर्षे कर्मापकर्षशङ्का नैवास्ति । यदा भाद्रपदादुत्कर्षो भवति तदापि कर्मोत्कर्षशङ्का नैव कार्या । वार्षिकमिति समारण्यावलाद्वर्षास्तु क्रियत इति वार्षिकम् । श्रावणभाद्रपदमासौ हि न वर्षाकृतौ । श्रावणे प्रादुर्भावाभावे कर्माकरणशङ्काप्यन्येनैव निरस्ता । श्रवणेनेति श्रवणेन युक्ते काले इत्यर्थः । 'नक्षत्रेण युक्तः कालः' इत्यनेनाह । 'लुबविशेषे' इति तस्य लुप् । 'नक्षत्रे च लुपि' इति सप्तम्यर्थे तृतीया । नक्षत्रशब्देषु सर्वत्रैव योज्यम् ॥ २ ॥

पञ्चम्या हस्तेन वा ॥ ३ ॥

अत्रापि श्रावणस्येति संबध्यते । मध्यगतस्य विशेषाभावात्प्रयोजनवत्त्वाच्च । श्रावणमासस्य पञ्चमी यदा हस्तेन युज्यते तदा वेत्यर्थः । इति कालत्रयमुक्तम् ॥ ३ ॥

आज्यभागौ हुत्वाऽज्याहुतीर्जुहुयात् । सावित्र्यै ब्रह्मणे श्रद्धायै मेधायै प्रज्ञायै धारणायै सदसस्पतयेऽनुमतये छन्दोभ्य ऋषिभ्यश्चेति ॥ ४ ॥

आज्यभागवचनं नित्यार्थम् । द्रव्यानादेशादेवाज्ये सिद्धे आज्याहुतिवचनमुत्सर्जनेऽप्येतान्वाज्येनैव जुहुयान्नाग्नेनैवेत्येवमर्थम् । परिस्तरणविकल्पस्यासम्भवात् ॥ ४ ॥

अथ दधिसक्नुहोति ॥ ५ ॥

दधिमिश्रान्सक्नुनित्यर्थः । मन्त्रानाह ॥ ५ ॥

अग्निमीळे पुरोहितमित्येका ॥ ६ ॥

एकाग्रहणं कुपुम्भकादिवद्बृचनिवृत्त्यर्थम् ॥ ६ ॥

कुपुम्भकस्तदब्रवीत्, आवदस्त्व शकुने भद्रमा-
वद, गृणाना जमदग्निना, वामते विश्व भुवनम-
धिश्रित, गन्ता नो यज्ञ यज्ञिया सुशमि, योन
स्वो अरण, प्रतिचक्ष्व विचक्ष्व, आग्ने याहि मरु-
त्सखा, यत्ते राजञ्छृत हविरिति वृचा ॥ ७ ॥

एते नव वृचाः ॥ ७ ॥

समानीव आकूतिरित्येका ॥ ८ ॥

एकाग्रहणं वृचानन्तरमियमेवैका न वक्ष्यमाणेत्येवमर्थम् ॥ ८ ॥

तच्छंयोरावृणीमह इत्येका ॥ ९ ॥

अत्र चैकाग्रहणं वृचानन्तरमियमेवैका न पूर्वैत्येवमर्थम् ।
एवमनयोर्विकल्पः । शाकलसमाम्नायस्य बाष्कलसमाम्नायस्य
चेदमेव सूत्रं गृह्य चेत्यप्येतदुपसिद्धम् । तत्र शाकलानां 'समा-
नीव आकूति' इत्येषा भवति सहितान्त्यत्वात् । बाष्कला-
नां तु 'तच्छंयोरावृणीमहे' इत्येषा भवति । सहितान्त्यत्वादि-
त्येव विनिवेशो युक्तः ॥ ९ ॥

अध्येष्यमाणोऽध्याप्यैरन्वारब्ध एताभ्यो देव-
ताभ्यो हुत्वा सौविष्टकृत हुत्वा दधिसकृन्प्राश्य
ततो मार्जनम् ॥ १० ॥

अध्यापयितव्यैरित्यर्थः । अथाप्यैरन्वारब्ध इत्येतावर्तव्यं
सिद्धे अध्येष्यमाण इति वचनमध्याप्याभावेऽप्यध्येष्यमाण-
स्त्वयमेव कुर्यादित्येवमर्थम् । 'वर्षांस्तु चन्द्रांस्त्युपाकृत्याधीयीरन्'

इति श्रुतेः । पञ्चम्या हस्तेन वाऽभ्येच्यमाणोऽभ्याप्येरन्वारब्ध
आज्यभागौ हुत्वाऽज्याहुतीर्जुहुयादित्येव वक्तव्ये एताभ्यो
देवताभ्यो हुत्वेति वचनं सावि यादिनवानामग्निमीडआदिवि
शतीनां च देवताग्रहणेन ग्रहणार्थम् । क । एताभ्यो देवताभ्यो
ऽब्धेन हुत्वा एता एव देवता इत्यत्र च । स्विष्टकृद्वचनं व्या
ख्यातं प्राक् । दधिसक्तुवचनमाज्यनिवृत्त्यर्थम् । परिस्तरणैर
ज्जलिमन्तर्भाषाप आसेचयते तन्मार्जनम् । प्राशनादि वेदार
म्भणान्तं शिष्याणामपि कार्यम् ॥ १० ॥

अपरेणामि प्राकूलेषु दर्भेषूपविश्योदपात्रे दर्भा-
न्कृत्वा ब्रह्माञ्जलिकृतो जपेत् ॥ ११ ॥

पश्चादग्ने प्रागग्नेषु दर्भेषूपविशन्ति । ततः शरावादाहुदक
मासिष्य तत्र दर्भाभिदध्यात् । ततो ब्रह्माञ्जलिकृतो जपेत्
स्वयं शिष्यै सह सन्ति चेत् । जपतिचोदनायां गृह्यकर्मण्य-
नित्यमुपांशुत्वमिति ज्ञापयिष्याम । तस्मादुच्चैरेव जपेत् ।
अभ्यापनविरोधाच्च ॥ ११ ॥

ॐ पूर्वा व्याहृती सावित्रीं च त्रिरभ्यस्य वे-
दादिमारभेत् ॥ १२ ॥

पूर्वमोङ्कार । ततस्तिप्तो व्याहृती, समस्ता । ततः सावि-
त्रीम् । एवमेतज्जितय त्रिरभ्यस्य वेदादिमग्निमीळ इत्यारभ्य
मूक्तमनुवाकं वारभेत् । चञ्चब्दः प्रणवव्याहृतीनामप्यभ्यासा
र्थः । अथ सर्वप्रायश्चित्तादि समापयेत् ॥ १२ ॥

तथोत्सर्गे ॥ १३ ॥

अत्र एतेनेत्यभावाच्च कृत्स्नकर्मोतिदेशः । वेदारम्भणमात्र
मतिदिश्यते । एताभ्यो देवताभ्योऽब्धेन हुत्वेति च प्रधानहो
मः । तेन प्राशनमार्जने उत्सर्जने न भवति इति सिद्धम् ॥ १३ ॥

षण्मासानधीयीत ॥ १४ ॥

इदं वचनमुपाकृत्य नियमेन षण्मासानधीयीत नोपरमेदित्येवमर्थम् ॥ १४ ॥

समावृत्तो ब्रह्मचारिकल्पेन ॥ १५ ॥

ब्रह्मचारिभमेरित्यर्थः । स्वाध्यायकाले ये विहिता धर्मा मधुर्मासस्त्रीगमनखट्वादिवाञ्छयनादिवर्जनादयस्तैर्युक्तोऽधीयीत । समावृत्तस्य मेखलादयस्तु न भवन्ति । अस्वाध्यायधर्मत्वात् १५

यथान्यायमितरे ॥ १६ ॥

ब्रह्मचारिण इत्यर्थः । अस्मिन्नध्यायने ब्रह्मचारिणामपि मधुर्मासस्यैवमित्यर्थः । इतरथा समावृत्तानामेवेति शङ्का स्यात् ॥ १६ ॥

जायोपेयेत्येके ॥ १७ ॥

समावृत्तो जाया गच्छेदित्येके आहुः । ऋतावेव गच्छेन्नावृतावित्याह ॥ १७ ॥

प्राजापत्य तत् ॥ १८ ॥

तद्गमनं प्राजापतित्वसिद्ध्यर्थं कार्यम् । प्रजोत्पत्त्यर्थमित्यर्थः । तदर्थं कार्यं नावृतावित्यर्थः । ऋतुगमनं सर्वथा कार्यमिति ते पामभिप्रायः । अगमने दोषश्रवणात् । 'ऋतुस्नातां तु यो भार्या सन्निधौ नोपगच्छति । घोरायां भूणहत्यायां युज्यते नात्र सशयः' [मनु० टी० ३।४५ पराश्वरः] इति ॥ १८ ॥

वार्षिकमित्येतदाचक्षते ॥ १९ ॥

एतदुपाकरणमित्यर्थः । आचक्षते इति द्रुवन्वैदिकीयं सज्ञा न पारिभाषिकीति दर्शयति । अन्वर्थसंज्ञेयं दर्शितं प्राक् ॥ १९ ॥

मध्यमाष्टकायामेताभ्यो देवताभ्योऽग्नेन हुत्वाऽपोऽभ्यवयन्ति ॥ २० ॥

म यमाष्टकाग्रहण पण्मासान्तोपलक्षणार्थम् । तेन तस्या स
मीपे माध्या पोर्णमास्यामित्यर्थः । शास्त्रान्तरे चैव दृश्यते ।
'एताभ्यो देवताभ्यो हुत्रा सावित्र्यादिभ्य आज्यम्' इत्यु-
क्तम् । अग्निमीळ इत्यादिभ्योऽन्नेन हुत्रा स्थालीपाकग्रहण
मकृत्वाऽन्नेनेति यन्नेन ध्रुवन् गृहसिद्धमन्न ग्राह्यमिति दर्शयति ।
ततः स्थिरकृत् । ततो त्रेणारम्भणम् । ततो होमशेष समाप्यापो
ऽवगाहन्त इत्यर्थः ॥ २० ॥

एता एव तद्देवतास्तर्पयन्ति ॥ २१ ॥

स्नान्या सावित्र्याद्या नव अग्निमीळ इत्याद्या च विशति त
र्पयन्तीत्यर्थः । ऋग्वेदता आदिभ्य तर्पयेयुः । द्वितीयान्तं कृत्वा
तर्पयामीत्येकान्निशद्वाक्यानि कृत्वा तावत्कृत्वस्तर्पयेयुः २१॥

आचार्यान्प्रीणीन्पितृश्च ॥ २२ ॥

यच्च ब्रह्मयज्ञाश्च तर्पणमुक्त तदेतदङ्गत्वेनेनानीमपि कार्यमि-
त्यर्थः । चक्षब्धो देवतातर्पणसमुच्चयार्थः । तेन प्रजापत्याद्या
अपि तर्प्याः । देवतास्तर्पयतीत्यत्र देवताग्रहणमत्रापि समुच्च-
यार्थम् । ऋमश्च तत्रोक्त एव ॥ २२ ॥

एतदुत्सर्जनम् ॥ २३ ॥ ॥ ५ ॥

अस्येय सज्ञा । ततः पण्मासान्पडङ्गायधीयीत । पण्मासा
नधीयीतेत्यारभ्य एवमन्ता धर्मा ग्रहणाययन एवेत्याहुरेके ।
अन्ये त्वविशेषेणेत्याहुः ॥ २३ ॥ इति तृतीये पञ्चमी कण्ठि-
का ॥ ५ ॥

अथ काम्यानां स्थाने काम्या ॥ १ ॥

त्रेताया या इष्टयः 'पञ्चवथ आयुष्कामेष्टयाम्' इत्याद्या
'वायव्य श्वेतमालभेत भूतिकामः' इत्याद्याश्च तेषां स्थाने का-
म्याः पाकयज्ञाः कार्या इत्यर्थः । काम्यसोमस्थाने सोमो न
कार्यः । सोमतत्रस्य शृणोऽविधानात् ॥ १ ॥

तत्र द्रव्यमाह—

चरव ॥ २ ॥

त्रेतायां ये पुरोडाशास्तेषां स्थाने चरव* कार्या । पशुस्था
ने तु पशुरेव कार्यः । समानजातीयस्यैव हि बाधो भवति ओ
पधिसाम्यान् पशोः । उक्तच बोधायनेन 'येऽमुत्र पुरोडाशा
स्त इह चरवः' इति । नामधेयेन होम इत्युक्तम् ॥ २ ॥

तानेव कामानामोति ॥ ३ ॥

अन्ये पाकयज्ञा आहिताग्नेरनाहिताग्नेश्च साधारणा इत्यु
क्तम् । काम्यास्त्वनाहिताग्नेरेव भवन्तीत्येवमर्थमिदं वचनम् ॥ ३ ॥
नैमित्तिकान्याह—

अथ व्याधितस्यातुरस्य यक्ष्मगृहीतस्य वा ष-
डाहुतिश्चरु ॥ ४ ॥

व्याधितो ज्वरादिगृहीत । आतुरस्तल्पग* । यक्ष्मगृहीत*
क्षयव्याधिगृहीतः । त्रिषु निमित्तेषु षडाहुतिर्नाम चरु* कार्यः ।
षडाहुतिरिति कर्मनाम । चरुग्रहणमाज्यनिवृत्त्यर्थम् ॥ ४ ॥

मुञ्चामि त्वा हविषा जीवनायकमित्येतेन ॥ ५ ॥

प्रतृच पश्चाद्गृहीतुत्वा स्विष्टकृत पष्ठ कुर्यात् । अत्र हीनपा
दग्रहणमेव कथं न कृतम् । पष्ठ एतेनेति च न वक्तव्यं भवति ।
उच्यते । एतेनेत्यन्यसूक्तनिवृत्त्यर्थम् । क । शौनकेनोक्त 'रक्षो
घ्नः षडाहुतिः' इति तत्राप्यनेनैव सूक्तेन होतव्यमित्येवमर्थम् ।
एतरेयिभिस्तु 'ब्रह्मणाग्निः' इत्यनेन षडाहुतिराम्नातः । तच्च
सूक्तं रक्षोहलिङ्गम् । तस्मात्प्राप्नुयाच्च निवृत्त्यर्थमेतेनेति वचनम् ।
प्रतृचमेव पश्चद्गृत्वा स्विष्टकृत पष्ठ कुर्यात् । सूक्तमेवावर्त्य
षडाहुतयो माभूवन्तित्येवमर्थं पादग्रहणम् ॥ ५ ॥

स्वप्नममनोज्ञं दृष्ट्वा अद्या नो देव सवितरिति

द्वाभ्यां यच्च गोषु दु स्वप्नमिति पञ्चभिरादित्यमुप-
तिष्ठेत् ॥ ६ ॥

अशुभं स्वप्न दृष्ट्वा द्वाभ्या पञ्चभिश्चोपतिष्ठेत् ॥ ६ ॥

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वेति वा ॥ ७ ॥

अनयैव वा पूर्वाभिर्वा सप्तभिरिति विकल्पः ॥ ७ ॥

श्रुत्वा जृम्भित्वाऽमनोऽज्ञ दृष्ट्वा पापक गन्धमा-
घ्रायाक्षिस्पन्दने कर्णध्वनने च सुचक्षा अहमक्षी-
भ्यां भूयास सुवर्चा मुखेन सुश्रुत्कर्णाभ्यां मयि
दक्षकतू इति जपेत् ॥ ८ ॥

अमनोऽज्ञ दृष्ट्वा अमिय प्रत्यक्षेण दृष्टेत्यर्थः । पदसु निमित्ते-
वेता जपेत् ॥ ८ ॥

अगमनीयां गत्वाऽयाज्य याजयित्वाऽभोज्य
भुक्त्वाऽप्रतिग्राह्य प्रतिगृह्य चैत्य यूप चोपहत्य । पु-
नर्मा मैत्रिन्द्रिय पुनरायु पुनर्भग । पुनर्द्रविण-
मैतु मां पुनर्ब्राह्मणमैतु मां स्वाहा । इमे ये विष्ण्या-
सो अमयो यथास्थानमिह कल्पताम् । वैश्वानरो
वावृधानोऽन्तर्यच्छतु मे मनो हृद्यन्तरममृतस्य केतु
स्वाहेत्याज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ ९ ॥

अगमनीयां गत्वेति स्वभार्या रजस्वला गत्वा पश्यादिषु
वा प्रतिषिद्धरात्रिषु गत्वा । अयाज्य* न्यस्तमार्त्विज्यमिति
निषिद्धः । अभोज्य लशुनादि गणिकान्नादि च । अप्रतिग्राह्य
शस्त्रविषमित्यादि अप्रतिग्राह्यपुरुषद्रव्य वा । अग्निचयनस्थ यूप

स्पृष्टा च । तेषु पञ्चसु निमित्तेषु द्वाभ्यामेताभ्या जुहुयात् ।
आज्याहुतिवचनं तन्ननिवृत्त्यर्थमिष्यते ॥ ९ ॥

समिधौ वा ॥ १० ॥

आदध्यादिति शेषः ॥ १० ॥

जपेद्वा ॥ ११ ॥ ॥ ६ ॥

जपपक्षे स्वाहाकारं त्यजेत् प्रदानाभावान् ॥ ११ ॥ इति
तृतीये षष्ठी कण्डिका ॥ ६ ॥

अव्याधित चेत्स्वपन्तमादित्योऽभ्यस्तमियाद्वा-
ग्यतोऽनुपविशन् रात्रिशेषं श्रुत्वा येन सूर्यज्योतिषा
बाधसे तम इति पञ्चभिरादित्यमुपतिष्ठेत् ॥ १ ॥

अव्याधित स्वपन्तं सन्तं यद्यभ्यस्तमियाद्रविस्ततो वाग्यतो
ऽनुपविशश्च रात्रिशेषं स्थित्वा तत उदिते पञ्चभिरुपतिष्ठेत् ॥ १ ॥

अभ्युदियाच्चेद कर्म श्रान्तमनभिरूपेण कर्मणा
वाग्यत इति समानमुत्तरापराभिश्चतसृभिरुपस्था-
न ॥ २ ॥

अव्याधित स्वपन्तं सन्तं विहितकर्मणा अश्रान्तमकर्मश्रान्तं
मभ्युदियाच्चेत् । विहितकर्मणा श्रान्ते तु न भवति प्रायश्चित्तम् ।
अनभिरूपेणाविहितेन कर्मणा नृत्यादिना कर्मणा श्रान्तमभ्यु-
दियाच्चेद्वाग्यतोऽनुपविशश्चाहःशेषं स्थित्वाऽपरेद्युदित आग्नि-
त्ये 'यस्य ते विश्वा' इति चतसृभिरुपतिष्ठेत् ॥ २ ॥

अथ नित्यकर्माच्यते—

यज्ञोपवीती नित्योदकं सन्ध्यामुपासीत वाग्य-
त ॥ ३ ॥

यज्ञोपवीतीति व्याख्यातम् । नित्योदकं स्मृत्युक्तोदककर्म

त्वर्थ । अतो मार्जनादि कार्यम् । सन्-यामुपासीत वाग्यत ।
प्रावत्सन् यादृये समानम् ॥ ३ ॥

प्रतिसन्ध्यमित्यमुपासीतेत्याह—

सायमुत्तरापराभिमुखोऽन्वष्टमदेश सावित्री ज-
पेदर्धास्तमिते मण्डल आनक्षत्रदर्शनात् ॥ ४ ॥

सायकाले उत्तरा परा दिशमभिमुख । वायव्याभिमुख इ-
त्यर्थः । तत्रापि नाञ्जसाभिमुख अपि त्वन्वष्टमदेशमभिमुख ।
प्रतीच्या दिशि य उत्तरो भागस्तन्भिमुख इत्यर्थः । सावित्री
जपेत् । इत कालादारभ्य आ इत कालात् ॥ ४ ॥

एव प्रातः ॥ ५ ॥

एवमेव प्रातःकाल उपसीत । तत्र विशेषमाह ॥ ५ ॥

प्राञ्जुखस्तिष्ठन्नामण्डलदर्शनात् ॥ ६ ॥

प्राञ्जुख इति वायव्याभिमुखनिवृत्त्यर्थम् । तिष्ठन्नित्युपवेश-
ननिवृत्त्यर्थम् । अतो ज्ञायते अविशेषे उपवेशनं भवतीति । पू-
र्वाविधिस्तु अर्धास्तमितेषु नक्षत्रेषु । कुत पूर्वस्माद्विपरीतत्वात् ।
उत्तरावधिस्त्वत्रवोक्तः ॥ ६ ॥

कपोतश्चेदगारमुपहृन्यादनुपतेद्वा देवा कपोत
इति प्रत्यृच जुहुयाज्जपेद्वा ॥ ७ ॥

कपोतो रक्तपादः शुक्लवर्णोऽरण्यवासी स यद्यगारमुपह-
न्यात् निपीदेत्तस्मिन्पदं कुर्यादित्यर्थः । अगारसमीपं वा गच्छे-
त् । ततोऽग्नेन जुहुयात् जपेद्देवैः सक्तः । प्रत्यृच व्याख्यातम् ॥ ७ ॥

वयमु त्वा पथस्पते इत्यर्थचर्या चरिष्यन् ॥ ८ ॥

अर्थार्थं गच्छन्नेन प्रत्यृच जुहुयात् जपेद्देवम् । अत्र पादग्र-
हणेऽपि सामर्थ्यात्सूक्तग्रहणम् ॥ ८ ॥

सपूषन्विदुषा इति नष्टमविजिगमिषन् मूळहो वा ९
नष्ट वस्तु लब्धुमिच्छन् प्रज्ञाहीनो वा जुहुयाज्जपेद्वेदम् ॥९॥

सपूषन्नध्वने इति महान्तमध्वानमेष्यन्प्रतिभय
वा ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥

महान्तमध्वान गमिष्यन्नल्पमपि प्रतिभयं भयानकमध्वानमे
ष्यन्ननेन जुहुयाज्जपेद्वेदम् ॥ १० ॥ इति तृतीये सप्तमी क
ण्डिका ॥ ७ ॥

अथैतान्युपकल्पयति समावर्त्यमाने मणि कुण्ड-
ले वस्त्रयुग छत्रमुपानयुग दण्ड सजमुन्मर्दनमनुले-
पनसाञ्जनमुष्णीपमित्यात्मने चाचार्याय च ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । उपकल्पयति तेति शब्दोऽयं छान्दसः । समावर्त-
न नाम सस्कारः तेन सस्क्रियमाण इत्यर्थः । अर्थादेशोपकल्पने
सिद्धे उपकल्पनवचनमत्रात्मने चाचार्याय च एतान्येकादश
द्रव्यान् उपकल्पयेदिति विधानार्थम् ॥ १ ॥

यद्युभयोर्न विन्देताचार्यायैव ॥ २ ॥

यद्युभयोर्न लभेत तदाचार्यायैव केवलायोपकल्पयेत् ॥ २ ॥

समिध त्वाहरेदपराजिताया दिशि यज्ञियस्य
वृक्षस्य ॥ ३ ॥

यज्ञियस्य वृक्षस्य या अपराजिता दिक् ततो गृहीत्वा आ-
हरेत् । यज्ञियस्येति वचनं होमार्थेयं समिदिति ज्ञापयितुम् । तेन
तिष्ठन्समिधमादभ्यादित्यत्र इमामादव्यादिति सिद्धम् ॥ ३ ॥

आर्द्रामन्नाद्यकाम पुष्टिकामस्तेजस्कामो वा
ब्रह्मवर्चस्काम उपवातां ॥ ४ ॥

शुष्कामित्यर्थः ॥ ४ ॥

उभयीमुभयकाम ॥ ५ ॥

आर्द्रशुष्कामित्यर्थः । एको भाग आर्द्रः । अपरो भाग शुष्कः ॥ ५ ॥

उपरि समिधं कृत्वा गामन्नं च ब्राह्मणेभ्यः प्र-
दाय गौदानिकं कर्म कुर्वीत ॥ ६ ॥

आहूता समिधमुपरि निदध्यान्नं भूमौ । ततो ब्राह्मणेभ्यो
गां दक्षिणां दद्यात् । कर्माङ्गत्वेन भोजनं च देयम् । ततो गोऽ-
नोक्तं कर्मेहापि कुर्यात् । कर्मग्रहणं कर्मैव कुर्यान्नाप्तुं वाग्यत
इत्यादिनियमाः कार्या इत्येवमर्थम् । इदं कर्म स्वयमेव करोति
समावर्त्यमाने इत्यधिकाराद्ब्रह्मदर्शनाच्च ॥ ६ ॥

आत्मनि मन्वान्त्सनमयेत् ॥ ७ ॥

मन्त्रानात्मवाचकान्कुर्यादित्यर्थः । ऊहानि ब्रह्म । 'ओंपरे
नायस्व मा । स्वधिते मा माहिषी । वपतेर्दं ममायुष्मान् । य
थास ते नमः आपुष इत्युभयत्र । शिरो मुखं माम आशु प्रमो-
षी' इति ॥ ७ ॥

एकक्रीतकेन ॥ ८ ॥

उन्मर्दनं कुर्वीतेति शेषः । करञ्जबीजस्य यत्रैकं बीजं तदेक-
क्रीतकम् । तत्पेषयित्वा तेनोन्मर्दनं कारयेत् ॥ ८ ॥

रीतोष्णाभिरद्वि स्नात्वा । युव वस्त्राणि पीव-
सा वसाथे इत्यहते वाससी आच्छाद्य । अश्मनस्ते-
जोऽसि चक्षुर्मे पाहीति चक्षुषी आज्ञयीत ॥ ९ ॥

रतिवस्त्रं मन्त्रावृत्तिः । द्विवचनस्य देवतापरत्वात् । सव्य

पूर्वमाञ्जयित्वा ततो दक्षिणमाञ्जयीत । 'सव्य मनुष्या अञ्जते प्रथम' इति श्रुते । प्रतिचक्षुर्मन्त्रावृत्तिः ॥ ९ ॥

अश्मनस्तेजोऽसि श्रोत्र मे पाहीति कुण्डले आवधीत ॥ १० ॥

अनेन कुण्डले आवधीत । सुवर्णकुण्डले इत्यर्थः । अत्र ऋक्षिण पूर्व पश्चात्सव्यम् । मन्त्रावृत्तिरुक्ता ॥ १० ॥

अनुलेपनेन पाणी प्रलिप्य सुखमग्रे ब्राह्मणोऽनुलिम्पेत् । बाहू राजन्यः । उदर वैश्यः । उपस्थ स्त्री । ऊरू सरणजीविनः ॥ ११ ॥

पश्चाद्वात्राणि । कुतः । अग्रेवचनात् । अनुलेपनं कुङ्कुमानि । बाहू राजन्यः अग्रे लिम्पेत् । उदर वैश्यः अग्रेऽलिम्पेत् । उपस्थ स्त्री अग्रेऽनुलिम्पेत् । ऊरू सरणजीविनः अग्रेऽनुलिम्पेरन् । अयं विधिः सार्वत्रिकः । कुत स्त्रीविधानात् ॥ ११ ॥

अनार्ताऽस्यनार्तोऽहं श्रूयासमिति सजमपि बधीत न मालोकां ॥ १२ ॥

मालेत्युक्तां सजमपि न बधीत ॥ १२ ॥

मालेति चेद्भूयुः सगित्यभिधापयीत ॥ १३ ॥
यद्यज्ञानान्मालेति भूयुस्त्वत् सगित्यभिधाप्य बधीत ॥ १३ ॥

देवानां प्रतिष्ठे स्थ यदि वरश्छद्मासीति छत्रमादत्ते ॥ १४ ॥

'उपानहौ चर्ममग्न्यां ते आतिष्ठेत्' इत्युपानहावास्थाय स कृन्मन्त्रः । द्विवचनात् । ततश्छत्रमादत्ते ॥ १४ ॥

वेणुरसि वानस्पत्योऽसि सर्वतो मा पाहीति
वैणव दण्ड ॥ १५ ॥

आदत्ते ॥ १५ ॥

आयुष्यमिति सूक्तेन मणि कण्ठे प्रतिमुच्यो-
ष्णीप कृत्वा तिष्ठन्तसमिधोऽभ्यादभ्यात् ॥१६॥८॥

आयुष्यमिति सूक्तग्रहणमायुष्यमित्येतावान्मन्त्र इति शङ्का
निवृत्त्यर्थम् । कुत शङ्का । वाक्यस्य परिपूर्णत्वात् । आयुष्यमिति
आयुष्करमित्यर्थः । तेन 'नेजमेप' इत्यस्य खिलत्वेऽपि सूक्त
ग्रहणं सिद्धम् । मणि, मृगर्णमयः । उष्णीप कृत्वा । अहतेन
वाससा शिरो वेष्ट्येत्यर्थः । तिष्ठन्ग्रहणमन्यत्रासीनस्य क
र्माणि भवन्तीति ज्ञापनार्थम् ॥ १६ ॥ इति तृतीयेऽष्टमी
कण्डिका ॥ ८ ॥

स्मृत निन्दा च विद्या च श्रद्धा प्रज्ञा च पञ्च-
मी । इष्टदत्तमधीत च कृतसत्यं श्रुतव्रतम् । यदग्ने
सेन्द्रस्य सप्रजापतिकस्य सऋषिकस्य सऋषिराज
न्यस्य सपितृकस्य सपितृराजन्यस्य समनुष्यस्य
समनुष्यराजन्यस्य साकाशस्य सातीकाशस्य सानु-
काशस्य सप्रतीकाशस्य सदेवमनुष्यस्य सगन्धर्वा-
प्सरस्कस्य सहारण्यैश्च पशुभिर्ग्राम्यैश्च यन्म आ-
त्मन आत्मनि व्रततन्मे सर्वव्रतमिदमहमग्ने सर्वतो
भवामि स्वाहेति ॥ १ ॥

स्मृतं च मे अस्मृतं च मे तन्म उभयव्रतमिति द्वादशाप्येव
मेवोक्त्वा । ततो यदग्र इत्यादि यथासूत्रमित्येवमुपदिशन्ति ।

उपानहौ विरुज्य समिदाधान कार्यम् । तथाच गौतमः । 'सो पानत्क आसनाभिवादननमस्कारा वर्जयेत्' इति ॥ १ ॥

ममाग्ने वर्च इति प्रत्यूच समिधोऽभ्यादध्यात् ॥ २ ॥

अत्र खिलस्यापि ग्रहण भवति । अथैतस्य समाम्नायस्येत्यत्र समाम्नायग्रहणस्य वितानविशेषणत्वात् । 'समाम्नायस्य विताने' इति । कुत एतत् । मूने खिलानां पाठादिह च प्रतीकग्रहणात् । तस्मादग्निहोम इति सिद्धम् । प्रत्यूचमिति व्याख्यातम् । आदध्यादिति प्रकृते पुनरादध्यादिति वचन पूर्वस्याधिकारनिवृत्त्यर्थम् । तेनोपविश्याद यान्न तिष्ठन् । खिष्टकृदादिहोमशेष समापयेत् ॥ २ ॥

यत्रैन पूजयिष्यन्तो भवन्ति तत्रैतां रात्री वसेत् ॥ ३ ॥

यत्रात्मानं मधुपर्केण पूजयति तत्रैता रात्रि वसेद्वसति कुर्यात् । कुत एतत् । स्नातकायोपस्थितायेति प्रचनान्मधुपर्केण पूजनमिति लब्धम् ॥ ३ ॥

अस्य कालमाह—

विद्यान्ते गुरुमर्थेन निमन्त्र कृत्वाऽनुज्ञातस्य वा स्नानम् ॥ ४ ॥

विद्यान्ते गुरुमर्थेन निमन्त्रयते 'कर्ममह ते करवाणि' इति । गुरुर्मर्थमाह त कृत्वा स्नानं करोति । अथवाऽनुज्ञातं स्नायात् । स्नानं समावर्तनमित्यर्थः । विद्यान्त इति व्याख्यातं प्राक् ॥ ४ ॥

तस्यैतानि व्रतानि भवन्ति ॥ ५ ॥

उपदेशादेव प्रतत्वे सिद्धे इदं वचनं नक्तं न स्नायामीत्येव सकल्पयेदित्येवमर्थम् ॥ ५ ॥

न नक्त स्नायात् । न नम्र स्नायात् । न नम्र
शयीत । न नम्रा स्त्रियमीक्षेतान्यत्र मैथुनात् ।
वर्षति न वावेत् ॥ ६ ॥

दुतगमनप्रतिषेध ॥ ६ ॥

न वृक्षमारोहेत् । न कूपमवरोहेत् । न बाहुभ्यां
नदी तरेत् । न सशयमभ्यापयेत् ॥ ७ ॥

अन्यांश्च प्राणसशयान्नाभ्यापयेत् । यस्मान्निष्ठ श्रयत इ-
त्यर्थः । वर्षति न वावेदित्यादिप्रतिषेधोऽस्य प्राणसशयाभ्यापा-
दनप्रतिषेधत्वज्ञापनार्थः । अर्थसशयाभ्यापादने न दोषः ॥ ७ ॥
महद्वै श्रूत स्नातको भवतीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ १ ॥

स्नातको हि महच्छ्रूतमिति च श्रूयते । कथं पुनः स्नातकस्य
महत्त्वं । उच्यते । 'देवैश्चापि मनुष्यैश्च तिर्यग्योनिभिरेव च ।
गृहस्थ सेव्यते यस्मात्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥' इति स्मृतेः ॥ ८ ॥
इति तृतीये नवमी कण्डिका ॥ ९ ॥

गुरवे प्रसूक्ष्यमाणो नाम प्रभ्रुवीत ॥ १ ॥

समावृत्त सन्विसूक्ष्यमाण शिष्यः, गुरोर्नाम प्रभ्रूयादेवद-
चेति । गुरवे इति चतुर्थी पष्ठचर्ये । यथास्यै इति ॥ १ ॥

इदं वत्स्यामो भो इति ॥ २ ॥

तत एव प्रभ्रुवीत । इदंशब्दस्य स्थाने आश्रम निर्दिशेत् ।
देवदत्त गार्हस्थ्य वत्स्यामो भो इति । वत्स्याम इति द्विवच-
नपाठेऽर्थोऽनुपपन्नः ॥ २ ॥

उच्चैरूर्ध्वं नाम्न ॥ ३ ॥

नाम्न ऊर्ध्वमुच्चैर्दूयात् । गुरुनाम तूपाश्वेव ब्रूयादित्यर्थः ३
प्राणापानयोरुपाशु ॥ ४ ॥

ततः प्राणापानयोरुख्यचा इत्येत मन्त्रमुपाशु ब्रूयान्छिष्य इत्यर्थः । ननु उत्तरत्र वक्ष्यत्यतो वृद्धो जपतीति तस्मादाचार्यस्योपाशु दृष्टावित्तस्याप्युपाश्वेव भविष्यत्यत उपाश्विति न वान्यम् । उच्यते । जपचोदनायामुपाशुत्वमनित्यमिति ज्ञापनार्थमिदम् । तेन वेदारम्भणे उच्चैः प्रयोगः सिद्धः । अथ वा उच्चैरित्यधिकारनिवृत्त्यर्थमिदम् । वेदारम्भणे तूच्चैश्चे कारणमन्यदप्युक्तमेव ॥ ४ ॥

आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिरिति च ॥ ५ ॥

एत चोपाशु ब्रूयान्छिष्य ॥ ५ ॥

अतो वृद्धो जपति प्राणापानयोरुख्यचास्तया प्रपद्ये देवाय सवित्रे परिददामीत्यृच च ॥ ६ ॥

अतो वृद्ध आचार्यो जपत्येतौ मन्त्रौ । अतो वृद्धो जपतीति वचनात्पूर्व शिष्योप्येतौ मन्त्रौ जपतीति ज्ञायते । ऋच चेत्यामन्द्रैरित्येतामित्यर्थः ॥ ६ ॥

समाप्यो प्राक्स्वस्तीति जपित्वा महित्रीणामित्यनुमन्त्र्य ॥ ७ ॥

अति सृजेदिति शेषः । समाप्येति वचनमाचार्य एवो प्रागिति मन्त्रं जपेदित्येवमर्थम् । जपित्वा महित्रीणामवोस्त्विनि सृक्तेन शिष्यमनुमन्त्र्य वत्स्यथेत्यतिसृजेत् ॥ ७ ॥

एवमतिसृष्टस्य न कुतश्चिद्भयं भवतीति विज्ञायते ॥ ८ ॥

प्रज्ञसेयं श्रुतिमूलत्वदर्शनार्था ॥ ८ ॥

वयसाममनोज्ञा वाच श्रुत्वा कनिकदजनुषप्र-

ब्रुवाण इति सूक्ते जपेदेवीं वाचमजनयन्त देवा
इति च ॥ ९ ॥

वयांसि पक्षिण । अमनोज्ञा अप्रियाः ॥ ९ ॥

स्तुहि श्रुत गर्तसद युवानमिति मृगस्य ॥ १० ॥

मृगस्यामनोज्ञा वाचः श्रुत्वा एतां जपेत् ॥ १० ॥

यस्या दिशो विभीयाद्यस्माद्वा तां दिशमुत्सुक-
मुभयत प्रदीप्त प्रत्यस्येन्मन्थ वा प्रसव्यमालोब्ध्या-
भय मित्रावरुणा मह्यमस्त्वर्चिषा शत्रून्दहन्त प्रती-
त्य मा प्रज्ञातार मा प्रतिष्ठां जुदन्त मिथो भिन्दाना-
मुभय तु मृत्युमिति ससृष्ट धनमुभय समाकृतमि-
ति मन्थ न्यञ्च करोति ॥ ११ ॥ ॥ १० ॥

यस्या दिशो विभीयाद्यस्माद्वा विभीयात्पुरुषाभ्याघ्रादन्यतो
वा तां दिश मृत्युभयत प्रदीप्तमुत्सुकं प्रत्यस्येदभयमित्यने-
न । मन्थ वा प्रसव्यमालोब्ध्या तां दिशमभिमुख न्यञ्च कुर्यात्स-
सृष्टमित्यनेन । मन्थ न्यञ्चमेव कुर्यान्न प्रत्यस्येदित्येवमर्थ
पुनर्मन्थग्रहणम् ॥ ११ ॥ इति तृतीये दशमी कण्डिका ॥ १० ॥

सर्वतोभयादनाज्ञातादष्टावाज्याहुतीर्ह्युयात्
पृथिवी वृता सामिना वृता तया वृतया वज्र्या
यस्माद्भयाद्दिभेमि तद्भारये स्वाहा । अन्तरिक्ष वृत
तद्वायुना वृत तेन वृतेन वर्त्रेण यस्माद्भयाद्दिभेमि
तद्भारये स्वाहा । द्यौर्वृता सादित्येन वृता तया वृतया
वज्र्या यस्माद्भयाद्दिभेमि तद्भारये स्वाहा । दिशो

वृतास्ताश्चन्द्रमसा वृतास्ताभिर्वृताभिर्वर्त्रीभिर्यस्मा-
द्भयाद्भिभेमि तद्वारये स्वाहा । आपो वृतास्ता व-
रुणेन वृतास्ताभिर्वृताभिर्वर्त्रीभिर्यस्माद्भयाद्भिभेमि
तद्वारये स्वाहा । प्रजा वृतास्ता प्राणेन वृतास्ता-
भिर्वृताभिर्वर्त्रीभिर्यस्माद्भयाद्भिभेमि तद्वारये स्वा-
हा । वेदा वृतास्ते छन्दोभिर्वृतास्तैर्वृतैर्वर्त्रैर्यस्माद्भ-
याद्भिभेमि तद्वारये स्वाहा । सर्व वृत तद्ब्रह्मणा
वृत तेन वृतेन वज्रेण यस्माद्भयाद्भिभेमि तद्वारये
स्वाहा इति ॥ १ ॥

यदि सर्वतो दिग्भ्यो भयमुत्पद्यते न च ज्ञायते अस्मात्पुरु-
षादिति तत्सर्वतोभयमज्ञातम् । तस्माद्यदि विभीषात्ततो लो-
किकामावष्टावाज्याहुतीर्जुहुयात्पृथिवीवृतेत्याद्यै । अष्टौ वच-
नमाज्यभागस्त्रिष्टुप्तिवृत्त्यर्थम् । आज्याहुतिवचन परिस्तर-
णविकल्पार्थम् ॥ १ ॥

अथापराजितायां दिश्यवस्थाय स्वस्त्यात्रय
जपति यत इन्द्र भयामह इति च सूक्तशेष २।११

स्वस्त्यात्रेयमिति स्वस्तिनोभिमीतामिति सूक्त सखिल ।
ततः सर्वप्रायश्चित्तादि समापयेत् । एवमित्यष्टस्य न कुतश्चि-
द्भय भवतीत्युक्तम् । तत्र यद्यमनोज्ञा वाचः कृणुयात् भय चो-
त्पद्येत तत एव कुर्यादिति सर्वमिदमतिष्ठष्टविषयम् ॥ २ ॥
इति तृतीये एकादशी कण्डिका ॥ ११ ॥

सग्रामे समुपोब्धे राजान सनाहयेत् ॥ १ ॥

सग्रामे समुपोल्लहे समुपस्थिते राजान सनाहयेत्पुरोहित
वक्ष्यमाणविधिना ॥ १ ॥

आत्वाहार्पमन्तरेधीति पश्चाद्रथस्यावस्थायाम् ॥ २ ॥

जपेदिति शेष । अत्र ऋषभ मा समानानामित्यत्र च पाद-
ग्रहणे सूक्तग्रहण भवतीति ज्ञापितं च प्राक् ॥ २ ॥

जीमूतस्येय भवति प्रतिकमिति कवच प्रय-
च्छेत् ॥ ३ ॥

अस्य सूक्तस्याप्यस्या कवच प्रयच्छेद्राज्ञे ॥ ३ ॥

उत्तरया वनु ॥ ४ ॥

प्रयच्छेदिति शेष ॥ ४ ॥

उत्तरां वाचयेत् ॥ ५ ॥

राजान वाचयेत् ॥ ५ ॥

स्वयं चतुर्थी जपेत् ॥ ६ ॥

स्पष्टम् ॥ ६ ॥

पञ्चम्येषुधि प्रयच्छेत् ॥ ७ ॥

इषवो यत्र धीयन्ते स इषुधि ॥ ७ ॥

अभिप्रवर्तमाने षष्ठी ॥ ८ ॥

यथेष्टां दिशमभिप्रवर्तमाने रथे षष्ठी जपेत् । एवविधो मन्त्रो
मन्त्रसङ्गः ॥ ८ ॥

सप्तम्याश्वात् ॥ ९ ॥

अनुमन्त्रयेतेति शेषः ॥ ९ ॥

अष्टमीमिष्टूनवेक्षमाणं वाचयति ॥ १० ॥

इष्टूनवेक्षमाणं राजानमष्टमीं वाचयेत् ॥ १० ॥

अहिरिव भोगै पर्येति बाहुमिति तल नह्य-
मानं ॥ ११ ॥

ज्याघातपरित्राण तलमुच्यते तल नह्यमान राजान एतां
वाचयेत् ॥ ११ ॥

अथैन सारयमाणमुपारुह्याभीवर्त वाचयति प्र-
यो वां मित्रावरुणेति च द्वे ॥ १२ ॥

सारथिना सारयमाण राजान रथे उपारुह्य अभीवर्तेनेति
सूक्त वाचयेत् । प्रयो वामित्युचौ च ॥ १२ ॥

अथैनमन्वीक्षेताप्रतिरथशाससौपर्ण ॥ १३ ॥

एन राजानमन्वीक्षेत एतैः सूक्तैः । आशुःशिक्षान इति सू-
क्तमप्रतिरथम् । शास इति सूक्तं शासः । सौपर्णसूक्तानां व-
हुत्वाद्विशेषमाह ॥ १३ ॥

प्रधारयन्तु मधुनो घृतस्येत्येतत्सौपर्ण ॥ १४ ॥

एतत्सूक्तं सौपर्णं भवति नान्यत् ॥ १४ ॥

सर्वा दिशोऽनुपरियायात् ॥ १५ ॥

अथ राजा सर्वा दिशो रथेनानुक्रमेण गच्छेत् ॥ १५ ॥

आदित्यमौशनस वावस्थाय प्रयोधयेत् ॥ १६ ॥

यस्या दिश्यादित्यस्ता दिशमास्थायानि चेत् । रात्रौ
चेद्यस्या दिशि शुक्रस्तां दिशं परिरुह्य योधयेद्राजा । न प्र-
त्यादित्यं युध्येत नापि प्रतिशुक्रमित्यर्थः ॥ १६ ॥

उपश्वासय पृथिवीमुत द्यामिति तृचेन दुन्दु-
भिर्मभिमृशेत् ॥ १७ ॥

राजा ॥ १७ ॥

अवसृष्टा परापतेतीध्वन्विसर्जयेत् ॥ १८ ॥

राजा ॥ १८ ॥

यत्र बाणा सपतन्तीति युध्यमानेषु जपेत् १९
पुरोहितः ॥ १९ ॥

सरिष्याद्वा सरिष्याद्वा ॥ २० ॥ ॥ १२ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रे तृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

अथवा राजे पुरोधा आचक्षीत एकस्मिन्काले इयमृक् त-
वेति । यथा आत्वाहार्पमिति सूक्त पश्चाद्रथस्यावस्थाय ब्रह्मि
जीमूतस्येति कवच गृहाणेत्येवमादि । अथायान्तलक्षणार्थ
द्विर्वचनार्थ ॥ २० ॥ इति तृतीये द्वादशी कण्डिका ॥ १२ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रविवरणे नारायणीयाया वृत्तौ तृती-
योऽध्याय ॥ २ ॥

चतुर्थोऽध्याय ४ ।

॥ ॐ ॥

आहिताग्निश्चेदुपतपेत्प्राच्यामुदीच्यामपराजि-
तायां वा दिश्युदवस्येत् ॥ १ ॥

आहिताग्निश्चेत् व्याधिरूपतपेत्पीडयेत् । तथा सति आ-
हिताग्निरग्निभिः सह ग्रामाग्निष्कम्य प्राच्यामुदीच्यामपराजि-
ताया वा दिशि उदवस्येत् । गत्वा तत्रैव तिष्ठेत् यावदगदो
भवति ॥ १ ॥

ग्रामकामा अग्नय इत्युदाहरन्ति ॥ २ ॥

अग्नयो ग्रामकामा इति ब्रह्मवादिनः प्रवदन्ति । तस्मादुद-
वस्येत् । ग्रामकामत्वे सत्यपि किमित्युदवस्येदित्याशङ्क्याह ॥ २ ॥

आशसन्त एन ग्राममाजिगमिषन्तोऽगद कुर्यु-
रितिह विज्ञायते ॥ ३ ॥

ग्राममागन्तुमिच्छन्तोऽग्नय एनमाहिताग्निमाशसन्ते । अय
मगदो भवेदिति । आशसमानाश्च एनमगदमरोग कुर्यु ।
एव हि श्रूयते । श्रुत्याकर्षो गृह्यकर्म समुत्पन्नश्रुतिमूलमिति
दर्शनार्थं सर्वत्र ॥ ३ ॥

अगद सोमेन पशुनेष्ट्वेद्वावस्येत् ॥ ४ ॥

अगद, अरोग । सोमादिभिरिष्ट्वा ग्रामं प्रविशेत् । अथ
क, सोम कार्य, अग्निष्टोम, । कुत, सर्वसोमानां प्रकृतित्वात् ।
उक्तं च स एव होतुः प्रकृतिभाव इति । क पशु कार्य
ऐन्द्राग्रम् । निरुद्धानां प्रकृतित्वात् । दृष्टीनां पूर्णमासातिदेशो
ऽस्ति । सर्वत्र देवतागमे नित्यानामपाय इति ह्यवता अनागमे
अनपाय इत्यपि दर्शितं भवति । तेनेष्टो पशो च प्रकृता एव
देवता इति सिद्धम् । तर्हीष्टो विस्र, प्रसज्येरन् । अग्नीषोमयो
स्थान इन्द्राग्नी इति ह्यवता अग्ने स्थिरत्वं दर्शितम् । तेनाग्निरेव
केवलो भवति नान्ये द्वे । अत्र पूर्वालाभ उत्तरोत्तरं कर्मेत्यु
पदिशन्ति ॥ ४ ॥

अनिष्ट्वा वा ॥ ५ ॥

ग्रामं प्रविशेत् ॥ ५ ॥

सस्थिते श्रूमिभागं स्नानयेदक्षिणपूर्वस्यां दि-
शि दक्षिणापरस्यां वा ॥ ६ ॥

अगदे सत्युक्तम् । अथ सस्थिते मृते सत्युच्यते । अगदेक-
देशं स्नानयेत् । आग्नेय्यां नैर्ऋत्या वा ॥ ६ ॥

दक्षिणाप्रवण प्राग्दक्षिणाप्रवण वा प्रत्यग्दक्षि-
णाप्रवणमित्येके ॥ ७ ॥

स्वात दक्षिणाप्रवण खानयेत् । आग्नेयीप्रवण वा ॥ ७ ॥

यावानुद्वाहुक पुरुषस्तावदायाम् ॥ ८ ॥

यावत्परिमाण ऊर्ध्वबाहुक पुरुषस्तावत्परिमाण वीर्य भ-
वति स्वातम् ॥ ८ ॥

व्याममात्र तिर्यक् ॥ ९ ॥

पञ्चारन्निमात्र व्याम भवति । तिर्यग्वा तावन्मात्र भवेत् ॥ ९ ॥

वितस्त्यवाक् ॥ १० ॥

द्वादशाङ्गुलो वितस्ति । तावन्मात्रमधस्त कुर्यात् । स्वात-
लक्षणमुक्त्वा तस्य देशमाह ॥ १० ॥

अभित आकाश श्मशान् ॥ ११ ॥

श्मशानग्रहणेनात्र श्मशानद्वयं गृह्यते । कुत । उत्तरत्र वि-
शेषणादान्दहनस्य लक्षणं श्मशानस्येति । दहनदेशश्च श्मशान-
संचित्य यत्रास्थीनि निधीयन्ते तच्च श्मशानम् । तद्वयं सर्वत
आकाशं भवेत् । अभित आकाशमिति ध्रुवता म ये तदनाका-
शं भवेदिति ज्ञाप्यते ॥ ११ ॥

बहुलौषधिक ॥ १२ ॥

तदुभयं बहुलौषधिकं भवेत् ॥ १२ ॥

कण्टकिक्षीरिणस्त्विति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ १३ ॥

कण्टकिक्षीरिणस्त्विति यथोक्तं वास्तुपरीक्षायां तथेहापि
कुर्यात् कण्टक्यादीनि पट्टद्वयासेत् । उभयश्मशानेपीत्यर्थः ॥ १३ ॥

यत्र सर्वत आप प्रस्यन्देरन्नेतदादहनस्य लक्षणं
श्मशानस्य ॥ १४ ॥

यस्मिन्देहे सर्वत्र आपो गच्छन्ति । एतदादहनश्मशान
स्य लक्षणं नास्थिनिधानस्य श्मशानस्य । पूर्वाणि तूभयस्ये
त्युक्तम् । सर्वतो निम्नो मध्यत उच्छिद्यतो यो देशः पूर्वोक्तल
क्षणयुक्तश्च भवेत्तत्र खानयेदित्यर्थः ॥ १४ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानीत्युक्तं पुरस्तात् ॥ १५ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानीति यदुक्तं पुरस्तात्सूत्रस्य पष्ठायाये
दीक्षितमरणे तदिहापि कुर्यादित्यर्थः । तत्रैवमुक्तम् । 'सस्थि
ते तीर्थेन निष्कृष्यावभृथे प्रेतालकारान्कुर्वन्ति केशश्मश्रुलो
मनखानि वापयन्ति नलदेनानुलिम्पन्ति' । नलदमभियुक्तेभ्यो
विज्ञेयम् । निःपुरीषमेके कृत्वा पृषदाज्यस्य पूरयन्ति अहतस्य
वासस पाशत पादमात्रमबिज्जित्य प्रोर्णुवन्ति प्राग्दशेनावि.
पादम् । मूलपाशः । अग्र दशा । प्राग्शिरसं प्रेत शाययित्वा
प्रेत प्रोर्णुयु । वासो अग्र पादतो यथा भवेदित्यर्थः । अवच्छे
दं प्रेतस्य पुनः अमात्या कुर्वीरन्निति । सद्यङ्गीयुरित्यर्थः ॥ १५ ॥

द्विगुल्फं बर्हिराज्यं च ॥ १६ ॥

द्विगुल्फं प्रभूतं बर्हिराज्यं च । उपकल्पयेदिति शेषः ॥ १६ ॥

दधन्यत्र सर्पिरानयन्त्येतत्पित्र्यं पृषदाज्यम् ॥ १७ ॥ १॥

अत्र प्रेतकर्मणि दधनि सर्पिरानयन्ति । एतत् पृषदाज्यं
भवति । तच्च बहु कल्पयेत् । आसेचनवन्ति पृषदाज्यस्येत्य
त्रैतद्वृद्धीयात् । अत्रग्रहणं प्रेतकर्मणि सर्वत्रैतदेव पृषदाज्यं
भवतीत्येवमर्थम् । तेन निःपुरीषमेके कृत्वा पृषदाज्यस्य पूरय
न्तीत्यत्रापि अस्यैव पृषदाज्यस्य ग्रहणं सिद्धम् । आनयन्तीति
बहुवचनं कर्तुरनियमार्थम् । पित्र्यमिति पित्र्यकर्मसंबन्धि ए
तत् पित्र्यं पृषदाज्यमित्यर्थः । एव ह्युच्यते प्रेतकर्मापि पितृक
र्मैत्युक्तं भवति । तेनास्मिन्कर्मणि प्राग्दक्षिणाभिमुखत्वं क

र्मणां कर्तृणां च सिद्धम् । प्राचीनावीतित्वं च भगवता बौधायने
नाप्युक्तम् । किमु खलु प्राचीनावीतिना पितृमेधः कार्यः ।
यज्ञोपवीतिना चेति प्राचीनावीतिनेत्येव अयात् । ‘पितृणां वा
एष मेधो देवानां वा अन्ये मेधा भवन्ति’ ‘निवीतिनस्त्वेवेन
बहेयुः’ इति । आग्नेयीं दिशं प्रस्तुत्य एषा हि पितृणां प्राची
दिगिति विज्ञायते इति चोक्तम् ॥ १७ ॥ इति चतुर्थे प्रथमा
कण्डिका ॥ १ ॥

अथैतां दिशमग्नीन्नयन्ति यज्ञपात्राणि च ॥ १ ॥

यस्या दिशि भूमिभागं स्वानितं ता दिशं प्रत्यग्नीन्नयन्ति ।
ततो यज्ञपात्राणि च नयन्ति बान्धवा ॥ १ ॥

अन्वञ्चं प्रेतमयुजोऽमिथुना प्रवयस ॥ २ ॥

यज्ञपात्राणामन्वञ्चं पृष्ठभागतः प्रेतं नयन्ति । अयुजो विषमाः
अमिथुनाः स्त्रियः पुरुषश्च न मिथ्वा स्युरित्यर्थः । प्रवयसः
प्रगतवयसो वृद्धा इत्यर्थः । उपदेशादेव शृष्टतो भावे सिद्धे अ-
न्वञ्चग्रहणं पूर्वत्रानियमज्ञापनार्थम् । तेन अग्नयो वा प्रथमं नी-
येरन् यज्ञपात्राणि वेत्यनियमः सिद्धः ॥ २ ॥

पीठचक्रेण गोयुक्तेनेत्येके ॥ ३ ॥

एके गोयुक्तेन पीठचक्रेण शकटादिना प्रेतनयनं कार्यमि-
त्याहुः ॥ ३ ॥

अनुस्तरणी ॥ ४ ॥

अत्राप्येकग्रहणं सबध्यते । मध्यगतस्य विशेषाभावात्प्र-
योजनवच्चरम् । तेनानुस्तरणी अनित्या । काल्यायनेनाप्युक्तं ।
न वास्थिसदेहादिति । अनुस्तरणी कृता चेदस्थिसचयनका-
ले कानि यजमानस्यास्थीनि कानि वा अनुस्तरण्या इति सं-

देहः स्यात् तस्माच्च भवतीत्यर्थः । श्रेतमनुस्तर्यते या स्त्री पशु
सानुस्तरणी तामेके इच्छन्ति ॥ ४ ॥

पशुविशेषमाह—

गां ॥ ५ ॥

तामनुस्तरणी गा कुर्यात् ॥ ५ ॥

अजा वैकवर्णाम् ॥ ६ ॥

अजा वा येन केनचिदेकेन वर्णेन युक्ता कुर्यात् ॥ ६ ॥

कृष्णामेके ॥ ७ ॥

इच्छन्ति ॥ ७ ॥

सव्ये बाहू बन्धानुसकालयन्ति ॥ ८ ॥

पशो सव्ये बाहौ रज्जु बन्धा अनु श्रेतस्य पृष्ठतः सकालय
न्ति नयन्ति बान्धवा ॥ ८ ॥

अन्वञ्चोऽमात्या अधोनिवीता प्रवृत्तशिखा ज्ये-
ष्ठप्रथमा कनिष्ठजघन्या ॥ ९ ॥

गच्छेयुरिति शेषः । श्रेतस्य पृष्ठतोऽमात्या बान्धवा अधो-
निवीत येषां ते अधोनिवीता अनुपरिवाससः । यज्ञोपवीतानि
चाधः कृत्वेत्यर्थः । प्रवृत्तशिखा विमुक्तकेशाः । ज्येष्ठप्रथमा इ-
त्युच्यमाने सर्वेषां यो ज्येष्ठः स प्रथमः स्यादितरेषामनियमः
स्यात् । तस्माद्यो यो ज्येष्ठः स स प्रथमो गच्छेत् । यो यः कनिष्ठः स
स पृष्ठतो गच्छेत् । इत्यानुपूर्वीसिन्ध्वर्थमुभयवचनम् । एवभूता
गच्छेयुः ॥ ९ ॥

प्राप्यैव श्रूमिभागः कर्तोदकेन शमीशाखया
त्रिः प्रसव्यमायतनः परिव्रजन्प्रोक्षत्यपेतवी तवि च
सर्पतात इति ॥ १० ॥

एव सर्वे भूमिभाग प्राप्य ततो ऋह्नस्य कर्ता उदकेन श-
मीशाखया शिरमदक्षिणमायतन परित्रजन्मोक्षति । अपेतवीतेत्य-
नया मन्त्रावृत्तिरुक्ता । आयतन स्वातमित्यर्थः । अन्ये गर्तोद-
केनेति पठति । अयमर्थः । स्वातस्वननकाले उत्तरपुरस्तादा-
हवनीयस्य जानुमात्र गर्तं स्वात्वा तत्रापि निषिच्यावकां शी-
पालं चावधाय तदुदकेनेति । कर्ता तु स्मृतिगम्य ॥ १० ॥

दक्षिणपूर्वं उद्धृतान्त आहवनीय निदधाति ॥ ११ ॥

दक्षिणपूर्वं देशे स्वातस्यान्ते एकदेशे आहवनीय निष्क्या-
त् । स्वाताद्बहिरित्येके । उत्तरत्राप्येव नेयम् ॥ ११ ॥

उत्तरपश्चिमे गार्हपत्य ॥ १२ ॥

उद्धृतान्ते निदधातीति वर्तने ॥ १२ ॥

दक्षिणपश्चिमे दक्षिण ॥ १३ ॥

द्वय वर्तते ॥ १३ ॥

अथैनमन्तर्वेदीध्मचिति चिनोति यो जानाति १४

अथशब्द कर्मान्तरास्तित्वज्ञापनार्थः । तेन प्रणीता अ-
स्मिन्काले चमसेन प्रणयेत् । अनुमन्त्रणदर्शनात् । अन्यस्तु म-
न्त्र नेति बक्ष्याम । अपि चास्मिन्काले स्वाते हिरण्यशकल नि-
गाय तिलानवकीर्य तत इध्मचिति चिनुयादिष्टित्वात् । अग्नी-
नां मध्ये स्वाते इध्मभूता चिति दहनसमर्था चिनोति कुशलो
यो जानातीति कर्तुरनियमः । एनमिति वचनमिदानीमेन चि-
नुयादुपरिष्ठाच्चार्थप्राप्तमपि कुशल एव चिनुयादित्येवमर्थम् १४

तस्मिन्बर्हिंरास्तीर्य कृष्णाजिन चोत्तरलोम त-
स्मिन्प्रेत सवेशयन्त्युत्तरेण गार्हपत्य हत्वाहवनीय-
मभिमुखशिरसः ॥ १५ ॥

अथ कर्ता तस्मिन्निधौ बहिरास्तुणाति ततः कृष्णाजिन चो
ध्वलोमास्तुणाति कर्तव्यं, क्त्वाप्रत्यये पूर्वकालतामात्रमेव विध
सित न समानकर्तृत्वमिति साधितं माक् । अथ तस्मिन्कृष्णा-
जिने उत्तरेण गार्हपत्यं प्रेतं नीत्वा तत आहवनीयमभिमुख
शिरसं प्रेतं सवेक्षयन्ति बान्धवाः ॥ १५ ॥

उत्तरतः पत्नी ॥ १६ ॥

ततः प्रेतस्योत्तरतः प्रेतस्य पत्नी सवेक्षयन्ति । शाययन्तीत्य
र्थः । चितावेव उपवेशेय इति लिङ्गादेतावद्दर्शनत्रयस्यापि समा
नम् ॥ १६ ॥

धनुश्च क्षत्रियाय ॥ १७ ॥

प्रेतं क्षत्रियक्षेत्रधनुरप्युत्तरतः संवेक्षयन्ति ॥ १७ ॥

तामुत्थापयेद्देवरः पतिस्थानीयोऽन्तेवासी जर-
द्दासो वोदीर्घनार्यभिजीवलोकमिति ॥ १८ ॥

अथ पत्नीमुत्थापयेत्कः देवरः पतिस्थानीयः । स पतिस्था
नीय इत्युच्यते । अनेन ज्ञायते पतिकर्तृकं कर्म पुंसवनादि प
त्यसंभवे देवरः कुर्यादिति । अन्तेवासी शिष्यः । स वा । यो
बहुकालं दास्यं कृत्वा वृद्धोऽभूत्स वा ॥ १८ ॥

कर्ता वृषले जपेत् ॥ १९ ॥

जरद्दासे उत्थापयितरि कर्ता मन्त्रं श्रूयात् । अन्यदोत्थाप
यितैव श्रूयात् ॥ १९ ॥

धनुर्हस्तादाददानो मृतस्येति धनुः ॥ २० ॥

धनुरित्यृचा धनुरुत्थापयेदपनयेदित्यर्थः । कः देवरादिः २०

उक्तं वृषले ॥ २१ ॥

कर्ता वृषले जपेदित्यर्थः ॥ २१ ॥

अधिज्य कृत्वा सचितिमचित्वा सरीर्यानु प्र-
हरेत् ॥ २२ ॥ ॥ २ ॥

अर्थप्राप्तं यत्प्रेतस्योपरि सचयन तस्मिन्काले सचितेः प्राग-
धिज्य कृत्वा धनुरुपरिज्य कृत्वा सरीर्यं भङ्क्त्वा क्षिपेत् ।
प्रेतस्योच्चरतश्चितावेवोपरि सचितिस्तु उरसि होमानन्तर का-
र्या । धनु सवेशन धनुरुपनयन धनुःसुमहरणमिति क्षत्रियस्य
विशेष । अयत्सर्वं त्रयाणां समानम् ॥ २२ ॥ इति चतुर्थे
द्वितीया कण्डिका ॥ २ ॥

अथैतानि पात्राणि योजयेत् ॥ १ ॥

अथशब्दोऽस्मिन्काले कर्मान्तरास्तित्वज्ञापनार्थः । तेन हि-
रण्यशकलं, प्रेतस्य सप्तच्छिद्राणि शीर्षण्यान्यपिधत्ते । आस्य
नासिकाद्वयमग्निद्वय कर्णद्वयमिति । घृतसिक्ताश्च तिलान्मेते-
ज्वकिरेत् तत पात्रयोजनम् । एतानीति विद्यमानानि नि-
र्दिश्यन्ते प्राकृतानि वैकृतानि च । तत्र प्राकृतानां पात्राणां
यावज्जीव धारणमस्ति । अग्निवत्सर्वकर्मशेषत्वात् । अग्न्याधाने
उत्पन्नानि प्राकृतानि । वैकृतौ तु वरुणप्रघासादाबुत्पन्नानां
कर्मान्ते उत्सर्गः । विकृतिमये मृतश्चेत्तेषामपि योजन कार्यम् ।
विनियोगविधानसामर्थ्यादेव वैकृतानामपि प्रावादीनां धारण
कार्यमित्याशङ्का न कार्या । विधानस्य कर्ममध्ये कृतार्थत्वात् ।
प्राकृतानां धारणे कारणमन्यदुक्तम् । तेन यावन्ति पात्राणि
विद्यन्ते प्राकृतानि वैकृतानि च तावतां सर्वेषामेव योजन का-
र्यम् । न पुनर्विनियोगविधानसामर्थ्याद्धारण कार्यम् । अन्यतो
वृतानां योजनमेव विधीयत इति सिद्धम् ॥ १ ॥

दक्षिणे हस्ते छुहू ॥ २ ॥

योजयेदिति सर्वत्र सवन्धनीयम् । वरुणप्रघासादौ मृतश्चेज्जु

हृदयमपि योजनीयम् । एकवचनं तु दशापविश्रेण गृह समार्द्धं
निषत्विवक्षितम् ॥ २ ॥

सव्य उपभृतं ॥ ३ ॥

एकवचन पूर्ववत् ॥ ३ ॥

दक्षिणे पार्श्वे स्फ्य सव्येऽग्निहोत्रहवणी ॥ ४ ॥

ययाग्निहोत्र हवते साग्निहोत्रहवणी ॥ ४ ॥

उरसि ध्रुवां शिरसि कपालानि दत्सु ग्रा-
वण ॥ ५ ॥

दन्तेषु ग्रावणो योजयेत् सोममये मृतश्चेत् । अन्यत्र त्वव
भृथे त्यजन्ते । अत एव ज्ञायते सोमयाजिनोऽग्निचितश्चेतदेव
सचयनान्त विधान नाधिकमिति । यच्च परैरुक्त 'पेषणान्तं
सोमयाजिनः चित्यन्तमग्निचितः' इति तदाचार्यस्य नेष्टम् । अत
एव न प्रदर्शितम् । कात्यायनादिभिरपि तन्न विहितमेव । न
बहुचैर्वाजसनेयिभिर्वा पुनर्दहनं लोष्ट्रचितिर्वा स्वयमाचार्यते ।
बह्व्य वा स्वगृहोक्तमिति वचनात्तन्न कार्यम् ॥ ५ ॥

नासिकयोः सुवौ ॥ ६ ॥

द्विवचन विकृत्यपेक्षमध्वर्युवशादग्निहोत्रार्थं वा द्वितीय ॥ ६ ॥

भित्वा चैक ॥ ७ ॥

एकश्चेत्सुवस्तथा सति त सुव भित्वा नासिकाद्वये योज
येत् ॥ ७ ॥

कर्णयोः प्राशिन्नहरणे ॥ ८ ॥

द्विवचन पूर्ववत् ॥ ८ ॥

भित्वा चैकं ॥ ९ ॥

पूर्वैवदिति ॥ ९ ॥

उदरे पार्त्रीं ॥ १० ॥

यस्यां हवींष्यासायन्ते सा पानी ॥ १० ॥

समवत्तधानं च चमस ॥ ११ ॥

यस्मिन्नुपह्वापनार्थं अवत्ता इडा धीयते स चमसः समव-
त्तधानः तं चोदरे योजयेत् ॥ ११ ॥

उपस्थे शम्यां ॥ १२ ॥

ऊर्वोरूर्ध्वप्रदेश उपस्थः ॥ १२ ॥

अरणीमूर्वो उद्धखलमुसले जङ्घयो ॥ १३ ॥

यथासख्यम् ॥ १३ ॥

पादयो शूर्पे ॥ १४ ॥

इदमपि द्विवचनं विकृत्यपेक्षम् ॥ १४ ॥

भित्वा चैक ॥ १५ ॥

एकं चेच्छूर्पं छित्वा पादयोर्योजयेत् । अनिर्दिष्टानि तु
पात्राण्यनियतकालान्यनियतदेशानि च भवन्ति ॥ १५ ॥

आसेचनवन्ति पृषदाज्यस्य पूरयन्ति ॥ १६ ॥

यानि पात्राण्यासेचनवन्ति विलवन्ति । पृषदाज्यधारणसम-
र्थानीत्यर्थः । तानि पृषदाज्यस्य पूरयन्ति । बहुवचनं कर्तुरनि-
यमार्थम् । पूरयित्वा पूरयित्वा योजयेत् । कुत एतत् । धर्मो
त्सादने तथा दृष्टत्वात् ॥ १६ ॥

अमा पुत्रो दृषदुपले कुर्वीत ॥ १७ ॥

दृषदुपले पुत्रः अमा कुर्वीत । आत्मन उपयोगार्थं संगृही-
यादित्यर्थः । तेन गृहाभ्यानयेदिति ॥ १७ ॥

लौहायस च कौलाल ॥ १८ ॥

संगृहीयात् । अन्यानि सर्वाणि यज्ञायुधानि योजयेत् १८

अनुस्तरण्या वपामुत्खिद्य शिरो मुख प्रच्छादये
दमेर्वर्मपरिगोभिर्व्ययस्वेति ॥ १९ ॥

वपामुत्खिद्य प्रेतस्य शिरो मुख च प्राच्छादयेत् । अग्रेरित्यृ
चा । उत्खिद्यवचनमुत्स्नेदनमेव कार्यम् । नान्यत्पाथुक तत्र
मित्येवमर्थम् । सङ्गपन त्वर्थप्राप्तम् ॥ १९ ॥

वृक्का उद्धृत्य पाण्योरादध्यादतिद्रवसारमेयौ
श्वानाविति दक्षिणे दक्षिण सव्ये सव्य ॥ २० ॥

ततो वृक्का उद्धृत्य प्रेतस्य पाण्योरादध्यात् । अतीत्यृचा ।
दक्षिणे पाणौ दक्षिण वृक्क सव्ये सव्य सकृन्मन्त्रः ॥ २० ॥

हृदये हृदय ॥ २१ ॥

हृदयमुद्धृत्य हृदय आदध्यात्पूणीम् ॥ २१ ॥

पिण्डयौ चैके ॥ २२ ॥

एके पिण्डयौ च पाण्योरादध्यादित्याहुः । एव वृक्कयोः
पिण्डयोरथ समुच्चयः ॥ २२ ॥

वृक्कापचार इत्येके ॥ २३ ॥

एके वृक्काभावे पिण्ड्यावादध्यादित्याहुः । अनुस्तरणी नि
त्याचेत् वृक्कापचारो नोपपद्यते । तस्मादनित्येति मन्यामहे ।
अनुस्तरण्यपचार इति वक्तव्ये वृक्कापचार इति वचन पिण्डयो
वृक्काधानस्थाने आधानसिद्ध्यर्थम् । तेन पाण्योरिति सिद्धम् ।
अथ किंद्रव्यौ पिण्डयौ । अन्नपिण्ड्यावित्येके । सक्तुपिण्ड्या
वित्यपरे । उक्तच कात्यायनेन । अथ यदानुस्तरणी नास्ति
तदा सक्तुहवीषि तत्स्थाने कुर्यात् । पिण्ड्यग्रहणमुपलक्षणम् ।
तेन वपादि सर्व पशुना कार्यं सक्तुभिरेव निर्वर्तयेदित्येके । अ

अपक्षे वपास्थाने अपूपः । वृक्षस्थाने पिण्ड्यौ । अन्यान्यपि तत्तदङ्गसदृशानि सञ्जुभिरेव कार्याणि ॥ २३ ॥

सर्वा यथाङ्ग विनिक्षिप्य चर्मणा प्रच्छाद्येमममे-
चमस माविजिह्वर इति प्रणीताप्रणयनमनुमन्त्र-
यते ॥ २४ ॥

अनुस्तरण्याश्वम पृथकृत्य सर्वामिति वचनादखण्डितामेव
यथाङ्गमिति प्रेतस्य यत्रदङ्ग पादादि तस्मिस्तस्मिन्नङ्गे पशोरपि
तत्तदङ्ग यथा भवेत्तथा विनिक्षिप्य तस्या एव चर्मणा प्रच्छा-
द्य तत इममित्युक्त्वा पूर्णं चमसमनुमन्त्रयेत् य पूर्वनिहितः ॥ २५ ॥

सव्य जान्वाच्य दक्षिणाम्नावाज्याहुतीर्जुहुयाद-
मये स्वाहा सोमाय स्वाहा लोकाय स्वाहानुमतये
स्वाहेति ॥ २५ ॥

सव्यमिति दक्षिणानिवृत्त्यर्थम् । तज्जानु निपात्य दक्षिणा-
म्नावाज्याहुतीर्जुहुयात् चतुर्भिर्जानुनिपातनमुपस्थोत्थानत्वा-
विरोधेन कर्तव्यं सर्वत्र । न्यग्भावे श्वरादिना गृह्यकारेण दो-
षस्योक्तत्वात् । आज्याहुतिवचनं तज्जनिवृत्त्यर्थमिष्यते । हो-
मार्थमन्यः सुब कार्यः । पूर्वस्य योजितत्वात् ॥ २६ ॥

पञ्चमीसुरसि प्रेतस्यास्माद्वै त्वमजायथा अय-
त्वंदधिजायतामसौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति २६

॥ ३ ॥

प्रेतस्य हृदये पञ्चमी आहुतिर्जुहुयात् । अस्मादिति मन्त्रेण ।
पञ्चमीमितिवचनमिमामपि जान्वाच्य जुहुयादित्येवमर्थम् ।
प्रेतग्रहणमनर्थकं पश्यामः । यथा दक्षिणे हस्ते जुहुमित्युक्ते प्रे-
तस्येति गम्यते प्रेताधिकारादेवमिहापि गम्यते । उच्यते ।

मेतग्रहण सर्वस्यापि मेतरयेमा पञ्चमी जुहुयान्नाहिताग्नेरेवेत्येव
मर्थम् । एतदुक्तं भवति । यस्य यस्य मेतस्य स्मृतौ दहनं वि-
हितं तत् मेतमनेन विधिना दहेदिति । विशेषस्तुत्तरत्र उक्ष्यामः ।
असावित्यस्य स्थाने मेतस्य नाम सनुद्ध्या निर्दिशेत् ॥ २६ ॥
इति चतुर्थे तृतीया कण्डिका ॥ ३ ॥

प्रेष्यति युगपदग्नीन्प्रज्वालयतेति ॥ १ ॥

अथ परिकर्मिण कर्ता प्रेष्यति युगपदेव सर्वानग्नीन्प्रज्वा-
लयतेति । ते च तथा कुर्युः । अत्र विज्ञापनमाह ॥ १ ॥

आहवनीयश्चेत्पूर्वं प्राप्नुयात्स्वर्गलोक एन प्रा-
पदिति विद्याद्रात्स्यत्यसावमुत्रैवमयमस्मिन्निति पु-
त्र ॥ २ ॥

आहवनीयश्चेदाहिताग्निरशरीरं प्रथमं प्राप्नुयात्स्वर्गे लोक-
एनमाहिताग्निं प्रापयेदिति जानीयात् । रात्स्यति ऋद्धिमाप्स्य-
ति असावाहिताग्निरमुत्र स्वर्गे । एवमयं पुनोऽस्मिन्मनुष्यलोके
ऋद्धिं प्राप्स्यतीति विद्यात् । एवमुत्तरत्रापि योज्यम् । अनेना-
नुष्ठितस्य कर्मणः फलविज्ञानमुक्तं न तु पूर्वप्राप्तेरिदं फलम् ॥ २ ॥

गार्हपत्यश्चेत्पूर्वं प्राप्नुयादन्तरिक्षलोक एन प्राप-
दिति विद्याद्रात्स्यत्यसावमुत्रैवमयमस्मिन्निति पु-
त्रः ॥ ३ ॥

गार्हपत्यस्य पूर्वप्राप्तावाहिताग्निरन्तरिक्षलोकं प्राप्य तत्र
रात्स्यति पुत्रस्त्वस्मिन्निति विद्यात् ॥ ३ ॥

दक्षिणाग्निश्चेत्पूर्वं प्राप्नुयान्मनुष्यलोक एन प्राप-
दिति विद्याद्रात्स्यत्यसावमुत्रैवमयमस्मिन्निति पु-
त्रः ॥ ४ ॥

त्क्षिणाग्नेः पूर्वप्राप्तौ क्षिप्रमेवोत्पन्नं उदन्नं प्राप्नोति मनुष्य-
लोके आहिताग्निं पुनश्चास्मिँलोके वदन्नो भवतीति विद्यात् ॥ १ ॥

युगपत्प्राप्तौ परामृद्धिं वदन्ति ॥ ५ ॥

यदि सर्वेऽग्नयो युगपच्छरीरं प्राप्नुयुस्तदाहिताग्नेरिच्छिष्टं
स्थानं न्ययुत्कष्टामृद्धिं वदन्ति ब्रह्मवादिनः पुनश्चास्मिँ
लोके परामृद्धिं वदन्ति ॥ ५ ॥

त दह्यमानमनुमन्त्रयते प्रेहि प्रेहि पथिभिः पू-
र्व्येभिरिति समानः ॥ ६ ॥

तन्नहणं तं प्रति कर्मान्तरमप्यस्तीति ज्ञापनार्थम् । तेन प्रेष
त्त्वा सिग्वातादिलौकिकं कुर्यात् । दह्यमानः प्रेतमनुमन्त्रयते ।
प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्व्येभिरिति समानः प्रागुक्तेनानुद्रवणेन प्रेहि
प्रेहि पथिभिरिति पञ्चानां तृतीयमुद्धरेत् । मैनमग्ने विदह इति
पदं । पूषा त्वेतव्यावयतु मविद्वानिति चतस्रः । उपसर्पेति चत-
स्रः । सोम एकेभ्य इति पञ्च । उरूणसायसुतुपेति चतुर्विंश-
ति ऋचोऽनुद्रवणं उक्ता । अत्रापि तावतीभिरनुमन्त्रयते
त्यर्थः ॥ ६ ॥

स एवविदा दह्यमानः सहैव धूमेन स्वर्गं लो-
कमेतीति ह विज्ञायते ॥ ७ ॥

प्रशसेयम् । सा च विदुषा कर्म कर्तव्यमिति ज्ञापयितुम् ।
न्यायविदश्च ज्ञात्वा चानुष्ठानमित्याहुः ॥ ७ ॥

उत्तरपुरस्तादाहवनीयस्य जानुमात्रं गतं स्वात्वा-
ऽवकां शीपालमित्यवधापयेत्ततो ह वा एष निष्क्रम्य
सहैव धूमेन स्वर्गं लोकमेतीति ह विज्ञायते ॥ ८ ॥

जानुमात्रे गते एतावत्कालमातिवाहिकं शरीरमास्थायाहि-

ताग्निं सस्कारं प्रतीक्षते । ततोऽग्निं ह्योके दग्धं सन् अवठा
न्निष्क्रम्य धूमेन सह स्वर्गमेतीति श्रूयते ॥ ८ ॥

इमे जीवा विमृतैराववृत्रन्निति सव्यावृतो ब्र
जन्त्यनवेक्ष्यमाणा ॥ ९ ॥

अथ इमे इत्पृच कर्ता जपित्वा ततः सर्वे सव्यावृतो भू
त्वा गच्छेयुः पृष्ठतोऽनीक्षमाणाः ॥ १० ॥

यत्रोदकमवहद्भवति तत्प्राप्य सकृदुन्मज्ज्यकौ-
ञ्जलिमुत्सृज्य तस्य गोत्रं नाम च गृहीत्वोत्तीर्या
न्यानि वासांसि परिधाय सकृदेनान्यापीज्योदग्द-
शानि विसृज्यासत आनक्षत्रदर्शनात् ॥ १० ॥

ततो यत्रोदकमवहत्स्थिरं भवति तत्प्रातिगच्छन्ति । तत्प्राप्य
सकृन्निमज्जन्ति । सकृदवगाहन्त इत्यर्थः । तत एकाञ्जलिमुत्सृ-
जन्ति समानोदकाः । सर्वे एकैकमञ्जलिमुत्सृजेयुरित्यर्थः ।
पुरुषाः स्त्रियश्च । तस्य गोत्रं नाम गृहीत्वा प्रेतस्य गोत्रं नाम
च गृहीत्वा काश्यपगोत्रं देवदत्त एतच्चे उदकमित्येवमुक्त्वा
सिञ्चन्ति दक्षिणामुखाः । 'अधुग्मा दक्षिणामुखाः' इति स्मृ-
तेः । निनयनदेशस्तु स्मृतितोऽवगन्तव्यः । तत उदकादुत्तीर्या
न्यानि वासांसि परिदध्युः । ततः सकृदार्द्राणि पीडयन्ति । अ-
भ्यासो न कार्यः । तत उदगग्राणि वासांसि विसृजन्ति शो-
षणार्थम् । ततस्तत्रैवासते आनक्षत्रदर्शनात् । ततो नक्षत्रेषु
दृश्यमानेषु गृहं प्रविशेयुः सर्वेऽमात्याः ॥ १० ॥

आदित्यस्य वा दृश्यमाने प्रविशेयुः ॥ ११ ॥

आदित्यस्य वा दृश्यमाने कस्मिंश्चिन्मण्डले रश्मिर्वर्जिते
प्रविशेरन् । अस्मिन्पक्षे आमण्डलदर्शनादासते ॥ ११ ॥

कनिष्ठप्रथमा ज्येष्ठजघन्या ॥ १२ ॥

प्रविशेषु । उभयवचनमानुपूर्वीसि यर्थम् ॥ १२ ॥

प्राप्यागारमश्मानमग्निं गोमयमक्षतांस्तैलमप
उपस्पृशन्ति ॥ १३ ॥

सृष्ट प्राप्याग्नादीन्नुपस्पृशन्ति । ततः प्रविशेरन् ॥ १३ ॥

नैतस्यां रात्र्यामन्न पचेरन् ॥ १४ ॥

एतस्या रात्र्यामन्नं न पचेरन्नमात्या । ॥ १४ ॥

क्रीतोत्पन्नेन वा वर्तेरन् ॥ १५ ॥

क्रीतेन वा उत्पन्नेन वा वर्तेरन् । केचिदेतत्सूत्रं न पठन्ति १८

त्रिरात्रमक्षारलवणाशिनं स्युः ॥ १६ ॥

सर्वेऽमात्या ॥ १६ ॥

द्वादशरात्रं वा महागुरुषु दानाध्ययने वर्जयेरन् १७

मातापितरौ यश्चोपनीयं कृत्स्नं वेदमध्यापयति एते महागुरु-
व । एतेषु मृतेषु द्वादशरात्रं वा दानाध्ययने वर्जयेरन् । दशाह-
वेति वक्ष्यमाणेन सह विकल्पः । नात्राशौचं विधीयते । अपि-
तु दानाध्ययनवर्जनमात्रम् । आशौचं तु स्मृत्युक्तं द्रष्टव्यं 'दशाह-
शावमाशौचम्' इत्यादि ॥ १७ ॥

दशाहं सपिण्डेषु ॥ १८ ॥

मृतेषु दानाध्ययने वर्जयेरन्निति सर्वत्र सवन्धनीयम् ॥ १८ ॥

गुरौ चासपिण्डे ॥ १९ ॥

उपनीयं कृत्स्नवेदाध्यापके गुरावसपिण्डेऽपि दशाहं द्वाद-
शाहं वेति पूर्वेण सह विकल्पः । मातापित्रोस्तु सपिण्डत्वा-
द्दशाहं द्वादशाहं वा विकल्पः ॥ १९ ॥

अप्रत्तासु च स्त्रीषु ॥ २० ॥

दशाहमेव ॥ २० ॥

त्रिरात्रमितरेष्वाचार्येषु ॥ २१ ॥

एकदेशा यापकेष्वित्यर्थः ॥ २१ ॥

ज्ञातौ चासपिण्डे ॥ २२ ॥

त्रिरात्रमेव समानोदक इत्यर्थः । सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते । 'समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने' ॥ २० ॥

प्रत्तासु च स्त्रीषु ॥ २३ ॥

त्रिरात्रमेव ॥ २३ ॥

अदन्तजाते ॥ २४ ॥

त्रिरात्रमेव ॥ २४ ॥

अपरिजाते च ॥ २५ ॥

अपरिजातो नाम सपूर्णो गर्भः, तत्र च त्रिरात्रमेव ॥ २५ ॥

एकाह सत्रह्यचारिणि ॥ २६ ॥

सत्राभ्यायी सत्रह्यचारी तस्मिन्मृते एकाह वर्जयेत् ॥ २६ ॥

समानग्रामीये च श्रोत्रिये ॥ २७ ॥ ॥ ४ ॥

समानग्रामवासिनि च श्रोत्रिये मृते एकाह वर्जयेत् । अनाशौचनिमित्तेषु गुर्वादिषु श्रोत्रियपर्यन्तेषु मृतेष्वयममात्र वर्जयितव्यं न दानमित्युपदेशः । अनान्ये व्याचरयुः त्रिरात्र मक्षारलवणाशिनः स्युः । महाशुरूषु तु द्वादशरात्रं वा अक्षारलवणाशिनः स्युर्विकल्पः । 'दानाव्ययने वर्जयेरन्दशाहसपिण्डेषु' इत्यनेन प्रकरणेनाशौचविधीयते । आर्शाचादिसंक्षेपेन स्मृतेराशौचविस्तारो विज्ञेय इति । 'धर्मशास्त्रेषु दाहश्च विहिता चोदकक्रिया । येषां तेषां तु सर्वेषां दाहकमेति साधि तम् ॥ तत्र त्वनाहिताभ्यादेर्विशेषो वक्ष्यतेऽधुना । द्विगुल्फ

वर्हिंराज्यं चेत्थेवमन्तं समं भवेत् ॥ नास्यानुस्तरणीं कार्यां पा
त्राणां योजनं तथा । पृषदाज्यं तथा चार्थादिति शृङ्खविदां
मतम् ॥ 'नानाहिताग्ने' पात्राचयो विद्यते' इति जौधायनः ।
'ता दिशः तु नयेदग्निं प्रेतं चापि ततः परम् । अयुजोऽमिषुनाऽवृ
द्धा पीठचक्रेण वा नयेत् ॥ प्रेतस्य पृष्ठतोऽभ्यास्या ईशु पूर्व
वदेव च । भूमिभागं ततः प्राप्य कर्त्ता प्रोक्षति पूर्ववत् ॥ शृङ्खो
णानाहिताग्निं तु दद्वेत्पत्नी च पूर्ववत् । कपालाग्निर्देहेदन्यमुपनी-
तं तथा परम् ॥ प्राक्पुनःपनयनात्मेतं लौकिकाग्निर्देहेन्नरम् । अ
ग्निवर्णं कपालं तु तप्त्वा तत्र विनिक्षिपेत् ॥ करीपादि ततो
योऽग्नेर्जातं स तु कपालजः । उद्धृतान्ते निधायोऽग्निर्देशे तु
त्तरपश्चिमे ॥ तथा शास्त्रान्तरे दृष्टे' प्रणीता, प्रणयेत्ततः । खा
ते हिरण्यशकलं तिलाश्चापि विनिक्षिपेत् ॥ तत्र नेति पुरैर्बोक्त-
मि मचित्यादिपूर्ववत् । पञ्चयुत्थापनपर्यन्तं अनुरन्तमथापि वा ॥
ततो हिरण्यशकलं शिष्टद्राण्यपि दधाति वै । घृतसिक्तास्तिला
श्चापि किंन्ते प्रेतकलेबरे ॥ अथेममग्ने चमसं पूर्णपात्रानुमन्त्रणम् ।
सज्यं जानुं निपात्याथ चतस्रोऽग्नौ जुहोति वै ॥ तथाभूतश्च
जुहुयात्पश्चमीं हृदये ततः । सिम्यावादि ततः कुर्यात्ततोऽर्धं
प्राप्तसञ्चितम् ॥ ततः प्रज्वालयेदग्निं प्रैपो नानं भवेदिति ।
तदद्यमानमित्यादि सर्वं पूर्ववदेव तु ॥ अस्थिसचयनोदस्तु
सर्वसाम्यान्नं कथ्यते' ॥२७॥ इति चतुर्थे चतुर्थी कण्डिका ॥ ८ ॥

सचयनमूर्ध्वं दशम्याः कृष्णपक्षस्यायुजास्वेक-
नक्षत्रे ॥ १ ॥

सचीयन्तेऽस्थीनि येन कर्मणा तत्सचयनम् । कृष्णपक्षस्य
दशम्या ऊर्ध्वमयुजास्तु तिथिषु एकादशी त्रयोदशी पञ्चदशी
त्यास्तु । एकनक्षत्रे येन नाम्ना एकमेव नक्षत्रमभिधीयते तन्ना
मके नक्षत्र इत्यर्थः । आपाढाद्वयं फल्गुनीद्वयं प्रोष्ठपदाद्वयमिति

पद्भ्योऽन्यत्र नक्षत्रे कर्तव्यमित्यर्थः । अन्तर्दशाहे अतीते वा दशाहे कुण्णपक्षागमनमात्र इदं कार्यं नातीत एव दशाह इति नियमः । अतीते दशाह इत्ययं पक्षः सवत्सरे सपिण्डीकरणपक्षे एवोपपद्यते । द्वादशाहे सपिण्डीकरणपक्षे तु नोपपद्यते । सपिण्डीकृतस्य भेतस्य पृथक्पिण्डे नियोजनस्य प्रतिषेधात् । 'यस्य सपिण्डीकृत भेत पृथक्पिण्डे नियोजयेत्' विधिघ्नस्तेन भवति पितृहा चोपजायते' इति शातातपः । सचित्त्यैकोदिष्ट विधीयते श्राद्धमस्मै दद्युरिति । तस्मात्तस्मिन्पक्षे द्वितीयेऽहनि चतुर्थेऽहनीत्यादिकालो द्रष्टव्यः ॥ १ ॥

अलक्षणे कुम्भे पुमांसमलक्षणायां स्त्रियमयुजोऽमिथुनाः प्रवयसः ॥ २ ॥

अमङ्गले कुम्भे पुमांसः सचिनुयुः । स्तनरहितः कुम्भः । अलक्षणायां कुम्भ्यां स्त्रियः सचिनुयुः । स्तनवती कुम्भी । अयुज इत्यादि पूर्ववत् ॥ २ ॥

क्षीरोदकेन शमीशाखया त्रिप्रसव्यमायतनपरिव्रजन्प्रोक्षति शीतिके शीतिकावतीति ॥ ३ ॥

क्षीरमिश्रोदकेन कर्ता प्रोक्षति । मन्त्रावृत्तिरुक्ता । शेष व्याख्यातम् ॥ ३ ॥

अङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामेकैकमस्थसङ्हादयन्तोऽवदध्युः पादौ पूर्वं शिर उत्तरम् ॥ ४ ॥

कर्ता प्रोक्षति सचेतारोऽङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामेकैकमस्थं गृहीत्वाऽसङ्हादयन्तः शब्दो यथा न स्यात्तथा कुम्भेऽवदध्युः । पादौ पूर्वमवदध्युः । शिर उत्तरमवदध्युः । उभयवचनमानुपूर्वी सिध्यर्थम् ॥ ४ ॥

सुसचित सचित्य पवनेन सपूय यत्र सर्वत
आपो नाभिस्सन्देरन्नन्या वर्षाभ्यस्तत्र गर्तेऽवद-
ध्युरूपसर्प मातर भूमिमेतामिति ॥ ५ ॥

शिरःपर्यन्त कुम्भेऽवधाय ततो भस्म सूर्येण सशोभ्य सू-
क्ष्मान्यस्थीनि शिरस उपरि सचित्य ततोऽभित आकाशमि-
त्यादिलक्षणयुक्ते देशे गर्तं खात्वा यत्र गर्ते सर्वतोऽपि दिग्भ्यो-
ऽधस्तिर्यक् चापो न निष्यन्देरन्वर्षाभ्योऽन्यास्तस्मिन् गर्ते
कुम्भमवदध्युः उपेतृचा मन्त्र कर्ता ह्यात् । उत्तरात्र मन्त्रा-
न्कर्तव्यं ह्यात् ॥ ५ ॥

उत्तरया पांसूनवकिरेत् ॥ ६ ॥

ऊर्ध्वं च स्वेत्येतया पामून्प्रक्षिपेदवटे । यथा कुम्भ आननप-
र्यन्त निमग्नो भवति ॥ ६ ॥

अवकीर्योत्तरां ॥ ७ ॥

अवकीर्णे गर्ते कुम्भाननपर्यन्ते तत ऊर्ध्वं च मा नेत्येतां ज-
पेत् । अवकीर्यवचन पांशुप्रक्षेपो न धर्ममात्र कार्पोऽपि तु कु-
म्भाननपर्यन्त गर्तपूरणायाल कर्तव्य इत्येवमर्थम् ॥ ७ ॥

उत्ते स्तभ्रामीति कपालेनापि वायाथानवेक्ष प्र-
त्याव्रज्याप उपस्पृश्य श्राद्धमस्मै दद्यु ॥ ८ ॥ ५ ॥

तत उत्ते इत्यृचा घटादिकपालेन कुम्भमपि धाय ततो गर्त-
स्वार्यमाप्त पूरणं करोति । यथा कुम्भो न दृश्यते । कर्मान्तरा-
स्तित्वज्ञापनादीदृशशब्दादयमर्थो लब्धः । ततोऽनवेक्षं पृष्ठतो
ऽनीक्षमाणाः प्रत्याव्रजन्ति । ततोऽप उपस्पृश्य स्नात्पेत्यर्थः ।
ततोऽस्मिन्नहनि श्राद्धं अस्मै प्रेताय केवलाय दद्युरेकोदिष्टवि-
धानेन ॥ ८ ॥ इति चतुर्थे पञ्चमी कण्डिका ॥ ५ ॥

गुरुणाभिमृता अन्यतो वाऽपक्षीयमाणा अमा-
वास्याया शान्तिकर्म कुर्वीरन् ॥ १ ॥

गुरुणा अभिमृताः गुरुर्येषां मृत अन्यतो वा पुत्रपशुरि-
ष्यादिभिरपक्षीयमाणाः सन्तोऽमावास्यायां शान्तिकर्मनाम
कुर्युः । तत्र मन्त्रवती क्रिया ज्येष्ठः करोति इतरे तृपासते ॥१॥

पुरोदयादग्निं सहभस्मान् सहायतनं दक्षिणा
हरेयुः क्रव्यादमग्निं प्रहिणोमि दूरमित्यर्धर्चेन ॥२॥

प्राणादित्योदयादग्निं सहभस्मान्मायतनेन सह दक्षिणस्यां
दिशि हरेयुः । दक्षिणा दिश प्रतिनयेयुरित्यर्थः । क्रव्यादमग्निं
मित्यर्धर्चेन पचनाग्नेरेवायमुत्सर्गः । गृह्यस्येत्यभ्युपगम्यमाने
ऽतिप्रसङ्गः । वेताग्नीनामपि प्रसज्येत । अथ तेषां यावज्जीव धा-
र्यत्वादुत्सर्गो नोपपद्यते तद्वापि समानम् । औपासनोऽपि
यावज्जीव धार्य एव 'पाणिग्रहणादिगृह्यं परिचरेत्' इति वच-
नात् । तस्मात्पचनस्येति सिद्धम् । आयतनशब्देनाधिश्रयणार्था
मेखलादय उच्यन्ते ॥ २ ॥

त चतुष्पथे न्युप्य यत्र वा त्रिः प्रसव्यं परिय-
न्ति सव्यै पाणिभिः सव्यान्तूरूनाग्नानां ॥ ३ ॥

अथ तमग्निं चतुष्पथे प्रक्षिप्य यत्र वा अदक्षिणस्यां वा
अचतुष्पथे वा न्युप्य अथ तमग्निमप्रदक्षिणं त्रिः परियन्ति स-
व्यैः पाणिभिः सव्यान्तूरूनाग्नानांस्ताड्यमानाः ॥ ३ ॥

अथानवेक्ष प्रत्याव्रज्याप उपस्पृश्य केशश्मश्रुलो-
मनखानि वापयित्वोपकल्पयीरन्नवान्मणिकान्कु-
म्भानाचमनीयांश्च शमीसुमनोमालिनः शमीमय-
मिध्मः शमीमय्यावरणी परिधीश्चानडुहं गोमय

चर्म च नवनीतमश्मान च यावत्यो युवतयस्ताव-
न्ति कुशपिञ्जलानि ॥ ४ ॥

अधानवेक्ष पृष्ठतोऽनीक्षमाणा. प्रत्याप्रजन्ति । अथशब्द ऊर्वाहननस्य प्रत्याप्रजनाद्गत्वाशङ्कानिवृत्त्यर्थः । ततः सर्वे स्नान्ति । ततः सर्वे केशादीन्वापयन्ति । पुनरपि स्मृतिमाप्त स्नानं कुर्युः । ततो वक्ष्यमाणान्युपकल्पयीरन् । शब्दलोपश्छान्दसः । उपकल्पनविधानात्पुराणानामुत्सर्गः । अनुक्तोपयोगानां यथार्थमुपयोगः कार्यः । मणिको नाम जलधारणार्थो भाण्डविशेषः । कुम्भा उक्ता । आचमनीया नाम आचमनसाधना उदञ्चनकमण्डलुप्रभृतयः । शमीसुमनोमालिन शमीपुष्पमालिनः । मणिकादीस्त्रीश्वानुपकल्पयेयुः । शमीसुमनोमालिन इति मणिकादेर्विशेषणमित्येके । कर्दूणां विशेषणमित्यन्ये । शमी मयमिध्ममुपकल्पयेयुः । प्राकृतस्याय विकारः । शमीमय्यावरणी चोपकल्पयेत् । अरणी इत्येतावत्पुन्यमाने एकेन वाक्येन द्रव्यचोदना गुणचोदना च विधातुं न शक्यत इति कृत्वा शमीमयग्रहणं नैवाधिक्रियते । अरणी हापूर्वा विधीयते । अतः पुनः शमीमयग्रहणं कृतम् । परिधीश्चोपकल्पयेरन् । किमर्थमिदमिति न विद्म । द्रव्यचोदना तावन्न कार्या । इमावर्हिपोश्च सनहनमिति स्थालीपाके इध्मसनहनस्य दर्शपूर्णमासातिदेशोऽस्ति । इतरेषां च स्थालीपाकातिदेशोऽस्ति । पाकयज्ञानामे तच्चक्रमिति दर्शपूर्णमासयोश्च परिधयो विहिता । 'एकविंशति मिध्मदारूणि भवन्ति' इति मन्त्रलिङ्गाच्च । एकविंशतिधा संभरा मीति । 'अथ परिधीन्परिदधाति रक्षसामपहृल्यै' इत्यर्थवादाच्च । तस्मादतिदेशादेव सिध्येयुः । शमीमयत्वसिद्ध्यर्थमिति चेत् । तदपि न । इध्मस्तावच्छमीमयोऽत्र विहितः । दर्शपूर्णमासयोश्चेध्मपरिधीनामेकद्रव्यत्व दृष्टम् । 'पालाशः खादिरो वेध्म' इ

ति बौधायनः । तत्र चेध्मग्रहणेनैकविंशतेर्ग्रहणमेकविंशतिभिर्ध्मदारूणीति विधियाक्ये श्रवणाद्दृष्टान्तरानुक्तेष्व । अत्र चेध्मग्रहणेन परिधिग्रहणे सति परिधयोऽपि शमीमया एव भवन्ति । इध्मसख्या चावश्यमतिदेष्टव्यैव । इतरथा सनहनमात्रातिदेशेनारत्रिमासत्वपालाश्रत्वादयोऽपि गुणा न स्युरिष्यन्ते च । तर्हि सर्वासामभ्याधानं प्राप्नोतीति शङ्का न कार्या । पञ्चदशेध्मदारूण्यभ्यादधातीति श्रुते । इतरेषां च नेतावद्विनियोगः कार्यः । तत्र केचित्परिहरन्ति । गुणचोदनैवेयं सा च ज्ञापनार्थम् । अन्येध्मपरिधीनां नानावृक्षत्वं कार्यमिति । रक्षोहननार्थं चावश्यं परिधातव्या एवेति । चशब्दः शमीमयत्वसमुच्चयार्थः । उपकल्पनसमुच्चयार्थत्वे सति सर्वत्र चशब्दं कुर्यात् । एव ते परिहृतवन्तः । तदयुक्तमित्यन्ये । अस्मच्छास्त्रे इध्मग्रहणेन पञ्चदशदारुकस्य ग्रहणं दृष्टम् । प्राचीनावीतीध्ममुपसमाधाय इममभिधायैति च एकविंशतिषादिनाप्युभयत्र पञ्चदशत्वमभ्युपगम्यत एव । तत्र स्वशास्त्रदर्शनसामान्यादिध्मावर्हिषोश्च सनहनमित्यत्रापि पञ्चदशदारुकस्यैव ग्रहणम् । पञ्चदशदारुकस्य सतः सनहनाद्यतिदेशेन प्राप्यते । यथा 'शास्त्रेष्वेव होत्रकाणामभिहिङ्कार' इत्यत्र शास्त्रान्तरे होत्रकशब्दस्य सप्तसु त्रिषु वा दृष्ट्वेऽप्यस्मच्छास्त्रे मुख्यवर्जितेषु दृष्ट इति कृत्वा द्वादशापि गृह्यन्ते । स्वशास्त्रदर्शनसामान्यादेवमिहापि स्वशास्त्रदर्शनसामान्यात्पञ्चदशदारुकस्य ग्रहणम् । एव च कृत्वा प्रकृतौ पार्वणे परिधयो नैव सम्भवन्ति । तदतिदेशादितरेष्वपि पाकयज्ञेषु नैव सम्भवन्ति । प्रकृतौ परिध्यादीनामाचार्येण विनियोगानुक्तेष्वपि पञ्चदशदारुकस्यैव ग्रहणम् । अथोच्यते । एकविंशतिषां सभरामीति सनहनमन्त्रे सख्या श्रूयते । मन्त्रातिदेशात्पाकयज्ञेष्वपि भवति । पञ्चदशकाष्टत्वे लिङ्गानुप

पत्ति । न चोह कर्तुं शक्यः । न प्रकृतावृहो विद्यत इति
 'यायादिति । तदयुक्तम् । नक्षस्य मन्त्रस्य स्थालीपाकः प्रकृति
 कितर्हि दर्शपूर्णमासौ । तस्मादत्रास्योह एव कार्यः । अन्ये तु
 मन्त्र नैवेच्छन्ति । अपि चे मपरिधीना नानावृक्षत्वमपि दर्श
 पूर्णमासयोर्भगवतापस्वम्वेनोक्तम् । यच्चूक्त रक्षोहननार्थं परि
 धातव्या इति तदप्ययुक्तं पूर्णपात्रेणैव रक्षोहननस्य कृतत्वात् ।
 न चात्र प्रणयनस्य हविःश्रपणार्थमुपपद्यते । आज्यहोमत्वेऽपि
 दहनकर्मणि प्रणयनदर्शनात् । अप प्रणयति 'आपो वै रक्षोघ्नी
 रक्षसामपहृत्य' इति श्रुते रक्षोहननार्थत्वं यदुपादीयते तच्चे
 त्कार्यमन्येन कृतं किमिति तदुपादीयते । रक्षोहननं च परिधि
 कार्यं पूर्णपात्रेणैव कृतमिति न परिधय उपादेयाः । अतः स
 र्वत्र पञ्चदशदारुका एवे म इति सिद्धम् । अनेनैव चाभिमाये
 णाचार्योऽपि पार्वणे परि यात्रीनां विनियोगमनुक्तत्वात् । व
 हृचानां समाचारश्च सर्वत्रैवमेव । पारम्पर्योपदेशश्चैवमेव । अ-
 नेन तु वचनेन परिधयोऽपूर्वाः सगुणा विधीयन्ते । तेनात्राप्यू-
 र्व्वसमिधौ अनुयाजसमिधौ न कार्या विध्यभावात् । नन्विति
 देशप्राप्तेन पूर्णपात्रेणैवात्र रक्षोहननस्य कृतत्वात्परिधिवि-
 धानं नोपपद्यत इत्याशङ्का न कार्या । नञ्वात्र परिधिविधानस्या
 नेनैव कार्येण भाव्यमित्यत्र किञ्चन प्रमाणमस्ति । विधिभेदा
 तस्य कार्यस्येहान्येन कृतत्वाच्च कार्यान्तरं कल्पनीयमित्यलम
 तिविस्तरेण । आनङ्गुहं गोमयं चर्मं चोपकल्पयेयुः । नवनीतं
 चाध्मानं च यावत्यो युवतयः स्वगृहे तावन्ति कुशपिञ्जूलानि
 चोपकल्पयेयुः ॥ ४ ॥

अग्निवेलायामग्निं जनयेदिहैवायमितरो जात-
 वेदा इत्यर्थेन ॥ ५ ॥

अवाग्रिहोत्रविहरणकाले अपराह्णे शमीमयीभ्यामरणीभ्या-

मग्निं मन्थयेदर्धर्चेन । अयं चाग्निः पचनो भवति ॥ ५ ॥

त दीपयमाना आसत आशान्तरात्रादायुष्मतां
कथा कीर्तयन्तो माङ्गत्यानीतिहासपुराणानीत्या-
ख्यापयमानाः ॥ ६ ॥

तग्रहणं मन्त्रस्योचराद्गृहत्वाशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । आयुष्मतां कु-
लवृद्धानामन्येषां च कथा कीर्तयन्त इतिहासादीनि माङ्गल्या-
नि नुबन्तः मथितमग्निं दीपयमाना गृहाद्गहिरेवासते आशान्त-
रात्राग्निं यस्मिन्काले तूष्णीमासते जनास्तच्छान्तरात्रम् ॥ ६ ॥

उपरतेषु शब्देषु सप्रविष्टेषु वा गृह निवेशनं वा
दक्षिणद्वारपक्षात्प्ररुम्याविच्छिन्नामुदकधारां हरेत्त-
न्तु तन्वन्नजसो भानुमन्विहीत्योत्तरस्मात् ॥ ७ ॥

ततो यदा न शब्दाः कचिदुचरन्ति तदा । उत्तरविषयार्थमनु-
वादोऽयम् । संप्रविष्टेषु वा अमात्येषु गृह निवेशनं वा । किमु-
क्तं भवति । शान्तरात्रात्मागमि यद्यमात्या गृह निवेशनं वा
प्रवेष्टुं कामयन्ते तदा वा तेषु संप्रविष्टेषु । एव शान्तरात्रेण सह
विकल्पः । निवेशनशब्देनात्र सवेशनमुच्यते । शयनस्थानमि-
त्यर्थः । उपसर्गव्यत्ययो द्रष्टव्यः । उक्तं च नैरुक्तैः । निरित्येष-
समित्येतस्य स्थानं इति । तद्वदत्रापि । अनयोरन्यतरे काले
कर्ता दक्षिणाद्वारपक्षादारभ्य आ उत्तरस्माद्वारपक्षात्सन्ततामु-
दकधारां सिञ्चेत् । तन्तुमित्युक्ता ॥ ७ ॥

अथाग्निमुपसमाधाय पश्चादस्थानङ्गुहं चर्मास्ती-
र्य प्राग्ग्रीवमुत्तरलोमं तस्मिन्नमात्यानारोहयेदारोह-
तायुर्जस वृणाना इति ॥ ८ ॥

अथशब्दोऽस्मिन्कालेऽऽयन्तरमौपासनमुपसमादध्यादिति

पर्यायेणेत्येवमर्थम् । तेन द्वित्वं कुक्षपिञ्जलानां नास्त्येव । ततो
ऽनवेक्षमाणाः पृष्ठतो विमृजेषुः कुक्षपिञ्जलानि ॥ ११ ॥

इमा नारीरविधवा सुपत्नीरित्यजाना ईक्षेत ॥ १२ ॥

इमा इत्यृचा कर्ता अजाना युवतीरीक्षेत ॥ १२ ॥

अश्मन्वतीरीयते सरभध्वमित्यश्मान कर्ता प्रथ-
मोऽभिमृशेत् ॥ १३ ॥

तत एतयाश्मान कर्ता पूर्वमभिमृशेत् । प्रथमवचनात्पश्चा
दितरेऽभिमृशेच्छृणीम् ॥ १३ ॥

अथापराजितायां दिश्यवस्थायामिनानङ्गहेन
गोमयेन चाविच्छिन्नया चोदकधारयाऽपोहिष्ठा
मयोभुव इति तृचेन परीमे गामनेषतेति परिक्रा-
मत्सु जपेत् ॥ १४ ॥

अग्नानानङ्गहेन गोमयेन चाविच्छिन्नया चोदकधारयापोहि
ष्ठेति तृचेन सिध्यमानयाऽमात्येषु औपासनाग्नि परित्यत्सु
तस्मिन्काले अपराजिताया दिशि स्थित्वा कर्ता परीम इत्यृच
जपेत् ॥ १४ ॥

पिङ्गलोऽनङ्गान्परिणेयः स्यादित्युदाहरन्ति ॥ १५ ॥
एवगुणयुक्तोऽनङ्गान्परिणेतव्यः । अथ स्थिष्टकृदादि समापये
त् । उत्तरत्रायश्चब्दात् ॥ १५ ॥

अथोपविशन्ति यत्राभिरस्यमाना भवत्यहतेन
वाससा प्रच्छाद्य ॥ १६ ॥

अथोपविशन्ति यत्राभिरस्यमाना भवन्ति यो देशोऽभीष्ट
स्तत्राहतेन वाससा प्रच्छाद्योपविशन्ति ॥ १६ ॥

आसतेऽस्वपन्त ओदयात् ॥ १७ ॥

तत्रैव आ उदयादस्वपन्त आसते ॥ १७ ॥

उदित आदित्ये सौर्याणि स्वस्त्ययनानि च ज-
पित्वाऽन्न सस्कृत्याऽपन शोशुचदघमिति प्रत्यूच
हुत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वस्त्ययन वाचयीत गौ
कसोऽहृत वासश्च दक्षिणा ॥ १८ ॥ ॥ ६ ॥

तत उदित आदित्ये सौर्याणि स्वस्त्ययनानि च व्याख्या-
तानि जपित्वा । अन्न सस्कृत्येति वचनमाज्यभागान्त कृत्वा तत
एवान्नात् अपन, शोशुचदघमिति होम कार्य इत्येवमर्थम् । प्र-
त्यूच व्याख्यातम् । तथा हुत्वा । अन्नस्य तु धानावत्सस्का-
रः । ततो होमशेष समाप्य तत एवान्नाद्ब्राह्मणान्भोजयित्वा
स्वस्त्ययन वाचयीत । ततो गौ कसोऽहृत वास इति त्रीणि
भुक्तवद्भ्यो दक्षिणां दद्यात् । ओदयादित्येव सिद्धे उदित आ-
दित्य इति वचनमध्यापनकालेपि सौर्याणि दिग्वा येतव्या-
नि न कदाचिद्रात्रौ कर्तव्यानीत्येवमर्थम् । तेन प्रत्यवरोहणे
चेत्स्वपन्तमक्षुद्यदयाचेदित्यत्र चापरेण्युचदिते जप इति सिद्धम्
॥ १८ ॥ इति चतुर्थे पट्टी कण्डिका ॥ ६ ॥

अथात पार्वणे श्राद्धे काम्य आभ्युदयिक ए-
कोद्दिष्टे वा ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारार्थः । इत उत्तर वक्ष्यमाणो विधिः
श्राद्धे वेदितव्य इति । अतः शब्दो हेत्वर्थः । यस्माच्छ्राद्धा-
न्निःश्रेयसप्राप्तिं शूढैरपि च क्रियते तस्माद्ब्रक्ष्याम इति । पार्व-
णमिति श्राद्धनाम । अन्यर्थसङ्गा चेय पर्वणि भव पार्वणमि-
ति । तथान्येकस्मिन्नेव पर्वणि भवत्यमावास्यायां नोभयोः
पर्वणोः । कुतः । पिण्डपितृयज्ञेन सह व्यतिषद्दर्शनात् । स्मृ-
तेष्व । 'विप्रश्चन्द्रक्षयेदिमान्' इति मनु । 'अमावास्याया पि-

तृभ्यः' इति गौतमः । पितृनुदिश्य यद्दीयते ब्राह्मणेभ्यः । श्रद्धया तच्छ्राद्धम् । काम्य श्राद्ध पञ्चम्यां पुत्रकामस्येत्यादि । वृद्धिपूर्तेनिमित्तमाभ्युदयिकम् । एकमेवोदिश्य यच्छ्राद्ध 'श्राद्धमस्मै दद्युरेकादशाहे एकोदिष्टम्' इत्यादि तदेकोदिष्टम् । धर्मभेदात्पृथगुपदेशः । श्राद्ध इत्येतावतैव सिद्धे पार्वणादिग्रहणं धर्मभेदप्रदर्शनार्थं कर्तव्यताविपर्ययः च । धर्मभेदमुपरिष्ठाद्वक्ष्यामः ॥१॥

ब्राह्मणाञ्श्रुतशीलवृत्तसपन्नानेकेन वा काले ज्ञापितान्स्नातान्कृतपच्छौचानाचान्तानुदञ्चुस्नान्पितृवदुपवेश्यैकैकमेकैकस्य द्वौ द्वौ त्रीस्त्रीन्वा वृद्धौ फलभूयस्त्र न त्वेवैक सर्वेषां ॥ २ ॥

ब्राह्मणग्रहणं क्षत्रियवैश्यादिनिवृत्त्यर्थम् । श्रुतं स्वाध्यायः शीलं स्वभावः शमदमादियुक्तत्वं क्रोधरागादिवर्जितत्वं च । वृत्तं विहितकरणं निषिद्धवर्जनं च । एतैस्त्रिभिर्गुणैर्गुक्तानेकेन वा गुणेन युक्तानुपवेश्येत्यनेन संबन्धः । काले ज्ञापितान् । स्मृत्युक्तनिमज्जनकाले निमज्जितानित्यर्थः । उक्तं च मनुना— 'पूर्वेशुरपरेद्युर्वा श्राद्धकर्मण्युपस्थिते । निमज्जयीत ज्यवरान्सम्यग्विप्रान्यथोदितान्' इति । तेषां चैते नियमा भवन्ति— 'निमज्जितो द्विजः पित्र्ये नियतात्मा भवेत्सदा । न च छन्दां स्थधीयीत यस्य श्राद्धं च तद्भवेत् ॥' इति मनुः । स्नातानिति वचनं नियमेन स्नातान्भोजयेत् । केनचित्कारणेन स्नानाशक्तोऽन्नं भोजयेदित्येवमर्थम् । अन्ये स्नातानिति समाह्वयानिति व्याचरयुः । अन्ये स्नानद्रव्यैः स्नातानिति । तच्च स्नानं स्थेन द्रव्येण कारयितव्यमिति व्याचरयुः । प्रक्षाल्य प्रादौ पाणी चेत्याचमनाद्भवेन विहितं पच्छौचं शुद्धपादस्यानित्यमिति ज्ञापनार्थं कृतपच्छौचवचनम् । तेन शुद्धपादत्वे

ऽप्यत्र नियमेन पच्छौच कार्यमित्यर्थः । अन्येतु स्वयमेव तेषां पादान्प्रक्षालयेदित्येवमर्थमिति व्याचरयुः । आचान्तानिति कर्मात्तुमाचमनं विधीयते । तेन भोजनाद्वा श्राद्धाद्वा च द्विराचमेयुः । एवगुणविशिष्टानुदङ्मुखान्पिठनुपवेशयेत् । उदङ्मुखवचनं प्राङ्मुखत्वनिवृत्त्यर्थम् । पितृवदिति वचनं ममैते पितर इत्येव मनसा ध्यायन्नुपवेशयेदित्येवमर्थमित्येके । अन्ये तु पि तुर्द्वद्वा पितामहाय वृद्धतरं प्रपितामहाय वृद्धतममित्येव यथावय उपवेशनार्थमिति । एकैकस्येकैकमुपवेशयेत् । द्वा द्वा त्रींस्त्री वा अतोऽपि ब्राह्मणा अधिका भवेयुः । सर्वथा ब्राह्मणाधिक्ये फलाधिक्यमस्त्येव । सर्वथाऽल्पकर्मणो महाकर्मणश्च कचिदपि समानफलताशङ्का न कार्या । महाकर्मविधानानर्थक्यप्रसङ्गात् । न त्वेवैक सर्वेषां त्रयाणां भोजयेत् । 'द्वौ देवे पितृकुल्ये त्री नैकैकमुभयत्र वा । भोजयेत्पुंसमुद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥' इति मनुनोक्तस्य एकैकमुभयत्रवेत्यस्य पक्षस्याय प्रतिषेधः । अस्य प्रतिषेधं कुर्वता मनुक्तमन्यदनुज्ञातं भवति । तेनैतत्सिद्धं भवति । दैवमपि भोजनमत्र कार्यम् । तस्य विधिः स्मृतितोऽवगन्तव्यः । आचार्येण तु पित्र्यस्यैव विधिरुच्यते । अस्मद्वृक्षो क्तैतिकर्तव्यतामात्रमेव कार्यं न शास्त्रांतरद्वया विस्तरः, कार्यः । मन्त्ररपि— 'सतिक्रिया देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् । पञ्चैतान्विस्तरो हन्ति तस्मान्नेहेतु विस्तरम् ॥ बह्वल्प वा स्वयश्वोक्तं यस्य कर्म प्रकीर्तितम् । तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वं कृतो भवेत् ॥' इति शृण्विदः 'ये स्तेनपतितह्रीवा ये च नास्तिकहृत्तयः' इत्याद्याश्च वर्ज्या इति ॥ २ ॥

काममनाद्ये ॥ ३ ॥

आय सपिण्डीकरणम् । त्रीनुद्दिश्य क्रियमाणश्चाद्धमभ्ये त
देव हि प्रथमम् । तद्भजितेषु सर्वेषु आद्धेषु काम तयाणामेक

भोजयेत् । सपिण्डीकरणे तु नियमेन त्रयाणां त्रिभिर्भाव्यम् ।
काममिति वचनमापत्कल्पोऽयमिति ज्ञापनार्थम् । अन्ये त्वनाद्ये
पार्वणवर्जित इति व्याचक्षुः । तद्धवत्र प्रथम निर्दिष्टम् । अन्ये
त्वनाद्ये अभोजने आमहिरण्ये श्राद्धादाविति । 'आमैर्वा फल
मूलैर्वा प्रदानमात्र हिरण्येन वा प्रदानमात्र' इति बौधायन ।
अन्ये त्वनाद्ये दुर्भिक्ष इति । अन्ये त्वनाद्ये आद्याभावे अन्ना
भावे सम्पदभाव इति ॥ ३ ॥

पिण्डैर्व्याख्यात ॥ ४ ॥

जीवमृतानां पिण्डनिपरणमधिकृत्य ये पक्षा पिण्डपितृयज्ञ
उक्तास्ते श्राद्धेऽपि विज्ञेया ॥ ४ ॥

अप प्रदाय ॥ ५ ॥

उपवेशनादनन्तरं ब्राह्मणपाणिष्वपो ददाति । आग्नेयीमुखं,
प्राचीनावीती पितृकर्म कुर्यात् ॥ ५ ॥

दर्भान्द्विगुणभुजानासन प्रदाय ॥ ६ ॥

ततो दर्भान्द्विगुणभुजानासनेषु ददाति । आसनं प्रदायेति
सप्तम्यर्थे द्वितीया । आवेशनस्य माक् चोदितत्वात् ॥ ६ ॥

अप प्रदाय ॥ ७ ॥

ततः पुनरपो ददाति ॥ ७ ॥

तैजसाश्ममयमृण्मयेषु त्रिषु पात्रेष्वेकद्रव्येषु वा
दर्भान्तर्हितेष्वपि आसिच्य शन्नो देवीरभिष्टय इत्य-
नुमन्वितासु तिलानावपति तिलोऽसि सोमदेवत्यो
गोसवे देवनिर्मितः । प्रत्नवद्भिः प्रत्तं स्वधया पितृ-
निर्माँल्लोकान्प्रीणयाहि न स्वधा नम इति ॥ ८ ॥

ततस्तैजसमेकं पात्रमश्ममयमेकं मृण्मयमेकं एतेषु त्रिषु पा-

त्रेषु । त्रिद्रव्यासभवे एकद्रव्येषु वा त्रिषु पात्रेषु । त्रीण्यपि तै
जसानि वा त्रीण्यप्यश्ममयानि वा त्रीण्यपि मृण्मयानि वा त-
न्याग्नेयीदिवसस्थानि निवाय तेषु दर्भानन्तर्धीय ततस्तेष्वपो
निषिच्य ततः शन्नो देवीरितृचा पात्रत्रयस्या आपोऽनुमञ्च-
येत् । सकृदेव शक्यत्वात्प्रमत्तावृत्तिः । ततस्त्रिषु पात्रेषु तिला
नावपति तिलोऽसीति मन्त्रेण । प्रतिपात्र मन्त्रावृत्तिः । पितृश
ब्दस्योहो नास्तीत्युक्तं प्राक् । ततः पात्रेषु गन्धमाल्याद्यावपेत् ८

प्रसव्येन ॥ ९ ॥

पिच्य कर्म सर्वं प्रसव्येनाप्रक्षिणेन कार्यम् । अप्रक्षिण का
र्यमित्यर्थः । तृतीया तु प्रकृत्यादिष्टत्वाद्गृह्य्या । समेन भावती
तिवत् । 'प्रक्षिणमुपचार' इत्याभ्युदयिके अपवाददर्शनाद्यो-
गविभागोऽवगतः ॥ ९ ॥

इतरपाण्यङ्गुष्ठान्तरेणोपवीतित्वाक्षिणेन वा स-
व्योपगृहीतेन पितरिद ते अर्घ्यं पितामहेद ते अर्घ्यं
प्रपितामहेद ते अर्घ्यमिति ॥ १० ॥

उत्तरपौपवीतयेति विधानात्सर्वमिदं पिच्यं प्राचीनावीति
ना कार्यमित्युक्तम् । अधुना उपवीतित्वादिति हेतुनिर्देशादत
आरभ्यार्वाङ्गन्धमाल्यादिदानादि यङ्गोपवीतिना कर्म कर्तव्य-
मिति गृह्यविदः । इतरस्य सव्यस्य पाणेरङ्गुष्ठान्तरेणार्घ्यं प्रयच्छे-
त् । उपवीतित्वाद्धेतोः । पिच्ये तावत्प्राचीनावीतिना भाव्यम
य चोपवीती तस्मादित्यर्थः । येन पाणिना कर्म करोति दक्षि
णेन वा सव्येन वा तस्मिन्नंसे यङ्गोपवीते स्थिते प्राचीनावीती
भवति । ततोऽन्यस्मिन्नंसे स्थिते उपवीती भवति । अत्र तूप-
वीतित्वात्प्राचीनावीतित्वसिद्ध्यर्थं सव्यपाणिपितृतीर्थेन दात
व्यमित्यर्थः । अथवा सव्यपाणेः शिष्टगर्हितत्वाद्दक्षिण पाणि

सव्येन पाणिना गृहीत्वा दक्षिणेनैव पाणिनोपवीत्येवार्घ्यं प्र
यच्छेत् । पित्रादित्रयाणां त्रिभिर्मर्चैर्यथाक्रमं प्रयच्छेत् ॥ १० ॥

अप्पूर्व ॥ ११ ॥

अर्घ्यमदानात्पूर्वमन्या अप्यपो दद्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥

ता प्रतिग्राहयिष्यन्सकृत्सकृत्स्वधा अर्घ्या इति १२

अर्घ्या इति । निवेदयेदिति शेषः । ता अर्घ्या आपः प्रतिग्रा
हयिष्यन्प्रतिग्रहणात्पूर्वं सकृत्सकृदर्घ्या अपो निवेदयेत् । स्व
धा अर्घ्या इति मन्त्रेण । पित्रर्थं यावन्तो ब्राह्मणास्तेभ्यः सर्वे
भ्यः प्रथममेकमेव पात्रं सकृन्निवेदयेन्न प्रतिब्राह्मणम् । तथा
पितामहाध्यानां द्वितीयं सकृदेव । प्रपितामहाध्यानां तृतीयं
सकृदेवेत्येवमर्थं सकृत्सकृदिति वचनम् । निवेदनस्य सकृन्नि
यमादन्यासामपा दानं अर्घ्यदानं च अर्घ्यमन्नाश्च प्रतिब्राह्मण
मावर्तन्ते । निवेदनान्योदकदानार्घ्यदानेषु पदार्थानुसमयः का
ण्डानुसमयो वा द्रष्टव्यः । गन्धादिदाने च तथा । एवमेकैक
स्यानेकपक्षे । एकैकपक्षे त्वेकैक पात्रमेकैकस्य निवेद्यान्या अप
एकैकस्य दत्त्वा अर्घ्या अप एकैकस्य दद्यात् । सर्वेषामेकपक्षे
त्रीण्यपि पात्राणि तस्यैव निवेद्य पुनः पुनरन्या अपो दत्त्वा
तस्यैव त्रिरर्घ्यं त्रिभिर्मर्चैः प्रयच्छेत् ॥ १२ ॥

प्रसृष्टा अनुमन्त्रयेत या दिव्या आपः पृथिवी
सबभ्रूवुर्या अन्तरिक्ष्या उत्तपार्थिवीर्या । हिरण्यव-
र्णा यज्ञियास्ता न आपः शस्योना भवन्त्विति सस्त-
वान्समवनीय ताभिरद्भिः पुत्रकामो मुखमनक्ति १३

ब्राह्मणैः प्रसृष्टा निर्णीता अर्घ्या अपोऽनुमन्त्रयेत् या दि
व्या इत्यनेन मन्त्रेण । प्रसृष्टा इत्यादिकर्मणि क्तप्रत्ययः । भूत
कालत्वमात्रे आनर्थक्यप्रसङ्गात् । तेन प्रतिब्राह्मणं पृथगनुमन्त्र-

णम् । अर्घ्यं दत्त्वा दत्त्वा निर्णीतास्तदानीमेवानुमज्जयेत् । एव सर्वेषामर्घ्यं दत्ते सप्तवानर्घ्यशेषान्पात्रगतानेकीकरोति । उत्तरे द्वपात्रे प्रथमपात्रे आसिञ्चतीत्यर्थः । एव शृङ्गाविदः । ततः स्ताभिरेकीकृताभिरद्भिः पुत्रकामनेन्मुग्धमनस्ति । न चेन्नानस्ति ॥ १३ ॥

नोद्धरेत्प्रथम पात्र पितृणामर्घ्यपातितम् । आवृतास्तत्र तिष्ठन्ति पितरः शौनकोऽब्रवीत् ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥

पितृणामर्घ्यपातितः पितृणामर्घ्यशेषा आपो यस्मिन्पात्रे एकीकृता एवभूतः प्रथम पात्र तस्माद्देशाभ्योद्धरेत् । समवनयनदेशाभ्यापनयेदाश्राद्धपरिसमाप्ते । किमिति नोद्धरेत् । यस्मात्तस्मिन्पात्रे पितरस्तृतीयपात्रेण पिहितास्तिष्ठन्तीति शृङ्गाविदः । तृतीयेन पात्रेण प्रथमपात्रस्यापिधानमिच्छन्ति । अन्ये तु तत्रेति तृतीयार्थे सप्तमी । तेनायमर्थः । आवृतास्तेन प्रथमेन पात्रेण पितरस्तिष्ठन्तीति । एतदुक्तं भवति । अर्घ्यपातितः प्रथम पात्र न्यग्विलः कुर्यात् । तच्च नोद्धरेत् आसमाप्तेरिति व्याचख्युः । शौनकोऽब्रवीत् शौनक एवमवादीत् । ज्ञानकग्रहणं तस्य पूजार्थम् । न विकल्पार्थम् ॥ १४ ॥ इति चतुर्थं सप्तमी कण्डिका ७

एतस्मिन्काले गन्धमात्यधूपदीपाच्छादनानां प्रदानम् ॥ १ ॥

आच्छादनं वस्त्रम् । इदानीं प्राचीनावीती भवेत् । ततो गन्धादीनि पञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददाति । एतस्मिन्काल इति वचनं एतस्मिन्काले एतान्येव ददातीत्येवमर्थम् । तेन गोहिरण्यादीनां श्राद्धान्ते प्राक्स्वधावाचनात्प्रदानं कार्यमिति सिद्धम् । 'दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत्' इति स्मृतेः ॥ १ ॥

उद्धृत्य घृताक्तमन्नमनुज्ञापयत्यग्नौ करिष्ये करवै
करवाणीति वा ॥ २ ॥

अनाहिताग्ने' पिण्डपितृयज्ञस्य च पार्वणस्य व्यतिपद्मो भ
वति । इध्मोपसमाधानान्त पिण्डपितृयज्ञं कृत्वा ब्राह्मणपच्छौ
चायाच्छादनान्त पार्वणं कृत्वा ततः' पिण्डपितृयज्ञस्थालीपा
कादन्नमुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वा पित्राग्न्यर्थान्ब्राह्मणाननुज्ञापय-
ति अग्नौ करिष्ये इति वा अग्नौ करव इति वा अग्नौ करवा
णीति वा ॥ २ ॥

प्रत्यभ्यनुज्ञा क्रियतां कुरुष्व कुर्विति ॥ ३ ॥

ब्राह्मणेरेव प्रत्यभ्यनुज्ञा देया क्रियतामिति या कुरुष्वेति
वा कुरु इति वा यथा सख्यम् ॥ ३ ॥

अथाग्नौ जुहोति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ ४ ॥

ततो अग्नौ जुहोति उक्तमार्गेण भक्षणेनावदायावदानसप
दा जुहुयात् सोमाय पितृमते स्वधा नमोऽग्नये कव्यवाहनाय
स्वधा नम इति स्थाहाकारेण वाग्निं पूर्वं यज्ञोपवीती भक्षणम्
नुमहत्येति । अथशब्दो होमादर्वाचीनं पिण्डपितृयज्ञाङ्गं पूर्वं कृ
तमिति ज्ञापनार्थः । तेनानयोर्व्यतिपद्मो लब्धः । अग्नौवचनं
मुत्तरविवक्षार्थम् ॥ ४ ॥

अभ्यनुज्ञाया पाणिष्वेव वा ॥ ५ ॥

अभ्यनुज्ञायामिति यदि ब्राह्मणा पाणिषु होममभ्यनुज्ञा
नन्ति । अग्निकार्यकरत्वं यदि स्वेषामभ्युपगच्छन्तीत्यर्थः । तथा
सति पाणिषु जुहोति । अनुज्ञावचनं प्रत्यभ्यनुज्ञावचनं च नैव
स्त । कथं तर्ह्यभ्यनुज्ञानन्ति वा न वेति ज्ञातुं शक्यम् । उ
च्यते । यत्र पिण्डपितृयज्ञप्राप्तिरस्ति तत्राग्निप्राप्तिसद्भावात्पा
णिहोमं नाभ्यनुज्ञानन्ति । यत्र तु पिण्डपितृयज्ञकल्पप्राप्तिर्ना-

स्ति तत्राग्निमाह्वयभावात्पाणिहोममभ्यनुजानन्ति । कथं पुन
स्तत्राग्न्यभावः, 'गृह्याणि वक्ष्याम' [१।१।१] इति हि प्रतिज्ञातम् ।
उच्यते । पाणिमुखा, पितर इति ब्रुत्वाकर्पादग्निनिर्वर्तित ।
एवञ्च कृत्वा विधिरक्षेण तपामभ्यनुज्ञा विज्ञेया न तु प्रतिव-
चनेनेति सिद्धम् । तेनाभ्यनुज्ञायामित्यस्य पिण्डपितृयज्ञकल्प-
माह्वयभावेनाग्न्यभाव इत्ययमर्थः । ताभ्यामेव मन्त्राभ्यां पाणिषु
जुहुयात् । यावन्तो ब्राह्मणा, पित्रादित्रयार्थमुपविष्टास्तेषां
सर्वेषां पाणिषु जुहोति वचनात् । मन्त्रौ च द्वौ । तत्रार्थादेकैकां
आहुतिं विष्टुञ्च विष्टुञ्च सर्वेषां दक्षिणपाणिषु जुहोति । मेक्षणा-
नुमहरणमर्थाद्धुप्तम् । अन्ये तु पाणिनेव जुहति । तत्पक्षे सुतरा
लुप्तम् । अन्ये तु प्रतिब्राह्मण द्वे द्वे आहुती ताभ्यामव मन्त्रा
भ्या जुहति । विग्रहविध्यभावादारम्भसामर्थ्याच्चेति । एव
पाणौ होम । अस्मिन्पक्षे पिण्डनिपरणकाले ब्राह्मणानां स
मीपे पिण्डनिर्वपणं भवति । उच्छिष्टसनिधौ पिण्डान्दद्याद्वा पि
तृयज्ञवदिति श्रुतिः । पाणिहोमस्य विषयमुत्तरत्र विस्तरेण
विभावयिष्याम । अनाहिताग्ने, पार्वणे अग्नौकरणमेव न
पाणिहोमः । पाणिहोमं श्रुत्वा दृढयति ॥ ५ ॥

अग्निमुखा वै देवा पाणिमुखा पितर इति
हि ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

देवानामग्निमुखत्वादग्नौ होमः । पितॄणां पाणिमुखत्वात्पा-
णौ होमो युक्त एवेत्यर्थः ॥ ६ ॥

यदि पाणिष्वाचान्तेष्वन्यदन्नमनुदिशति ॥ ७ ॥

अर्थद्वयमत्र विधातुमिष्टमिति गम्यते । तत्राग्नौ कृत्वा भोज
नेषु भोजनार्थमन्यदन्नमनुदिशति ददातीत्येकोऽर्थः । यदि पा-
णिहोमः कृतस्तदाचान्तेषु अन्यदन्नं ददातीत्यपरः । आचान्तः

शब्दे विप्रतिपक्षास्तत्र केचिदाहुः । यदा पाणिषु होमस्तदा हु
तमन्न भाजनेषु निधाय अभक्षयित्वैव निष्क्रम्याचामेयुः ।
आचान्तेष्वन्यदन्न ददाति । ननु यदि भक्षण न कृतं तर्हि
मने विधिर्न घटते । अशुचित्वाभावादिति चेत् वयं पृच्छा-
मः । कृतेऽपि भक्षणे किमित्याचामेयुः । अशुचित्वादिति चेत् ।
अशुचित्वेऽपि किमित्याचामेयुः । वचनादिति चेत् । तदत्राप्य-
विशिष्टम् । अत्रापि हि पाणिहोमनिमित्तमाचमनं चोद्यते । न
च सर्वमाचमनमशुचित्वनिमित्तम् । कर्माङ्गनिमित्तकयोरपि वि-
द्यमानत्वात् । तथाहि पिण्डदानमुक्त्वाह मनु,—‘आचम्योदक्ष-
परावृत्य विराचम्य शनैरसृन्’ इति । नैमित्तिकं चेदमशुचित्वा-
भावात् । तद्वदिदमपि नैमित्तिकम् । पूर्वं प्राशननिषेधश्च दृश्य-
ते । ‘अन्नं पाणितले दत्तं पूर्वमश्नन्त्यबुद्धयः’ । पितरस्तेन कृत्य-
न्ति शेषान्नं न लभन्ति ते ॥ यच्च पाणितले दत्तं यच्चाग्नमुपक-
ल्पितम् । एकीभावेन भोक्तव्यं पृथग्भावो न विद्यते ॥’ इति ।
ननु सपिण्डीकरणे दृश्यते । हुतशेषं पितृभ्यः पाणिषु ददा-
तीति । तस्यैवायं निषेधः । ददातिचोदितत्वाच्चस्य । इदं तु
जुहोति चोदितं तस्माद्भास्यं निषेध इति चेत् । तत्र ब्रूमः ।
दक्षशब्देन विधितो यत्पाणौ निहितमन्नं तदुच्यते । एवमुदी-
च्या आहुः । भाष्यकारास्त्वेतन्नेच्छन्ति । चमु भक्षणे । आचा-
न्तेष्विति भक्षितेष्वित्यर्थः । पाणिषु हुतं चेत्तेष्वन्नेषु प्राशितेष्व-
न्यदन्यं ददाति न तयोर्मिश्रीभावः कार्यः । अथाग्नौकरण-
क्षे । ‘अग्नौभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् । यो ह्यग्निः स
द्विजो विप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यते ॥’ इति हि मनुनाग्निसाम्यं द-
र्शितम् । तत्र प्राशितेष्व्याचमनं न कार्यम् । अग्नितुल्यत्वदर्श-
नात् । प्रयोगान्तरस्य च तद्विषयस्याविधानात् । केचिच्चङ्गुष्ठ-
निवेशनादिप्रयोगान्तरं कुर्वन्ति तत्पक्षे आचमनं कार्यं न वेति

चिन्त्यम् । अन्न पाणितले दत्तमित्यय निषेधः सपिण्डीकरण एव । तस्य ददातिचोदितत्वात् । अस्य न भवति जुहोति चोदितत्वात् । तच्छब्दचोदितस्यैव च तद्गृहण युक्त तस्यैव प्रथम समत्ययादिति । अत्र युक्त ज्ञात्वा कार्यम् ॥ ७ ॥

अन्नमन्ने ॥ ८ ॥

दुतशेषमन्न भोजनार्थं पात्रेषु निश्चितप्वन्नेषु ददाति अग्नि होमे पाणिहोमे च समानमिदम् ॥ ८ ॥

सृष्ट दत्तमृधुकमिति ॥ ९ ॥

सृष्ट प्रभूतं च ऋधुक ऋद्धिकरणशीलम् । इतिशब्दो हेत्वर्थः । तस्मात्प्रभूतमन्न देयमिति भोजनस्य पर्याप्तमात्रं न देयम् । ततोऽप्यधिकं देयं यथोच्छिष्येतत्यर्थः ॥ ९ ॥

तृप्तान्ज्ञात्वा मधुमती. श्रावयेदक्षन्मीमदन्ते-
ति च ॥ १० ॥

मधुवाता इति तिस्रो मधुमत्य इति प्रसिद्धाः । अन्नादिनि वृत्तेऽङ्गा ज्ञात्वा ततो मधुमतीति तिस्रोऽक्षन्नित्येकां श्रावयेत् । तत्रेष्टु श्रावयेदित्येव वक्तव्ये ज्ञात्वेति वचनं ज्ञात्वेताः श्रावयेत् पूर्व तु भोजनकाले अन्नाः श्रावयेदित्येवमर्थम् । मनुनाप्युक्तम्—‘स्वा याय श्रावयेत्पित्र्ये धर्मशास्त्राणि च व हि । आख्या तानीतिहासाश्च पुराणानि विवृणानि च ॥’ इति ॥ १० ॥

सम्पन्नमिति पृष्ट्वा यद्यदन्नमुपभुक्तं तत्तत्स्थाली-
पाकेन सह पिण्डार्थमुद्धृत्य रोष निवेदयेत् ॥११॥

अथ सम्पन्नमित्यनेन वाक्येन ब्राह्मणान्पृच्छति ते च सम्पन्नमिति प्रत्युच्युः । ततो यद्यदन्नमुपभुक्तं तस्मात्तस्मादन्नादुद्धरन्ति पिण्डार्थम् । तत्तत्स्थालीपाकेन सहैकीकरोति अन्नम्

किरणार्थं चार्थादस्मिन्नेव काले सर्वस्मान्भुक्तशेषादुद्धरति । ततो भुक्तोद्धृतशेष निवेदयेद्ब्राह्मणेभ्यः । इदं शिष्टं किमनेन कर्तव्यमिति । स्थालीपाकेन सहेति नात्रापूर्वं स्थालीपाकश्चोद्यते । सर्वश्राद्धेषु प्रसङ्गात् । अनिष्टं चैतत् । तेनानुवाद एवायम् । तेन यत्र स्थालीपाको विहितस्तत्र तेन भुक्तशेषेण च पिण्डनिपरणं भवति । यत्र तु स्थालीपाकविधिर्नास्ति तत्र भुक्तशेषेणैव केवलेन निपरणं भवति । आचार्येणाष्टौ श्राद्धान्भुक्तानि—‘अन्वष्टव्यं च पूर्वेषुर्मासि मासि च पार्वणम् । काम्यमभ्युदयेष्टम्यामेकोदिष्टमथाष्टमम्॥’ तत्र पूर्वेषु चतुर्षु स्थालीपाकादुद्धृत्यादौकरणम् । अग्निसमीपे स्थालीपाकेन भुक्तशेषेण च पिण्डनिपरणं पिण्डपितृयज्ञकल्पस्य तेषु विद्यमानत्वात् । तच्च साधितमेव प्राक् । उत्तरेषु चतुर्षु भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य घृता कृत्वा पाणिहोमः । ब्राह्मणसमीपे भुक्तशेषमात्रेण पिण्डनिपरणं । तेषु स्थालीपाकविध्यभावात्पिण्डपितृयज्ञकल्पमाप्त्यभावाच्च । तत्रार्थाद्वेत्वा च तदभ्युक्षणं च सकृदाच्छिन्नावस्तरणं च लेखा त्रिरुदकेनेत्यादिपवीमाशनान्तं भवति । अग्निं प्रत्येषादिति तु न भवति अन्यच्चातिप्रणयनादि सर्वं न भवति ॥ ११ ॥

अभिमतोऽनुमते वा भुक्तवत्स्वनाचान्तेषु पिण्डाभिदध्यात् ॥ १२ ॥

शेष निवेदितं ब्राह्मणैर्यद्यभिमतं स्वीकर्तुं अभिमेत तदा तेभ्यो दद्यात् । अथ यद्यनुमतं मनुज्ञातं इष्टैः सहोपभुज्यतामिति तदा स्वीकृत्य ज्ञातिभिर्वान्धवैश्च सहोपभुञ्जीत । मनुष्ये—‘ज्ञातिभ्यः सकृत् दत्त्वा बान्धवानपि पूजयेत् ।’ इति । ततोऽनाचान्तेषु पिण्डाभिदध्यात्पूर्वोक्तविधिना । अनाचान्ते णित्येव सिद्धे भुक्तवत्स्वतिवचनं भुक्तवत्स्वेव निदध्यात् । न

[४८१५] गार्ग्यनारायणीयवृत्तिसहितम् । १८९

प्रर्वमित्येवमर्थम् । मनुना भोजनात्पूर्वं निपरण विहितं तन्न
कार्यमिति । अतो ज्ञायते । अन्यस्य मनुभोक्तस्याविरुद्धस्या-
दस्येच्छातः करणमिति ॥ १२ ॥

आचान्तेष्वेके ॥ १३ ॥

आचान्तेषु निपरणमेके इच्छन्ति ॥ १३ ॥

प्रकीर्यान्नमुपवीयो स्वधोच्यतामिति विसृजे-
त् ॥ १४ ॥

आचमनोत्तरकालमुच्छिष्टानां समीपेषु अन्नं प्रकीरेत् । अ-
नाचान्तेषु पिण्डदानपक्षेऽपि पिण्डं दत्त्वा तत् उच्छिष्टानां स-
मीपे अन्नं प्रकीरेत् । मनुरपि—‘सर्ववर्णिकमभ्रात्रमानीयाभ्या-
व्य वारिणा । समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतो विकिरन्भुवि ॥’ इति ।
अधुना प्रथमं पात्रं विद्वंशुयात् । तत् उपवीय यज्ञोपवीती भू-
त्वेत्यर्थः । मनुरपि—‘उद्धृते दक्षिणे पाणानुपवीत्युच्यते
तुषै । सव्ये प्राचीनमावीती निवीती कण्ठसज्जने ॥’ इति । ततो
दक्षिणां दत्त्वा ॐ स्वधोच्यतामिति ब्राह्मणान्विसृजेत् । अ-
तिसृजेत् । अनुजानीयादुत्थापयेदित्यर्थः । ते च ॐ स्वधेति
प्रत्यूचुः ॥ १४ ॥

अस्तु स्वधेति वा ॥ १५ ॥ ॥ ८ ॥

अस्तु स्वधेति वा विसृजेत् । तथा सति ते च अस्तु स्व-
धेति प्रत्यूचुः । ‘विसृज्य ब्राह्मणास्तास्तु नियतो वाग्यत-
शुचि । दक्षिणां दिक्षमाकाङ्क्षन्वाचेतेमान्वरान्पिबन् ॥’
‘दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च । अद्धा च नो
माव्यगमद्बहुधेयं च नोऽस्तिवति ॥ उच्छेषं तु तत्तिष्ठेद्यावद्दि-
मा विसर्जिता’ । ततो गृहबलिं दद्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥’

इति मनुः । अष्टौ श्राद्धानीत्युक्तम् । तत्रान्वष्टव्यं च पूर्वेषुश्च मासि मासि चेति श्राद्धत्रयं द्वितीयेऽध्याये व्यक्तीकृतम् । पार्वणं चानाहिताग्नेर्व्यक्तीकृतमेव । आहिताग्निस्तु पिण्डपितृयज्ञसमाप्य ततः पार्वणं करोति । पितृयज्ञं तु निर्वर्त्येति मनुः । तत्र पाणिहोमः । ब्राह्मणसमीपे भुक्तशेषमात्रेण पिण्डदानं च । काम्ये च पाणिहोमः । भुक्तशेषमात्रेण पिण्डदानं चास्त्येव । मासि श्राद्धस्य पार्वणस्य च एककार्यत्वादन्यतरेणैवालमित्युक्तम् । तत्र मासि श्राद्धं कृतवांश्चेत्पार्वणि केवलं पिण्डपितृयज्ञं कार्यं एव । काम्यश्राद्धं कृतं चेत्तेनैवालं न पुनर्मासिश्राद्धं पार्वणश्राद्धे कार्यं । काम्यश्रुतिस्तु तिथिविशेषमपेक्ष्य चरितार्थं न पुनरावर्तयितुं शक्नोति । अग्निहोत्रद्रव्यवत् । आभ्युदयिके तु युग्मा ब्राह्मणा अमूला दर्भाः । प्राञ्जुखोपवीती स्यात्प्रदक्षिणमुपचारो यवैस्तिलाद्योगन्नादिदानं द्विद्वि ऋजु दर्भानासने दद्यात् । 'यवोऽसि सोमदेवत्यो गोसने देवनिर्मितः । प्रजवज्जि' प्रत्तं पुष्ट्या नान्दीमुखान्पितृनिर्मोद्धोकाः प्रीणयाद्वि नः स्वाहा' इति यथावपनम् । नान्दीमुखा पितरः प्रीयन्तामित्यर्घ्यनिवेदनं यथालिङ्गं नान्दीमुखा पितरः इदं वो अर्घ्यमित्यर्घ्यप्रदानमत्रो यथालिङ्गम् । अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा । सोमाय पितृमते स्वाहेति होममग्नौ । मधुवाता इति तुचस्य स्थाने उपास्मै गायतेति पञ्च मधुमतीं श्रावयेत् । अक्षन्नमी मदन्तेति षष्ठीम् । आचान्तेषु भुक्ताशयान्गोमयेनोपलिप्य तेषु प्राचीनाग्रान्दर्भानास्तीर्य तेषु पृषदाज्यमिश्रेषु भुक्तशेषेणैकैकस्य द्वौ द्वौ पिण्डौ दद्यात्तेनैव क्रमेण मन्त्रावृत्तिरुक्ता । अन्ये तु नान्दीमुखेभ्यः पितृभ्यः स्वाहेति एव यथालिङ्गं पिण्डान्निपूणन्ति । सर्पिपि दधानयति एतदेव पृषदाज्यम् । अनुमन्त्रणादि पूर्ववत् । अन्ये त्वनुमन्त्रणादि नेच्छन्ति । ॐ स्वधो-

च्यतामित्यस्य स्थाने उपसपन्नमिति शेष पूर्ववत् । अष्टमीश्राद्ध काम्यवत् । एकोद्दिष्टे त्वेको विप्र एकमर्घपात्र न दैव न धूपो न दीपो न स्वधाशब्दो न पितृशब्दो न नमःशब्दः ति लोऽसीति मन्त्रस्योह तूष्णीं वा तिलावपन अर्घ्यनिवेदन तूष्णीम् । अर्घ्ये दत्ते तत्पात्र न्युज्ज करोति । भोजनार्थादभ्रादुद्धृत्य घृताक्त कृत्वा अमुष्मे स्वाहेति पाणिहोम । अमुष्मैशब्दस्य स्थाने प्रेतनाम वाच्यम् । नाभिश्चावण भुक्तशेषमात्रेणैक पिण्ड निपूणीयात् । तस्य गोत्र नाम गृहीत्वा निनयनमन्त्रस्यो ह । अनुमन्त्रणादि सर्व समन्त्रक भवति पञ्जीमाशनं तु नास्ति अभिरम्यतामिति विसर्जनम् । एव नवश्राद्धवर्जितेष्वेकोद्दिष्टेषु । नवश्राद्धेषु तु एकोद्दिष्टेषु सर्वममन्त्रक भवति । 'नवश्राद्धममन्त्रकम्' इति वचनात् । दशाहेषु यानि श्राद्धानि तानि नवश्राद्धानि । नवश्राद्ध दशाहानीति वचनात् । यत्र यत्रास्माभि पाणिहोम उक्तस्तत्र सर्वत्र भाष्यकार पिण्डदान नेच्छति । स्थालीपाकेन सह भुक्तशेषेण पिण्डदान चोद्यते तत्र च स्थालीपाकाभावादिति । ये तु पिण्डदानमिच्छन्ति त एवमाहुः । स्थालीपाकेन सह पिण्डदान कार्यं न पृथक् स्थालीपाकेन भुक्तशेषेण चेत्ययमर्थः । न तु यत्र स्थालीपाकस्तत्रैव पिण्डदान कार्यमिति । तेन तेष्वपि केवलेन भुक्तशेषेण पिण्डदान कार्यमिति ॥ १५ ॥ इति चतुर्थेऽष्टमी कण्डिका ॥ ८ ॥

अथ शूलगव ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । शूलगव इति कर्मनाम । स वक्ष्यते । शूलोऽस्थास्तीति शूलः । अर्शआदिभ्योऽच् । शूलित्यर्थः । शूलिने रुद्राय गोपशुना याग स शूलगव ॥ १ ॥

शरदि वसन्ते वार्द्रया ॥ २ ॥

शरदि वसन्ते वा ऋतौ आर्द्रानक्षत्रेण स कार्यः ॥ २ ॥

श्रेष्ठ स्वस्य यूथस्य ॥ ३ ॥

स्वस्य यूथस्य श्रेष्ठ कायेन अभिषिच्येत्यनेन सवन्धः ॥३॥

अकुष्ठिपृषत् ॥ ४ ॥

स च पशुः अकुष्ठिपृषत्कार्यः । कुष्ठी च पृषच्च न ग्राह्य इत्यर्थः । पृषद्वर्णो लोहितः शुक्लविन्दुभिः सयुक्तः ॥ ४ ॥

कल्माषमित्येके ॥ ५ ॥

कल्माष गृहीयादित्येके आहुः । कल्माषो नाम कुष्णविन्दुचितः ॥ ५ ॥

काम कृष्णमालोहवांश्चेत् ॥ ६ ॥

कामकृष्ण गृहीयादालोहवांश्चेद्भवति जम्बूसदृश इत्यर्थः ६

ब्रीहियवमतीभिरद्भिरभिषिच्य ॥ ७ ॥

एवगुणयुक्त पशुं अस्मात्कर्मणः पूर्वमेव ब्रीहियवमतीभिरद्भिरभिषिञ्चति स्नपयति स्वयमेव ॥ ७ ॥

शिरस्त आभसत् ॥ ८ ॥

शिरस्त उपरि प्रारभ्य आभसत्तः आशुच्छप्रदेशात् ॥८॥

रुद्राय महादेवाय जुष्टो वर्धस्वेति ॥ ९ ॥

रुद्रायेति मन्त्रेण तत उत्सृष्टो वर्धते पशुर्यावदुत्पन्नदन्तो भवति सेचनसमर्थो वा भवति ॥ ९ ॥

तं वर्धयेत् सम्पन्नदन्तमृषभ वा ॥ १० ॥

तं पशुमेवमवश्यं वर्धयेत्ततोऽन्यतरस्यामवस्थायां कामे कुर्वाद्रक्ष्यमाणम् ॥ १० ॥

यज्ञियायां दिशि ॥ ११ ॥

ग्रामाद्बहिः प्राच्यामुत्तीच्या वा दिशि कार्यमित्यर्थ ॥ ११ ॥

असन्दर्शने ग्रामात् ॥ १२ ॥

यत्रस्य ग्रामो न पश्यति यत्रस्था वा ग्रामं न पश्यति तत्र
तेश्चे कार्यमित्यर्थ ॥ १२ ॥

ऊर्ध्वमर्धरात्रात् उदित इत्येके ॥ १३ ॥

अनयोरन्यतरस्मिन्काले कुर्यात् ॥ १३ ॥

वैद्य चरित्रवन्त ब्रह्माणमुपवेश्य सपलाशामा
र्द्रशाखां यूपं निखाय व्रतत्यौ कुशरज्जुं वा रश्ने
अन्यतरया यूपं परिवीयान्यतरयार्धशिरसि पशु
बन्धा यूपे रक्षनाया वा नियुनक्ति यस्मै नमस्त-
स्मै त्वा जुष्टं नियुनज्मीति ॥ १४ ॥

सूक्तगव यो वेत्ति असौ वयं यः स्वयं कृतवानर्सा चरि
त्रवान् । अस्मिन्कर्मण्येवगुणं ब्राह्मणमुपवेशयेत् । आज्यभा
गान्त कृत्या अथ ग्रामिन्स्यायतनं करोति । ततः सपलाशा
मार्द्रशाखां यूपं यूपार्धं पुरस्तात्प्रनिरयनति । तक्षणं न भवति ।
शाखामिति वचनात् । सा च यूपप्रमाणां शाखा । व्रतत्यौ
कुशरज्जुं वा रश्ने भवतः । व्रततीं बद्धीं पलाशविग्रहं । रश्ने
अन्यतरयेति विवृत्या पाठः वतव्यः । प्रवृत्तत्वात् । तयोरन्य
तरया रक्षनया यूपं परिवीय पश्विष्टं च अन्यतरया रक्षनया
अर्धशिरसि शृङ्गमध्ये दक्षिणं शृङ्गं यथा उद्धं भवति तथा पशु
बन्धा यूपे तत्परिवीताया रक्षनायां वा निब्रूयाति मृत्यञ्जुस्त्र
यस्मै नमः इति मन्त्रेण । यूपान्त्यो विशेषा अस्मिन्नेव पशौ
भवन्ति न पश्चन्तरे । कुतः । पशुकल्पेति विध्यभावात् ॥ १४ ॥

प्रोक्षणादिसमानं पशुना विशेषान्वक्ष्यामः १५

श्रोक्षणादिवचन श्रोक्षणात्प्राक्तनस्य पशुकल्पविहितस्य नि
वृत्त्यर्थम् । पशुना पशुकल्पेन समान विशेषमान वक्ष्यामः १५
पात्र्या पलाशेन वा वपां जुहुयादिति ह वि-
ज्ञायते ॥ १६ ॥

पात्री दारुमयी । पलाश पर्णम् । वपाहोमकाले पात्र्या
पलाशेन वा वपां जुहुयात् । जुहापवादः । श्रुत्याकर्षे उत्स
न्नश्रुतिमूलत्वदर्शनार्थमित्युक्तं सर्वत्र स्मर्तव्यम् ॥ १६ ॥

त्रयाणामपि प्रदानानां होममन्त्रमाह—

हराय मृडाय शर्वाय शिवाय भवाय महादेवा
योत्राय भीमाय पशुपतये रुद्राय शकरायेशानाय
स्वाहेति ॥ १७ ॥

द्वादशनामको मन्त्रः ॥ १७ ॥

षड्भिर्वोत्तरैः ॥ १८ ॥

उग्रायेल्यादिषट्नामको वा मन्त्रो भवेदित्यर्थः ॥ १८ ॥

रुद्राय स्वाहेति वा ॥ १९ ॥

अयमेकनामको वा भवेदित्यर्थः ॥ १९ ॥

चतसृषु चतसृषु कुशसूनासु चतसृषु दिक्षु बलि
हरेद्यास्ते रुद्र पूर्वस्यां दिशि सेनास्ताभ्य एतं नमस्ते
अस्तु मा मा हिंसीरित्येव प्रतिदिश त्वादेशनः ॥ २० ॥

वपास्थालीपाकावदानहोमपर्यन्तं कृत्वा स्थिरकृतं प्रागेकै
कस्यां दिशि चतस्रश्चतस्रः कुशसूना निवाय ताम्रं चरुशेषेण
मांसशेषेण च बलिं हरेत् । यास्ते रुद्र पूर्वस्यां दिशीति
प्रतिदिशं त्वादेशनं कार्यं यास्ते रुद्र दक्षिणस्यां दिशि यास्ते

रुद्र प्रतीच्या दिशि यास्ते रुद्रोदीच्यां दिशीति । दर्भस्तम्बं
स्तृणैश्च कल्पवद्धधित्वा सर्वेषामग्नं गृहीत्वा एकीकृत्य ग्रथिता,
कुशमूना उच्यन्ते ॥ २० ॥

चतुर्भिः सूक्तैश्चतस्रो दिश उपतिष्ठेत कद्रुद्राये-
मारुद्रायाते पितरिमा रुद्राय स्थिरवन्वन इति २१
चतुर्भिर्यथाक्रमेण चतस्रो दिश उपतिष्ठेत । सूक्तग्रहणं कद्रु
द्रायेत्यस्मिन्सूक्ते अस्मे सोमश्रियमपीत्यादिना रौद्राणां नि-
वृत्त्यर्थम् ॥ २१ ॥

सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थान ॥ २२ ॥

एतच्च दिशामुपस्थानं सर्वरुद्रयज्ञेषु भवतीत्यर्थः । एतमेव
देवमभ्ये गोष्ठस्य यजेतेति । रौद्रं गवेधुकं निर्वपेदित्यादिषु च
विज्ञेयम् ॥ २२ ॥

तुषान्फलीकरणांश्च पुच्छं चर्म शिरः पादानित्य-
मावनुग्रहरेत् ॥ २३ ॥

स्थालीपाकग्रीहीणां ये तुषाः फलीकरणाश्च । फलीकरणा-
नाम मृक्षमकणा ताश्च पुच्छादीनि चाग्नावनुग्रहरेत् ॥ २३ ॥

भोगं चर्मणा कुर्वीतेति शांवत्य ॥ २४ ॥

शांवत्यस्त्वाचार्यः कर्मणा भोगमुपानदादि कुर्वीतेति मन्यते ॥

उत्तरतोऽग्नेर्दर्भवीतासु कुशसूनासु वा शोणित
निनयेच्छासिनीर्धौपिणीर्विचिन्वती समश्रुती स-
र्पा एतद्वोऽत्र तद्धरध्वमिति ॥ २५ ॥

अद्वावदानसमये केनचित्पात्रेण शोणितं गृह्णीयात्तदिदा
नीमुत्तरतोऽग्नेः दर्भवीतास्त्विति दर्भराजिषु कुशसूनासु वा शो-
णितं निनयेत् श्वासिनीरिति मन्त्रेण ॥ २५ ॥

अथोदङ्गावृत्य श्वासिनीर्घोषिणीर्विचिन्वती सम-
श्रुती सर्पा एतद्वोऽत्र तद्धरध्वमिति सर्पेभ्यो यत्त-
त्रासृगूवध्य वाव स्तुत भवति तद्धरन्ति सर्पा ॥२६॥

अथ तत्रस्थ एव उदङ्गुराः श्रावृत्य यत्तत्र सङ्गपनदेशे रु-
धिर ऊव य वा ऊव यगोह वा अवस्तुत भूमौ निपतित भवति
तत्सर्पेभ्य उदिशति श्वासिनीरिति मन्त्रेण । तच्च सर्पा हरति
देवतारूपेण । ततः स्विष्टकृत्तानिहन्त्यशूलोद्वासनसहित होमशे-
ष समापयेत् । 'अथास्य रुद्रत्वस्य यष्टा स्तोतृभियस्य वै । स
वर्त्मनो भगवतो माहात्म्यमगुनावीत्' ॥ २६ ॥

सर्वाणि ह वा अस्य नामधेयानि ॥ २७ ॥

यावन्ति किल लोके नाम ग्यानि अभिधानानि सन्ति ता-
नि सर्वाणि अस्यैव नामधेयानि । यावन्तो लोके शब्दाः सन्ति
तैः सर्वैरयमेव वाच्य इत्यर्थः । त्रैलोक्ये यावन्तः पदार्थास्तैः स-
र्वै रद्र एवेत्यर्थः । एव ब्रुवता रुद्रस्य सर्वगतत्व दर्शितम् ॥२७॥

सर्वा सेना ॥ २८ ॥

त्रैलोक्ये यावन्त्यः सेना सन्ति ता सर्वा अस्यैव सेना ।
न ह्यन्यस्याल्पभाग्यस्य सेना सभवन्ति । अस्य तु महाभाग्या
दुपपद्यन्त एव । एव ब्रुवता राजादयो देवादयश्च रुद्र इत्युक्त
भवति । स्तुतिषु च न पुनरुक्ततादोषः ॥ २८ ॥

सर्वाण्युच्छ्रयणानि ॥ २९ ॥

यावन्ति च लोके उच्छ्रयणानि उत्कृष्टानि भूतानि विद्व-
त्तया यष्टृतया ध्येतृतया व्यापयितृतया दातृतया तपस्तमृतया
अन्येन वा तानि सर्वाण्यस्यैवांशभूतानि । न ह्यन्यस्योत्कृष्ट-
त्वसंभवः । अथवा सर्वाण्युच्छ्रयमाणानि पर्वतादीनि तान्य-
स्यैव तेष्वर्थः वसतीत्यर्थः । एवमनेकधा स्तुतवानाचार्यः ॥२९॥

इत्येवविद्यजमान प्रीणाति ॥ ३० ॥

*तिशब्द उक्तपरामर्शः । उक्तन मार्गेण यो रुद्रमेव विदि-
त्वा यजति शूलगवेन यजमानस्तमित्येवविद्यजमान प्रीणाति
रुद्रेव । अत्युत्कृष्टेन मुखेन यजमान सयुनक्तीत्यर्थः ॥ ३० ॥

नास्य ह्युवाण च न हिनस्तीति विज्ञायते ॥ ३१ ॥

अस्य कर्मण* ह्युवाण वक्तार च नेत्यपिशब्दार्थः । तेन व-
क्तारमपि विज्ञातारमपि अभ्येताग्मपि उपकर्ताग्मपि न त्ति-
स्ति रुद्रेव इत्येव श्रूयते ॥ १ ॥

नास्य प्राश्रीयात् ॥ ३२ ॥

अस्य पशोर्हुतशेष न प्राश्रीयात्* यत्र इच्छात प्राश्रीयाद्वा ।
अय निषेध एकेषा मतेन कृत उच्यते प्राशनविधानात् ॥ २ ॥

नास्य ग्राममाहरेयुरभिमारुको हेष देव प्रजा
भवतीति ॥ ३३ ॥

अस्य कर्मणः सवन्धीनि द्रव्याणि ग्राम नाहरेयु केचिद्
पि । प्रजा अभिमारुको ह एष त्वो भवति । आहरणे सत्या
हृतवती, प्रजा हिनस्ति रुद्रव । *तिशब्दो हेतोः । तस्मा
आहरेयुरिति ॥ ३३ ॥

अमात्यानन्तत प्रतिषयत् ॥ ३४ ॥

पुत्रादीन्समीपत प्रतिषेययेच्चात्रागन्तव्यमिति ॥ ४ ॥

नियोगाच्च प्राश्रीयात्स्वस्त्ययन इति ॥ ३५ ॥

हुतशेष पशोर्नियोगाभियमेन प्राश्रीयात्स्वस्त्ययन इति
कृत्वा । अतो ज्ञायते निषेध एकीय पक्ष इति ॥ ३५ ॥

अधुनास्य कर्मणः फलमाह—

स एष शूलगवो धन्यो लोक्य पुण्य. पुण्य प-

शव्य आयुष्यो यशस्य ॥ ३६ ॥

शूलगवेनेष्टवतो वनलोकपुण्यपुत्रपञ्चायुर्यशांसि भवन्तीत्यर्थ

इद्वान्यमुत्सृजेत् ॥ ३७ ॥

एव शूलगवेनेष्टा अन्य पशु श्रेष्ठ स्वस्य यूवस्येत्यादिलक्षण
युक्तमभिपिच्योत्सृजेत्पुनः शूलगवकरणार्थम् ॥ ३७ ॥

नानुत्सृष्ट स्यात् ॥ ३८ ॥

सर्वथाऽनुत्सृष्टो नैव स्यात् । शूलगवार्थं सकृदुत्सर्गोऽव
श्य कार्यः । शूलगव* सकृदवश्य कार्य इत्यर्थ । एव च कृत्वा
नित्यकर्मैवमिति ज्ञायते ॥ ३८ ॥

नहा पशुर्भवतीति विज्ञायते ॥ ३९ ॥

नहा पशुर्भवति पशुगुणक कर्म पशु । शूलगवनामकेन पशु
कर्मणा रहितो न भवेदित्यर्थ । यत एव श्रूयते तस्मात्सकृदु
त्सर्गोऽवश्य कार्य ॥ ३९ ॥

शन्तातीय जपन् गृहानियात् ॥ ४० ॥

शूलगव समाप्य ग्राम प्रविश्य ततः प्रागुक्त शन्तातीय ज
पन् गृहानियाद्गच्छेत् । प्रविशेदित्यर्थः ॥ ४० ॥

अथ नैमित्तिक कर्माह—

पशूनामुपताप एतमेव देव मन्त्रे गोष्ठस्य य
जेत् ॥ ४१ ॥

पशूनामात्मीयानां यदा उपतपो व्याधिरभूत्तदा एतमेव
देव द्वादशनामक षण्णामक एकनामक वेत्यर्थः । तं मन्त्रे गोष्ठ
स्य यजेत् । तत्र द्रव्यमाह ॥ ४१ ॥

स्थालीपाकं सर्वहुत ॥ ४२ ॥

आज्यभागान्तं कृत्वोपस्तीर्य दर्व्या स्थालीपाकं सर्वं निधा-
य प्रत्यभिघार्य जुहुयादेव सर्वहुतं कुर्यात् । अत्र प्रधानहविषः
शेषाभावात्स्विष्टकृन्न कार्यं । निगुपस्थानं कार्यमित्युक्तं ततः
सर्वप्रायश्चित्तादिसमापयेत् ॥ ४७ ॥

वर्हिःराज्यं चानुप्रहृत्य धूमतो गा आनयेत् ॥ ४३ ॥

ततो वर्हिषः आज्यं च । चशब्दाच्चुषान्फलीकरणाश्वाश्वत्र
नुप्रहृत्य प्रतिधूमं गा आनयेत् ॥ ४२ ॥

शान्तातीयं जपन्पशूनां मध्यमियान्मध्यमियात् ४४

ततः शान्तातीयं जपन्पशूनां मध्यमियाद्गच्छेत् । प्रविशेदित्य-
र्थः । अन्ये तु शान्तातिशब्दवन्ति मुक्तानि शान्तातीयशब्देनो-
च्यन्त इति व्याचक्षुः । कानि तानि । 'ईळे द्यावापृथिवी'
'इदं ह नूनमेपा' 'उत देवा अवहितम्' इत्येतानि 'शन्न इन्द्रा
ग्नी' इतीदं शान्तातीयमिति प्रसिद्धमित्युक्तमस्माभिः प्राक् ।
अथायान्तलक्षणार्थं द्विर्वचनम् ॥ ४४ ॥

नमः शौनकाय नमः शौनकाय ॥ ४५ ॥ ॥ ९ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रं समाप्तम् ॥

शौनकनमस्कारस्तत्प्रसादेनेदं गृह्यशास्त्रमस्माभिः प्रणीतं
तच्च समाप्तमिति ज्ञापनार्थम् ॥ इति चतुर्थे नवमी कण्डिका ॥ ९ ॥

आश्वलायनकं गृह्यमित्थं वै विवृत्तं मया ।

सद्भिः सारं तु वै ब्राह्मणसारं त्यजतामिति ॥ ४५ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रवृत्तौ नारायणीयायां चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ बहुवाचार्थान्तरमतेन सपिण्डीकरणप्रयोगं वक्ष्यामः
सौकर्यार्थम् । तच्चुः सवत्सरे पूर्णे द्वादशाहे वा कार्यम् । तत्र नि-
यमेन द्वौ ब्राह्मणौ दैवे पितृकृत्ये तु त्रयं इतरत्सर्वं पार्वणवत् ।

विशेषमात्रं वक्ष्यामः । तत्र चत्वार्यर्घ्यपात्राणि । एकं प्रेतस्य ।
 त्रीणि पितृपितामहप्रपितामहानाम् । तत्र चतुर्थं पि तर्भान्त
 र्थाय चतुर्थप्यपो निषिच्य चत्वारि सकृदनुमण्य प्रेतपात्रे तु
 णी तिलान्प्रक्षिप्य ततो मन्त्रेण त्रिषु पात्रेषु क्षिपति । मन्त्राह
 त्तिरुक्ता । ततो गन्धमाल्यैश्चत्वार्यपि पात्राण्यर्चयित्वा तत
 मथम पात्रमितरेषु पित्रादिपात्रेषु त्रिषु निनयति 'समानीव' इ
 त्युवा । ततोऽर्घ्यनिवेदनादि पार्वणवत् । अत्र स्थान्कीपाको
 नास्तीति कृत्वा भोजनार्थादन्नातुष्टुत्य घृताक्त कृत्याऽग्नौ कु
 र्यात्पाणिषु वा पूर्वोक्तेन विधिना जुहुयात् । ततो हुतजपे पि
 तुभ्य, पाणिषु ददाति । अग्निहोमपक्षे पाणिहोमपक्षे च समा
 नमिदम् । अक्ष पाणितले दत्तमिति पूर्वप्राशननिषेधो द्रष्टव्यः ।
 पिण्डनिर्वपणकाले प्रेतोद्देशेनैक पिण्डं तुष्णीं दत्त्वा पित्राणि त्रि
 भ्य पार्वणवद्वत्त्वा प्रेतपिण्डं त्रिधा विभज्य त्रिषु पिण्डेषु नि
 वध्यात् । मधुमतीभिः 'मधुवाता' इति तिलभिः 'सङ्गच्छ च
 म्' इति द्वाभ्यां च । ततोऽनुमन्त्रणादिसर्वं पार्वणवत् । ॐ
 स्वास्त्यस्त्विति ब्राह्मणान्विसर्जयेत् । एव चतुर्थस्य प्रपिताम
 हस्य विच्छेदो भवति । स्त्रिया अप्येवमेव सपिण्डीकरणम् ।
 तस्यास्तु मातृपितामहीप्रपितामहीभिः सपिण्डीकरणम् । एव
 सति चतुर्ध्याः प्रपितामहाः पिण्डविच्छेदो भवति । अनपत्या
 ना तु प्रेतानां सपिण्डीकरणं नास्ति । अन्यस्यापि यस्य स
 पिण्डीकरणं कार्यं यस्य न कार्यं येन कर्त्तुं कार्यं यैश्च सह
 पिण्डदानं कार्यं तत्सर्वं स्मृतितोऽवगन्तव्यम् । एवमाचार्या
 न्तरमतेन प्रयोगः । सुखार्थमिदमत्र व्याख्यातम् ॥

आश्वलायनशुद्धस्य भाष्यं भगवता कृतम् । देवस्वामिसमाख्येन
 विस्तीर्णं तत्प्रसादतः ॥ १ ॥ दिवाकरद्विजवर्यसूनुना नैधुवेण
 वै । नारायणेन विभेण कृतेय वृत्तिरीदृशी ॥ २ ॥

श्री । गृह्यसूत्रपरिशिष्टम् । प्रथमोऽध्यायः १

गृह्यं तु यानि चाण्डाणि कथिङ्गैस्तानिकेऽपि वा ।

विधरलोपनाथाय तानि ज्ञेयान्यतः परम् ॥

१ अध्यायप्रतिष्ठा ।

अथास्मिन्नाश्वलायनगृथे यानि कानिचिदन्योक्तानिहेच्छ-
ता नाचार्येणानुमतानि ज्ञापितानि यानि चोक्तमर्वाशितक्रिया-
णि तानि सर्वावबोधाय यथावत्प्रतिधास्यामः—कर्ता स्नातो
धौतानार्द्रवासा यज्ञोपवीत्याचान्तः प्राञ्जुख आसीनो दक्षि-
णाङ्गकारी समाहितो मन्त्रान्ते कर्म कुर्वीत प्रत्युचोक्तिप्लुगन्तेष्व
नादेश आज्य द्रव्यं सुवः करणमवदानवत्सु दर्वीपाणि कडि-
नपु कर्मावृत्तो मन्त्रोऽप्यावर्तते कर्मणोऽन्त आचमन चेति सा-
मान्यम् ॥ १ ॥

२ सध्यावदनकालादि प्राणायामात्तम् ।

अथ सध्यामुपासीतेत्याचार्यो यावद्दोरात्रयो' सन्धी
यश्च पूर्वाह्णापराह्णयोस्तत्कालभवा देवता सध्या तामुपासीत ।
वह्निर्गामात्प्राच्यामुदीच्या वान्यस्यां दिश्यनिन्दितायामनल्प
मुदकाशयमेत्य प्रातः शुचिर्भूत पाणिपादमुखानि प्रक्षाल्य शु-
चौ देशे भूमिष्ठपादोऽनपाश्रित उपविष्टः शिखां बध्वाचामेत् ।
प्रकृतिस्थमफेनाबुद्बुदमुदकमीक्षित दक्षिणेन पाणिनादाय क-
निष्ठाङ्गुष्ठो विश्लिष्टौ वितत्य तिस्र इतराङ्गुली' सहतोभ्यां
कृत्वा ब्राह्मेण तीर्थेन हृदयमापि त्रिः पीत्वा पाणिं प्रक्षाल्य
स्पृष्टाभ्य' साङ्गुष्ठमूलेनाङ्गुश्चितोष्ठमास्य द्वि' प्रमृज्य सकृच्च

सहृत्तमभ्यमाङ्गुलीभि पाणि प्रक्षाल्य सव्य पाणि पादौ शि
रश्चाभ्युक्ष्य स्पृष्ट्वाम्भ. सहृत्तमभ्यमाङ्गुलित्रयाग्रेणास्यमुपस्पृश्य
साङ्गुष्ठया प्रदेशिन्या प्राणविलङ्घयमनाभिकया चक्षु श्रोत्रे
कनिष्ठिकया च नाभितलेन हृदय सर्वाभिरङ्गुलीभि शिरस्त
दग्रैरसौ चोपस्पृशेदित्येतदाचमनम् । एव द्विराचम्यात्मानम्
भ्युक्ष्य ततो दन्ताञ्छोधयित्वा पुनर्द्विराचम्य दर्भपवित्रपाणि
प्रथमममन्नक पञ्चदशमात्रिक प्राणायामत्रय कृत्वा समन्नक
सकृत्कुर्यादायतमाण समणवा सप्तव्याहृतिकां सावित्री सशि
रसा त्रिरावर्तयेदित्येष समन्न प्राणायाम ॥ २ ॥

३ माजनविधि ।

अथ कर्म सकल्प्य शुचौ पात्रे सव्ये पाणौ वाप आधाय
स्थिरे तूदकाशये यावति कर्म कुर्वीत तावत् उदकस्य विभाग
कल्पयित्वा तीर्थानि तत्रावाह्य ता अप. सदर्भपाणिनादायो-
चानशिरसि मार्जयेदौपूर्व पञ्च आपो हिष्टेति तिसृभिरथाच
मनम् । उदकमादाय सूर्यध्वेति पिबेत् । सूर्यश्च मा मन्पुश्च
मन्पुपतयश्च मन्पुकृतेभ्य पापेभ्यो रक्षन्ता यद्राध्या पापमकार्ष
मनसा वाचा इस्ताभ्या पश्यामुदरेण शिश्रा रात्रिस्तदवलुम्प
तु यत्किञ्चिदुरित मयि इदमह माममृतयोनौ सूर्ये ज्योतिषि जु
होमि स्वाहेत्येतत्समन्नमाचमनमथ पुनराचम्य मार्जयेत्प्रणव
व्याहृतिसावित्रीभिर्ऋक्ष आपो हिष्टेति सूक्तेन गायत्रीशिर
सा चाम्भसात्मान परिपिञ्चेदेतन्मार्जनम् ॥ ३ ॥

४ जघनर्पणम् ।

अथ गोकर्णवत्कृतेन पाणिनोदकमादाय नासिकाग्रे धार
यन्कृष्णधोरपुरुषाकृति पाप्मानमात्मानमन्तर्व्याप्य स्थित वि
चिन्त्य सयतप्राणोऽघमर्पणसूक्त द्रुपदामृच चावर्त्य दक्षिणेन
नासाविलेन शनैः प्राण रेचयन्सर्वतस्तेन सहृत्य कृष्ण रेचन-
वर्त्मना पाणिस्थ उदके पतित ध्यात्वा तदुदकमनवेक्षमाणो

वामतो भुवि तीत्राघातेन क्षिप्त्वा त पाप्मानं वज्रहतं सहस्रधा
दलितं भावयेत्पे पाप्मव्यपोह । एनमेके न कुर्वन्ति मार्जन-
नैव तस्य व्यपोहिनत्वाप्ति । द्रुपदादिव मुमुक्षान् स्थिज
स्नातो मलान्वि । पृत पवित्रेणेवाज्यमाप शुधन्तु मनसः ।
इतीय द्रुपदाकुरु पापशोधिनी ॥ ४ ॥

५ अर्घ्यादिनाथर्घ्यान्तम् ।

अथाचम्य दर्भपाणि पूर्णमुत्काञ्जन्मृदुत्वादित्याभिमु-
खं स्थित्वा प्रणवव्याहृतिपूर्वया सारवित्र्या त्रिनिवेदयन्नुक्ति-
पेद्ये पुनः पाप्मव्यपोहं नेच्छन्ति त आचम्यैवान्यर्घ्यमुत्क्षिपेयुरेत-
देवार्घ्यनिवेदनमसावादित्यो ब्रह्मन्ति प्रदक्षिणं परियन्परिषि-
क्याप उपस्पृश्य शुचा त्रेशे दर्भाम्भसोक्षिते दर्भानास्तीर्य
व्याहृतिभिरुपविश्य प्राणायामत्रयं कृत्वात्मानं व्याहृतिभिर-
भ्युक्ष्य सारवित्र्या दैवतमनुस्मृत्यार्पादिकं वा तामेतां चक्षुरक्ष-
रशो विभक्तमन्तर्योजितैः पदभिस्तदङ्गमर्च्यथाङ्गमात्मनि वि-
न्यस्यात्मानं तद्रूपं भावयेद्यथा तत्सवितुर्हृदयाय नम इति
हृदये वरेण्यं शिरसे स्वाहेति शिरसि भर्गो देव शिरसायै-
वपडिति शिखायाः स्थीमहि कवचाय हुमित्युरसि
धियो यो नो नेत्रत्रयाय वोषट् नेत्रललाटशेषेषु विन्यस्याथ
प्रचोदयादस्त्राय फडिति करतलयोरस्त्रं प्राच्यादिषु दशसु
दिक्षु विन्यसेदेपोऽङ्गन्यासः । एनमेके नेच्छन्ति स हि वि-
धिरवेत्तिक इत्यर्थमनुसदधाना । मन्त्रत्रेयता ध्यात्वागच्छ वरदे
देवीत्यावाह्यं तिष्ठेन्नष्टेषु नक्षत्रेष्वामण्डलदर्शनान्मन्त्रार्थमनुस-
न्धानं । सन्धानं नेच्छन्त्येके । प्रणवव्याहृतिपूर्विकां सारवित्रीं
जपेत् । जपं चाक्षसूत्रेणानामिकाया मध्यादारभ्य प्रदक्षिणं
दशभिरङ्गुलीपर्वभिर्वा गणयेत् । आगच्छ वरदे देवि जप्ये मे
सन्निधा भव । गायन्तं त्रायसे यस्माद्गायत्री त्वं ततः स्मृते-

त्यावाहनमन्त्र । सवितुर्देवस्य वरणीय तेजो यायेमहि यो
ऽस्माक कर्मणि प्रेरयतीति मन्त्रार्थ ॥ ५ ॥

६ शिकालगायत्रीध्यानादि ।

अथ देवताध्यानम् । या सन्धोक्ता सैव मन्त्रदेवता खलु
पास्यते ता सर्वदैकरूपा यायेदनुसन् यमयान्यरूपा वा य
दैकरूपामृग्यञ्च सामत्रिपदा त्रिर्यगुर्वाधरदिक्षु पट्कुक्षि पञ्च
शिरसमभिमुखी विष्णुहृदया ब्रह्मशिरस्का रुद्रशिखा दण्डक
मण्डलवक्षस्तत्राभयाङ्कचतुर्भुजा शुभ्रवर्णा शुभ्राम्बरानुलेपनस
गाभरणा शरच्चद्रसहस्रप्रभा सर्वदेवमयीमिमा देवी गायत्री
मेकामेव तिसृषु सन्ध्यासु व्यायेदथ यदि भिन्नरूपा ता प्रात
र्बाला बालादित्यमण्डलमध्यस्था रक्तवर्णा रक्ताम्बरानुलेपन
स्रगाभरणा चतुर्वक्त्रा दण्डकमण्डलवक्षस्तत्राभयाङ्कचतुर्भुजा
हसासनारूढा ब्रह्मदैवत्यामृग्वेदमुदाहरन्ती भूर्लोकधिष्ठानी
गायत्री नाम देवता ध्यायेदथ मयन्दिने ता युवता युवादि
त्यमण्डलमध्यस्था श्वेतवर्णा श्वेताम्बरानुलेपनस्रगाभरणा प
ञ्चवक्त्रा प्रतिवक्त्र भिन्नेना चन्द्रशेखरा विशूलखट्वाङ्गद्वारुह
मरुकाङ्कचतुर्भुजा वृषभासनारूपा रुद्रदेवत्या यजुर्वेदमुदाहरती
युवर्लोकधिष्ठानी सावित्री नाम देवता व्यायेन्थ साय ता
वृद्धा वृद्धादित्यमण्डलमध्यस्था श्यामवर्णा श्यामाम्बरानुलेपन
स्रगाभरणामेकवक्त्रा शङ्खचक्रगन्धपादाङ्कचतुर्भुजा गरुडासना
रूपा विष्णुदैवत्या सामवेदमुदाहरन्ती स्वर्लोकधिष्ठानी सर
स्वती नाम देवता व्यायेद्ध्यान नेच्छन्त्येके । तत आवाह्य ज
पित्वा जातवेदसे मुनवाम सोम तच्छयोरारुणीमहे नमो ब्र
ह्मणे नमो अस्त्वग्नय इत्येताभिरुपस्थाय प्रदक्षिण दिक्षु सा
धिपा नत्वाथ सन्ध्यायै गायत्र्यै सावित्र्यै सरस्वत्यै सर्वाभ्यो
देवताभ्यश्च नमस्कृत्य तत उत्तमे शिखरे देवि भूम्यां पर्वत

मूर्धनि । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञाता गच्छ देवि यथामुखमिति सन्ध्या
विमृज्य भद्र नो अपिवातय मन इत्युक्त्वा शान्तिं च त्रिरु
चार्यं नमो ब्रह्मण इति प्रदक्षिणं परिक्रमन्नासत्यलोकादापा-
तालादालोकालोकपर्वतात् । ये सन्ति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नि-
त्यं नमो नम इति नमस्कृत्य भूमिमुपसृण्व गुरुन्वृद्धांश्चोपस-
गृह्णीयादेवम् । सायं विशेषास्तु सूर्यश्चेति मन्त्रे सूर्यस्थानेऽग्नि-
पदमावपेद्रात्र्याह्वा रात्रिरहं सत्ये ज्योतिषीत्यन्ते द्रूयाज्जप
चार्षस्तमिते मण्डले आनक्षत्रदर्शनादासीनेनेति ॥ ६ ॥

७ आचमनमन्त्रादि ।

अथ मन्त्रेण चान्दिने आप पुनन्त्विति मन्त्राचमनमाप, पुनन्तु
पृथिवी पृथिवी पूता पुनातु माम् । पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्म
पूता पुनातु माम् । यदुच्छिष्टमभोज्यं च यद्वा दुश्चरितं मम ।
सर्वं पुनन्तु मामपोऽसतां च प्रतिग्रहं स्वाहेत्यथाकुण्ठीयया ह
सवत्या वा अत्रि सकृद्वाध्व्यमुत्तिष्ठप्योर्ध्ववाङ्गुरुन्मुख उदुत्य जा
तवेदसं चित्र देवानामिति सूक्ताभ्यामाभ्यां वा मन्त्राभ्यां त
चक्षुरित्येकया वादित्यमुपस्थाय जप प्राञ्जुल आसीनो यथेष्ट
कालं कुर्यादित्येष सन्ध्याविधिर्व्याख्यात ॥ ७ ॥

८ मन्त्राणामुपिदेवतच्छन्दः क्रमः ।

अथास्य मन्त्राणामुपिदेवतच्छन्दांसि, प्रणवस्य ब्रह्मा पर-
मात्मा देवी गायत्री, व्याहृतीनां सप्तानां विश्वामित्रजमदग्नि-
भरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकश्यपाः प्रजापतिर्वा सर्वासामग्निवा-
य्वादित्यवृहस्पतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवा गायत्र्युष्णिगनुपुन्वृहतीप-
क्षित्रिपुङ्गवत्यस्तिष्ठणामाद्यानां समस्तानां वा देवता प्रजाप-
तिर्बृहती सावित्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्री शिरसः प्रजाप-
तिर्ब्रह्माग्निवाय्वादित्यादेवता । यजुश्छन्दः । आपो हि सिन्धुद्वीप
आम्बरीषो वाप गायत्रं व्यनुपुवन्त पञ्चमी वर्षमाना सप्तमी

प्रतिष्ठा अन्त्ये द्वे सूर्यश्च ब्रह्मासूर्यमन्युमन्युपतय, प्रकृतिराप,
 पुनन्तु विष्णुरापो हिष्ठा अधिश्च रुद्रोऽग्निमन्युमन्युपतय प्रकृ
 ति ऋत च माधुच्छन्दसोऽघमर्षणो भाववृत्तमानुष्टुभ जातवे
 दसे कश्यपो जातवेदा अग्निस्त्रिष्टुप् तच्छयो शयुर्विश्वेदेवा
 शकरी नमो ब्रह्मणे प्रजापतिर्विश्वेदेवा जगती आकृष्णेन हि
 रण्यस्तूप सविता त्रिष्टुप् हसःशुचिपदामदेव, सूर्यो जगत्पुदु
 त्य प्रस्कण्व सूर्यो गायत्रमन्त्याश्चतस्रोऽनुष्टुभश्चित्र देवानामिति
 कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् तक्षक्षुर्वसिष्ठ, सूर्य, पुरजणिऋ दैवतस्मरण
 मेव वा कुर्यादेवमन्यत्र व्याख्यातम् ॥ ८ ॥

९ स्नानविधि ।

अथ स्नानविधिस्तत्प्रातर्मध्याह्ने च गृहस्थः कुर्यादेकतरत्र
 वा प्रातरेव ब्रह्मचारी यतिस्लिष्टु सवनेषु द्वि, त्रिर्वा वानप्रस्थ
 स्तत्प्रातः सह गोमयेन कुर्यान्मृदा मन्थन्दिने साय शुद्धाभिर
 ज्जिर्न प्रात स्नानात् प्राक् सन्ध्यामुपासीत प्रातरुत्सृष्ट गोमय
 मन्तरिक्षस्थ सगृह्य भूमिष्ठ वोपर्यथश्च सत्यक्त तीर्थमेत्य धौत
 पादपाणिमुख आचम्य सन्ध्योक्तवदात्माभ्युक्षणादि च कृत्वा
 द्विराचम्य दर्भपाणिः सयतप्राणः कर्म सकल्प्य गोमय वीक्षि
 तमादाय सन्ध्ये पाणौ कृत्वा व्याहृतिभिस्त्रेधा विभज्य दक्षिण
 भाग मणवेन दिक्षु विक्षिप्योत्तरोत्तर तीर्थे क्षिप्त्वा मन्थम मा
 नस्तोक इत्पृचाभिमन्त्र्य गन्धद्वारामित्यनया मृर्धादिसर्वाङ्गमा
 लिप्य प्राञ्जलिर्वरुण हिरण्यशृङ्गमिति द्वाभ्यामव ते हेड इति
 द्वाभ्या प्रसम्नाजे बृहद्वर्चेति सूक्तेन प्रार्थ्य । हिरण्यशृङ्ग वरुण
 प्रपद्ये तीर्थ मे देहि याचित, । यन्मया श्रुक्तमसाधूनां पापे
 भ्यश्च मतिग्रह* । यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृत कृत
 म् । तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुन
 रिस्थथ याः प्रवतो निवत उदृत इत्येतया तीर्थमभिमृश्यावगाह्य

स्नातो द्विराचम्य मार्जयेदम्बयो यन्त्यध्वभिग्नित्यष्टाभिरापोहि-
ष्टेति च नवभिरथ तीर्थमद्भुष्टेनेम मे गङ्ग इत्यृचा त्रि* प्रदक्षि-
णमालोढ्य प्रकाशपृष्ठमग्रां अघमर्पणसूक्तं त्रिरावर्त्य निमज्ज्यो-
न्मज्ज्यान्तित्यमालोक्य द्वादशकृत्व आप्तुत्य पाणिभ्या शङ्खमुद्र-
या योनिमुद्रया वोदकमादाय सूत्रि मुखे बाहोरुरसि चात्मानं
गायत्र्याभिपिच्य त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति द्वाभ्या त-
रत्समन्दी भावतीति च सूक्तेन पुन स्नायान्सूत्रि चाभिपिञ्चे-
त्तद्विणो परम पदमग्ने रक्षाणो अहसो यत्किञ्चेद वरुणदैव्ये-
जने इत्येता जपेत् । स्नोतोभिमुखः सरित्सु स्नायादन्यत्रादि
त्याभिमुखोऽथ साक्षताभिरद्भि प्राञ्मुख उपरीती देवतीर्थं
व्याहृतिभिर्व्यास्तसमस्ताभिर्त्रैल्लान्दीन्देवान् सकृत्सकृत्तर्पयित्वा
थोदञ्मुख* निवीती सयवाभिरद्भि प्राजापत्येन तीर्थेन कृष्ण-
द्वेपायनादीनृपीस्ताभिर्व्याहृतिभिर्द्विद्विस्तर्पयित्वाथ दक्षिणाभि-
मुख* प्राचीनावीती पितृतीर्थेन सतिलाभिरद्भिर्व्याहृतिभिरेव
सोम पितृमान्यमोऽद्विरस्नानमिप्वात्ता, कव्यवाहन इत्यादी-
र्ह्नीर्ह्नीस्तर्पयेदेतत्स्नानाद्गतर्पणमथ तीरमेत्य दक्षिणाभिमुख*
प्राचीनावीती ये के चास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृता ।
ते गृह्णन्तु मया दत्त वस्त्रनिष्पीडनोदकमिति वस्त्र निष्पीड्य
यज्ञोपवीत्यप उपस्पृश्य परिधानीयमभ्युक्ष्य परिधाय द्वितीय
चोत्तरीय पर्युक्षितं प्राष्टव्यं द्विराचामेदथोक्तसन्ध्यामुपासीतेदं
प्रातःस्नानविधानम् ॥ ९ ॥

१० मध्याह्नस्नानविधिः ।

अथ मध्यन्दिने तीर्थमेत्य धौतपाणिपादमुखो द्विराचम्या-
यतप्राणः स्नानं सकल्प्य दर्भपवित्रपाणिः शुचौ देशे खनित्रेण
भूमिं गायत्र्यस्त्रेण स्वात्त्वोपरि मुदं चतुरङ्गुलमुद्वास्याधस्तान्मुदं
तथा स्वात्वा गायत्र्यादाय गर्तमुद्वासितया मुदा परिपूर्य मुद-

शुपात्तां शुचौ देशे तीरे निधाय गायत्र्या प्रोक्ष्य तच्छिरसा
 त्रेधा विभज्यैकेन मूर्ध्नि आ नाभेरपरेण चाधस्तादङ्गमनुलि
 ण्वाप्स्वाहुत्य क्षालयित्वादित्य निरीक्ष्य त व्यायन्स्नायादेत
 न्मलस्नानमाहुरथ तीरे द्विराचम्य तृतीयमस्त्रेणादाय सव्ये पा
 णौ कृत्वा व्याहृतिभिस्त्रेधा विभज्य दक्षिणभागमस्त्रेण दिक्षु
 तशसु विनिक्षिप्योत्तर तीर्ये क्षिप्वा तृतीय गायत्र्याभिमन्त्रित
 मादित्याय दर्शयित्वा तेन मूर्ध्नि आ पादात् गायत्र्या प्रणवेन
 वा सर्वाङ्गमनुलिप्य मुमित्र्या न आप ओषधयः सन्निवति
 सकृदङ्गिरात्मानमभिषिच्य दुर्गिण्यास्तस्मै सन्तु योऽस्मान्देष्टि
 य च वय द्विष्म इति मृच्छेपमद्भिः क्षालयेदथ वरुणप्रार्थना त
 र्पणान्तेनोक्तेन विप्रिना स्नायान्नास्मिन्माक् ब्रह्मयज्ञतर्पणाद्ब्रह्म
 निष्पीडयेदपुत्रादयो हान्ते तर्प्या इत्येषत्स्नानविधिस्तदेतदस
 भवेऽङ्गिरेव कुर्याज्जौमदिनादिषु च न च गृहे मृदा स्नायाभ
 च शीतोदकेन शीतोष्णोदकेन गृहे स्नायान्मन्त्रविधि वर्जयेद्ब्र
 ह्मिर्वा शुचौ देशे रात्रिं पश्चात्कुर्यादिति ॥ १० ॥

११ मन्त्रस्नानप्रकारः ।

अथाशक्तस्य मन्त्रस्नानं शुचौ देशे शुचिराचान्त प्राणा
 नायम्य दर्भपाणिः सव्ये पाणावपः कृत्वा तिस्रभिरापो हि
 ष्ठीयाभि पञ्च. प्रणवपूर्वं दर्भोदकैर्मार्जयेत् । पादयोर्मूर्ध्नि हृदये
 मूर्ध्नि हृदये पादयोर्हृदये पादयोर्मूर्ध्नि चाथार्धचक्षो मूर्ध्नि हृदये
 पादयोर्हृदये पादयोर्मूर्ध्नि चाथ नक्षत्रो हृदये पादयोर्मूर्ध्नि चा
 य तृचेन मूर्ध्नीति मार्जयित्वा गायत्र्या दशधाभिमन्त्रिता आ
 पः प्रणवेन पीत्वा द्विराचामेदेतन्मन्त्रस्नानम् ॥ ११ ॥

१२ वैश्वदेवविधिः ।

अथ वैश्वदेवो दिनस्य प्रारम्भो नात्र पाकयज्ञतन्त्रमग्निमौ
 पासनं पञ्चन वा परिसमृद्धं पर्युक्ष्यायतनमलकृत्य सिद्धं हवि

प्यमधिश्रित्याद्भि प्रोक्ष्योदशुद्धास्याग्ने प्रत्यक दर्भेषु निधाय
 सर्पिषाभ्यज्य सव्य पाणितल हृत्ये न्यस्य सकृदवदानेन पा-
 णिना जुहुयात् सोमाय वनस्पतय इत्येकाहुति दिवाचारिभ्यो
 विश्वेभ्यो देवेभ्य इति सर्वभूताना विशेषण प्रजापतेरुक्तिरि-
 प्यते प्रधानबलेरुदक् पुरुषबलिस्तदिदमन्नाभावे तण्डुलादिभिः
 कुर्यादेके चान्ते च परिसमुद्य पर्युसेदेकेनात्र तन्नमिति पर्युह-
 नोक्षणे अपि न कुर्वन्ति केवल हुत्वोपतिष्ठन्ते विश्वेदेवाः सर्वे
 देवास्तदैवत्यमितीद वैश्वदेवम् ॥ १० ॥

१३ पुण्याहवाचनविधि ।

अथ स्वस्तिवाचनमृद्धिपूर्तपु स्वस्त्ययन वाचयेदित्याचा-
 र्य ऋद्धिर्विवाहान्ता अपत्यसस्कारा' प्रतिष्ठोपापने पूर्त तत्क-
 र्मण आद्यन्तयो कुर्याच्छुचि स्वलकृतो वाचयीत तथाभूते
 सन्ननि मङ्गलसभारभृति युग्मा ब्राह्मणान्प्रशस्तानाचारलक्षण-
 संपन्नानर्घ्यादिभिरभ्यर्च्य दक्षिणया तोषयेदथ प्राञ्जुत्वा, प्र
 शस्ता दर्भपाणयस्तिष्ठेयुस्तदक्षिणतो वाचयितोदब्धुस्त्व' स-
 स्कार्या वाचयितुर्दक्षिणपार्श्वमातिष्ठेयुरथ वाचयिता दर्भपाणि-
 रपां पूर्णमुदकुम्भ स्वचित सपल्लवमुख धृत्वा तिष्ठन्समाहितो
 मनः समाधीयतामिति ब्राह्मणान्प्रयात्समाहितमनस स्म इति
 ते श्रुयुः प्रसीदन्तु भवन्त इति वाचयिता मसन्ना स्म इतीतरेऽथ
 ते सर्वे सहृत्य शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिर्द्विरविघ्नमायुष्यमारोग्यं
 शिव कर्म कर्मसमृद्धिर्धर्मसमृद्धिः पुत्रसमृद्धिर्वेदसमृद्धिः
 शास्त्रसमृद्धिर्धनधान्यसमृद्धिरिष्टसमृद्धिरित्येतानि पञ्चदशत-
 त्वाण्युक्तानि तन्नाम्ना कर्मदेवता प्रीयतामिति श्रुयुरथ वाच-
 यिता पूर्ववत्तल्लिङ्गमन्त्रान्पठित्वा त्रिस्त्रिर्मन्दमध्योच्चस्वरैरौ पु-
 ण्याहं भवन्तो भुवन्तु स्वस्ति भवन्तो भुवन्तु ऋद्धिं भवन्तो
 भुवन्तिवति श्रूयाचेपि तथा प्रत्येकं प्रति श्रुयुरोमित्युध्यतामि-

त्वृद्धो प्रतिवृथुरथ प्राबुखमासीन सामात्य कर्तार ब्राह्मणा
सपल्लवदर्भपाणय, प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठयुः, शान्तिपवित्रलिङ्गाभि
र्हम्भिरभिषिञ्चेयुः पुरन्ध्रयो नीराजनादि कुर्युः ॥ १३ ॥

१४ स्थण्डिलानि ।

अथ होष्यन्धर्मे किञ्चिदुचिहृता समाऽकत्रिमा भूमिः स्थ
ण्डिलमुच्यते तदिपुमानावर सर्वतो गोमयेन प्रदक्षिणमुपलिप्य
यक्षिणशकलमूलेनोल्लिख्य शकल प्रागग्र निधाय स्थण्डिल
मभ्युक्ष्य शकलमाग्नेयां निरस्याप उपस्पृशेत् एष आयतन-
संस्कारस्तत्राग्नि व्याहृतिभिरभ्यात्मान प्रतिष्ठाप्यान्वादधाति
कर्म सकल्पपुर सर इव्यदेवताग्रहणाय द्वयोस्तिष्ठणां वा स
मिधमभ्याधानमन्वाधानमथेभ्मावर्हिषी सनत्त दभै, प्रादेशमा-
त्रैस्त्रिसन्धी त्रिवृतो रज्ज् कुर्यात्पाणिभ्या सव्योत्तराभ्यां पूर्व
वर्तयेत्ततो दक्षिणोत्तराभ्यामन्ते प्रदक्षिणावृत रज्जु कुर्यादेत
द्रज्जुकरण मयमा रज्जुमुदगग्रामास्तीर्य प्रादेशमात्र दर्भमुष्टि
छित्वा प्रागग्रा तस्या निधाय तथा बर्हिर्द्विरावेष्टयित्वा तन्मूल
च द्विरावेष्ट्य ता प्रथमवेष्टनस्याधस्तादुभयेदेव द्वितीययेध स-
कृदावेष्ट्य सनत्तेदरन्त्यायाम इभ, पञ्चदशदारुकस्तदुपरि
निदभ्यान्तेतदि भावर्हिषो, सनहनमथ सोदकेन पाणिना प्रा
गुदीच्या आरभ्य प्रदक्षिणमग्निं नि' परिसमुह्य प्रादेशमात्रैर्दभै
प्रदक्षिण प्राच्यादिषु प्रतिदिशमुदक्सस्थ परित्स्वृणीयादक्षि
णोत्तरयोः सन्धिषु मूलाग्रैराच्छादयेद्वाधिष्ठान्वा दर्भास्त
योऽवृणीयादुत्तरत पात्रासादनाय दक्षिणतो ब्रह्मासनाय
काञ्चिदर्भानास्तीर्याग्निं पर्युक्षेदेपोऽग्निसंस्कारोऽथ तेषु दर्भेषु
पात्राणि न्यग्विलानि द्वन्द्व प्रागग्रमुदगपवर्गं प्रयुनक्ति मोक्षण
पात्रक्षुब्धौ चमसाज्यपात्रे इभ्मावर्हिषीत्याज्यहोमेषु तथा चरु
स्थालीमोक्षणपात्रे दर्वाक्षुब्धौ चमसाज्यपात्रे इभ्मावर्हिषी चेति

दर्वाहोमेषु प्रोक्षणपात्रमुद्धृत्य पवित्रमन्तर्धायाप आसिच्य
तूष्णीं ताः पवित्राभ्या निरुत्पूय पात्राण्युत्तानानि कृत्वेष्वपि वि-
श्वस्य पात्राणि ताभिरग्निर्युगपत्प्रोक्षेदेतत्पात्रासादनम् ॥ १४ ॥

१५ सुवसुपादिसमार्जनम् ।

अथ चमस प्रत्यग्धेर्निधाय ते पवित्रेऽन्तर्धायाग्निं पूरयि-
त्वा गन्गादिं प्रक्षिप्य दक्षिणोत्तराभ्यां पाणिभ्यां नासिका-
न्तमुद्धृत्योत्तरतोऽग्नेर्दक्षेणु निधाय दर्भं प्रच्छादयेदेतत्प्रणीता-
प्रणयनमथ ते एव पवित्रे प्रागग्नेराज्यपात्रेऽन्तर्धायाज्यमा-
सिच्य बहिः परिस्तरणादङ्गारानुदगपोत तेष्व्राज्यमधिश्रि-
त्योल्लुकेनाग्ज्वालय दर्भाग्नें प्रच्छिद्य प्रोक्ष्याज्ये प्रास्य ज्वलता
तेनैवोल्लुकेनाज्यं त्रि परिहृत्योल्लुकं निरस्याप उपस्पृश्याज्यं
कर्षभिवोदशुद्धास्याङ्गारानतिष्ठत्याज्यमुत्पूय पवित्रे प्रोक्ष्याग्नौ
प्रास्याप उपस्पृशेदेष आज्यसंस्कारोऽथ बर्हिःरात्मनोऽग्ने माग-
ग्रमास्तीर्ष्य तत्राज्यमासाद्य सहदर्भेर्दर्वासुवावादापाग्नौ प्रताप्य
दर्वां निधाय सुव सव्येन धारयन्दक्षिणेन पाणिना दर्भाग्ने-
र्विलं प्रागारभ्य प्रादक्षिण्यं प्रागपवर्गं त्रिः परिमृज्य तैरेव
विलपृष्टमभ्यात्म त्रि समृज्याथ पृष्ठादारभ्य चावदुपरिविलं
दण्डं दर्भमूलैस्त्रिः समृज्य सुव प्रोक्ष्य प्रताप्योदगाज्याह्वि-
ष्यासाद्योदकस्पृष्टैस्तैरेव दर्भैरेव दर्वां च संस्कृत्य सुवादुदह-
निधाय दर्भान्प्रोक्ष्याग्नौ महरेदेष सुकसुवसमार्गः ॥ १५ ॥

१६ ब्रह्मण पञ्चकर्माणि ।

अथ ब्रह्मास्तिचेत्क्रियेत स प्राक् प्रणीताप्रणयनात्समस्त
पाण्यङ्गुष्ठो भूत्वाग्नेणाग्निं परीत्य दक्षिणत आस्तीर्षेणु दर्भेषु नि-
रस्तः परावसुरिति वृणमङ्गुष्ठोपकनिष्ठाभ्या नैर्ऋत्यां निरस्याप
उपस्पृश्येदिदमहमर्वावसो सदाने सीदामीत्युदक्कुर्वन् उपविश्य
बृहस्पतिर्ब्रह्माब्रह्मसदनमाशिष्यते बृहस्पते यज्ञ गोपायेति मन्त्र

ब्रह्मा जपेदपा प्रणयने ब्रह्मन्मप* प्रणेय्यामीत्यतिसृष्ट' ॐ भूर्भुवः स्वर्वृहस्पतिमसूत इति जपित्वां प्रणयेत्यतिसृजेत्सर्वदा च यज्ञमना भवेदेके नेच्छन्ति निरसनमुपवेशन जप* प्रायश्चित्तहोमः सस्थाजपेनोपस्थान चेति पञ्चकर्माणि ब्रह्मणः॥ १६॥

१७ पार्वणस्थालीपाक ।

अथ पार्वणस्थालीपाकस्तस्य पौर्णमास्यामारम्भोऽग्निमग्नीषोमौ पौर्णमास्यां देवते अग्निरिन्द्राग्नी चामावास्यायां देवते अपः प्रणीय शूर्पे त्रीहीभिरुप्य मोक्ष्य प्राग्गीवमुत्तरलोम कृष्णाजिनमास्तीर्य तत्रोलूखल निधाय तानवद्वत्य तण्डुलांसि फलीकृतांसि प्रक्षाल्य श्रपयेद्यदि सहश्रपयेच्चरु विहृत्येदममुष्मा इदममुष्मा इत्यभिमृशेत्सिद्धकृत द्विरुपरिष्ठादभिघारयेत्यश्वावत्ती द्वावत्ती पुरस्तादवधेदिभरज्जु विस्रस्याग्नी मास्यायाश्वाप्रेस्यतो देवा इदं विष्णुरित्यन्ताभिर्व्याहृतिभिश्च जुहुया देता सर्वाः प्रायश्चित्ताहुतय एता ब्रह्मणा कर्तव्या* परीत्य प्रत्यगुदीच्यामवस्थाय जुहुयादथ वहिषि पूर्णपात्र निनीय ताभिरद्भिरापो अस्मान्मातरः शुन्धयन्त्विदमाप प्रवहतेत्येताभ्यां सुमित्र्या न आप ओषधयः सन्त्वित्येतेन चात्मानं शिरसि भार्जयेत्सस्कार्यमपि सस्कारकर्मस्वथाग्निर्मां च म इति सस्थाजपेनोपतिष्ठते ततो ब्रह्मा चाय कर्ताग्ने, परिसमूहनपयुक्षणे कुर्यादेतत्तत्रमन्येषामस्थालीपाकवत्सुकृतकर्ममञ्जाजुहुयात् ॥ १७ ॥

१८ नित्यमायुपासनम् ।

अथ नित्यमौपासनं तस्य सायमारम्भोऽनस्तमित आदित्ये सायमग्नेः प्रादुष्करणमनुदिते प्रातः, प्रदोषान्तः साय होमकालः सज्जवान्तः, प्रातर्नान्न तत्रमिष्यतेऽग्निं परिसमृद्धं परिस्तीर्य पर्युक्ष्य हौम्यमपकृत्यमुकेनावज्जाल्य तेनैव त्रिः परि-

हृत्प्लोह्युक निरस्येत्यकमुदगङ्गारेष्वधिश्चित्य मोक्षयोदगुद्रास्य ता-
नङ्गारानतिसृजेदेष होम्पसस्कार पयोदधिसर्पिर्षवागूरोदन
स्तण्डुला सोमस्तैलमापो त्रीहयो यवास्तिला इति होम्पानि
तण्डुला नीवारइयामाकयावनाला त्रीहिशालियवगोधूममियद्भ-
व स्वरूपेणातिहोम्प्यास्तिला स्वरूपेणैव शत चतु 'पष्टिर्वाहुतिः
त्रीहियवाना तदर्धं तिलाना तदर्धं सर्पिस्तैल च तिल च तिलात
सीकुमुम्भानां येन प्रथमामेतां जुहुयात्तेनैव द्वितीया जुहुया-
त्तेनैव साय जुहुयात्तेनैव प्रातः साय मातर्होमां साय वा
समस्येन्न तु प्रातः साय होमां ॥ १८ ॥

१९ नष्टेऽग्नौ पुनराधानम् ।

अथ पुनराधानमनुगतेऽग्निं शिष्टागारादानीयोक्तवदुपस-
माधाय परिसमुद्य परिस्तीर्य पर्युक्ष्याज्यमुत्पूष्यायाश्चाप इत्ये-
कामाज्याहुतिं हुत्वा यथापूर्वं परिचरेदेवमाद्वादशरात्रादत
ऊर्ध्वं विवाहगृहभवेशहोमाभ्यामेकतन्त्राभ्यामादयात् । त
थ विवाहाज्याहुतयो लाजाहुतयो गृहभवेशाज्याहुतयो
हृदयाञ्जनं च भवति कर्तव्यं लाजानावपत्येतत्पुनराधानं नित्य-
होममतीत्य मनस्वत्या चतुर्गृहीत जुहुयादाद्वादशरात्रादूर्ध्वं
पुनराधानमेव कुर्यात् ॥ १९ ॥

२० अनेकभार्यस्वाग्निविचारः ।

अयानेकभार्यस्य यदि पूर्वगृह्णाग्रावेवानन्तरो विवाहः
स्यात्तेनैव सा तस्य सह प्रथमया धर्माग्निभागिनी भवति यदि
तु लौकिके परिणये त पृथक्त्वेन परिगृह्य पूर्वैकैकीकुर्याच्चौ
पृथगुपसमाधाय पूर्वस्मिन्पूर्वया पठ्यान्वारब्धोऽग्निमीळे पुरो
हितमिति सूक्तेन प्रत्युच हुत्वोपस्थायाय ते योनिर्ऋत्विग इति
तं समिधमारोप्य प्रत्यवरोहेति द्वितीये वरो ह्याज्यभागान्तं
कृत्वोभाभ्यामन्वारब्धोऽग्निमीळे जुहुयादग्निनाग्निं समिध्यते

त्व ह्यग्ने अग्निना पाहि नो अग्न एकयेति तिसृभिरस्तीदमधि
मन्थनमिति च तिसृभिरथैन परिचरेन्मृतामनेन सस्कृत्यान्यया
पुनरादभ्यादथ वाग्नि विभज्य तद्भागेन सस्कुर्याद्द्वितीनामप्ये
वमेवाग्नियोजन कुर्याद्भोमिधुन दक्षिणा ॥ २० ॥

२१ कन्यावरणादि ।

अथ कन्यावरण कन्या परिणेष्यमाणो द्वौ चत्वारोऽष्टौ
वरपितुराप्तान्मशस्ताकारकर्मणोऽनृक्षरा ऋजवः सन्तु पन्या
इति ग्रहिण्युयात्ते तावतीभिः पुरन्ध्रीभिः सहिता मङ्गलगीततु-
र्याभ्या कन्यागृहमेत्य शुभे पीठासने प्राञ्चुत्वासीनाया दातृ
ज्ञातिवान्धवोपेताया कन्याया पाणौ फल प्रदाय कन्यावर
णकाले वृणीरन्नासीना प्रत्यङ्मुख्वा वसिष्ठगोत्रोद्भवायामुष्य
प्रपौत्रायामुष्य पौत्रायामुष्य पुत्राय श्रुतशीलनाम्ने वराय व
त्सगोत्रोद्भवाममुष्य प्रपौत्रीममुष्य पौत्रीममुष्य पुत्री सुशीला
नाम्नीमिमां कन्या भार्यात्वाय वृणीमह इति श्रूयुरथ दाता
भार्याज्ञातिवन्धुसमेतो यथोक्तमनूथ वृणीष्वमिति द्यूपादेव त्रि-
प्रयुज्य दाता प्रदास्यामीति चोच्चैस्त्रिर्द्यूपादथ ब्राह्मणा उक्तस्व
स्त्ययनाः शिवा आपः सन्तु सौमनस्य मस्त्वक्षत चारिष्ठ चा
स्तु दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्वित्युक्तैतद्दः स
त्यमस्त्वित्यनूथ समानीव आकूतिः प्रमुग्मन्ताधिय सानस्य
सप्तर्णीत्येताः पठेयुः पुरन्ध्र्यः कन्यार्यै कल्याणान्कुलधर्माचा
रान्कुर्युः ॥ २१ ॥

२२ विवाहप्रयोगः ।

अथोपयमनं लक्षणयो वरो लक्षणवर्ती कन्यां यवीयसीम
सापिण्डामसगोत्रजामविरुद्धसवन्धामुपयच्छेत्पितृतः सप्तपुरुषं
सापिण्ड्य मातृतः पञ्चपुरुषं भृशुवत्साक्षिरसश्च प्रवरे च एकविं
शौगे सगोत्रा एकर्षियोग इतरे दम्पत्योर्मिथः पितृमातृसाम्यं

विरुद्धः सवन्धो यथा भार्यास्मृदुहिता पितृव्यपत्नी स्वसा
 चेति । केचिन्मातृगोत्रता च वर्जयित्वा तदपत्यमसगोत्र स्या
 दिति मुस्नातोऽलकृतो वर स्वस्ति वाचयित्वा सहितः स्व
 ाचतर्त्राक्षणे पुरन्त्रीभिर्ज्ञातिवाच्यं पदातिभिर्भङ्गलङ्गीतव्यं
 घोषाभ्यां सवन्धिनो गृहमेत्य चतुष्पदे सौत्तरच्छदे हरितदर्भा
 स्तीर्णे भद्रपीठे माञ्जुख उपवेश्य तस्य पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखी भद्र
 पीठासीनां मुस्नातामलकृतामहतवासस स्रग्विणीं कन्या पुर
 स्कृत्य दाता सामात्य उपविशेद्भर विधिवन्भ्यर्चयेदथ नक्षि
 णतः पुरोधा उदङ्मुख उपविश्य माये प्रागग्रोदगग्रान्दर्भानां
 स्तीर्य तैजसमपा पूर्ण कलश निधाय व्रीहियवानोप्य गन्धा
 निभिरलकृत्य दूर्वापल्लवैर्मुखमवस्तीर्याभिलङ्गाभिर्ऋग्भिरभिम
 ञ्य ताभिरङ्घ्रिः प्रयोजयेदथ दाता पुण्याहादीनि वाचयित्वा
 शिवा आपः सन्तु सोमनस्यमस्तवक्षत चारिष्ट चास्तु दीर्घमा
 युरस्तु शान्तिः, पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसम्पद-
 स्त्विदत्युक्त्वा भार्यादिसमेतः कन्या प्रतिगृह्य वत्सगोत्रोत्पन्ना
 ममुष्य प्रपौत्रीममुष्य पौत्रीममुष्य पुत्री सुशीलानाञ्जीमिमां
 कन्या वसिष्ठगोत्रोद्भवायामुष्य प्रपौत्रायामुष्य पौत्रायामुष्य
 पुत्राय श्रुतशीलनाम्नेऽस्मै वराय सप्रददे कन्या प्रतिगृह्णातु
 भवानिति ब्रुवन्वरस्य पाणौ हिरण्यमुपधाय कलशोदकधा-
 रामासिञ्चेत् मनसा प्रजापति प्रीयतामिति ब्रूयादथ शिरसि
 पुण्याहाशिषो वाचयित्वा दक्षिणेंऽसे कन्यामभिमृश्य क इदं
 कस्मा अदात्कामः कामायादात्कामो दाता कामः, प्रतिग्रहीता
 काम समुद्रमाविश कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि कामैतत्ते वृष्टिरसि
 व्योस्त्वा ददातु पृथिवी प्रतिगृह्णात्विति जपित्वा प्रजापतिमब्रु-
 स्मृत्य धर्मप्रजासिद्ध्यर्थं कन्यां प्रतिगृह्णामीति ब्रूयादेव त्रिः प्र-
 युज्य पुरोधा दातृवरौ प्रति ऋतस्य हि शुरुयः सन्ति पूर्वी

रिति तिस्रो जपित्वैतद् सत्यसमृद्धमस्त्विति श्रूयात् ॥ २२ ॥

२२ परस्परावलोकनम् ।

अथानयोर्निरीक्षणं स्वलकृते वेदमनि मङ्गलगीततूर्यनिर्घोषे
पूर्वापरावरान्युच्छ्रितौ हस्तान्तरालौ शृङ्गुतण्डुलराशी कृत्वा
मध्येस्वस्तिकां तिरस्करिणीं धारयेयुरथ पूर्वस्मिन्नाशौ प्रत्य
ञ्जुत्वी गुडजीरकपाणि कन्यां स्थापयेयुरपरस्मिन्माञ्जुत्वं त-
थाभूतं वरं तौ मनसेष्टदेवता ध्यायन्तौ तिष्ठन्तौ ब्राह्मणा सूर्य-
सूक्तं पठेयुः पुरन्ध्रयो मङ्गलगीतानि कुर्युरथ ज्योतिर्विदादिष्टे
काले प्रविष्टे सद्यस्तिरस्करिणीमुदगपसार्य कन्यावरौ परस्प-
रगुडजीरकानवकिरतः परस्परं निरीक्षेयातामभ्रातृप्रीमिति
तामीक्षमाणो जपत्यघोरचक्षुरपतिघ्नयेधीति तथेक्ष्यमाणोऽथा
स्या भ्रुवोर्मध्यं दर्भाश्रेण परिमृज्य दर्भं निरस्याप उपस्पृशेदथ
ब्राह्मणा वान्धवाः पुरन्ध्र्यस्तौ आशीर्भिरभिनन्दयेयुः ॥ २३ ॥

२४ अक्षतारोपणादि ।

अथानयोर्द्राक्षतारोपणं तैजसेन पात्रेण क्षीरमानीय घृ-
तमासिच्यान्येनाद्राक्षततण्डुलानथ तथास्थितयोर्वधूवरयोर्वर्ध-
नकमेतत्कारयेयुरमृतं क्षीरमायुर्धृतमरिष्टरक्षता अप एतेषामा-
रोपणमिष्यते वरं प्रक्षालितपाणिर्वध्वाः प्रक्षालितेऽञ्जलौ क्षी-
रघृतं पाणिना द्विरुपस्तीर्य द्विस्तण्डुलानञ्जलिनावपति यथा
पूर्येत ततो द्विरुपरिष्ठादभिघारयत्येव वराञ्जलावन्यस्तण्डुला
पूरणं कुर्याद्वाता तयोरञ्जल्योर्हिरण्यमवदधात्यथ वरः कन्या
ञ्जलौ स्वाञ्जलिं धारयेद्वाता कन्या तारयन्तु दक्षिणाः पान्तु
बहुधेयं चास्तु पुण्यं वर्धतां शान्तिं पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु तिथिक-
रणमुहूर्तेनक्षत्रसप्तदस्त्वित्युक्त्वा कन्यामुत्क्षिप्य तदञ्जल्यक्ष-
तान्वरमूर्ध्न्यारोपयेद्दरोऽपि तन्मूर्ध्नि स्वाञ्जल्यक्षतानारोपयेद्ब्र-
ह्मिर्ब्रह्मपूर्वं वराञ्जलौ वधूस्तण्डुलपूरणं कुर्यात्तदञ्जलावन्यौ

ऽथ समारोपणं कारयेदिदानीं दाता वराय गोभूमिदासीया
नश्चयनमन्नादिकमनुदानं दद्यादथ पुरोधाः कांस्ये पय आसि
च्यौदुम्बरीर्द्रया शाखया सपलाशया सहिरण्यपवित्रया सद्-
र्वापवित्रयाभिपिश्वेदग्लिङ्गाभिर्ऋग्भिरथ वधूवरौ स्वशेखरपु-
ष्प क्षीरघृतेनाप्लाव्य परस्परतिलकं कुरुत, कण्ठे स्रजं चामुञ्च-
तः कौतुकसूत्रं च करे बध्नीयातामथ पुरोधास्तयोरुत्तरीयान्त-
योः पञ्च पूगफलानि विवाहत्रतरक्षिण गणाधिपमनुस्मृत्य ग-
णानां त्वा गणपतिं हवामह इत्यातून इन्द्र क्षुमन्तमिति च वधू-
वरयोरुत्तरीयान्तौ च नीललोहितं भवतीति बध्नीयादथ दा-
ता सभार्या वृद्धाः पुरन्ध्रयो ज्ञातिवान्धवाश्च क्रमादाशीर्भिरा-
र्द्रास्तारोपणं कुर्युः ॥ २४ ॥

२५ अर्तुमतीकृत्याणि ।

अर्तुमत्याः प्राजापत्यमृतौ प्रथमे अनुकूलेऽहनि सुस्नात-
यान्वारब्धः प्राजापत्यस्य स्थालीपाकस्य हुतवैता आज्याहु-
तीर्क्षुयाद्विष्णुर्योनिमिति तिस्रो नेजमेपेति तिस्रः प्राजापते न-
त्वदित्येकाधातो मूर्न्यपन, शोभुचदधमित्यभिमृश्य या, फ-
लिनीर्या अफला इति जपित्वा वधेन दस्यु महि चातयस्तेति
पङ्क्तिरग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वाभ्यामग्निमुपस्थाय सूर्यो नो दि-
वस्पात्विति सूक्तेनादित्यमुपतिष्ठेत् । अथ गर्भलम्भनमृतावन्तु-
कूलायां निशि स्वलकृते सुगन्धवासिते वैश्वमनि तथाभूते पर्य-
ङ्कशयने सुस्नातामलंकृतां शुक्लवसनां स्रग्विणीं भार्यां स्वयं त-
थाभूत, प्रवेश्य दूर्वां पिष्ट्वा अश्वगन्धा वा सूक्ष्मेण वाससा
संगृह्योदीर्घ्वातः पतिवतीति द्वाभ्यां स्वाहाकारान्ताभ्यामुभ-
योर्नासाबिलयोर्निषिच्य संवेश्य गन्धर्वस्य विश्वावसोर्ह्रस्वमसी-
त्युपस्थमभिमृश्य विष्णुर्योनिं कल्पयत्विति द्वाभ्यां विहृत्य यो-
गर्भमोषधीनामह गर्भमदधामोषधीष्विति जपित्वोपगच्छेत्प्राणे

ते रेतो दधाम्यसावित्यनुमाण्या यथा भूमिरग्निगर्भा यथा यौ-
रिन्द्रेण गर्भिणी वायुर्यथा दिक्षां गर्भं एवं ते गर्भं दधाम्यसावि-
ति हृदयमभिमृशेन्नैक उपगमने मन्त्रविधिमिच्छन्ति न हानेन
किञ्चित् सस्क्रियत इति त ओषधीभिर्निपेक कृत्वोपगच्छ-
न्ति ॥ २५ ॥

२५ जातकमादि ।

अथ जातकर्म पुत्रे जाते पुरान्यैरालम्भादग्निरिन्द्रं प्रजापति-
विन्धेदेवा ब्रह्मेत्यनादेशदेवता हुत्वा प्राक् स्विष्टकृत सर्पिर्म-
धुमाशनादि कुर्यादेव निष्क्रमण चतुर्थे मास्यापूर्वमाणपक्षे
स्वस्ति वाचयित्वा स्विष्टकृतः प्राक् मुस्तातालंकृत कुमारमादा-
य सहभार्याज्ञातिबान्धवैः पुरन्ध्रीभिश्च मङ्गलतूर्यनिर्घोषेण शृ-
हाक्षिष्कम्य देवतायतनमेत्य देवतामुपहारेणाभ्यर्च्योशिषो
वाचयित्वायतनं प्रदक्षिणीकृत्य ग्रहमेयात्सवन्धिनो वा ग्रह-
नीत्वा नयेद्वमन्त्रमाशनादावपीच्छायामनादिष्टदेवता यष्टव्या
यष्टव्याः ॥ २६ ॥

श्रुत्याश्रयायनशृङ्गापरिशिष्टे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः २

१ ग्रहयज्ञादि ।

अथ ग्रहयज्ञश्चैत्ययज्ञश्चैत्यमुपयाचितमुच्यते तत्र भवाः शा-
न्तिपुष्टिदा देवताश्चैत्याः शान्तिं च खलु पुष्टिं च सर्वे ग्रहाः
समुपयाचन्ते ततश्चैत्या आदित्य इन्दुरङ्गारकः सौम्यो गुरु-
र्भार्गवः शनैश्चरो राहुः केतुरिति नवग्रहास्ते हि स्वस्वगत्या
जगदभिगृह्णन्ति तान्नुदगयनादिषु पुण्यकालेषु यजेत शान्तये
सद्य उद्भूतेषु मातृल्यादिष्वभ्युदयिकं करिष्यमाणो ग्रहयज्ञ-
कुर्यादनाभ्युदयिकं हि शान्तिकर्म यदि तदानुकूल्यकाम-
कामं प्रागभ्युदयात्सप्ताहान्तरितात्कुर्यात् दशपराङ्मुखाः स्व

यमेक. कुर्याद्दर्भमापञ्चशत चत्वार ऋत्विजः स्युराशत वरमष्टौ
नवम आचार्य स्वयमेव वा यदि स्वयमाचार्यः स्याच्चत्वारं
कल्पविदे दद्यात्तान्विधिवद्दरयित्वाहयेदाचार्य आदित्याय
जुहुयादितरेभ्य इतरे पूर्वोत्तरतन्त्रमाचार्यः कुर्यात्तदितरे
तोऽन्वारभेरन् ॥ १ ॥

२ ग्रहयज्ञसभारादि ।

अथास्य सभारा हस्तमात्रावर चतुरस्र कुण्ड स्थण्डिल वा
सस्कृत्य तत ईशान्या कुण्डवदायता चतुरस्रां चतुरस्रद्व्यङ्गुलो
च्छ्रितां विस्तृतां त्रिभूमिकां ग्रहवेदि कुर्यात्तस्यां च शुक्लीहि
तण्डुलैः सर्वाणिकमष्टदल अम्बुजमुल्लिख्य कर्णिकायां दलेषु
च यथास्थान ग्रहपीठानि स्थापयेदुदीच्यां धान्यपीठे तैजस
मृण्मय वा नवमनुलिप्तालकृत शुभमभिषेककुम्भ निधाय प्रसुव
आपो महिमानमित्युच्चाञ्जि पूरयित्वा पञ्चगव्यानि पञ्चामृ
तानि नवपर्वतपातून् नवपवित्रमृदो नवरत्नानि प्रक्षिप्य द्
र्वापल्लवैर्मुखमाच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा समुद्रादीनि पुण्य
तीर्थान्यावाह्य कुम्भमभिमृश्यान्लिङ्गा वारुणीः पावमानीध्व
जपेत् ॥ २ ॥

३ अर्चनाङ्गानि ।

अथार्चनाङ्गानि ताम्र स्फाटिक रक्तचन्दनं कुङ्कुम सुवर्णं
तदेव रजत लोह सीसक कांस्यमिति नवप्रतिमाद्रव्याणि सु
वर्णमेकमेव वा सर्वेषां रक्तचन्दन मलयजो देवदारुः कुङ्कुमो
मनःशिला शङ्खपिष्ट तिलपिष्ट केतकीरजः कस्तूरीति नवानुले
पनानि मलयज एक एव वा सर्वेषां रक्तपद्म कुमुद रक्तकरवी
र पाटल चम्पक कुन्दमिन्दीवर कृष्णधुस्तूर तच्चित्रवर्णमिति
नव पुण्याणि रक्तकरवीरमेकमेव वा पुण्यवर्णा अक्षता अहत-
वस्त्रयुग्मानि च कन्दरमयूरशिखादशाङ्गसर्जरसा विल्वफल

श्रीवासं कृष्णासुरं जटामांसी मधुकमिति नव धूपाः शुग्मुद्धरे
क एव वा सर्पिषा दीपस्तिलतैलेन वा हविष्यान्न पायसं प
लान्न शुढान्न क्षीरोदनो दध्योदनः कृसरान्नमामान्न चित्रान्न
मिति नवोपहाराः त्रिवृदन्नमेकमेव वा माणिक्य मौक्तिक प्र
वालो मरकत पुष्परागो वज्रो नीलो गोमेदिक वैदूर्य इति नव
रत्नान्येकमेव वा माणिक्य अर्कः पालाशः खदिरोऽपामार्गो
ऽम्बत्योदुम्बरः शमी दूर्वाः कुशा इति समिधः सर्वेषां पालाश
एक एव वा ॥ ३ ॥

४ पूजाविधिः ।

अधार्चनमाचार्यः प्राञ्जुख उपविश्य समाहितः पुण्याहादि
वाचयित्वा कर्म सकल्प्य ग्रहवेदिपद्मपीठेषु यथास्थानमूर्त्तीं
ग्रहप्रतिमां स्थापयित्वा दक्षिणवामयोरधिदेवताप्रत्यधिदेवते
तदभिमुख्यौ स्थापयेत् तदभावे पुष्पाक्षतादिष्वावाहयेदगिरापः
पृथिवी विष्णुरिन्द्र इन्द्राणी भजापतिः सर्पा ब्रह्मा च क्रमेण
ग्रहाणामधिदेवताः ईश्वर उमा स्कन्दः पुरुषो ब्रह्मेन्द्रो यमः
कालश्चित्रगुप्त इति प्रत्यधिदेवताः गणपति दुर्गा क्षेत्राधिपति
वायुमाकाशमग्निनौ कर्मसाद्गुण्यदेवता इमा यथा प्रत्यक् नि-
वेश्य प्राच्यादिष्विन्द्रादिलोकपालान्क्रतुरक्षकानावाहयेत् पु
ष्पाञ्जलिप्रयोगेणावाहनमर्चनमोऽन्तैरावाह्यं नामभिः क्रमेण
दीपान्तानुपचारानर्पयेत् ॥ ४ ॥

५ ग्रहावाहनमन्त्राः ।

अथावाहनमन्त्राः । प्रणवमुच्चार्य भगवन्नादित्य ग्रहाधिपते
काश्यपगोत्र कलिङ्गदेशेश्वर जपापुष्पोपमाङ्गुल्युते द्विभुज पद्मा
भयहस्त सिन्दूरवर्णाम्बरमाल्यानुलेपन ज्वलन्माणिक्यखचि
तसर्वाङ्गाभरण भास्कर तेजोनिधे त्रिलोकप्रकाशक त्रिदेवता-
मयमूर्ते नमस्ते संनद्धारुणध्वजपताकोपशोभितेन सप्ताश्वरथबा-
हनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन् आगच्छाग्निरुद्राभ्यां सह पद्मकर्णि-

कार्यां ताम्रप्रतिमां प्राञ्चुर्खीं वर्तुलपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् सोम द्विजाधिपते सुधामयशरीरात्रेयगो-
 त्र यामुनदेशेश्वर गोक्षीरधवलान्नकान्ते द्विभ्रजगदावरदानाङ्कित
 त शुक्लाम्बरमाल्यानुलेपन सर्वाङ्गमुक्तमौक्तिकाभरणरमणीय
 सर्वलोकाप्यायक देवतास्वायमूर्त्ते नमस्ते सन्नद्धपीतध्वजपता-
 कोपशोभितेन दशश्वेताश्वरथवाहनेन मेरु प्रदक्षिणीकुर्वन् आ-
 गच्छाञ्जिरुमया च सह पद्माग्रेयदलमध्ये स्फटिकप्रतिमां मल्य-
 ष्चुर्खीं चतुरस्रपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन्
 अङ्गारकाप्याकृते भारद्वाजगोत्रावन्तिदेशेश्वर ज्वालापुङ्गोपमा-
 ङ्गद्युते चतुर्भुज शक्तिशूलगदाखड्गधारि रक्ताम्बरमाल्यानुलेपन
 प्रवालाभरणभूषितसर्वाङ्ग दुर्धरालोकदीप्ते नमस्ते सन्नद्धरक्त-
 ध्वजपताकोपशोभितेन रक्तमेपरथवाहनेन मेरु प्रदक्षिणीकुर्व-
 न्नागच्छ भूमिस्कन्दाभ्यां सह पद्मदक्षिणदलमध्ये रक्तचन्द-
 नप्रतिमा दक्षिणाञ्चुर्खीं त्रिकोणपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावा-
 हयामि । भगवन् सौम्य सौम्याकृते सर्वज्ञानमयात्रिगोत्र मग-
 धदेशेश्वर कुङ्कुमवर्णाङ्गद्युते चतुर्भुज खड्गखेटकगदावरदानाङ्कित
 पीताम्बरमाल्यानुलेपन मरकताभरणालङ्कृतसर्वाङ्ग विद्वद्धमते
 नमस्ते सन्नद्धपीतध्वजपताकोपशोभितेन चतुर्सिहरथवाहनेन
 मेरु प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ विष्णुपुरुषाभ्यां सह पद्मेशानदल
 मध्ये सुवर्णप्रतिमामुदञ्चुर्खीं बाणाकारपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं
 त्वामावाहयामि । भगवन् बृहस्पते समस्तदेवताचार्याङ्गिरस
 गोत्र सिन्धुदेशेश्वर तप्तसुवर्णसदृशाङ्गदीप्ते चतुर्भुज कमण्डल्व
 क्षमूत्रवरदानाङ्कित पीताम्बरमाल्यानुलेपन पुष्परागमयाभर-
 णरमणीय समस्तविद्याधिपते नमस्ते सन्नद्धपीतध्वजपताकोप-
 शोभितेन पीताम्बरथवाहनेन मेरु प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेन्द्रब्रह्म
 भ्यां सह पद्मोत्तरदलमध्ये सुवर्णप्रतिमामुदञ्चुर्खीं दीर्घचतुर

स्त्रीपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् भार्गव स
 मस्तदैत्यगुरो भार्गवगोत्र भोजकटदेशेश्वर रजतोऽज्ज्वलाङ्गकान्ते
 चतुर्भुज दण्डकमण्डल्वक्षस्त्रवरदानाङ्कित शुक्लमाल्याम्बरानुले-
 पेन वज्राभरणभूषितसर्वाङ्ग समस्तनीतिशास्त्रनिपुणमते नमस्ते
 सन्नद्ध शुक्लध्वजपताकोपशोभितेन शुक्लाश्वरथवाहनेन सह मेरु
 प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेन्द्राणीन्द्राभ्यां सह पद्मपूर्वदलमध्ये रज-
 तप्रतिमां प्राञ्चुस्त्री पश्चकोणपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाह-
 यामि । भगवन् शनैश्वर भास्करतनय काश्यपगोत्र मुराष्ट्रदेशे
 श्वर कज्जलनिभाङ्गकान्ते चतुर्भुज चापतूणीकृतबाणाभयाङ्कित
 नीलाम्बरमाल्यानुलेपेन नीलरत्नभूषणालङ्कृतसर्वाङ्ग समस्तशु-
 चनभीपणामर्षयुते नमस्ते सन्नद्धनीलध्वजपताकोपशोभितेन
 नीलग्रन्थवाहनेन मेरु प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ प्रजापतियमा-
 भ्यां सह पश्चिमदलमध्ये कालायसप्रतिमां प्रत्यञ्चुस्त्रीं चापा-
 कारपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् राहो रवि
 सोममर्दन सिंहिकानन्दन पैठीनसिगोत्र यर्वरदेशेश्वर कालमे-
 घसमन्नुते व्याघ्रवदन चतुर्भुज खड्गचर्मधर शूलवराङ्कित कृ-
 ष्णाम्बरमाल्यानुलेपेन गोमेदकाभरणभूषितसर्वाङ्ग शौर्यनिधे
 नमस्ते सन्नद्धकृष्णध्वजपताकोपशोभितेन कृष्णसिंहरथवाहनेन
 मेरु प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ सर्पकालाभ्यां पद्मनैर्ऋतदलमध्ये
 सीसकप्रतिमां दक्षिणामुखीं शूर्पाकारपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं
 त्वामावाहयामि । भगवन् केतो कामरूप जैमिनिगोत्र मध्यदे-
 शेश्वर धूम्रवर्णध्वजाकृते द्विभुज गदावरदाङ्कित चिन्ताम्बरमा-
 ल्यानुलेपेन वैदूर्यमयाभरणभूषितसर्वाङ्ग चित्रशक्ते नमस्ते स-
 न्नद्धचित्रध्वजपताकोपशोभितेन चित्रकपोतवाहनेन मेरु प्रदक्षि-
 णीकुर्वन्नागच्छ ब्रह्मचित्रगुप्ताभ्यां सह पञ्चबायव्यदलमध्ये कां-
 स्यप्रतिमां दक्षिणामुखीं ध्वजाकारपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वा-
 मावाहयामि ॥ ५ ॥

६ ग्रहाणामधिदेवताप्रत्यधिदेवता ।

अथ ग्रहाणामधिदेवताप्रत्यधिदेवतावाहनं । पिङ्गभ्रुश्मश्रु
केश पिङ्गाक्षभिनयनमरुणवर्णाङ्ग छागस्थं साक्षसूत्र सप्ताचिषं
शक्तिधर वरदहस्तद्वयमादित्याग्निदेवमग्निमावाहयामि । अथ
प्रत्यधिदेवता त्रिलोचनोपेत पञ्चवक्त्र वृषारूढ कपालशूलखड्ग
खट्वाङ्गधारिण चन्द्रमौलि सदाशिवमादित्यप्रत्यधिदेव रुद्रमा
वाहयामि । स्त्रीरूपधारिणीः श्वेतवर्णा मकरवाहनाः पाश
कलशधारिणीः मुक्ताभरणभूषिताः सोमाधिदेवता अप
वाहयामि । अक्षसूत्रकमलदर्पणकमण्डलुधारिणीं त्रिदशपू
जितां सोमप्रत्यधिदेवतामुमामावाहयामि । भृङ्गवर्णा दिव्याभ
रणभूषितां चतुर्भुजा सौम्यवपुष चण्डांशुसदृशम्बरां रज
पात्रसस्यपात्रौषधिपात्रपद्मोपेतकरां चतुर्दिङ्गागभूषितां पृष्ठ
गतामङ्गारकाधिदेवतां भूमिमावाहयामि । पण्मुख शिखण्डक
विभूषण रक्ताम्बरमयूरवाहनं कुकुटपण्डापताकाशक्त्युपेत चतु
र्भुजमङ्गारकप्रत्यधिदेवतां स्कन्दमावाहयामि । कौमोदकीपद्म
शङ्खचक्रोपेतं चतुर्भुज सौम्याधिदेवतां विष्णुमावाहयामि
सौम्यप्रत्यधिदेवतां विष्णुवत् पुरुषमावाहयामि । चतुर्दन्तस
जारूढ वज्राङ्कुशधर शचीपति नानाभरणभूषित बृहस्पत्यधि
देवतामिन्द्रमावाहयामि । पद्मासनस्थ जटिल चतुर्मुखमक्ष
मालासुवपुस्तककमण्डलुधारिण कृष्णाजिनवासस पार्श्वस्थ
तर्हसं बृहस्पतिप्रत्यधिदेव ब्रह्माणमावाहयामि । सन्तानमञ्ज
रीवरदानधरद्विभुजां शुक्राधिदेवतामिन्द्राणीमावाहयामि
चतुर्दन्तगजारूढ वज्राङ्कुशधर शचीपति नानाभरणभूषि
भार्गवप्रत्यधिदेवतां शक्रमावाहयामि । यज्ञोपवीतिन ईसस्थ
मेकवक्त्रमक्षमालासुवपुस्तककमण्डलुसहित चतुर्भुज शनैश्च
राधिदेव प्रजापतिमावाहयामि । ईषत्पीन दण्डहस्तं रक्तस
दृश पाशधरं कृष्णवर्णं महिषारूढं सर्वाभरणभूषित शनैश्च

प्रत्यधिदेवत यममावाहयामि । अक्षसूत्रधरान् कुण्डलाकारपु
च्छयुक्तानेकभोगान् स्त्रीभोगान् भीषणाकारान् राहधिदेवतान्
सर्पानावाहयामि । करालवदन नित्यभीषण पाशदण्डधर
सर्पवृश्चिकरोमाण राहुप्रत्यधिदेव कालमावाहयामि । पञ्चास
नस्थ जटिल चतुर्मुखमक्षमालासुवपुस्तकमण्डलुधर कृष्ण
जिनवासस पार्वस्थितहस केत्वधिदेव ब्रह्माणमावाहयामि ।
उदीच्यवेपधर सौम्यदर्शन लेखनीपत्रोपेत द्विभुज केतुप्रत्य
धिदेव चित्रगुप्तमावाहयामि ॥ ६ ॥

७ ऋतुसाङ्ख्यदेवतावाहनादि ।

अथ साङ्ख्यदेवतावाहन वायुप्रदेशे सर्वत्र सप्रणवव्याहृति
पूर्वक त्रिनेत्र गजानन नागयज्ञोपवीतिन चन्द्रधर दन्ताक्ष
मालापरशुमोदकोपेत चतुर्भुज विनायकमावाहयामि । तत
उत्तरतः शक्तिवाणशूलखड्गचक्रचन्द्रबिम्बखेटकपालपरशुकण्ट
कोपेतदशभुजां सिंहासनां दुर्गाख्यदैत्यासुरहारिणी दुर्गामा
वाहयामि । श्यामवर्ण त्रिलोचन ऊर्ध्वकेश मुदङ्ग भृकुटीकुटि
लानन नूपुरालकृताङ्घ्रि सर्पमेखलया युत सर्पाङ्गमतिकुब्ज क्षु
द्रघण्टाबद्धगुल्फावलम्बिकरोटिकामालाधारिण उरगकौपीन
चन्द्रमौलि दक्षिणहस्तैः शूलवेतालखड्गदुन्दुभिदधान वामहस्तैः
कपालघण्टाचर्मचाप दधान भीम दिग्वाससममितश्रुति क्षेत्र
पालमावाहयामि । धावद्धरिणपृष्ठगतं ध्वजवरदानधारिण
धूमवर्ण वायुमावाहयामि । नीलोत्पलाभ नीलाम्बरधा
रिणं चन्द्राङ्कोपेत द्विभुज खेटमाकाशमावाहयामि । प्रत्येकमौष
धिपुस्तकोपेतदक्षिणवामहस्तावन्योन्यसयुक्तदेहावेकस्य दक्षि
णपार्श्वे परस्य वामपार्श्वे रत्नमाण्डवरशुक्लाम्बरधारीनारीयुग्मो
पेतौ देवीं भिषजावन्विनावावाहयामि । अथ ऋतुसरस्रकेन्द्रादि
लोकपालावाहन । स्वर्णवर्ण सहस्राक्षमैरावतवाहन वज्रपाणिं

शचीमियमिन्द्रमावाहयामि । अरुणवर्णं त्रिनेत्रं साक्षसूत्रं सप्तार्चि
 ष शक्तिधरं वरदहस्तद्वययुग्ममग्निमावाहयामि । रक्तवर्णं दण्डधरं
 पाशहस्तं महिषवाहनं स्वाहामियं यममावाहयामि । नीलवर्णं
 खड्गचर्मधरं ऊर्ध्वकेशं नरवाहनं कालिकामियं निर्ऋतिमावा-
 हयामि । रक्तभूषणं नागपाशधरं भकरवाहनं पद्मिनीमियं
 सुवर्णवर्णं वरुणमावाहयामि । स्वर्णवर्णं निधीश्वरं कुन्तपाणिमं
 श्ववाहनं चित्रिणीमियं कुबेरमावाहयामि । शुद्धस्फटिकवर्णं
 वरदाभयशूलाक्षसूत्रधरं वृषवाहनं गौरीमियमीशानमावाहया-
 मि इति पूर्ववत्पूजयेत् ॥ ७ ॥

८ अष्टपुपधानादि ।

अथाग्निमुपसमाधाय अन्नाधानाद्याज्यभागान्तं कृत्वा स-
 हर्त्विग्भिः समिच्चर्वाज्यानि प्रत्येकं शतैकावराभिः सहस्रम्प-
 राभिराहुतिभिर्निमित्तशक्त्यपेक्षया जुहुयात्पुपधानदशांशेन पा-
 र्श्वदेवतयोस्तदर्धेनेतरेषां स्वाहान्तैर्नामभिर्होमस्तच्छिल्पिमग्नैर्वा
 सकृदवदानेन चरुहोमः पाणिना प्रभूतांस्तिलांश्च व्याहृति-
 भिरुत्वा प्राक् स्विष्टकृतो ग्रहाणां घण्टादिशब्दैरुपहारानुपमृ-
 द्धं सपुष्पाणि रत्नानि निवेदयेदभावे सुवर्णपुष्पाणि वा
 ताक्षमस्कृत्य प्रसीदन्तु भवन्त इति प्रसाद्य होमं समापयेत्स
 यदि मग्नैरिष्टस्तदैते मग्ना भवन्त्याकुष्णेन रजसा वर्तमानः
 आप्यायस्व समेतुते अग्निर्पूर्धादिव, ककुत् उबुध्यन्व समन-
 सः सखायो बृहस्पते अतियदर्यो अर्हीत्, शुक्रन्ते अन्यद्यज-
 तन्ते अन्यत् शमग्निरग्निभिः करत् कयानश्चित्र आश्रुवत् केतु-
 कृण्वन्नकेतव इति ग्रहाणां अग्निं दूतं कृणीमहेऽप्सु मे सोमो
 अब्रवीत्स्योना पृथिवि भवेद विष्णुर्विचक्रम इन्द्रश्चेष्टानि द्रवि-
 णानि धेहीन्द्राणीमासु नारीषु प्रजापतेन त्वदेतान्य आयज्ञौः पू-
 श्निरक्रमीद्वृक्षं जज्ञान प्रथमं पुरस्तादित्यधिदेवतानां व्यम्ब-

क यजामहे गौरीमिमांसा सलिलानि तक्षती कुमारश्चित्पितर
 वन्दमान सहस्रशीर्षा पुरुषो ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा मुनज्मि
 इन्द्रमिदेवतातये यमाय सोम मुनुत पर मृत्यो अनुपरेहि
 पन्थां सचित्रचित्र चितयन्तमस्मै इति प्रत्यधिदेवतानां आतून
 इन्द्र क्षुमन्त जातवेदसे मुनवाम सोम क्षेत्रस्य पतिना वयं
 ऋणाशिशुर्महीनामादित्प्रब्रस्य रेतसोऽश्विनावर्तिरस्मदेतीत्ये
 तत्साद्रुष्यदेवताना इन्द्र वो विश्वतस्पर्यग्भिमीळे पुरोहित य
 माय सोम मुनुतमोषुणः परापरोदुत्तम मुमुग्धिनस्तव
 वायव्यतस्पते त्व नः सोम विश्वत कद्रुद्राय प्रचेतस इति लो
 कपालानाम् ॥ ८ ॥

९. यजमानाभिषेकः ।

अथ यजमानाभिषेको ग्रहवेदेः प्रागुदीच्यां शुचौ देशे स
 मृष्टालकृते प्राक्प्रवणे चतुष्पाद दीर्घ चतुरस्रं सोत्तरच्छद
 पीठं निधाय तत्रोदगग्रान्मूलान्हरितदर्भानास्तीर्य प्राङ्मुख
 कर्तार सामात्यमुपवेश्याचार्यं सहर्त्विग्भि अभिषेककुम्भमा
 दाय प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नौदुम्बर्यार्द्रया शाखया सपलाशया
 हिरण्मयया सकुशदूर्वयान्तर्धाय कुम्भोदकपृषद्विरभिषि
 जेत् अब्लिङ्गाभिर्वाङ्गीभिः पावमानीभिः अन्याभिश्च शा
 न्तिपवित्रलिङ्गाभिर्ग्रहाभिषेकमन्त्रैः समुद्रज्येष्ठा इति सूक्तेन
 मुरास्त्वामिति सूक्तेन च श्रीसूक्तेनेमा आपः शिवतमा इत्यृ
 चेन देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरिति च व्याहृतिभि-
 रभिषिक्तस्तेभ्यो ग्रहोक्तां दक्षिणां दद्यात्सा गौः शङ्खो
 रक्तोऽनङ्गान् हिरण्य पीत वासः श्वेताश्वः कृष्णा गौः कार्णा
 यस हस्ती छागो वेति हीनां पुनर्हिरण्येन समितां कुर्यात् अ
 भ्रावे सर्वेषां हिरण्यमेव वा तुष्टिकर दद्याद्विषुणमाचार्याय
 अत्र घृताग्नेन ब्राह्मणान्भोजयित्वा शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्वा

स्त्विति वाचयेत् सधन्धिज्ञातिवान्धवांश्च तोपयेदेष ग्रहयज्ञं
सर्वानिष्टशमनः सर्वपुष्टिकरः सर्वाभीष्टकरः तस्मादेनं विभ-
ववान्विशेषतः कुर्यात् अविभवः शान्तिपुष्टिकामो यथोपप-
त्तिं कुर्यात् ॥ ९ ॥

१० होमविधानादिप्रयोगः ।

अथ होमोऽहरहश्चैत्ययज्ञो गृहस्थो हहरहरिष्ठान्देवानिष्टा-
भीष्टार्थाश्चिनोति तस्य तेऽहरहश्चैत्यास्ते गणपतिर्वा स्कन्दो वा
सूर्यो वा सरस्वती वा गौरी वा गौरीपतिर्वा श्रीपतिर्वा श्री
वर्ण्यो वा योऽभिमतस्त एव यथारुचि समस्तावेज्यन्ते के-
चिद्गणपतिमादित्य शक्तिमध्युत शिव पञ्चकमेव बाहरहर्त्यज-
न्ते तानप्सु वाग्नौ वा सूर्ये वा स्वहृदये वा स्थण्डिले वा प्र-
तिमासु वा यजेत प्रतिमास्त्रक्षणिकासु नावाहनविसर्जने भव-
तः स्वाकृतिषु हि शस्तासु देवता नित्यं सन्निहिता इत्यस्थि-
रायां विकल्पः स्थण्डिले तूभयं भवतु प्रतिमां प्राञ्चुखीमुदञ्चु-
खो यजेतान्यत्र प्राञ्चुखः सधृतसभारो यजनभवनमेत्य द्वारदेशे
स्थित्वा हस्ततालत्रयेणापसर्पन्तु ये भूता ये भूता भूमिसंस्थि-
ताः । ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवायज्ञेति विघ्नानुद्वा-
स्य प्रविश्य येभ्यो मातामधुमत्पिन्वते पय एवापित्रे विश्वदे-
वाय वृष्ण इति जपित्वा शुचावासने उपविश्य पृथिव त्वया
भूता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता त्वं च धारय मां देवि
पवित्रं कुरु चासनमित्युपविश्याचम्बायतप्राणः संकल्प्य शु-
चिशङ्खादिपात्रमग्निं प्रणवेन पूरयित्वा गन्धाक्षतपुष्पाणि प्र-
क्षिप्य सावित्र्याभिमन्त्र्य तीर्थान्यावाह्याभ्यर्च्य पवित्रपुष्पाणि
तदुदकेनापोहिष्ठीयाभिरात्मानमायतनं यजनाङ्गानि चाभ्युक्ष्य
क्रियाङ्गोदककुर्मं गन्धादिभिरभ्यर्च्य तेनोदकेनावर्थान्कुर्वीत
नमोऽन्तनाम्ना तल्लिङ्गमन्त्रेण वा क्रमेणोपचारान्दद्यात्पुष्पोदके

नपाद्यमर्घ्यं च पात्रान्तरेण सगन्धाक्षतकुसुमान्दद्यादावाहनमा-
सन पाद्यमर्घ्यमाचमनीय स्नानमाचमन वस्त्रमाचमनमुपवीतमा-
चमन गन्धपुष्पाणि धूप दीप नैवेद्यं पानार्थं जलमुत्तरमाचम-
नीय मुखवास स्तोत्र प्रणाम दक्षिणां विसर्जनं च कुर्यात् अ-
सपञ्चो मनसा सपादयेदाचमनं न पृथगुपचारः प्रणामस्तोत्रा-
ङ्गं दक्षिणादिविसर्जनाद्गम् । अथ मन्त्राः गणानां त्वा गणपति-
हवामह इति गणपते. कुमारश्चित्पितर वन्दमानमिति स्कन्दस्य
आकृष्णेन रजसा वर्तमान इत्यादित्यस्य पावका नः सरस्वतीति
सरस्वत्याः जातवेदसे सुनवाम सोममिति शक्तेः त्र्यम्बक य-
जामह इति रुद्रस्य गन्धद्वारामिति श्रियः इदं विष्णुर्विचक्रम
इति विष्णोरेव षोडशेमानुपचारान्पौरुषेणैव सूक्तेन प्रत्युच-
सर्वत्रैव प्रयुज्यन्तेऽन्ये सावित्र्या वा जातवेदस्यया वा प्राजाप-
त्या व्याहृत्या वा प्रणवेनैव वा कुर्वन्ति स एष देवयज्ञोऽहर-
हर्गोदानसमितः सर्वाभीष्टप्रदः स्वर्ग्योऽपवर्ग्यश्च तस्मादेवमहरहः
कुर्वन्ति तमेनं वैश्वदेव हुतशेषेण पृथगन्नेन वा कुर्यान्नास्य शेषेण
वैश्वदेव कुर्यात् । अथास्य शेषेण गृहदेवतानां बलिर्द्वारे पिता-
महाय मक्रीडे रुद्राय अथ गृहे प्राच्या दिशि प्रतिदिक्षं सन-
वग्रहायेन्द्राय बलभद्राय यमविष्णुभ्यां स्कन्दवरुणाभ्यां सो-
मसूर्याभ्यामश्विभ्यां वसुभ्यो नक्षत्रेभ्योऽथ मन्त्रे वास्तोष्पतये
ब्रह्मणेऽथ प्रागादिभिर्चित्तमूलेषु सिध्यै बृहज्यै श्रियै कीर्त्यै वरु-
णायोदधानेऽश्विभ्यां दृषदुपलयोः चावापृथिवीभ्यामुत्तरल-
मुसलग्नोरथ निष्क्रम्य भूमावप आसिच्य श्वाण्डालपतितवा-
यसेभ्योऽन्न भूमौ विकिरेत् । ये भूता. प्रचरन्ति दिवा बलि-
मिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्टा. । तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि
पुष्टिं पुष्टिपतिर्ददात्विति रात्रौ चेन्नक्तं वा बलिमिति मृपाद-
यं प्रक्षालितपादपाणिराचम्य गृहं प्रविशेत् शान्ता पृथिवी

शिवमन्तरिक्षं द्यौर्नो देव्यभय नो अस्तु । शिवा दिशः प्रदिश
उदिशो न आपो विद्मन्तः परिपान्तु विश्वत इति जपित्वा अ
न्यानि च स्वस्त्ययनानि ततो मनुष्ययज्ञपूर्वकं भुञ्जीत ॥ १० ॥

११ भोजनप्रकारो विधिश्च ।

अथ भोजनविधिरार्द्रपादपाणिराचान्तः शुचौ देशे प्राञ्च्य
स्वः प्रत्यञ्च्युखो योपविश्य भस्मना वारिणा वा हस्तमात्रे च
तुरस्त्रमण्डले पात्रस्थमन्नं प्रणवव्याहृतिपूर्वया सावित्र्याभ्युक्ष्य
स्यादोषितो मधोषितो इत्यभिमन्त्र्य सत्यं त्वर्तनं परिपिञ्चामी
ति दिवा परिपिञ्चेदृतं त्वा सत्येन परिपिञ्चामीति रात्रावथ
दक्षिणतो भुवि भूपतये भुवनपतये भूतानां पतये इति नमोऽन्तैः
प्राक्सस्य प्रत्यक्सस्य वा बलिं विकीर्य हस्तं प्रक्षाल्य समा
हितोऽमृतोपस्तरणमसीत्यपः प्राश्य सन्ध्येन पाणिना पात्रमा
लभ्य तर्जनीमायमाङ्गुष्ठौ प्राणाय मयमानामिकाङ्गुष्ठैरपानाय
कनिष्ठिकानामिकाङ्गुष्ठैर्व्यानाय कनिष्ठिकातर्जन्यङ्गुष्ठैरुदानाय
सर्वाङ्गुलीभिः समानाय च मुखे जुहुयात्सर्वाभिरेव वा सर्वे-
भ्यो जुहुयादेव वाग्यतो भुक्त्वा अमृतापिधानमसीत्यपिधानं
प्राश्य शोधितमुखपादपाणिर्द्विराचामेदेव भुञ्जानोऽग्निहोत्रफ
लमश्नुते षलशुष्टिमान्भवति सर्वमायुरेति ॥ ११ ॥

१२ सयनादिविधिः ।

अथास्तमिते सायसन्ध्यामुक्तवदुपास्य होमवैश्वदेवग्रह
त्यतिथ्यर्चनानि कृत्वा यदि दिवोदितकर्माण्यकृतानि याव
त्प्रहरं याभिन्पास्तावत्क्रमेण सर्वाणि सौरं वर्जयित्वा कुर्या
दाकृष्णीययैवाध्यं दद्यादिति विशेषोऽष्टमीं चतुर्दशीं भानुवार
श्राद्धदिनं तत्पूर्वदिनं च वर्जयित्वावशिष्टरात्रिषु नियमेनामा
त्यै परिवृतो लघु भोजनं कृत्वा पण्या सह ताम्बूलादिसेवनं
कृत्वा सन्ध्यायां शून्यालये श्मशाने चैकहस्ते चतुष्पथे शिव

मातृकायक्षनागस्कन्दभैरवाद्युग्रदेवगृहेषु धान्यगोदेवविमाग्निरूपाणामुपरि वा शुचौ देशे शुचिरार्द्रवस्त्रपादौ न नम्रः, शयनकुर्यात् रात्रीव्यख्यदायतीति सूक्तं जपित्वा प्राक्शिरो दक्षिणतःशिरो वेष्टयित्वा देवतां नत्वा स्मरणं च कृत्वा वैणवदण्डमुदकपात्रं च शयनसमीपे निधाय प्रक्षालितपादः शयनकुर्यात् प्रदोषपरयामौ निद्रयातिक्रम्याथ प्रभाते इष्टदेवतां मनसा नत्वा तदङ्गकृत्य स्मृत्वा धर्मशास्त्रोक्तविधिना सूत्रपुत्रीपोतसर्गादिं कुर्यात् ॥ १२ ॥

१३ श्राद्धविधिः ।

अथ श्राद्धानि तान्यष्टौ पूर्वेषु, पार्वणमष्टम्यन्वष्टक्य मासि मासि काम्यमाभ्युदयिकमेकोदिष्टं पार्वणं चेति पर्वमावास्या तत्र भवः पार्वणं तदाहिताग्निं पिण्डपितृयज्ञं कृत्वा करोत्यनाहिताग्निस्तु तदितरेण व्यतिपज्यते यथादो पिण्डपितृयज्ञो वा बटिध्माधानादथ पार्वणं ब्राह्मणपञ्चौचाद्याच्छादनान्तं पुनः पितृयज्ञं आमेषणानुग्रहरणात्पुनः पार्वणमातृसिद्धानादथोभयशेषं क्रमेण समापयेदित्येष व्यतिपन्नस्तमिममुदाहरिष्यामः पितृयज्ञेऽपराङ्गेऽग्निमुपसमाधाय तस्यैकमुल्मुकं प्राक् दक्षिणां प्रणयेद्ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति । परा पुरो निपुरो ये भरन्त्यग्निर्द्विलोकात्प्रणुदात्वस्मादिति सोऽग्निरतिप्रणीतो भवति तच्चोपसमाधायोभौ प्राक् दक्षिणाग्रैर्दर्भं परिस्तृणीयात्सर्वकर्माणीह प्राग्दक्षिणां गमयेद्यथोपासनाग्नेः प्रागुदन्मत्यग्वा प्राग्दक्षिणाग्नान्दर्भानास्तीर्थैकैकशः पात्राणि प्रयुनक्ति चरुस्थाली शूर्पं स्फ्यमुल्लखलं मुसलं सुवधुवां कृष्णाजिनं सकृदाच्छिन्नमिध्मं मेक्षणं कमण्डलुमिति दक्षिणतो व्रीहिश्चकटं भवति शूर्पे स्थाली प्रगृह्य दक्षिणतः शकटमारुह्य स्थालीं व्रीहिभिः पूरयित्वा शूर्पे निमृज्य शूर्पपतिताञ्चकटे

प्रास्य स्थालीस्थान्कृष्णाजिन उलूखल कृत्वा पद्म्यवहन्यादधि
वेचमवहतान्सकृत्प्रक्षाल्योपासने श्रपयेदर्वागतिप्रणीतात्स्म्ये
न प्राग्दक्षिणायतां लेखामपहता अमुरा रक्षासि वेदिषद् इ
त्पुल्लिख्य तामभ्युक्ष्य सकृदाच्छिन्नेन वह्निपाऽवस्तीर्य वि
लीनानुत्पूतमाज्य दक्षिणतो निधाय सुवेण स्थालीपाकमभि
घार्योदद्युद्वास्य प्रत्यगतिप्रणीतादासाद्य दक्षिणतोऽभ्यञ्जनाञ्ज
नकशिपूपवर्हणानि चैतदन्त पिण्डपिद्वयज्ञ कृत्वा पार्वणमार
भेत् ॥ १३ ॥

१४ ब्राह्मणनियमसत्त्वादि ।

अथ हविरर्हान्ब्राह्मणान्देवे द्वौ त्रीन्पित्र्य एकैक बोभयत्र
शक्तावेकस्यानेकान्वा काले निमज्जितास्सागतेनाभिपूज्य प्रा
च्या शुचौ गृहाजिरे गोमयाम्भसा चतुरस्रमुत्तर वर्तुल दक्षिणे
मण्डलद्वयमुल्लिख्य प्रागग्रान्दर्भान्सयवानुत्तरेणास्य दक्षिणाग्रा
न्सतिलानितरत्रोभे अभ्यर्च्य ब्राह्मणा यथोद्देश यथावय*
पित्र्ये ज्यायास्तो दैवे कनीयासः उभयत्र दक्षिणेन विनियुज्या
थ प्रत्यङ्मुख उत्तरे मण्डले दैवनियुक्तयोर्यवाम्भसा पाद्य द
त्वा शुद्धेन शनोदेव्या पादान्प्रक्षाल्य दक्षिणे चेतरेषा प्राची
नावीती तिलाम्भसा पाद्य दत्वा तथैव क्षालयेत् । अथ तान्नु
दक् द्विराचान्तानुविष्टरूपान्प्रायण्यपरिश्रिते दक्षिणप्रवणे उप
लिप्ते गृहे दैवे प्राङ्मुखानुदगपवर्ग दक्षिणतः* पित्र्ये उदङ्मुखा
न्प्रागपवर्गानुपवेश्याचान्तो यज्ञोपवीती प्राणानायम्य कर्म
संकल्प्य दैवे सर्वमुपचारमुदङ्मुखो यज्ञोपवीती प्रदक्षिण कु
र्यात्पित्र्ये प्राक् दक्षिणामुख प्राचीनावीती प्रसव्यमथ तिल
हस्तः । अपहता अमुरा रक्षासि पिशाचा ये क्षयन्ति पृथिवी-
मनु । अन्यत्रेतो गच्छन्तु यत्रैतेषां गत मन इति सर्वतस्तिलै-
रवकीर्योदीरतामवर उत्परास इति जपित्वा दर्भाम्भसाश्चा

न्यभ्युक्ष्य गयायां जनार्दन वस्त्रादिरूपान्पितृश्च यात्वाऽथ
 प्रथमं दैवे ब्राह्मणहस्तयोरपो दत्त्वा युग्मावृजून्मागग्रान्दर्भा
 विश्वेषा देवानामिदमासनमिति एकैकस्थाने दक्षिणतः प्रदा
 यापो दद्यादेव सर्वोपचारेष्वाद्यन्तयोरपो दद्यादथाभ्युक्षिता
 यां भुवि प्रागग्रान्दर्भानास्तीर्य तेषु न्यग्विल पात्रमासात्रोत्ता
 नयित्वा तस्मिन्मागग्रे दर्भयुग्मान्तर्हिते अप आसिन्य शन्नो
 देव्या अनुमद्य यवोऽसि वान्यराजो रा वारुणो मधुसमुत्
 निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रमृषिभि स्मृतमिति यवानोप्य
 गन्धादीनि च क्षिप्या देवपात्रं सपन्नमित्यभिमुख्य यवहस्तो
 विश्वादेवानावाहयिष्यामीत्युक्त्वा ताभ्यामावाहयेत्युक्ते वि
 श्वेदेवास आगतेति पादादिमूर्धान्तं सव्यसस्थितयोर्यवानवकी
 र्गच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः । ये अत्र विहिता
 श्राद्धे सावधाना भवन्तु त इत्युपस्थाय स्वाहार्या इत्यर्घ्यमु-
 भयोः सकृन्निवेद्याथ प्रत्येकं प्रथममन्या आपो दत्त्वाऽर्घ्यादर्घ्यं
 मादायेद वो अर्घ्यमिति दत्त्वा या दिव्या आप पयसा सब
 भूषुर्षा अन्तरिक्ष्या उत पार्थिवीर्या । हिरण्यवर्णा यज्ञियास्ता
 न आपः शिवाः श स्योना भवन्तिबल्यनुमद्यैव द्वितीयस्यापि
 शेषं दत्त्वाऽनुमद्य गन्धपुष्पधूपदीपानुभयोर्द्विदत्त्वाच्छादनं द-
 द्यात् । अथार्चनविधेः सपूर्णतां वाचयित्वा पित्रर्चनायामनुज्ञात
 प्राचीनावीती प्राग्दक्षिणाभिमुखः, पित्रर्चनं कुर्यात् ॥ १४ ॥

१५ गन्धाद्युपचारा विण्ढपितृयज्ञात् कर्मणः ।

पिता पितामहः, प्रपितामह इति त्रयस्तेषां प्रत्येकमेकं द्वौ
 बहुवद्वा निर्देशं कुर्यादपो दत्त्वा दर्भान्दिगुणभुग्नानयुग्मान्दक्षि-
 णाग्रान्नोन्ननामरूपाणां पितृणामिदमासनमित्येवमासनेषु स
 व्यतो दद्यादुक्तमपोदानमथ भुवमभ्युक्ष्य दक्षिणाग्रान्दर्भाना
 स्तीर्य त्रीणि तैजसाश्मयमृण्मयानि पात्राण्यभावे एकद्रव्याणि

वा न्यग्बिलानि प्राग्दक्षिणापवर्गं निधायोत्तानानि कृत्वा तेषु
 तेष्वयुग्मदभान्ताहतेष्वप आसिच्य ग्रीण्यपि सकृच्छन्नो देवीरि-
 त्यनुमध्य तिलोसि सोमदेवत्यो गोसवे देवनिर्मितः । प्रब्र-
 ह्मि मत्तं स्वधया पितृनिर्मोऽलोकान्प्रीणयाहि नः स्वधा नम-
 इति पृथक् त्रिषु तिलानोप्य गन्धादीन्निष्ठ्वा पितृपात्रं संप-
 न्नमित्येव तानि यथालिङ्गमभिमृश्य तिलहस्तो यथालिङ्गं पि-
 तृन्पितामहान्प्रपितामहानावाहयिष्यामीत्युक्त्वा तेरावाहयेत्यु-
 क्तं मूर्धादिपादान्तं दक्षिणाङ्गसंस्थमेकैकस्मिन्नुशन्तस्त्वा निधी-
 महीति तिलानवकीर्य आयन्तु न पितर सोम्यास इत्युप-
 स्थायाथोपवीती स्वधा अर्घ्या इति पूर्वमर्घ्यं निवेद्यान्या अपो-
 दत्त्वा सशेषमर्घ्यमादाय दक्षिणेन पाणिना सज्योपगृहीतेन पि-
 तरिदं ते अर्घ्यं पितामहेदं ते अर्घ्यं प्रपितामहेदं ते अर्घ्यमिति
 पितृतीर्थेन दत्त्वा मत्त्येकं या दिव्या आप इत्यनुमन्त्रयेतोभय-
 त्रैकैकग्राहणपक्षे देवे सर्वमर्घ्यमेकस्मै दद्यात्पितृभ्यो ग्रीण्यपि पा-
 त्राण्येकस्मै निवेद्य पुनरन्याब्दानपूर्वं ग्रीण्यपि तस्मा एव द-
 द्यादथकस्यकस्यानेकपक्षे यावन्त एकैकस्य तेभ्यस्तेभ्य एकैक-
 तत्पात्रं सकृन्निवेद्यार्घ्यमेकैकं तावद्वा विशृण्व दद्यान्नतु मत्त्येक-
 पात्राणि कुर्यादथेतर्ग्यशेषानात्रपात्रार्घ्यशेषे च निनीय ता-
 भिरद्भिः पुत्रकामो मुखमनक्ति तत्पात्रं शुचौ देशे पितृभ्यः
 स्थानमसीति नि गाय पितामहार्घ्यपात्रेण निदध्यात् न्युज्जं वा
 तत्कुर्यादथ प्राचीनावीती गन्धाद्याच्छादनान्तं दत्त्वार्चनविधेः
 सपूर्णता वाचयेदेवमेतत्पार्वणस्य कृत्वा पुनरनन्तरं पिण्डपि-
 तृयज्ञं कुर्यात् ॥ १५ ॥

१५ लसौकरणादिकर्म ।

अथ स्थालीपाकादन्नमुद्धृत्य घृतेनावत्वाऽग्नौ करिष्यामी-
 ति पृष्ट्वा कृत्यतामित्युक्तेऽतिमणीतेऽग्नाविधमनुपसमाधाय

मेक्षणैनादायाददानसपदा जुहुयात्सोमाय पितृमते स्वधा न
मोऽग्नये कव्यराहनाय स्वधा नम इति स्वाहाकारेण वा पू
र्वमग्नि यज्ञोपवीती मेक्षणमनुग्रहरेदित्येतावत्पिण्डपितृयज्ञस्याथ
पुनः पार्वणस्य भोजनाशयेषु दैवे चतुरस्रे मण्डले पित्र्ये वृत्ता
नि गोमयेनोपलिप्य सयवान्सतिलाश्च दर्भान्प्रास्य तेषु दैवे
सौवर्णं पित्र्ये राजतानि अभावे तदवसृष्टानि तैजसानि वा
पात्राणि निधायाज्येनोपस्तीर्यान्नि परिविष्य पितृपात्रान्ने
षु हुतशेषं दत्त्वा दर्भं पात्राण्युपर्यधश्चाभिसृज्याथ दैवेऽन्नं सा
विश्याभ्युक्ष्य तूष्णीं परिषिच्य पृथिवी ते पात्रं यौरपिधानं
ब्राह्मणस्त्वा मुखेऽद्यत जुहोमि ब्राह्मणानां त्वाविद्यावता
प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मासेक्षेष्टा अमुनामुष्मिँल्लोके इ
त्यभिमन्त्र्य इदं विष्णुर्विचक्रम इति ब्राह्मणपाण्यङ्गुष्ठं विष्णो
हव्यं रक्षस्वेति निवेद्य ययोदकमादाय विश्वेदेवा देवता इदं
मन्त्रं हविरयं ब्राह्मण आहवनीयार्यं इयं भूमिर्गयाय भोक्ता
गदाधर इदमन्नं ब्रह्मणे दत्तं सौवर्णपात्रस्थमक्षय्यवदच्छायेय
इत्युक्त्वा विश्वेभ्यो देवेभ्य इदमन्नममृतरूपं परिषिष्टं परिवे
क्ष्यमाणं चातृप्ते स्वाहेत्युत्सृज्यैव द्वितीयेऽपि दत्त्वा ये देवा
सो दिव्येकादशस्थेत्युपस्थायाथ पित्र्ये प्राचीनावीती राजते
स्वधाशब्दनिशेषणेन यथालिङ्गमुद्दिश्य ये चेह पितर इत्युप
स्थायाथोपवीतान्नेषु मधु सर्पिर्वासिच्य सप्रणवव्याहृति सा
वित्री मधुमतीं च जपित्वा मभ्विति च त्रिरुक्त्वा पिदन्नुस्म
त्यापोशनं प्रदाय ब्राह्मणान्यथामुखं जुषध्वमिति भोजनाया
तिसृजेत् शुक्लानान्वैश्वदेवरसोऽपित्रादीनि च श्रावयेद
थ तृप्ताञ्ज्ञात्वा मधुमतीरक्षन्ममीदन्तेति च श्रावयित्वा
सपन्नं पृष्ट्वा सुसपन्नमित्युक्ते श्रुतशेषात्सावर्णिकमन्नं पिण्डार्थं
विकिरार्थं च पथगच्छत्यंशे निवेद्यान्नमते गण्डपं दत्त्वा तेष्वा

चान्तेष्वनाचान्तेषु वा तदन्नशेषेण पिण्डान्निपृणीयाद्यधनाचा-
नेषु निपृणीयादाचान्तानन्वन्न प्रकिरेत्थाचान्तेषु निपरणम
नुप्रकिरेन्नतु पूर्व निपरणात्प्रकिरेत् ॥ १६ ॥

१७ पिण्डदानादि आदशेषसमापनम् ।

अथ पिण्डार्थमुद्धृतमन्न स्थालीपाकेन समिश्र प्राचीनावी-
नी सकृदाच्छिन्नास्तृताया लेखाया त्रिषु पिण्डदेशेषु प्राक्
न्विणापवर्गं शुन्धन्तां पितरं शुन्धन्तां पितामहां शुन्धन्तां
प्रपितामहा इति पितृतीर्थेन तिलाम्बु निनीय तेषु पिण्डान्नि-
नादिभ्य एतत्ते विष्णो ये च त्वामन्नानु तेभ्यश्चेति पराची-
नन पाणिना यथालिङ्गं त्वा तानत्र पितरो मादयञ्च यथा-
भागमावृषायध्वमिति सकृदनुमज्य सव्यावृषावृष्योन्मृश्वो य-
थाशक्तवायतमाणः प्रत्यावृष्यामीमन्त पितरो यथाभागमा-
वृषायीपतेति पुनरभिमज्य च तच्छेषमाघ्राय पूर्ववत्पुनस्तिला-
म्बु पिण्ड तेषु निनीयासावभ्यहश्वासावहश्चेति यथालिङ्गं
पिण्डेष्वभ्यञ्जनाञ्जने दत्वा वासो दद्यादशामूर्णांस्तुकां वा
वयस्यपरे स्वाहुहोमैतद् पितरो वासो मा नो तोऽन्यत्पितरो
युह्मध्वमित्यर्थैतान्धादिभिरर्चयित्वा प्राञ्जलिर्नमो वः पितर
इमे नमो वः पितर ऊर्जे नमो वः पितर शुष्माय नमो वः
पितरो घोराय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरो र-
साय । स्वधा वः पितरो नमो वः पितरो नम एता युष्माक
पितर इमा अस्माक जीवा वो जीवत इह सन्तस्यामेति मनो-
ऽवा हुवामह इति तिसृभिरुपस्थायाथ पिण्डस्थान्पितृन्प्रवाह-
येत्परेतन पितरः सोम्यासो गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विणेभिः ।
न्त्वायासभ्य द्रविणेह भद्र रयि च नः सर्ववीर नियच्छते-
त्यग्ने तमग्नेत्यौपासनाग्निं प्रत्येत्य यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत धां
यन्मातरं पितरं वा जिहिसिम । अग्निर्मा तस्मादेनसः प्रमुञ्चतु

करोतु मामनेहसमिति जपित्वाऽथ पिण्डान्नमस्कृत्य मध्यम
पिण्ड वीर मे दत्त पितर इत्यादायाधत्त पितरो गर्भ कुमार
पुष्करस्रज । यथायमरपा असदिति पुनकामः पत्नी प्राशयेन्नैत
दधुमश्राद्धेषु कुर्यादप्स्वितरावतिप्रणीतेऽग्नौ वा जुहुयात् गवे
वा ब्राह्मणाय वा दद्यात् अथ यज्ञपात्राणि द्विवदुत्सृजेत् उ
द्रिक्ते तृण द्वितीय कुर्यात् एव पिण्डपितृयज्ञ समाप्याथ
श्राद्धशेष समापयेत् ॥ १७ ॥

१८ मकरविकिरादि ।

अथ ब्राह्मणानाचमय्य यत्सार्ववर्णिक पृथगुद्धृत तत्प्रकि
रान्नमम्भसा परिप्लाव्योच्छिष्टान्ते दर्भान्दक्षिणाग्रान्मकीर्य तेषु
ये अग्निदग्धा ये अनग्निदग्धा इति तदन्न मकीर्य येऽग्निदग्धाः
कुले जाता येऽप्यदग्धा, कुले मम । भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु दत्ता
यान्तु परां गतिमिति तिलाम्बु च निनीयाचमेदथ ब्राह्मणह
स्तेष्वपो दर्भाश्च दद्यात् यवांस्तिलांश्चावधाय पुनरपो दद्या
देपा हस्तशुद्धिरथ ब्राह्मणानभिवाद्योपवीयादस्मत्तोत्र वर्धता
मिति गोत्रवृद्धि वाचयित्वा पात्राणि चालयित्वा देवान्पितृ
श्च यथालिङ्गमामय्य स्वस्तीति ब्रूतेत्यपो दद्यात् । अथ दैवे
दत्त श्राद्ध देवानामक्षय्यमस्त्विति ब्रूतेति पृथक् यवाम्बु दत्त्वा
पित्र्ये प्राचीनावीती दत्त श्राद्ध च पितृणामक्षय्यमस्त्विति ब्रू
तेति यथालिङ्ग तिलाम्बु दत्त्वा न्युञ्ज पात्र विटृत्योपवीती ब्रा
ह्मणेभ्यो मुखवासताम्बूलादि दक्षिणां च दत्त्वा तान्यादाव-
भ्यङ्गादिभिः प्रियोक्तिभिश्च परितोष्य कर्मसंपूर्णतां वाचयि
त्वा ॐ स्वधोच्यतामिति चास्तु स्वधेति चोक्त्वा पितृपूर्व
विसर्जयेत् तथा ॐ स्वधेति वास्तु स्वधेति वा ब्रुवन्त उत्तिष्ठे
शुधिंभेदेवाः प्रीयन्तामिति देवब्राह्मणौ विसृजेत् प्रीयन्तां
विश्वेदेवा इति तान्भ्यामुक्ते पिण्डनिपरणदेश संसृज्यास्तता-

न्यास्य तत्र शान्तिरस्तिवत्युदकधारामासिच्य दक्षिणाश्वग्व
 प्राञ्जलिस्तिष्ठन् दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदा सन्ततिरेव च ।
 श्रद्धा च नो माव्यगमद्रुधेय च नोस्तु इत्यनेन वरान् या
 चतेति पार्वणकल्प एष चास्य पिण्डपितृयज्ञेन व्यतिपन्न
 एवमेवान्वष्टव्य पूर्वेषुर्मासि मासि श्राद्धानि नयेदस्ति हि
 तेषु पिण्डपितृयज्ञकल्प इति तत्र पूर्वेषुरेकतन्त्रस्था होममन्त्रा
 एभ्योऽन्येषु चतुर्वाहिताग्निपार्वणे च पिण्डपितृयज्ञकल्पाभा
 वात् अभ्यनुज्ञायां पाणिष्वेव इति ब्राह्मणानां पाणिहोमो
 भुक्तशेषेण वोच्छिष्टान्ते निपरण यथा ब्राह्मणानाञ्छादना
 न्तरभ्यर्च्य भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य सर्पिपाक्ता होममन्त्र विनैव
 ब्राह्मणपाणिषु दक्षिणाग्रान्दर्भानन्तर्धाय मेक्षणेन पाणिना वा
 ताभ्यामेव मन्त्राभ्या द्वे द्वे आहुती जुहोति सर्वेषु विष्टुष्व
 वैकैका नात्र मेक्षणानुग्रहरण यदि पाणिना जुहुयात् सव्येन
 चावदान सपादयेदथ भुक्तशेषेणोच्छिष्टान्ते पिण्डाग्निपृणी
 याग्नेहाग्रे तमयेति समानमन्यदेव प्रत्याब्दिकादीनि मासि
 श्राद्ध यदि पर्वणि स्यात्पार्वण तदा तेन विकल्पते काम्य
 चेत्क्रियते तदा पार्वण मासि श्राद्ध च तेनैव सिध्यत' ॥१८॥

१९ आभ्युदयिकश्राद्धे विशेष ।

✕ अथाभ्युदयिके नान्दीमुखः पितर एकैकस्य युग्मा ब्राह्म
 णा अमूलदर्भा प्रदक्षिणमुपचारो यवैस्तिलार्थं प्राञ्जुखो य
 झोपवीती कुर्याद्वज्रान्दर्भानासन दक्षिणतो दद्यादर्घ्यपात्राणि
 प्राक्सस्थानि स्यु यवोसि सोमदेवत्यो गोसवे देवनिर्मित । प्र
 जवज्जि. प्रच' पुष्ट्या नान्दीमुखान्पितृनिर्मोहोक्तान्प्रीणयाहि
 नः स्वाहेति यथावपन नान्दीमुखः पितर प्रीयन्तामिति य
 थालिङ्ग सकृदर्घ्य निवेद्य नान्दीमुखः पितर इदं वो अर्घ्य
 मिति प्रत्येकं विष्टुष्व दत्त्वानुमन्त्रण द्विर्दिर्गन्धादि दद्यात् अग्नये

कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहेति पाणिषुक्तवद्धो
मस्तुमेष्टुपास्मै गायता नर इति पञ्च मधुमतीरक्षन्मीमदन्तेति
श्रावयेदनाचान्तेषु भुक्ताशयानुपलिप्य प्रागग्रान्दर्भानास्तीर्य
पृषदाज्यमिश्रेण भुक्तशेषेणैकस्य द्वौ द्वौ पिण्डौ दद्यात् पूर्वेण
मन्त्रेण नान्दीमुखेभ्यः पितृभ्यः स्वाहेति वा यथालिङ्गमन्यदु
दकेनानुमन्त्रणादीच्छन्ति नेह पिण्ड इत्यन्ये सर्पिषि दभ्यान
यति एवमेतत्पृषदाज्यमाह सपन्नमिति विसृजेत्तदेतत्पुसवना
दिष्वपत्यसंस्कारेषु अग्न्याधेयादिषु औतेषु च पूर्तेषु च क्रियते
महत्सु पूर्वेद्युस्तदहरल्पेषु तदिदमेके मादृणां पृथक् कुर्वन्त्यथ
पितृणां ततो मातामहानामिति त्रितयमिच्छन्ति तस्माज्जीव
त्पिता सुतसंस्कारेषु मातृमातामहयोः कुर्यात्तस्या जीवत्यां
पितृमातामहयोः कुर्यात् पित्रोर्जीवतोर्मातामहस्यैव कुर्यात् त्रिषु
जीवत्सु न कुर्यात् त्रिषु जीवत्सु न कुर्यात् ॥ १९ ॥

इत्याश्रित्यनगृह्यपरिशिष्टे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३

१ पितृमेधप्रयोगः ।

अथ पितृमेधः संस्थिते दक्षिणपूर्वस्यां दक्षिणापरस्या वा
प्राग्दक्षिणायत दक्षिणाप्रवर्णं तद्विप्रवर्णं वा यावानुद्वाहुक
पुरुषस्तावदायाम व्याममात्र तिर्यगर्वाग्वितस्तिमात्र खात ख
नेयुरभित आकाश बहुलौषधिक यत्र सर्वत्राप मस्यन्देरन्
एतद्गहनस्य लक्षणं श्मशानस्य कण्टकिक्षीरिणः समूलान्परि
खायोद्वासयेदपामार्गं शाकस्तिलवकः परिव्याधांश्च पुत्राः के
शश्मश्रुलोमनखानभिहारयेयुः कर्ताप्नुत्य प्रेतस्यात्मनश्च ब्राह्म
णवाचा श्रद्धिमापादयेत्प्रेत स्नापयित्वा नलदेनानुलिप्य नल
दमालां जपमाला वा प्रतिमुच्य मूलतोऽहतवाससा पादमात्र

मवच्छाद्य शेषेण प्रत्यगग्रेण प्राक्शिरसमावि'पादमाच्छादयेयुः'
परिधानं चान्यदशुरवच्छेदं कर्ता सगृहीयादथ तां दिशमग्रतो-
ऽग्निं नयन्ति प्रभूतं र्हिराज्यं च चमसं' सुर्वं च तिलान्कृष्णा-
जिनं कमण्डलुं च नयेयुरन्वञ्च मेतमयुजोऽमिधुनाः प्रवयस
शिविकेन गोकक्रेन वा तमन्वञ्चोऽमात्या मुक्तशिखा अधो-
निवीता ज्येष्ठप्रथमा' कनिष्ठजघन्या नयेयुः । एव भूमिभाग
प्राप्य कर्ताचान्तं, प्राचीनावीती मेतस्यामुप्य स्वर्गमात्स्यं पि-
तृमेधं करिष्यामीति सकल्प्य कर्मतः'क्षिणा दिशं गमयेत् स्वा-
तादुत्तरपुरस्ताज्जानुमात्रं गर्तं स्वात्बोत्केन पूरयित्वा तेनोद-
केनान्येन वा शमीशाखया त्रि. प्रसव्यमादहनं परिव्रजन्बोक्ष-
त्यपेतवीतं विचं सर्पतात इति स्वातादुत्तरपश्चिमतोऽग्निमिन्ध-
नानि नात्र तत्र भवति ॥ १ ॥

२ मेताग्निदाननियमः ।

अथाग्नेरुत्तरतश्चमसेनापः प्रणीय स्वाते हिरण्यशकलमाधाय
तिलानवकिरेत् कुशलश्चिति चिनोति तस्या र्हिरास्तीर्य कृ-
ष्णाजिनं चोत्तरलोमं मेतमग्निमुत्तरेण हृत्वा दक्षिणशिरसं चि-
र्तां सवेशयन्ति तमुत्तरेण पत्नी तामुत्थापयेद्देवरोऽन्तेवासी वो
दीर्घं नार्यभि जीवलोकेमित्यथ मेतस्य सप्तशीर्षण्यानि हिरण्य-
शकलैरपिधाय घृतसिक्तास्त्रिलान्सर्वस्मिञ्शरीरेऽवकीर्येममग्ने
चमसं मा विजिह्वर इति पूर्णपात्रमनुमज्ज्य तूष्णीमाज्यमुत्पूयो-
त्तानोपस्थाय सव्यं जान्वाच्य जुहुयादग्नये स्वाहा कामाय
स्वारा लोकाय स्वाहा अनुमतये स्वाहा पञ्चमीमुरसि मेत-
स्यास्माद्वै त्वमजायथा अयं त्वदधिजायतां देवदत्तं स्वर्गाय
लोकाय स्वाहेति सचयेदग्निमवधून्वन्ति कुशैः चिनोति कर्ता
शिरसि चामि ददाति तं ज्वलयेदथैनं दह्यमानमनुमज्जयते मेहि
मेहि पथिभिः पूर्व्येभिरिति पञ्चानां तृतीयमुद्धरेन्मैनमग्नेविद

होमाभिश्चोच इति पदं पूषा त्वेतश्चावयतु प्रविद्वानिति चतस्र उपसर्प मातर भूमिमेतामिति चतस्रः सोम एकेभ्यः, पवत इति पञ्चोरुणसावसुतृपा उदुम्बलाविति चैका स एव दक्षमानः सहैव धूमेन स्वर्गं लोकमेतीति विज्ञायते गृह्याग्निना दाहो ऽनाहिताग्नेस्तत्पट्याश्च सभर्तृकाया कपालजेनान्येषा लौकिकेन च व्याहृतिहोमसंस्कृतेन वा संस्कृतानां लौकिकेन नप्ता श्रिवर्णकपाले क्षिप्तकरीपादिजातोऽग्निः कपालजो यथार्थं मन्त्र वचूष्णीमसंस्कृतानाम् ॥ २ ॥

३ अग्निकार्यसमापनम् ।

अथ कर्ता कुम्भमपा पूर्णं दक्षिणेऽसेऽभिनिधाय सपि ण्डानुयातः परशुनाश्मना वा पश्चात्कृतच्छिद्रादविच्छिन्नया कुम्भोदकधारयाम्निं परित्रजन्परिषिच्य तमन्वक्परास्येदधेमे जीवावि मृतैरावद्वृत्रभिति जपित्वा कनिष्ठपूर्वकाः सव्यावृत्तो त्रजन्त्यनवेक्ष्यमाणो यत्रोदकमवहद्भवति तत्प्राप्य सकृन्निमज्ज्य शुचौ तीरे श्लक्ष्णं नातिस्थूलमुपलं स्नापयित्वा दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु निधाय काश्यपगोत्रं देवदत्तेति एकैकमुदकाञ्जलिं ति लोदकं तस्मिन्नुपले दद्युः स्त्रियर्ध्वकोदका, अधोत्तीर्य वासासिं परिदयुः क्लिन्नानि अधोदशानि सकृदेव निष्पीड्योदग्दशा नि विसार्य तथासीत् आनक्षत्रदर्शनादादित्ये वा वीतरश्मावा गारं ब्रजेयुः कनिष्ठप्रथमा ज्येष्ठजघन्याः प्राप्य आगारं द्वार्यश्मा नमग्निं गोमयमक्षतास्तिलानपः पश्चात्स्पृष्ट्वा निम्बपत्राणि वि दद्याचमेयुः नैतस्या राज्यामन्नं पचेरन्क्रीताग्नेन लब्धाग्नेन वा वर्तेरन्नशौचिनोऽक्षारलवणाशिनोऽधःशायिनो ब्रह्मचारि णश्च भवेयुः पायसापूपादि नाश्नीयुर्न दानादि कुर्युर्नित्यं नै मिचित्कमतीत्य सचरेयुः ॥ ३ ॥

४ कर्तुंरुदकविधिः ।

अथ कर्तुंरुदकविधिः प्रेतस्याग्राप्यं तृपः क्षुधश्च श्मनार्थं

मुदकपिण्डे दास्यामीति सकल्प्य शुचापुदकान्तेषु दर्भेषु प्रेतो
 पल निधाय स्थापयित्वा काश्यपगोत्र देवदत्त प्रथमेऽहन्यपा
 मञ्जलिस्त्वामुपतिष्ठतामित्युपलेऽञ्जलि तद्विधिना प्रथमेऽहन्ये-
 कं दद्यादेवमुत्तरेष्वादशमादहस्तदहर्गुणितां दत्त्वाऽतीताहा-
 ञ्जलीश्चैव यदा दद्यादेव दशाहेन शतमञ्जलयो भवत्यथैके
 दश दश दधुरेकैकमेव बान्ये एतदाद्येऽहनि कुर्यात्स एव
 तदशाह समापयेदयेत्य तदुत्तरेषूपलंशेष्वन्यमादाय तत्क्रिया
 मादित आवर्तयेदन्तर्दशाहादस्थिसस्थितेषु द्विचन्द्रो दर्शश्च सि
 नीवाल्यां क्रियानियमान्कृत्स्नान्समापयेत्पित्रोर्यथाकालमेव
 कुर्यात् ॥ ४ ॥

५ पिण्डक्रिया ।

अथ पिण्डक्रियोदक दत्त्वोपलाग्रे दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु प्राची
 नावीती तिलाम्बु निनीय सकृत्प्रक्षालितपक्वमन्न घृतेनाश्रुत्वा
 तस्मिन्पिण्ड काश्यपगोत्र देवदत्त एष पिण्डस्त्वामुपतिष्ठता-
 मिति तदहर्गुणेषेण दत्त्वा पुनरम्बु च निनीयानेनोदकक्रि
 यापिण्डदानेनामुष्य क्षुत्क्षुधौ शाम्येता तृप्तिरस्त्विति सूया
 देव दशाहे दश पिण्डा भवन्ति पुनस्ताभिनीय दद्यादथाद्ये
 ऽहनि मृतदेशे मृण्मये पात्रेऽप आपूर्य देवदत्तात्र स्नाहीति
 शिष्ये स्थापयेदन्यस्मिन्नप आसिच्यैतत्पय* पित्रेति तदुपरि
 निदध्यादित्येके पृथक्शिक्ये वा दीपं चाधो दद्याद्येवमेतदन्यह
 कुर्यादथ चाद्येऽहनि नम्रप्रच्छादन वासः श्राद्धं च दद्यान्न द
 द्याद्वा श्राद्धद्वयनिषेधादेव सचयनश्राद्धं सपद्यते ॥ ५ ॥

६ नव(विषम)श्राद्धानि ।

अथ नवश्राद्धानि दशाहेषु विषमदिनेष्वामेन कुर्यात्प्रेतम
 भिसभाय ब्राह्मणमुदङ्मुखमुपवेश्य तस्मिंस्तूर्णींस्तिलानवकी
 र्य काश्यपगोत्र देवदत्तामुष्मिन्नहनि एतदामं त्वामुपतिष्ठता

मिति तदहः सवन्वेनोत्सृज्य पिण्ड चामयोक्तवत्प्रदाय स्ना-
यादेश विधिरन्तर्दशाहकर्मणि ॥ ६ ॥

० अस्त्रिसचयनम् ।

अथ सचयन सवत्सरान्ते चेत्सपिण्डयिष्यन्कुणपक्षस्यो-
र्ध्वं दशम्यामयुजासु तिथिष्वथ द्वादशाहे सपिण्डयिष्यश्चेदन्त-
र्दशाहे षष्ठाष्टमदशमाहवर्ज्यमेकनक्षत्रेषु पुमासमलक्षणे कुम्भे
सचिनियुः कुम्भ्यामलक्षणायां स्त्रियमयुजो मिथुना वृद्धास्त-
देश क्षीरोदकेन शमीशाखया त्रि. प्रसज्य परिव्रजन्कर्ता
शोक्षति शीतिके शीतिकावतीत्यथाङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामेकैक-
मस्थ्युपसगृह्णाऽशब्दयन्तः कुम्भे निदध्युः पादौ पूर्व शिर-
उत्तर सुसचित सचित्योपरि कपालेन शूर्पेण सपूर्णं दहनल-
क्षणायां भुवि यत्रैन वर्षा आपो नालभेरस्तत्र गते च कुम्भ-
मवदध्युरुपसर्प मातर भूमिमेतामित्यथोत्तरपा पासूनव सपू-
र्योत्तराङ्गपेदथ कुम्भमुचेस्तन्नामि पृथिवी त्वत्परीति कपालेन
कृतलक्षणेन पिधाय मृदाञ्छादयेद्यथा न दृश्येताथ दाहायतने
मृदा वेदि कृत्वा व्रीजुपलानभ्यक्तस्नापितान् माञ्जुखान्दक्षि-
णापवर्गाभिधाय मध्यमे मेत उत्तरे इमंज्ञानवासिनः पूर्वमेता-
न्दक्षिणे तत्सखीश्चावाह्योपलानलकृत्याभ्यर्च्यग्रतस्तेभ्य एकै-
क पिण्डमुत्सृज्योदकुम्भं पादुकाञ्छत्राणि दद्यादधानवेक्ष म-
त्याव्रज्य स्नात्वागारमुपेयुर्मृतदेशे मृत्करीषसिकतासु बीजा-
न्वपेयुः श्राद्ध पात्रेय दद्युः ॥ ७ ॥

१ दशमदिनकृत्यम् ।

अथ दशमेऽहनि दन्तादीन्सशोध्य दीपादि मृतदेशादुद्वास्य
तम्ललिख्य शुद्धया मृदा प्रतिपूर्य गृह सशोध्य बीजाङ्कुराण्या-
दाय जलाशयमेत्याय कर्ता जलान्ते चतुरस्रां वेदि कृत्वा
व्रीजुपलानभ्यक्तस्नापितान्दक्षिणाग्रसंस्थानस्थापयित्वा मध्य-
मे मेतमृत्तरे तत्सखीन्दक्षिणे यममित्यावाह्योपलानलकृत्यार्च

यित्वा तदन्ते तेभ्य एकेक पिण्ड दत्त्वोदकुम्भं छत्रपादुकाथ
निबेध सर्वतोऽलकरणानि दद्यादथ केशादि बापयित्वा
ज्ञातिवान्धवाः स्नातास्त्रीस्त्रीनञ्जलीन्मेताय दधुनेयामुपलनिय
मोऽथ पुरन्ध्रयोऽभ्यक्तस्नाता* शुक्लवाससश्चक्षुषी आज्ञयेयुर
थ पूर्ण सपल्लवमुदकुम्भ धृत्वा अन्वागार व्रजेयुरन्येनाग्नेन
वा वर्तेरन्ये वा पचेरन् ॥ ८ ॥

९ एकोद्दिष्टास्त्रायः ।

अथैकोद्दिष्ट तत्रेधा भवति नव मिश्र पुराण चेत्यन्तर्दशाहे
नव मिश्राणि मासिकानि चतुर्दश्यादीं पुराणानि तत्र नवानि
व्याख्यातानि मिश्राणि प्रतिमास मृताहे द्वादशमासिकानि ते
षामाद्यमेकादशेऽङ्गि कुर्युरनानि चत्वार्यनमासिकमेक त्रैप
क्षिकमूनपाण्मासिकमूनाब्दिक चेति तानि तस्य तस्यान्ते च
तुरहः कुर्यान्न द्वित्रिपुष्करेषु नन्दाभूतामावास्या भार्गवे कृत्ति
कासु कुर्यान्नद्रासु तिथिषु भाद्रभाूममन्दानां त्रिपादस्ताणा च
योगे त्रिपुष्करमकरर्षयोरेकतरयोगे द्विपुष्कराणि तानीमा
नि षोडश श्राद्धानि स्वे स्वे काले कृत्वा पूर्णसंवत्सरे मृताहे
सपिण्डीकरण कुर्युरेकेऽर्वाक्सपिण्डीकरण कृत्वाऽवशिष्टानि
स्वकाले मत्याब्दिकवत्कुर्युरन्येऽर्वागपकृष्टमासिकानि कृत्वा स-
पिण्डीकरण कुर्वन्ति तानि च पुनः स्वकाले मत्याब्दिकवत्कु
र्वन्ति तत्र आद्ये ब्राह्मणाभावे अग्नौ जुहुयात्पुरुषवत्स्रये सार्व-
र्वाणिकमग्नमादाय बहिरग्निमुपसमाधाय सव्य परिसमुल्ल पयु-
क्ष्योदीरतामवर उत्परास इति सूक्तेनावर्त्य प्रत्यृच जुहुयात्मेत-
नाम्ना यमनाम्ना वा स्वाहान्तेन पुनरेतद्ब्राह्मणेऽपि जुहुयात् ९

१० महैकोद्दिष्टविधिः ।

अथैकोद्दिष्टविधिरेक उद्दिश्य एको ब्राह्मण एकमर्घ्यपात्रं
पाणावेकाहुतिं तदहनिमन्त्रणं न दैव न धूपदीपौ न स्वधा पि
तृन्ममःशब्देनावाहनं नाभिश्चरण कृतपञ्चोचमाचान्त ब्राह्मणं

परिश्रित्य उदञ्चुख उपवेश्य पार्वणवदाचमनादि कुर्यात् ति
लोसि मन्त्रेण स्वधया पितृनिमानित्यूहस्तूष्णीं वा तिलावपन
तूष्णीं निवेद्योक्तवदत्वा तत्पात्र न्युद्ध निधायोक्तवदाच्छादना
न्त भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य घृताक्त कृत्वा ब्राह्मणस्य पाणीं दर्भा
नन्तर्धाय देवदत्त स्वाहेति सकृदवदानेनैकामाहुति जुहुयात्स
र्वहुतमग्नौ प्रास्येदथ तृप्ते भुक्तशेषमात्रेणैतत्ते काश्यपगौत्र देव
दत्तेत्येकः पिण्डः शुन्धन्तां पितेति निनयनमन्त्रणादि तूष्णीं
नात्र पर्वां प्राशयेदक्षिणा दत्त्वाभिरम्यतामिति विसर्जयेत् १०

११ सपिण्डीकरणम् ।

अथ सपिण्डीकरणं सवत्सरे पूर्णे द्वादशाहे वा वृद्धिमाप्तौ
वा षण्मासत्रिपक्षयोरप्येके मेत तत्पित्रादिभिस्त्रिभिः सपिण्ड-
येदविधवां स्त्रिय तत्पत्न्यादिभिर्विधवां तद्भर्त्रा पुत्रिकां तत्पित्रा
नैतदनपत्यानां दुर्मृतानां च भवति न पिता पुत्रस्य नाग्रजो
ऽनुजस्य । तत्र मेतायैको ब्राह्मणो दैवे द्वे पित्र्ये च त्रयो नि
यमेन मेत एकोविष्ट पितृषु पार्वणम् । कृतपञ्चौचानाचान्ता
न्दौ दैवे पूर्ववदथ प्रथम मेत अनन्तर पितृन्पूर्ववदुपवेश्य देवा
नभ्यर्च्योऽथ पित्र्येऽर्घ्यपात्रासादनान्ते चतुर्वर्ग्यपात्रेषु दर्भा
नयुग्मानन्तर्धायाप आसिच्य सकृदनुमक्य मेतार्घ्यं तूष्णीं ति
लानोप्यान्वेषु मन्त्रेणावपेत्तानि चत्वारि गन्धादिभिरभ्यर्चये
रन् अथ मेतपात्रं मेताय तूष्णीं निवेद्यार्घ्यादक चतुर्थांश द
त्त्वांशत्रय त्रिषु पितृपात्रेषु समानीव आकूतिरिति निनयेत्
अथ पितृषूक्तवदभ्यर्च्यनिवेदनादि कुर्यादथ भोजनार्थादन्नादुद्ध
ृत्य घृतेनावत्वानुज्ञाप्याग्नौ वा कुर्यात्पाणिषु वा जुहुयादेके
पाणिहौमे देवदत्ताय स्वाहेति मेताय हुत्वा पितृणां मन्त्राभ्यां
जुहति सर्वत्र हुतशेषं सर्वेषां पाणिषु ददाति ते तत्पात्रे निधाय
आचमेयुरथ तृप्तेषु भुक्तशेषान्नात्सर्ववर्णिकमुद्धृत्य मेताय पि

ण्डमेक तूर्णीं निरूप्य त्रीन्पितृभ्यः पार्वणवद्वत्वा प्रेतपिण्ड-
त्रिधा विभज्य पितृपिण्डेषु त्रिध्वादधाति मधुवाता इति तिसृ-
भिः सङ्गच्छध्वमिति द्वाभ्यामनुमद्वय शेष पार्वणवत्कुर्यात् ॐ
स्वस्तीति वाचयित्वा विसर्जयेत् ॥ ११ ॥

१२ आमश्राद्धविधि ।

अथ सपिण्डीकृताय प्रेताय तदहरेवामेन श्राद्धं पार्वणव-
त्कुर्यात्पितृलोक यातः पाथेयमेतदस्येति तत्परेद्युरपि प्रपिता-
महस्य कार्यमित्येके न हि तस्यार्जतदुत्तर श्राद्धमस्ति तस्येत
त्पाथेयमित्यथ दीपान्प्रशाम्य पचनाग्निं सहभस्मान्मुद्रास्याय
तनं संमृज्य श्रोत्रियागारादग्निमानीय तस्मिन्नुपसमादध्युः पु
त्रादयोऽभ्यक्तस्नाता शृङ्गवाससः स्वस्त्यादि वाचयित्वा ज्ञा
तिबन्धुसहिता भृङ्गीरश्वर्वाक्संबत्सरात्सापिण्ड्ये मासिकानि
मासे वर्षे पक्षेऽवशिष्टान्यनुमासिकसञ्ज्ञानि यदा पुनः क्रियते
संबत्सरान्तसपिण्डीकरणस्थाने सबत्सरविमोक्तश्राद्धं पार्वण
वत्कुर्याच्चानि वृद्धिमाप्तौ सर्वाण्याकुप्य कुर्वन्ति येन केनापि
सापिण्डे पृथक् मातृश्राद्धे मातरं पितामह्यादिभिरेव योजये
द्विशेषास्तु धर्मशास्त्रेभ्यः प्रतीयात् ॥ १२ ॥

१३ अतीतसंस्कारः ।

अयातीतसंस्कारः स चेदन्तर्दशाहे स्यात्तत्रैव तत्सर्वं समा-
पयेद्दर्भमाहिताग्नेर्दाहादारभ्य सर्वमाशौचं कुर्यात्कर्म च यथा-
कालमन्येषु पत्नीपुत्रयोः पूर्वमगृहीताशौचयोः सर्वमाशौचं गृ-
हीताशौचयोस्तु कर्माङ्गं त्रिरात्रं तत्र प्रथमेऽहनि संस्काराञ्ज-
लयः शतं वा दशं वा भवन्ति यदा शतं तदा प्रथमेऽह्नि त्रिं-
शदञ्जलयः त्रयः पिण्डा द्वितीये चत्वारिंशदञ्जलयश्चत्वारः पि-
ण्डाः अस्मिन्संचयनमथ तृतीये त्रिंशदञ्जलयस्त्रयश्च पिण्डा
इति विभागोऽथ यदि दशाञ्जलयस्तदा प्रथमेऽह्नि त्रयोऽञ्ज-

लयो द्वितीये चत्वारः सचयन तृतीये च त्रयः एकैकः पिण्ड इति विभजेन्नव श्राद्धानि प्रथमेऽङ्गि द्वितीये द्वे एकस्तृतीये दद्यादेकैकमेव वा यथामाप्तमन्ये दाहाद्वत्तास्थीनि संस्क्रुर्यात्सोऽय मतीतसस्कार उदगयने शुक्रपक्षे प्रशस्यः तेनैव नन्दाप्रयोद शीभूतदिनक्षयेषु कुर्यान्न सौरिशुक्रयोर्न याम्याभ्येन्द्रार्द्राश्लेषा मघामूलधनिष्ठापञ्चक निषुङ्करेषूचराभ्या ऋक्षेषु रोहिणीषु नर्वसुफल्गुनीचित्राविशाखातुराधापूर्वाषाढादिषुङ्करेषु च नेत्येके नैव व्यतीपाते वैधृतौ विषुवे न च कर्तुश्चतुर्थाष्टमद्वादशचन्द्रमसि न च काकादिस्पर्शोपहतेष्वस्थिषु कुर्यात् तानि गोक्षीरेणाष्टशतं कृत्वो द्वादशकृत्वो वा पावमानीभिः शुद्धिमतीभिश्च क्षालयित्वा संस्क्रुर्यात् अस्थ्यभावे पालाशप्रतिरूपक कुर्यात् ग्रीणि शतानि षष्टिश्च पलाशवृन्तान्याहृत्य तैर्यथावयवं शुष्परूपं कुर्यात् ॥ १३ ॥

१३ पालाशविधिः ।

अथ पालाशविधिः । शिरश्चत्वारिशता ग्रीवां दशभिरुत्तृशततोदर विशत्या बाहू शतेनाङ्गुलीर्दशभिरिति तद्गर्णातन्नुबन्धैः पुरुषवत्कृत्वा स्नापयित्वा वाससा चाहतेनाच्छाद्य यथावत्संस्क्रुर्यात्सचयनकर्मणा च तत्सहस्र पुण्येऽम्भसि क्षिपेदेव दुर्मृतानां पालाशविधिमेव कुर्याच्छरीराणि च तेषां महानद्यां क्षिपेन्नेताग्नीनप्सु क्षिपेद्वृक्षं चतुष्पथे यज्ञपात्राणि दहेत्सस्कारश्च तेषामन्दादुत्रयाद्वा ऊर्ध्वं नारायणवलिं कृत्वा कुर्यादधिकं प्रायश्चित्तं कृत्वा सद्य एव वा तेष्वशौचमाहिताग्निषु पूर्णं त्रिरात्रमन्येषु ॥ १४ ॥

१४ नारायणवलिः ।

अथ नारायणवलिरर्वाक्सस्काराच्छुद्धे काले शुक्लैकादश्यां स्नातः शुचौ देशे विष्णु वैवस्वत मंत्रं च यथावदभ्यर्च्य तदग्रे

तिलमिश्रान्मधुघृतप्लुतान्दक्षपिण्डान्विष्णुरूपं प्रतभ्यायन्काश्य-
पगोत्रं देवदत्ताय ते पिण्ड इति दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु दक्षिणासु-
खः प्राचीनावीती पराचीनेन पाणिना दत्त्वा पिण्डान्धान्धादि-
भिरभ्यर्च्य प्रवाहणान्तं कृत्वा नद्यां क्षिपेत् । अथ रात्रावयु-
ग्मान्ब्राह्मणाभिमन्त्रयोपोषितः श्वो मध्यन्दिने विष्णुमभ्यर्च्य
प्रेतमुद्दिश्य ब्राह्मणानेकोद्दिष्टविधिना भोजयित्वा तृप्तेषु ब्राह्म-
णसमीपे पिण्डविधिना निनयनान्तं तूर्णीं कृत्वा विष्णवे ब्रह्म-
णे शिवाय सपरिवाराय यमाय विष्णो अथ ते पिण्ड इत्येव
चतुर पिण्डान्भुक्तशेषेण दक्षिणसंस्थान्दत्त्वाऽयं पञ्चम का-
श्यपगोत्रं देवदत्तेति प्रेतं व्यात्वा तद्रूपाय विष्णवे विष्णोऽयं
त इति दद्यात् अथाचान्तान्दक्षिणया सतोष्यैक तेषु गुणव-
न्तमविशेषतो वस्त्राभरणादिगोहिरण्यैः प्रेतमुद्धत्वा तोपयेत् अथ
तैः पवित्रपाणिभिः प्रेताय काश्यपगोत्रायाय ते तिलोदकाञ्ज-
लिरिति तिलोदकं दापयित्वाऽनेन नारायणबलिकर्मणा भ-
गवान्विष्णुरिमं देवदत्तं शुद्धमपापं कर्माहं करोत्विति वाच-
यित्वा विसृजेद्देव नारायणबलिकल्प एवमयामपि स्वाभिमत-
देवतां यमद्वितीयामभ्यर्च्य विधिमिमं कुर्यात्सोऽप्येनमपापं क-
रोति न तु पुण्यकृतोऽपि बलिमेनमकृत्वा पारलौकिकं कुर्या-
त्कूर्तं नोपतिष्ठतेऽन्तरिक्षे विनश्यति तस्माद्यथासंभवमपि कुर्यात् ॥ १५ ॥

१६ नागबलि ।

अथ नागबलिः सर्पहतानां दारुमयं मृण्मयं वा पञ्चफणं
सर्पं कृत्वा भाद्रपदस्यान्यस्य वा मासस्य शुक्लपञ्चमीमारभ्य
यावत्संवत्सरं प्रतिमासं तस्यामुपोषितो रात्रौ पञ्चामृतैः स्नाप-
यित्वा शुचावासने शुचिः सुरभिगन्धपुष्पधूपदीपैरभ्यर्च्य
मणमेदनुमासमेकैकमनन्तं वासुकिं शेषं पथं कम्बलं कर्कोदक-

मन्वतर धृतराष्ट्र शङ्खपाल कालीय तक्षक कपिलमिति पायस
सर्पिःक्षीरापूर्वैर्बलिमुपहृत्य जागरित्वा श्वोभूते त्रिदृतात्नेन ब्रा-
ह्मणान्भोजयित्वा पूर्णे सवत्सरे पञ्चम्या च स्नात्वा सौवर्ण
सर्पगां च ब्राह्मणाय दत्त्वान्याश्च यथेष्ट भोजयित्वा दक्षिणया
तोषयित्वा नागान्ग्रीति वाचयेदेव नागबलिरयोभयोः पक्षयोः
पञ्चमीषु समुद्रायां भुवि पिष्टेन सर्पमुल्लिख्य शूलसुरभिगन्धा
दिभिरभ्यर्च्य क्षीरमोदकान्निवेद्योपस्थाय मुञ्च मुञ्च देवत्तमि
ति प्रार्थ्य सहवन्धुभिर्मिधुरमश्रीयादेव सवत्सरान्ते नारायण
बलि चोक्तवत्कृत्वा तत ऊर्ध्व कर्म कुर्यात् ॥ १६ ॥

१७ पुराणमेकोदिष्टम् ।

अथ पुराणमेकोदिष्ट मेतच्चतुर्दश्यां शस्त्रहतानामिष्यते प्र
त्याब्दिके च व्युत्क्रममृतानां सर्वेषां प्रत्याब्दिक इत्येके पा
र्वणिकदेशवत्तत्र सर्व पितृशब्दमेकवद्देहेत्पाणौ सोमाग्निमन्त्रा
भ्यामेव होमो नैकेऽत्रापि दैव कुर्वन्ति नार्घ्यपिण्डावपीत्येके १७

१८ वृषोत्सर्गविधिः ।

अथ वृषोत्सर्गः शूलगव कार्तिक्यां पौर्णमास्या वैशाख्यां
वा रेवत्यां वाश्वयुजीयस्य गोर्जीवत्पुत्राया. पयस्विन्याः श्रुतं
श्रेष्ठ स्वस्य युथस्याकुष्ठिनमपृषतमेकहायन द्विहायन वा नील
बन्धु पिङ्गल लोहित वा लक्षण्यमित्येके काम कृष्णमालोहित
श्वेतमष्टभि. सह वत्सतरीभिश्चतसृभिर्वा व्रीहियवमतीभिरद्भि
रापोहिष्ठीयाभिर्बामदेव्येन कर्म सकल्प्य पूर्वप्राञ्चमभिषिच्या-
पां तीरे गोष्ठे चतुष्पथे वाग्निमुपसमाधाय रौद्र स्थालीपाक
सर्वहुतं हुत्वा सौम्य पायस पैष्ट यावक पूर्णपात्रोदकेन मा
र्जयित्वाग्नि त्रिः प्रदक्षिण पर्यान्तीय कहुद्रायेमा रुद्रायाते पि
तरिमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिर इति सूक्तैश्चतस्रो दिश उप
स्थाय प्राञ्च प्रागुदञ्च वा वत्सतरीसमेतमुत्सृज्य । एन युवानं

पति वो ददामि तेन क्रीडन्तीश्वरय मियेण । इमां च त्वां
 मजनुषा सुवाचा रायस्पोपेण समिषा चिनोमि । शान्ता
 पृथिवी शिवमन्तरिक्ष र्यानो देव्यभय नो अस्तु । शिवा दिशः
 प्रदिश उद्दिशो न आपो विद्युत परिपान्तु सर्वत इत्पृषभ
 मासमानानामिति च मूक्तेनोपस्थाय स यत्पिबति खादति ला-
 झूलं चोदकपूर्णमुदस्यति तेन देवानृषीन्पिदृश प्रीणाति वश्यंश्च
 सप्तममुभयतः परावरानुद्धरति प्रेतार्थमुत्सृष्ट महतो नरकादु-
 चारयति तस्मादेकादशेऽह्नि प्रेताय वृषमुत्सृजेदायमासिक
 दत्त्वा सोऽय वृषोत्सर्गं स्वर्ग्यं पशव्यो वृषभमुत्सृज्य महा-
 पशुर्भवतीति विज्ञायते नानुत्सृष्टः स्यादित्याचार्यः, तस्मान्नि-
 त्यश्वैके रुद्रमेव जपन्ते स एव पशुपतिरिति शन्तातीयं जपन्तृ-
 हमेत्य सर्पिषौदन ब्राह्मणान्भोजयित्वाप्री रुद्रः शर्वः, पशुपति-
 रुग्रः शूली भवो महादेव इति नामभिरर्चयेद्दुद्रमेव वा यथा
 सभवमुद्दिशेत्स्वस्त्ययन वाचयेदेवमेतानि कर्माणि यथोक्त कु-
 र्यात्सर्वाणि श्रेयांस्याप्नोति सदेतदाश्वलायनशृङ्गपरिशिष्ट
 नम आश्वलायनाय नम आश्वलायनाय ॥ १८ ॥

इत्याश्वलायनशृङ्गपरिशिष्टे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४

१ पूर्ताना प्रकारो विधिश्च ।

अथ पूर्तान्युदगयन आपूर्यमाणपक्षे ज्योतिर्विदुक्तपुण्यदि
 ने पूर्वेषुः कृतस्वस्तिवाचनस्तत ईशान्यां चतुरस्तां चतुरङ्गुल
 मुच्छिन्तां हस्तामत्रां वेदिं कृत्वा यथोक्तविधानेन वास्तुमण्ड-
 लं कृत्वा शृङ्गोक्तवदुदीच्यमभिषेककुम्भं निधायामीत्युच्यते वा
 स्तुमूर्तिं सुवर्णेन कृत्वाऽग्युच्चारणं संपाद्य प्रणवव्याहृतिपूर्वक
 ॐ नमो भगवते वास्तुपुरुषाय महाबलपराक्रमाय सर्वदेवा

धिवासाश्रितशरीराय ब्रह्मपुत्राय सकलब्रह्माण्डधारिणे भू
भारार्पितमस्तकाय पुरपत्तनप्रासादशृङ्गवापीसर कूपादिसनि
वेशसंनिध्यकराय सर्वसिद्धिप्रदाय प्रसन्नवदनाय विश्वभ
राय परमपुरुषाय चक्रशार्ङ्गधराय वरदाभयहस्ताय वास्तो
नम इति मन्त्रेणेशान्यशिरस नैर्ऋतिपादमाश्रेयजानुक वायव्य
कूर्परमाकुञ्चितकरमुत्तान वास्तुपुरप वास्तुमण्डले आवाह्याथ
प्रागुदीच्यामारभ्य प्रणवादिनमोऽन्तनाम्ना शिखिन पर्जन्य
जयन्त कुलिशायुध सूर्य सत्य भृशमाकाश वायु पूषण वितथ ग्र
हनक्षत्रं यम गन्धर्व मृगराज मृग पितृन्दौवारिक सुग्रीव पुष्पदन्त
वरुण अमर शोक पाप रोग मही मुख्य भङ्गाट सोम सर्वानदि
ति च सपूज्यायेशानकोणद्वयशिष्टपदेष्वपः सावित्रीमेकादशरु
द्रान्पूजयित्वा ब्रह्मभवनस्य पूर्वादिकर्तुर्दिक्ष्वग्यादिचतुर्दिक्षु
च तिष्ठन्ति तेषु क्रमेणार्यमण सवितार विवस्वन्त विबुधाधिप
मित्र राजयक्ष्माण पृथ्वीधरमापवत्सं च पूजयित्वा मध्ये ब्रह्माण
सपूजयेत् । ब्रह्मणमादितः कृत्वा शिख्यन्तमित्येके ॥ १ ॥

२ वास्तुपूजनविधि ।

अथ बहिर्मण्डलादीशान्यादिचतुर्दिक्षु चरकी विदारकी
पूतना पापराक्षसीमथ प्रागादि च स्कन्दमर्यमण जृम्भक पिलि
पिञ्ज च पूजयित्वोदनपायसाज्यदधिमधुशाकसूपसमन्वितना
नाभक्ष्याणि समर्प्य प्रणम्य तत्समीपे यवगोधूमनिष्पावमु
द्रमापादिर्भव बलि दत्त्वा । यज्ञभाग प्रतीक्षस्व पूजां चैव
बलि मम । नमो नमस्ते देवेश भव स्वस्तिकरो ममेति सप्ता
र्ध्य परिवारदेवताभ्यो बलि दत्त्वाथ वास्तुसमीपे हस्तमात्र
कुण्डे स्थण्डिले वीक्ष्यविधिनाशि प्रतिष्ठाप्यान्वाधायाज्यभा
गान्त कृत्वा वास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मानिति चतसृभिश्च
होमं कृत्वा शिख्यादिपिलिपिञ्जान्तानाज्येन हुत्वा होमशेषं

समाप्याथ यजमानो वास्तुमूर्तिं रौद्रकोणेऽधोमुखीं गते प्र
च्छादयेदाचार्याय वा दद्यादधाचार्यं गोहिरण्यादिभिः परि
तोष्य नमस्कृत्य क्षमापयेदन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति
दक्षिणां दत्त्वा कृतमङ्गलस्नानो ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वस्त्य
यनं वाचयेदथ लब्धविप्राशी सह बन्धुभिर्भुक्त्वा यथाशास्त्रं
मठादेः प्रतिष्ठां कुर्यात् । इति वास्तुपूजनविधिः ॥ २ ॥

३ प्रतिमाद्रव्याणि ।

अथ प्रतिमाद्रव्याणि मुक्ताफलशिलादारुहेमताम्ररजतका-
स्यमृत्तिकादीनि । महानीला यशःप्रदा दारुणा कामदा सौ-
वर्णा भुक्तिमुक्तिप्रदा राजता स्वर्गदा ताम्रमयी आयुर्वर्धिनी
कांस्या आपद्घ्नी पैत्तली शत्रुनाशिनी शैला सर्वभोगप्रदा
स्फाटिका दीप्तिदा मृण्मयी महाभोगप्रदा दशाङ्गुला पञ्चाङ्गु-
ला वा गृहे प्रतिमा पूज्या नाधिका अधिकाङ्गा शिल्पिहृत्ती
कुशा शान्त्यर्थनाशिनी कुशोदरी दुर्भिक्षकरी निर्मासा धन-
नाशिनी वक्रहीना दुःखप्रदा पादकुशा दुःखदा हीननासा
भ्रमकरी हीनजङ्घेन्मादकरी हीनवसस्थला पुत्रमित्रनाशिनी
कटिहीना मरणदा सपूर्णावयवायुर्लक्ष्मीप्रदा । शालग्रामनर्म-
दामूर्तिवैदूर्यजकाश्मीरजसूर्यकान्तस्फाटिकरसराजनिवद्गगारु
त्मजमूर्तिनामपि प्रतिष्ठाविधिं कुर्यान्नवमूर्तिमतिष्ठां गर्वान्मो-
हान्मूढभावादकृत्वा पूजने सर्वोपद्रवदारिद्र्यरोगायशो निन्दा-
ऽचिरायुरपुत्रिता भवन्ति प्रतिष्ठाविधिमकृत्वा प्रतिष्ठाकारेणेति
पूर्वोक्ता दोषाः प्रतिष्ठाकरणे महाभाग्यवृद्धिरिति ॥ ३ ॥

४ प्रासादप्रतिष्ठादि ।

अथ श्वोभूते नित्यं निर्वर्त्य श्रुतशीलवृत्तसंपन्न गृहस्थमाचार्य-
मृत्विजश्च तादृशान्पोडशाष्टौ वा चतुरो वा विधिना वृत्वा
मधुपर्कं विधाय बस्त्रालकारादि तेभ्यो दद्याद्विशुणमाचार्याय

ततस्तूर्यवेदघोषैः प्रतिष्ठास्थापनान्त्वं कृत्वा प्रासादाग्रे दशहस्तस्थानं चतुर्द्वारं प्रागारभ्य मुक्षोदुम्बराश्वत्थन्यग्रोधतोरणलसद्धारशाख हेमरक्तकृष्णधूम्रमौक्तिकविचित्रश्वेतवर्णध्वजपताकादिभिः पूर्वायष्टदिक्षूपशोभितं मण्डपं तन्मध्ये चतुरस्रां तत्परिमाणसंख्यामेकहस्तोच्छ्रितां वेदिकां कारयेत्तथा प्रागादिकुण्डान्युक्तलक्षणानि हस्तमात्राणि चतुरस्राणि वासयोनिमेखलानि स्युः पञ्चचतुरेककुण्डविधानेन वायाचार्यः कुण्डमीशान्यां सर्वहोमसाधनं प्रतिष्ठाप्य मण्डपस्योत्तरतो देवस्नानमण्डपं शुभदृशैः कृत्वा अभिषेकसाधनानि स्थापयित्वेति तिष्ठेति देवं प्रासादं प्रादक्षिण्येनानीयाकुण्ठेनेति स्नानमण्डपे प्रवेश्य वेदिकास्तीर्णशय्यायामास्तीर्णायां सोपस्करायाममुकस्थाप्यामूरजेति रथमारोप्य गन्धादिना संपूज्य ब्राह्मणैः सह शान्तिसूक्तपाठैस्तूर्यघोषैश्च सास्तीर्णायां सोपस्करायामवस्थाप्य सर्वसभारान्संभृत्य कर्त्ता स्नातः प्राणानायम्य प्रतिष्ठाप्य देवतामन्त्रेण त्रिविधं न्यासं कृत्वा पुरुषसूक्तेन वा देशकालौ स्मृतौ प्रतिष्ठां करोमीति सकल्प्य द्वारजापकं ऋत्विजाचार्यास्तत्कार्यं नियोजयेत् ॥ ४ ॥

५ प्रासादप्रतिष्ठाविधिः ।

अथाचार्यः प्राणानायम्य मन्त्रदेवतामयो भूत्वा यागभूमिप्रासादं स्नानशालायां चापोहिष्ठेति तिसृभिः कुशोदकेनाभ्युक्ष्य सितसर्षपान्मकीर्य देवा आयान्तु यातुधाना अपयान्तु विष्णो देवयजनं रक्षस्वेति रक्षां कृत्वा प्रतिद्वारं कलशद्वयं सोदकं सपङ्कजं प्रतिष्ठाप्य लोकपालानावाशार्चयित्वा देवस्नानशालां गत्वा प्रणिपत्य देवं प्रार्थयेत् । स्वागतं देवदेवेश विश्वरूपं नमोस्तुते । शुद्धेऽपि त्वदधिष्ठाने शुद्धिं कर्मः सहस्रं तामित्यथ देवाधिष्ठानं शुद्धेन घृतेनाभ्यज्य यवगोधूमचूर्णैरुद्धृत्यो

ष्णोदकेन स्नापयित्वा शीतलजलेन सस्नाप्य पीठान्तरेऽवस्था-
प्य दिव्यधूपेन धूपयित्वा पुष्पैः सपूज्य नवोत्तमेन वाससा
वेष्टयित्वा परमान्नेन बलि दद्यादथ देवमभ्यर्च्य गजाश्वारण्य-
वराहोत्खातबल्मीकपर्वतसङ्गमहदराजद्वाराग्निहोत्रगोष्ठचतुष्पथ-
द्वपभमृङ्गस्थानानीतमृदा द्वादशकृत्व, सम्यक् शोध्य जलेन
प्रक्षाल्य क्षीरवृक्षकपायैः पञ्चाशदोषधीकपायेन तीर्थजलेन
पञ्चामृतेन पञ्चगव्येन रज्रोदकेन फलोदकेन पुष्पोदकेन मृत्तो-
दकेन शुद्धोदकेन श्रीसूक्तपवमानेन पुरुषसूक्तादिमन्त्रापठन्स-
स्थाप्य पीठान्तरे निवेद्याभिवस्त्रेति वस्त्रधुमेनावेष्ट्याक्षतगन्ध-
धुप्पधूपदीपाष्टकमहानैवेद्य सपूज्य तेजसपात्रे मधु सुवर्णशला-
कया मृहीत्वा चित्र देवानामिति पार्श्वे स्थित्वा सतूर्यघोषमेकैकं
सममुन्मीलयेदयादर्शसुवर्णेन भक्ष्यभोज्यानि दर्शयेन्न लिङ्गादि-
षु कुर्यादयाचार्याय धेनु ब्राह्मणेभ्यश्च यथाशक्ति हिरण्य दद्या-
दथ पुरुषसूक्तेन देवं स्तुत्वोत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्युपस्थाय क-
र्ता विश्वतश्चक्षुरित्युपस्थाय रथे तिष्ठन्निति रथमारोप्य कनिष्ठा-
वदिति सूक्तपाठे सहतूर्यघोषैः मण्डपमादक्षिण्येनोत्तरद्वारेणा-
कुष्णेनेत्यानीय वेद्या कुशप्रस्तरे कशिर्पा शुभ्रवस्त्रेणाज्जाय तत्र
प्राक्शिरस शाययेत्स्यविरप्रदेशे बस्त्रवेष्टित सपल्लव सोदक क-
लश भाजापत्योऽय मुहूर्तमस्त्वित्युक्त्वा मण्डलद्रव्योपरि मण-
वेनावस्थाप्य समन्ताद्भक्ष्यभोज्यमङ्गलद्रव्याण्यवस्थाप्य श्वेता-
विलोमसूत्रकङ्कण प्रतिमाया हस्ते बध्नीयात् यदा बध्नातीत्यथ
देव पुरुषादीनि पञ्चविंशति तत्त्वानि प्रवेक्ष्य दिव्यवाससाच्छा-
य देव सस्मृत्य पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा पुष्पाञ्जलि दत्वा गन्धधु-
प्पादिभिर्मण्डप वेदीं चाभ्यर्च्य तदुपरि देवस्याग्रे चतुरस्र म-
ण्डलं कोणेषु स्वस्तिकलाञ्छितं कृत्वा तन्मध्ये ब्रह्मविष्ण्वीशा-
नं प्रतिदिश लोकपालास्तदन्तरालेऽप्यष्टभैरवानेकादशरुद्रा-

द्वादशादित्यविम्बेदेवसाध्या नासत्यमरुद्गणगन्धर्वाप्सरसः पि
 लृगणपुण्यतीर्थान्यथ विघ्नेशस्कन्ददुर्गाक्षेत्रपालान्यथावकाशमा
 बाह्य तन्नामभिस्तल्लिङ्गमन्त्रैर्वर्चयित्वा प्रतिष्ठाप्य देवपार्षदेभ्यो
 नम इत्यर्चा कुर्यात् ॥ ५ ॥

६ अभिल्यापनादि ।

अथाचार्यः श्रोत्रियागारादग्निमाहुत्योक्तवत्स्वकुण्डे प्रतिष्ठा
 प्यान्वाधाय देवस्यात्र कलासनिधिसिध्यर्थं यक्ष्य इति सक
 ल्य प्रणीतास्थापनान्तं कृत्वा तत्र प्रतिष्ठाप्य देवमावाह्य त
 त्प्रकाशमन्त्रैर्व्याहृतिभिर्वा पलाशोदुम्बराश्वत्थापामार्गसमिदा
 ज्यचरुतिलैरष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिर्वा जुहुयात्तत्राज्यमाहु
 तिसपातं प्रतिकुण्डं स्थापितशान्तिकलशेषु निक्षिपेत्ततः शिरः
 स्युरसि पादयोः प्रतिमां स्पृष्ट्वा स्विष्टकृदादि हुत्वा पूर्णाहुतिं
 जुहुयादेवमृत्विजोऽपि स्वयं कुण्डे जुहुयुरथ मण्डपस्थकलशो
 दकेन समुद्रज्येष्ठा इति चतस्रभिरापोहिष्ठेति तिस्रभिरभिषिच्य
 प्रतिष्ठाप्य देवमन्त्रेण सस्त्रावकलशोदकेन सस्त्राप्याम्बयो यन्त्र
 ष्वभिरिति सूक्तेन शुद्धोदककलशेनाभिषिच्य वस्त्रयुग्मेनाच्छा
 द्य पञ्चोपचारैः सपूजयेदित्यभिवासन त्रिरात्रमेकरात्र वा सद्यो
 वा कुर्यात्तद्रात्रौ विचित्रभूयिष्ठान्नेनाश्वत्थपत्रेण लिङ्गमन्त्रेण भू
 तबलिं दत्त्वा यजमानो द्विजेभ्यश्च मिष्टान्नमभिरात्रसख्यया
 यावदक्षिणां दद्यात् ॥ ६ ॥

७ अभिषेकादि ।

अथ श्वोभूते गर्भगृहे स्थापितपीठे देव्या देवस्य वा अभि
 षेकं कृत्वा महीमूषु मातरमिति देवमावाह्यादित्यौरिति स्तुत्वा
 तल्लिङ्गमन्त्रेण षोडशोपचारैः सपूज्य श न इन्द्राग्नी इति सूक्तेन
 प्रासादं मोक्ष्य देव माप्योत्तिष्ठेत्युत्थाप्य तत्रैवाभिमुखं कृत्वा
 राजादि मन्ददर्यं पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा पुरुषसूक्तेन स्तुत्वाऽकुण्डे

नेति ब्रह्मरयेन गर्भशृङ्गं प्रवेद्याभ्यर्च्य पीठिकागर्भे रवं प्रागादि
दिक्ष्विन्द्रादिनामभिर्नमोन्तैर्वज्रमौक्तिकवैदूर्यशङ्खस्फटिकपुष्प-
रागेन्द्रनीलशकलान्क्रमेण क्षिप्वा गोभूमयवमुदनीवारव्रीहिस-
र्पपश्यामाकतिलान्रोप्यादिधातुजात गर्भे क्षिपेत् सुवर्णगरुडं
विष्णोः शम्भोस्तु वृषभ सर्वत्र नमः शिवायेति निक्षिप्याथ
मुलमे देवमन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य प्रतिष्ठितः परमेश्वर इत्युक्त्वा शला-
कामपसारयेदथ देवं स्पृष्ट्वा तन्मयो भूत्वा ध्रुवा यौरिति सूक्तं
जपित्वा प्रणवेन देवेऽङ्गन्यास कृत्वा पुरुषसूक्तेन वा कर्णे स-
प्रणवव्याहृतिगायत्रीं जपित्वाचार्य पुरुषसूक्तेनोपतिष्ठेताथ
यजमान । स्वागत देवदेवेश मद्भक्त्या त्वमिहागत । प्राकृतं
मां च सदृष्ट्वा बालवद्भक्तवत्सलेति सकलत्र शरणं प्रपद्य पु-
ण्याञ्जलिं दद्यात् ॥ ७ ॥

८ शान्तिप्रतिष्ठादि ।

अथाचार्यस्त्वर्घ्यादि दत्त्वा शान्तिकलशोदकेन पञ्चामृतै
आभ्यर्च्य कुशोदकेन रज्जोदकेन स्नापयित्वा पुनस्तल्लिङ्गमन्त्रेण
संपूज्य पादनाभिश्चिरःसु देवं संस्पृष्ट्वैहवेति त्रिर्जपित्वा परि-
वारदेवतां संपूजयेदथ कर्ता ब्रह्मालकारगोभूरिहिरण्यान्याचार्या
य तदर्धमृत्विग्भ्यस्तदर्धं जापिभ्यस्तदर्धं सदस्याय यथाविभव
ब्राह्मणभोजनमाचतुर्याह प्रथमे देवस्य मधुना द्वितीये हरिद्रा
सर्पपिष्टेन तृतीये श्रीखण्डयवपिष्टेन लेपनं सस्नानं चतुर्थे
तु मनःशिलाभियङ्गुपिष्टेनोद्गर्त्याष्टोत्तरशतकलशैस्तदर्धसंस्पर्धैर्वा
क्षीरवृक्षस्य त्वक्पल्लवेन दूर्वायवसिद्धार्थादिमङ्गलद्रव्यतीर्थोदकै
र्गङ्गादिनदीनीरमावाह्य ब्राह्मणैः सहाभिषेकं कुर्यादथ यजमा-
नस्याभिषेकं कुर्युः सर्वे जलक्रीडां च प्रतिष्ठोपकरणमाचार्य
स्याचलप्रतिष्ठायां तु कुण्डमण्डपवेदिकरणं तत्राचार्य एव पूर्व
वदभिषिच्याभ्यर्च्य सर्वतोभद्रमण्डले दिव्यपीठे देवमुपवेश

पूर्वादितिष्ठु बस्रचूतपल्लवोपशोभितजलपूर्णकलशानवस्थाप्य
दीपान्मज्ज्वालय गन्धेन त्रिनेत्रज्योतिः प्रकल्प्य चित्रवलि दत्त्वा
देवमभ्यात्म स्मृत्वा पुरुषसूक्तेन स्तुत्वाङ्गदेवताः सपूज्य पूर्वव
त्प्रतिद्रव्य हुत्वा देवस्याज्याहुतिसपात चेत्युत्तरकलशे स्तिप्त्वा
पूर्णाहुति हुत्वाथ कर्ता कृताङ्गयासौ हस्तु देवमानीय पुष्पेण
प्रतिमायां प्रतिष्ठाप्य पञ्चामृतपूर्वकसंपादितकलशोदकेन इद
माप इत्यभिषिच्याभ्यर्च्य देवार्चनदक्षिणादानादिक पूर्वव
दाचरेत् ॥ ८ ॥

९ वापीकूपतडागाद्युत्सर्गः ।

अथ बाप्यादिविधिः । प्रागुदकप्रवणे शुचौ देशे ब्राह्मणैः
सह गत्वा पुण्याहवाचनादिवास्तुपूजनान्त कृत्वा आचार्यादि
ऋत्विग्वरणकुण्डमण्डपाद्युक्तमकारेण कृत्वा यजमानसमित
क्षीरद्वष्ट पूर्वमण्डपप्राग्भागेऽवस्थाप्य वेदिमध्ये पद्मगर्भ षोड-
शार परितश्चतुरस्रमण्डलोपेत कृत्वा आचार्यः पद्ममध्ये सपत्नी
कः ब्रह्मविष्णवीशानां विनायकस्य च सौवर्णरूपाणि तल्लि-
ङ्गमन्त्रेण समन्तात्तेषु स्वर्णजलचराणि स्थापयित्वा वरुणमन्त्रे
णार्चयित्वा तद्ग्रहिलोकपालादीन्सपूज्य मण्डलप्रतिकोण कल-
शचतुष्टय नष्टुदकमञ्जलद्रव्यवस्त्राद्यलङ्कृत स्थापयित्वेमं मे गजे
इति गङ्गादिनदीरावाणाभ्यर्च्य वारुण चरु कृत्वा समुद्रज्येष्ठा
इति चतसृभिः प्रत्यूच गायत्र्या वाज्याहुतीर्हुत्वा तत्त्वा या
मीति पञ्चभिस्त्वञ्चो अग्ने वरुणस्येति द्वाभ्यामिमं मे वरुणेति
चैकया चर्वाहुतीः स्विष्टकृत हुत्वा ब्रह्मप्रीत्यर्थं वरुणमवैः
समिदाज्य हुत्वा शान्तिकलशैर्यजमान चाभिषिञ्चेयुः स तु
तेभ्यो गवां सहस्र शत पञ्चाशत कृत्स्ने तु सवत्सां गामलङ्क-
तां सूर्यमन्त्रेण पाययित्वा तडागनैर्ऋतादारभ्येशानान्त हिक्-
ष्वतीत्युत्तरया आपो अस्मानिति स्वयं तत्पुच्छ गृहीत्वोत्तरं

ञ्चन्दोगाय तां च गा दत्वा तत्कलशस्थस्वर्णजलचरांस्तज्जले
निक्षिप्य पुष्पाञ्जलि दत्वा देवपितृमनुष्यादयः प्रीयन्तामिति
दद्यात्पूर्ववदाचतुर्थ्याहमुत्सवान्विवसन्तग्रीष्मवर्षाशरद्धेमन्तशि-
शिरेषु तज्जले स्थितमश्वमेधरानमूयाग्निष्टोमोऽथ्यवाजपेयाति-
रानफलमिति ॥ ९ ॥

१० आरामोत्सर्गविधिः ।

अथारामेष्वप्येव विशेषस्तु स्वस्तिवाचननान्दीश्राद्धवेदि-
कुण्डमण्डपऋत्विगाचार्यवरणादिपूर्ववत्कृत्योक्तलक्षणस्य प-
ञ्चस्य मध्यदलवहिर्देशेषु ब्रह्मादीलोकपालानभ्यर्च्य वस्त्रादी-
न्मङ्गलस्नान वस्त्रगन्धादिना संपूज्य तेषु स्वर्णरूप्यफलानि
बध्वा फलिते नेत्रे स्वर्णशलाकाञ्जनेनावत्वा सुवर्णमूच्या क-
र्णवेध कृत्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य सोमो धेनुमिति ऋचा सौम्यां चर्वा-
हुति हुत्वा स्पष्टकृदादि कृत्वाथ तर्प्य समिदाज्यतिलानष्ट-
शतं तदर्धसंख्यया वा हुत्वा कर्मशेष समाप्य शान्तिकलशैर्य-
जमानं चाभिषिञ्चेयुः स च वस्त्रहिरण्यादिदक्षिणां दद्यादथा-
लाभे तु दक्षिणां गामलकृताभाराममध्याहुदंष्ट्रुस्त्रीमुत्सृज्याचा-
र्याय दद्याच्छेष चतुर्थाह फल तु सर्वकामावाप्तिरिति पूर्तानि १०

११ होमादिविशेषः ।

देवाश्च हवाऽसुराश्चैषु लोकेषु स्पर्धन्ते देवाः प्रजा
पतिमुपाधावस्तेभ्य एतां देवीं शान्तिं प्रायच्छन्त ततः स शा-
न्तिकारामुरानभ्यञ्जयस्ततो वै देवा अभवन्परासुरा भवत्या-
त्मना परास्य द्विषन्पाप्मा भ्रातृव्यो भवति य एव वेदाहः
पूर्वाह्न एव मातराहुतीर्हुत्वा दर्भाञ्चामीं वीरणानि दधि सर्पि-
सर्षपाप्यलाशवतीमपामार्गशाखां स्त्रीपमित्येतान्याहरेदाहारये-
द्वा । स्नातं शुचिः शुचिवासाः स्थण्डिलमुपलिप्य नित्यत-
श्चेणौदनकृसरयबागृरुक्तपायस दधि क्षीरघृतमिति घृतोचरां

पृथक् च सर्वेषां वा पायसं क्षमीमयीनां समिधां प्रादेशमात्राणां दधिमधुघृताक्तानां शनोदेवीरभिष्टुय इत्यष्टशत जुहुयान्महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ ११ ॥

११ प्राचीं दिशमन्वावर्तते ।

स प्राचीं दिशमन्वावर्ततेऽथ यदास्य मणिकुम्भस्थालीतरणमायासो राजकुलविवादो वा यानञ्जशय्यासनावसथञ्चजगृहैकदेशमभञ्जनेषु गजवाजिमुख्यो वा प्रमीयेताश्वतरीं दिवा गर्भो जायते हस्तिनी वा मज्जत इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणीन्द्रदैवत्यान्यद्भुतानि तानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति इन्द्रं वो विश्वतस्परीति स्थालीपाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति इन्द्राय स्वाहा शचीपतये स्वाहा वज्रपाणये स्वाहेऽश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातोपशमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ १२ ॥

१२ दक्षिणदिशावर्तनम् ।

स दक्षिणां दिशमन्वावर्ततेऽथ यदास्य शरीरे वा रिष्टानि प्रादुर्भवन्ति व्याधयो वानेकविधा अतिदुःस्वप्नातिभोजनमतिमैथुनमतिनिद्रामालस्यमेतत्पततीत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि यमदैवत्यान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति नाके सुपर्णमुषयत्पतन्तमिति स्थालीपाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति यमाय स्वाहा प्रेताधिपतये स्वाहा दण्डपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातशमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ १३ ॥

१३ पश्चिमदिशावर्तनम् ।

स प्रतीचीं दिशमन्वावर्ततेऽथ यदास्य क्षेत्रगृहसंस्थेषु धान्येष्वीतयः प्रादुर्भवन्त्यास्तुपतन्नपिपीलिकाभ्रगर्भो मृगशलमं गजज्वलनानि पावमानानीत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि

वरुणदैवत्यान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति वरुण वो रिशा-
दसमिति स्थालीपाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभि-
जुहोति वरुणाय स्वाहा अपापतये स्वाहा पाशपाणये स्वाहा
ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातशमनाय स्वाहेति महाव्याहुतिभिश्च
हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ १४ ॥

१५ उदीचीं दिशमन्वावर्तते ।

स उदीचीं दिशमन्वावर्ततेऽथ यदास्य कनकरजतवस्त्रवैदू-
र्यमणिमोक्तिकवियोगो भवत्यारम्भा वा विपथन्ते मधुनि वा
निलीयन्ते काकमैथुनानि पश्यतायरिष्टानि वा वयासि च
गृहमध्ये बल्मीक छत्राक वोपजायते वायसकपोता वा वन्य-
विहङ्गशशमृगमवेशो गोमृगो वा गृहमारोहेच्छुष्कवृक्षं प्ररोहे-
द्रुहमये दूर्वा, प्ररोहन्ते तल स्नायेदेव श्वेतवायसो मण्डूको-
ऽग्निमविशति सरटो मूर्ध्नि निपतति जुह्वीनिपतति मज्जलन्दीप-
पतति सर्पो वा द्वारे निष्कामतीत्येवमादीनि तान्येतानि स-
र्वाणि वैश्रवणदैवत्यान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति अभि-
त्य देव सवितारमोण्योरिति स्थालीपाकमष्टशतं हुत्वा पञ्च-
भिराज्याहुतिभिरभिजुहोति वैश्रवणाय स्वाहा धनाधिपतये
स्वाहा हिरण्यपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातशम-
नाय स्वाहेति महाव्याहुतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ १५ ॥

१६ पृथिवीमन्वावर्तते ।

स पृथिवीमन्वावर्ततेऽथ यदास्य पृथिवीतटानि स्फुटन्ति
कम्पन्ति कूजन्त्यकस्मात्सलिलमुद्गीलयति अकाले फलपुष्प-
मभिवर्तत इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाण्यग्निदैवत्यान्यद्भुता-
नि प्रायश्चित्तानि भवन्त्यग्नि दूतं दृणीमह इति स्थालीपाकम-
ष्टशतं हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति अग्नये स्वाहा
हविष्पतये स्वाहा अर्चि पाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वो-

त्पातशमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीय जपेत् ॥ १६ ॥

१७ अन्तरिक्षमन्वावर्तते ।

सोऽन्तरिक्षमन्वावर्ततेऽथ यदास्य वाता विवाता वायन्ते अश्रेषु वा रूपाणि दृश्यन्ते खरकरभगजकङ्कगृध्रश्येनचापवा यसगोमायुषांसूनुपपरिपासून्मांसमेक्ष्याण्यस्थिरुधिरवर्षाणि प्र पचन्त इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि वायुदैवत्वान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति वात आवातु भेपजमिति स्थाली पाकमष्टशत हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति वायवे स्वाहा महाजुताधिपतये स्वाहा शीघ्रपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातोपशमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीय जपेत् ॥ १७ ॥

१८ दिवसमन्वावर्तते ।

स दिवसमन्वावर्ततेऽथ यदास्यातिष्ठतिरति दुःख वा पर्वता वा स्फुटन्त्याकाशभूमिः कम्पते महाद्रुमा उन्मूलयति चतुष्पाद पञ्चापाद् भवतीत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि सूर्यदैवत्वान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति यन्महोअसि सूर्येति स्थालीपाकमष्टशत हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति सूर्याय स्वाहा रुद्राधिपतये स्वाहा रविकिरणाय स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातप्रशमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीय जपेत् ॥ १८ ॥

१९ रात्रिमन्वावर्तते ।

स रात्रिमन्वावर्ततेऽथ यदास्य तारावर्षाणि चोल्काः पतन्ति निपतति धूमोऽय दिशो दहति केतवश्चोत्तिष्ठन्ति गवां मृगेषु धूमो जायते गवां स्तनेषु रुधिर स्रवति रात्राविन्द्रधनु ईद्व्याध हिमान्युप पतन्तीत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि सो

मदैवत्यान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति आप्पायस्व समेतु
त इति स्थालीपाकमष्टशत हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजु
होति सोमाय स्वाहा नक्षत्राधिपतये स्वाहा शीतपाणये स्वाहा
ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातोपशमनाय स्वाहेति महाव्याहृति
भिश्च हुत्वा शन्तातीय जपेत् ॥ १९ ॥

२० परमन्वावर्तते ।

स परमन्वावर्ततेऽथ यदास्य महिष्याजाविकमानुपाधोष्ठा
विभुरादि च प्रमूयन्ते हीनाङ्गान्यधिकाङ्गानि विकृतानि रूपा
णि जायन्त इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि रुद्रदैवत्यान्य-
द्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिर
इति स्थालीपाकमष्टशत हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति
रुद्राय स्वाहा उमापतये स्वाहा त्रिशूलपाणये स्वाहा ईश्वराय
स्वाहा सर्वोत्पातशमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा
शन्तातीय जपेत् ॥ २० ॥

२१ सर्वा दिशोऽन्वावर्तते ।

स सर्वा दिशोऽन्वावर्ततेऽथ यदास्यायुक्तानि यानानि प्र
वर्तन्ते देवतायतनानि कम्पन्ति देवता प्रतिमा हसन्ति गायन्ति
नृत्यन्ति खिद्यन्ति भिद्यन्ति रुन्त्युन्मीलयन्ति निमीलयन्ति
प्रतियान्ति नद्यस्कन्धमादित्यो दृश्यते विदले च परिवेषो दृ
श्यते केतुकुन्तामुपानच्छत्र वज्रदन्तमुसलानि प्रज्वलन्तीत्यम्बा
नां वारिभिरवरङ्गाः क्षरन्ति हतानि कर्माणि करिकन्त इत्ये
वमादीनि तान्येतानि सर्वाणि विष्णुदैवत्यान्यद्भुतानि प्राय
श्चित्तानि भवन्ति इदं विष्णुर्विचक्रम इति स्थालीपाकमष्टशतं
हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति विष्णवे स्वाहा महाजु-
ताधिपतये स्वाहा चक्रपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वो
त्पातोपशमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं
जपेत् ॥ २१ ॥

२२ अधिकार्यफलम् ।

अधिकार्यमाससप्तरात्र कुर्युर्यदैतन्न क्रियते पुत्रो म्रियते पौत्रो
म्रियते धनमात्मान च निवेक्ष्यति सुवर्णमौर्वासो हिरण्य द
क्षिणां दत्त्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वस्त्ययन वाचयित नम
आचार्येभ्यो नम आचार्येभ्यो नम शौनकाय नम शौन
काय ॥ २२ ॥

इत्याश्रलायनगृहपरिशिष्टे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

समाप्तमिदमाश्रलायनगृहपरिशिष्टम् ॥

॥ श्री ॥

आश्वलायनगृह्यकारिका ।

प्रथमोऽध्याय १ ।

१ परिभाषा ।

ॐ आश्वलायनमाचार्यं नत्वा तद्गृह्यकर्मणाम् । प्रयोगं व-
क्ष्यि सक्षेपाद्भुक्तिकारादिशसितम् ॥ १ ॥ प्राणानायम्य सक-
ल्प्य परितः स्थण्डिलं धुचि । अधिकं वेपुमात्रं वा गोमयेनो-
पलिप्य च ॥ २ ॥ यक्षियं शकलं किञ्चिदानीन्दीतं ततः परम् ।
तेनान्तं शकलेनैव षड्वेत्ता उल्लिखेत्ततः ॥ ३ ॥ अग्निस्थापन-
देशस्य पश्चात्प्रादेशसमिताम् । उल्लिखेदुदगायामां तस्या उ-
भयतौऽपरे ॥ ४ ॥ पूर्वायते उदक्सस्ये अससृष्टे च पूर्वया ।
मध्ये तिस्र उदक्सस्थाः पूर्वायामा असंहताः ॥ ५ ॥ लिखिता
येन शकलं यक्षियं तं निधाय च । अद्विरभ्युक्ष्य शकलं नि-
रस्याप उपस्पृशेत् ॥ ६ ॥ प्रतिष्ठाप्यायलेखासु होमायाल ह-
विर्भुजम् । एतच्च त्रयं प्रकुर्वीत होम्यन्सस्थापितेऽनले ॥ ७ ॥
आज्यैकद्रव्यके होमे स्याच्चेदाज्यपरिश्रद्दः । स्यात्परिस्तरणं तत्र
कृताकृतमिति स्थितिः ॥ ८ ॥ नोच्चारयति यत्राज्यपदं कर्मसु
सूत्रकृत् । अनादिष्टाज्यहोमेषु तत्र नित्या परिस्तृतिः ॥ ९ ॥
सर्वस्मिन्पाकयज्ञे स्त आज्यभागौ कृताकृतौ । सर्वेषु पाकयज्ञे-
षु भवेद्ब्रह्मा कृताकृतः ॥ १० ॥ यन्वन्तरिमस्ते ब्रह्मा नित्यः
शूलगवे तथा । ऊचे होमं कचिन्नाम्ना कचिन्मन्त्रेण सूत्रकृत्
॥ ११ ॥ नोभयं यत्र तत्तेष्टं हवनं नामधेयतः । मन्त्रेण होमो
निर्वापस्तृष्णीं नाम्ना समञ्चकम् ॥ १२ ॥ नैके काचन पक्षो-

ऽप चौलादावाश्रितो यदा । तदामिरिन्द्र इत्याद्या होतव्या
इति वृत्तिकृत् ॥ १३ ॥ अनेके पाकयज्ञाः स्युरेकस्मिन्काल एव
चेत् । समानतन्त्रकाः कार्या न तन्त्रावृत्तिरिष्यते ॥ १४ ॥ पा
त्रासादनमिच्छात आज्याधिश्रपणादि च । सुवादिमार्जन
चे मरञ्जुमहरण तथा ॥ १५ ॥ पूर्णपात्र भवेन्नित्यमाज्यस्यो
त्पवन तथा । द्रव्यानादेश आज्य स्यादनुक्ते साधने सुवाः
॥ १६ ॥ जपातुमन्त्रणे मन्त्र उपस्थानाभिमन्त्रणे । मन्त्रो यः क
र्मकरणे गृह्यकर्मण्युपाशु षट् ॥ १७ ॥ इदं कार्यमनेनेति न क
चिदुच्यते विधिः । लिङ्गादेवेदमर्बत्व येषां ते मन्त्रसङ्गताः ॥ १८ ॥
मन्त्रान्ते कर्म कर्तव्य मन्त्रस्य करणे त्वतः । कर्मावृत्तौ तु मन्त्र
स्याप्यावृत्तिर्गृह्यकर्मणि ॥ १९ ॥ आसीन ऊर्ध्वः प्रहो वा नि
यमो यत्र नेदृशः । तदासीनेन कर्तव्य न प्रहणेन न तिष्ठता
॥ २० ॥ इति परिभाषा ॥

२ स्थालीपाकः ।

अङ्गसङ्घस्य तत्रोक्ते* स्थालीपाकः पुरोच्यते । गृहवेशीय
होमाद्या पौर्णमास्यागमिष्यन्ति ॥ १ ॥ तस्या त प्रारभेतेति
वृत्तिकारेण भेषितम् । मातरौपासनं कृत्वा समिधौ द्वे निधाय
च ॥ २ ॥ अथवा तिस्र आदध्यात्क्रतुसकल्पपूर्वकम् । सद्य
स्फालो भवेद्यद्वा पौर्णमासस्तु पार्वण* ॥ ३ ॥ अथ रज्जुं प्रकु
र्वीत त्रिस्रिध त्रिवृतां कुशैः । स्याद्रज्जुकरणे पूर्व सव्यः पाणि
रिहोत्तरः ॥ ४ ॥ पश्चादक्षिण इत्याह जयन्त* स्वनिबन्धने ।
निदयादुदगग्रां तां रज्जुमग्रत आत्मनः ॥ ५ ॥ कुशमुष्टिं छि
नन्त्यस्यां प्रागग्रं त निधाय च । तथा बर्हिर्द्विरावेष्ट्य रज्जुमूलं
तु वेष्टयेत् ॥ ६ ॥ पूर्वं या वेष्टिता तस्या अपस्तात्ता नयेदथ ।
निधायोपरि चान्याथ परिस्तृत्यादिसिद्धये ॥ ७ ॥ कृत्वा-

न्या पूर्ववद्रज्जु निदध्यात्ता च पूर्ववत् । द्वि'प्रादेशो भवेदिध्म
 एकविंशतिदारुक ॥ ८ ॥ पालाश स्वादिरो वा स्यात्प्रागग्रं
 तं निधाय च । शमीवटादिक ग्राह्यमनयोर्य'यसंभव' ॥ ९ ॥
 वेष्टयेत्सकृदेवेध्मं बद्धोपरि निधाय च । जयन्तमतमत्रोक्तं व
 क्ष्ये वृत्तिकृतो मतम् ॥ १० ॥ इष्टिवद्वन्धन कार्यं मन्त्रस्यात्रोह
 इष्यते । अरब्धायाम इध्मं स्यात्स पञ्चदशदारुक' ॥ ११ ॥
 एतच्च वृत्तिकारेण शान्तिकर्मणि साधितम् । विष्ण्वादयस्तु
 नेच्छन्ति मन्त्रसनहने तयो ॥ १२ ॥ इच्छत्येव जयन्तस्तु म
 न्त्रमूह तु नेच्छति । श्रुज्जीयातामहन्येव मासमापादि वर्जयेत्
 ॥ १३ ॥ निक्षयधश्च शयीयाता दपती मैथुन नच । अपरेशुर्हुते
 मात परितस्त्रि, समूहनम् ॥ १४ ॥ पाणिना सोदकेनाग्ने, स-
 मन्तात्परिमार्जनम् । तत्समूहनमनेष्टं जयन्तवचनं यथा ॥ १५ ॥
 पर्यूहपरिपेकौ स्त सर्वत्र त्रिस्त्रिरम्भसा । सर्वासु दिक्षुदक्षस
 स्था प्राच्यादिषु परिस्त्विति ॥ १६ ॥ अग्ने पोडशभिर्दधे,
 पूर्वादिषु परिस्त्विति । स्वर्णेरक्षिणत काश्चिद्ब्रह्मावस्थायिक
 मेषु ॥ १७ ॥ दर्भेषुत्तरतो हन्ते पात्राणि न्यश्चि सादयेत् ।
 काश्चिदुत्तरतो दर्भानास्तीर्य परिपिञ्चति ॥ १८ ॥ युग्मान्प्रा
 देशमात्रांश्च पूर्वग्रान्सर्वदिक्ष्वपि । तत्क्रम भगवानाह श्लोक
 नैकेन वृत्तिकृत् ॥ १९ ॥ स्थालीं चरो, प्रोक्षणभाजनं च द
 र्वास्तुवौ सादय दर्विहोमे । पात्रं प्रणीतार्थमथाज्यपात्रमिध्म
 क्रमेण क्रमवित्कुशांश्च ॥ २० ॥ शूर्पकृष्णाजिनाद्यन्यदर्थप्राप्तं च
 सादयेत् । अनन्तस्तरणौ यौ तु कुशौ प्रादेशसमितौ ॥ २१ ॥
 अनसच्छेदितौ साग्रौ तौ पवित्राभिधायकौ । अमच्छिन्नाग्रयो
 नैव त्याग, सूत्रे प्रशब्दतः ॥ २२ ॥ सिञ्चेत्पुञ्जानि पात्राणि
 सपवित्रेण वारिणा । उच्चाने प्रोक्षणार्थेऽपो निनयेत्सपवित्र

के ॥ २३ ॥ पवित्राभ्या त्रिरुत्पूतैस्त्रि. मोक्षयोर्ध्वविलानि तु ।
 विस्रस्येध्वं च चमसं सपवित्रमथाग्रतः ॥ २४ ॥ पूरयित्वा ज
 लैस्तत्र गन्धपुष्पाणि चावपेत् । ब्रह्मन्त्रपः प्रणेष्वामीत्याह ब्र
 ह्मा यदा भवेत् ॥ २५ ॥ नीत्वा त नासिकादग्नमुदगश्रेर्नि
 धाय च । दर्भैः प्रच्छादयेत्पात्र पूर्णपात्र तदुच्यते ॥ २६ ॥
 पवित्रान्तर्हिते शूर्पे त्रीहिमुष्टिचतुष्टयम् । निर्वपेदग्नये त्वादिस
 श्रेणावर्तते च सः ॥ २७ ॥ निर्वपेदपर त्वग्नीषोमाभ्यां त्वेति
 मन्त्रतः । पवित्रान्तर्हितान्त्रीहीन्योक्तेन्निर्वापसक्यया ॥ २८ ॥
 पूर्वमन्नद्वयेनैव मोक्षामीति विशेषणम् । मत्स्यग्नीव स्तृणात्पूर्व
 लोम कृणाजिन ततः ॥ २९ ॥ तस्मिन्नुत्सृज्य कृत्वा तत्र त्री
 हीस्तथावपेत् । त्रीहीन्पद्म्यवहन्यात्तांस्त्रि शुक्लीकृततण्डुलान्
 ॥ ३० ॥ त्रि. प्रक्षाल्य पचेदाज्यमासिच्य सपवित्रके । अपो
 ह्योत्तरतोऽङ्गारांस्तेष्वधिश्चित्य तद्भूतम् ॥ ३१ ॥ अधिश्रितम
 वज्ज्वल्य दर्भाग्रद्वयमस्यति । तेनैव ज्वलताज्यं च त्रि. पर्यग्न
 करोत्यथ ॥ ३२ ॥ कर्पन्निबोदगुद्वास्य चाङ्गारानतिसृज्य च ।
 अङ्गुष्ठोपकनिष्ठाभ्यां सपवित्रे असहते ॥ ३३ ॥ गृहीत्वोत्ता
 नपाणिभ्यां त्रि प्रागुत्पूष्य तद्भूतम् । सवितुष्टेति मन्त्रेण सकृ
 क्षुष्णी द्विरिष्यते ॥ ३४ ॥ कृताज्योत्पबने मोक्ष्य पवित्रे प्रा
 स्य चानले । अनलात्प्रत्यगास्तीर्णे बर्हिष्याज्यं निधाय च ॥ ३५ ॥
 अंधादाय सुव दर्बी (?) दक्षिणेन करेण तु । सव्येन दर्भा
 नादाय सयोज्याग्नौ प्रतापयेत् ॥ ३६ ॥ प्रताप्य सकुशौ दर्बी
 क्षुवौ दर्वी निधाय च । सुवस्य विलमग्रैस्तु पृष्ठमभ्यात्ममग्रतः
 ॥ ३७ ॥ आरभ्य पृष्ठतो यावदुपरिष्ठाद्विलं भवेत् । कुशाना
 मूलतो दण्डमेकैक त्रिर्मूर्जीत वै ॥ ३८ ॥ मोक्ष्य प्रताप्य चासा
 य बर्हिष्युत्तरतो घृतात् । समृज्य तैः कुशैर्दर्बीमासाद्योत्तरतः

सुवात् ॥ ३९ ॥ तान्कुशान्कृतसमार्गाभोक्ष्याग्नां प्रहरेदथ ।
 अभिघार्य चरु चोदगुद्वास्य च तत परम् ॥ ४० ॥ अन्तरे
 णाग्निमाज्यं च नीत्वाप्यासाथं वर्हिषि । आज्याहक्षिणतोदेशे
 जयन्तवचनं यथा ॥ ४१ ॥ केचित्प्रत्यभिघार्येति सूत्रमन्यद-
 धीयते । सहश्रपणपक्षे तु पृथगुद्धरणाय वै ॥ ४२ ॥ निम्नया
 त्पात्रमितरन्मये चर्वाज्ययोस्ततः । अलंकृत्याभिघार्ये ममा-
 धायायन्त इत्यथ ॥ ४३ ॥ सुवेणाज्यं गृहीत्वाग्नेः प्रत्यगुत्तर-
 देशतः । आरभ्य दिशमाग्नेयीमाज्यधारामुज्जु हरेत् ॥ ४४ ॥
 नैर्ऋती दिशमारभ्य त्वीशानीं पूर्ववद्धरेत् । उभयत्र चतुर्थ्यन्त-
 प्रजापतिपदं स्मरेत् ॥ ४५ ॥ स्वाहेत्याधारयेदेतावाधाराविति
 भाषितौ । जुहुयादग्नये स्वाहेत्युदगाज्यं सुवेण तु ॥ ४६ ॥
 तेनैव जुहुयादाज्यं सोमायेति तु दक्षिणे । उद्धृत्य च चरोर-
 धमभिमृश्येदग्नये ॥ ४७ ॥ इतीदमग्नीषोमाभ्यामिति त्वभि-
 मृशेत्परम् । दर्व्यामुपस्तृणात्याज्यमाग्नेयचरमध्यतः ॥ ४८ ॥
 अवद्य हविरञ्जुष्टपर्वमात्रं तदोप्य च । अस्यैव पूर्वतस्तद्द्वय-
 स्यां तदावपेत् ॥ ४९ ॥ पात्रस्थमभिघार्यास्यां स्थितमप्यभि-
 धारयेत् । जुहुयादग्नये स्वाहा दर्व्या म ये हविर्भुजः ॥ ५० ॥
 प्रत्यगुत्तरे वा देशे तदाज्यभागावपेक्ष्य च । जुहत्सभिदधदिव-
 दर्व्या मध्येन याज्ञिका ॥ ५१ ॥ उपस्तीर्य द्वितीयस्याप्यव-
 दानादि पूर्ववत् । प्राग्बोदग्वाग्नीषोमाभ्यां स्वाहेति जुहुयादथ
 ॥ ५२ ॥ पश्चावत्ती तु पश्चार्धादप्यवद्यति वै ततः । सिष्टकृ-
 त्पुत्तरार्धस्य पुरस्तादप्यवद्यति ॥ ५३ ॥ उपस्तीर्यार्धं हवि-
 र्योर्द्वयोरप्युत्तरार्धतः । पूर्वाविदानतो भूय सकृत्सकृदवद्यति
 ॥ ५४ ॥ ओप्य द्विरभिघार्य तत्पात्रस्थं नाभिधारयेत् । यद-
 स्पेत्यादिना हुत्वा प्रागुदक्कं हविर्भुजः ॥ ५५ ॥ तामिधमव-
 न्वर्णीं रञ्जुं विस्रस्य प्रास्य चानले । अयाधेत्यादिभिर्मन्त्रैर्हु-

त्वाज्याहुतिसप्तकम् ॥ ५६ ॥ निनयेत्पूर्णपात्र तन्निहित त्वथ
 बहिषि । वामभागे तथासीना पत्नी प्रत्यग्धविर्भुज* ॥ ५७ ॥
 आसिच्य पाणौ तत्तौय माह प्रजा परासिचम् । आपो अ
 स्नानय मञ्च इदमाप इतीरितः ॥ ५८ ॥ सुमित्र्या न इति
 त्वन्य एभिर्मार्जनमाचरेत् । कार्यं पुसवनादौ तु पश्या अपितु
 मार्जनम् ॥ ५९ ॥ केचिन्निनीतिमेवाहु रूपस्थायो च मे स्तर ।
 पर्यृष्टा परिषिच्यन्त हुतशिष्टं घृतं च यत् ॥ ६० ॥ ब्रह्मणे त
 दभावे तु ब्राह्मणाय प्रदीयते । अग्नीषोमपदस्थान इन्द्राग्नीष
 दमावपेत् ॥ ६१ ॥ अयमेव विश्वेषः स्यादर्शं त्वन्यत्समं भ
 वेत् । एतच्च हुताना स्यान्नोपवासादिरिष्यते ॥ ६२ ॥ प्र
 धानदेवतान्यतव सद्यस्कालस्तथेष्यते ॥ ६३ ॥ (८३) इति
 स्थालीपाकमयोगः ॥

३ स्वस्तिवाचनम् ।

स्वस्तिवाचनमश्रेष्ठं शृङ्गाकर्मसु केषुचित् । आचार्येणापि शा
 स्त्रेऽस्मिन्मन्त्रलार्थमुदीरितम् ॥ १ ॥ अर्चिता ब्राह्मणाः सम्य
 ग्गन्धमाल्यैः सदक्षिणैः । तिष्ठेयुः प्राञ्जुला युग्मा वक्तारो द
 र्भपाणय* ॥ २ ॥ अथ वाचयिता तेषां दक्षिणस्यामुदञ्जुलः ।
 विभ्रत्कुम्भमपां पूर्णं पिहिताननमर्चितम् ॥ ३ ॥ अथ वाच
 यितुर्बाहु दक्षिण समुपाश्रिताः । तिष्ठन्त्युदञ्जुला सर्वे सस्का
 र्यस्तत्र तु ॥ ४ ॥ मन इत्यादिकं मन्त्रमेकाग्रमतिरादिशेत् ।
 मनस* स्म इति उपुस्ते समाहितपूर्वकम् ॥ ५ ॥ प्रसीदन्तु
 भवन्त इत्यथ वाचयिता वदेत् । प्रसन्ना* स्म इति स्पष्टमाच
 क्षीरंस्तथान्विताः ॥ ६ ॥ शान्तिपुष्टपृथ्व्यवित्रानि शिवं कर्म
 तथैव च । अस्तुशब्दान्तमुच्येरन्वाचयित्वा तथा परैः ॥ ७ ॥
 प्रस्तुत्य देवतायां तु होम कुर्याद्विचक्षणः । तस्य नाम शृहीत्वा-

१ तिष्ठेद्वाचयिता

य प्रीयतामिति भाषते ॥ ८ ॥ पुण्याह स्वस्ति ऋद्धिं च भव-
त्पूर्वं ह्रुवन्तिवति । प्रणवार्थं विराचष्टे भवदादी विना परे
॥ ९ ॥ पुण्याहादेस्त्रिरभ्यासैर्मन्द्रम'योच्चनि'स्वनैः । आचक्षी
रन्निमे सर्वे यथागमपरम्परा ॥ १० ॥ अत्युक्तिविषये भेद-
स्तृतीयस्तद्व्यवहृत्यतामिति । तुर्यं श्रीरस्तिवति ब्रूयादस्तु श्रीरि-
ति च द्विजा ॥ ११ ॥ आप इत्यादिभि' शान्तिं तत कुर्या-
त्समाहित । स्वस्तिवाचनमत्रेष्ट सर्वेषामृद्धिकर्मणाम् ॥ १२ ॥
आदावन्ते प्रयोक्तव्यमिति मन्त्रविदा मतम् । जयन्तस्वामिना
प्रोक्तमिदं तु स्वस्तिवाचनम् ॥ १३ ॥ (९६) इति स्वस्तिवाचनम् ॥

४ गर्भाधानप्रयोगः ।

जयन्तोक्तेन मार्गेण गर्भाधानमिहोच्यते । चतुर्थदिवसादूर्ध्वं मध्याह्न्यादि वर्जयेत् ॥ १ ॥ अलकृते घृहे गन्धधूपमाल्यादिभिः शुभे । ऋतुस्नातां शुभैर्गन्धमाल्यादिभिरलकृताम् ॥ २ ॥ अलकृतं स्वयं तद्ददारोप्य शयने शुभे । पेपयित्वा-
श्वगन्धाया मूलं शुद्धाम्बरे क्षिपेत् ॥ ३ ॥ ऋचोदीर्घ्यात इत्यस्या वक्षिणे नासिकापुटे । निष्पीड्य पिष्टं तन्मूलं घृष्टं संशोध्य तत ॥ ४ ॥ (१००) इति गर्भाधानप्रयोगः ॥

५ पुंसवनप्रयोगः ।

तृतीये गर्भसंस्कारो मासि पुंसवनं भवेत् । आद्ये गर्भो न विज्ञातस्तृतीये मासि वै यदि ॥ १ ॥ चतुर्थे मासि कर्तव्यं पायगर्भे स्मृतो विधिः । स्यादाभ्युदयिकं श्राद्धं गर्भिण्या एकभोजनम् ॥ २ ॥ “आदावन्ते प्रयोक्तव्यमित्यत्र स्वस्तिवाचने । आदिपदेन वृद्धिश्राद्धानन्तरं कर्मादौ स्वस्तिवाचनमिति । तथाच प्रयोगपारिजाते—‘गर्भाधानादिसंस्कारेष्विष्टापूर्तकृतुष्वपि । वृद्धिश्राद्धं पुरा कार्यं कर्मादौ स्वस्तिवाचनम् ॥’ इति । कारिकाकारेणापि चौलादौ तथैव प्रयोगं प्रदर्शितः ।

जयन्तेनापि तथैव पुसवनादौ दृश्यते । उपनयनादौ शौन
 कोपि—‘अपरेण कृतस्नानभूषणः स्वस्तिवाचनम्’ इति ।
 स्वस्तिवाचनप्रयोगेऽपि ‘प्रस्तुत्य देवताया तु’ इत्यनया का
 रिकया प्रधानकर्मनिष्ठा स्वस्तिवाचनस्याव्यवधानतैव बोधि
 ता । अतएव जयन्तादिभिर्विवाहे मधुपर्कान्तरमेव स्वस्ति
 वाचनं लिख्यते । अन्यच्च— आचार्येणापि शास्त्रेऽस्मिन्मङ्गला
 र्थमुदीरित । मङ्गलं श्राद्धानन्तरमेव कर्तव्यं भवतीति । अत्र
 कुलाचारमात्रं किञ्चिदुच्यते । पुसवनादावपि पूर्वेषुर्गणपतिपू
 जनपूर्वकं मातृकास्थापनं चावश्यकत्वाच्छमीदूर्वाशुक्लादिकुल
 वृक्षपल्लवादिभिः वनपात्रे वस्त्रेण सह कुलदेवतास्थापनाद्यर्चनं
 च कृत्वा वृद्धिश्चाद् कुर्यादिति । तथाच प्रयोगपारिजाते—
 श्राद्धे ह्यभ्युदये मासे देवतास्थापनं स्मृतम् । ज्ञातिधर्मकुलश्रे
 णीलोकानां वृद्धिकारकम् ॥ तिस्रः पूज्याः पितुः पत्ने तिस्रो
 मातामहे तथा । इत्येता मातरः प्रोक्ताः पितुर्मातुः स्वसा तथा ॥
 ब्रह्मण्याद्यास्तथा सप्त दुर्गाक्षेत्रगणाधिपान् । (गौर्यादिषो
 डश इत्येके) वृद्ध्यादौ पूजयित्वा तु पश्चान्मन्दीमुत्थान्पितुः ॥
 इति । ‘कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः । पूजनी
 याः प्रयत्नेन पूजिताः, पूजयन्ति ताः ॥’ इति । तदेव देवस्थाप
 नमित्युच्यते उपनयनादौ । अथापरेणुस्तिष्पक्षे पत्नी कृत्वा
 समीपत । आत्मनो दक्षिणे पार्श्वे प्रत्यगानङ्गुहाजिने ॥ ३ ॥
 गर्भिण्युपविशेत्स्नाता जयन्तवचनं यथा । पूर्णपात्रनिधानान्त
 मन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ ४ ॥ निर्वापप्रोक्षणे स्यातां प्रजाप
 तय इत्यथ । कृत्वाज्यभागपर्यन्तमवधातादि पूर्ववत् ॥ ५ ॥

१ पितुर्माता स्वसाष्टमी २ ‘वाह्याद्याश्च तथा’ इति स्यात् ।

समानरूपवत्साया गोर्दधि प्रसूतौ क्षिपेत् । तादृश्या गोरभा-
वश्वेदन्यस्या गोर्दधि क्षिपेत् ॥ ६ ॥ माषद्वयं यवं च त्रिः पृ-
च्छेत्किं पिबसीति ताम् । त्रिं पुसवनमित्युक्त्वा प्राश्यैव प्र-
सूतित्रयम् ॥ ७ ॥ अण्डरूपेण मार्षांस्त शिश्रुरूपेण वै यवः ॥
॥ ८ ॥ (१०८) इति पुसवनम् ॥

६ अनवलोभनप्रयोगः ।

परिमण्डलगोशस्य छायायागुपवेश्य ताम् । सिचेद्दुर्वारस-
त्वस्या दक्षिणे नासिकाविले ॥ १ ॥ प्रजावज्जीवपुत्राभ्यां
सूक्ताभ्यां वा तदिष्यते । अन्ये त्वाहुरिदं कर्म कृत्स्नं स्या-
त्परिमण्डले ॥ २ ॥ एकदेशं चरोर्हुत्वा प्रजापतय इत्यथ ।
यत्ते सुशीम इत्यस्या हृद्देशं पाणिना स्पृशेत् ॥ ३ ॥
भवेत्स्विष्टकृदाद्यस्या पतिर्वा देवरोऽपि वा । कर्ता स्याद्देवरस्त-
द्वत्तस्याः पत्न्युरसभवे ॥ ४ ॥ आवर्तत इदं कर्म प्रतिगर्भ-
मिति स्थितिः ॥ ५ ॥ (११३) इत्यनवलोभनम् ॥

० सीमन्तोन्नयनप्रयोगः ।

चतुर्थे गर्भमासे तु सीमन्तोन्नयनं भवेत् । पूर्वस्यासभवे पष्ठे
मासे यद्वाष्टमे भवेत् ॥ १ ॥ पुनश्च ते सिते पक्षे त्वन्वाधानादि
पूर्ववत् । पुनश्च त्राणि चेतानि तिष्यो हस्तः पुनर्वसुः ॥ २ ॥
अभिजित्प्रोष्ठपाच्चैव अनूराधा तथाश्चयुक् । ऋक्षस्य मध्यमे
पादद्वये कर्मेदमिष्यते ॥ ३ ॥ प्राग्ग्रीवमूर्ध्वलोमं स्यात्प्रत्यगा-
नङ्गहाजिनम् । प्रोक्षणीं सुवमासाद्य चमसं चाज्यभाजनम् ॥ ४ ॥
इध्मार्वाहिरयं प्रोक्तं आज्यहोमेष्वनुक्रमः । आज्यासादनपर्य-
न्तं पवित्रकरणादथ ॥ ५ ॥ चर्मण्यथोषविष्टाया समन्वारयते
पतिः । स्यादाज्यभागपर्यन्तमिध्माधानादि पूर्ववत् ॥ ६ ॥
अष्टावाज्याहुतीर्हुत्वा मन्त्रैर्धाता ददात्विति । औदुम्बरः स्या-
त्स्तवकस्तदभावेऽन्यवृक्षजः ॥ ७ ॥ फलवत्स्तवकां ग्राह्यौ त्रि-

शुक्ला शलली तथा । त्रीणि स्युः कुशपिशूलान्येभिरेकीकृतैर-
थ ॥ ८ ॥ ललाटे केशयोः सधिमारभ्य व्यूहन भवेत् । त्रि-
व्यूहेदथ सीमन्तमासृज्यो भूर्ध्रुवःस्वरोम् ॥ ९ ॥ चतुर्वा व्यूह-
न कार्यं सूत्रकारवचो यथा । आवर्तते त्वय मन्त्र सर्वत्रैव प्र-
तीयताम् ॥ १० ॥ सप्रेष्य सोम राजानमिति प्रैषेण गाथि-
नौ । सोमो न इति गायेता तौ स्थानेऽसौपदस्य तु ॥ ११ ॥
समीपे या नदी तस्या नाम गङ्गे सरस्वति । ततः स्विष्टकृदा-
दि स्यादीयते वृषभस्ततः ॥ १२ ॥ ब्रह्मणे तदभावे तु ब्राह्म-
णेभ्यः प्रदीयते । यद्यचोपदिशेद्ब्रह्मा ब्राह्मणी सधवप्रजा ॥ १३ ॥
पत्नी कुर्यादिहापि स्यान्नान्दीश्चाद् पुरैव तु । नावर्तत इदं कर्म-
प्रतिगर्भमिति स्थितिः ॥ १४ ॥ (१२७) इति सीमन्तोन्न-
यनप्रयोगः ॥

८ जातकर्मप्रयोगः ।

जाते मृते पिता कुर्यान्नान्दीश्चाद् विधानतः । प्राङ्वाभि-
च्छेदनात्पुंसः स्नानं कृत्वा सचैलकम् ॥ १ ॥ जातकर्म ततः
कुर्यादन्यैरालम्भनात्पुरा । एकस्मिन्भाजने सर्पिर्मधु चैव स-
मानयेत् ॥ २ ॥ अवष्टूय हिरण्येन ससृज्येरेल्लवा यथा । हि-
रण्येन कुमारं तं प्राशयेन्मधुसर्पिणी ॥ ३ ॥ प्रते ददामि मन्त्रेण
मातुरुत्सङ्गसंस्थितम् । हिरण्यं दक्षिणे कर्णे निधायैतामृचं ज-
पेत् ॥ ४ ॥ मेधां तं इति सव्ये च निधायैतामृचं जपेत् । ऋ-
क्क्रमेणास्यं युगपदंसावभिमृशेदथ ॥ ५ ॥ प्रथमाश्मा भवेत्ती-
न्द्रश्रेष्ठानीत्यपरा ततः । तृतीयास्मै म्रिय धीति कुमार्याः स्याद-
मन्नकम् ॥ ६ ॥ (१३३) इति जातकर्म ॥

९ नामकरणप्रयोगः ।

अनन्तरं दशम्यादीं यद्वा नामकृतिर्भवेत् । द्वादश्यां नामक-
रणं नान्दीश्चादे कृते सति ॥ १ ॥ पुंसां युग्माक्षराणि स्यु-
र्विपरीतानि, योषिताम् । पक्षो घोषवदित्यादिरेवकारादिना

दतः ॥ २ ॥ स्वस्त्यर्क्षं देवदत्ताय ब्रूतेति ब्राह्मणान्वदेत् ।
नामाभिवादनं तु पित्रोर्हृद्योपनीतित ॥ ३ ॥ (१३६)
इति नामकरणम् ॥

१० निष्क्रमणप्रयोगः ।

चतुर्थ मासि पुण्यर्क्षे शुक्ले निष्क्रमणं भवेत् । स्नात स्वर्ल-
कृत चाभिहितस्वस्त्ययनं शिशुम् ॥ १ ॥ आवाय गेहान्नि-
ष्क्रम्य गच्छेद्युर्वचतालयम् । अभ्यर्च्य देवता, सम्पगाशिपो
वाचयेदथ ॥ २ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं गेहमानयति ततः स्वकम् ।
मातृपुत्रमुर्हं यद्वा मातुलादिर्गृहं नयेत् ॥ ३ ॥ तदाशीर्वाच-
नार्थं स्यादीर्घायुरभिवन्दितः । जयन्तस्य मतेनार्थं लिखितः
शिशुनिष्क्रमः ॥ ४ ॥ (१४०) इति निष्क्रमणम् ॥

११ अन्नप्राशनप्रयोगः ।

अथ पुण्येऽह्नि पष्ठे तु मासेऽन्नप्राशनं भवेत् । कृत्वाभ्युद-
यिकं आर्द्रं दधिमन्वाज्यसंयुतम् ॥ १ ॥ अन्नं तं प्राशयेदन्न-
पत इत्यादिमन्त्रतः । कर्मयोगेन वाजादिपक्षोक्तं प्राशयेद्विजः
॥ २ ॥ आजतैत्तिरमांसानां प्राशनं कामयोगतः । अमन्नकमि-
दं कुर्यात्प्राशनं योपितामपि ॥ ३ ॥ (१४३) इत्यन्नप्राशनम् ॥

१२ चौल (चूडाकर्म) प्रयोगः ।

तृतीये वत्सरे चौलं कुर्वीतास्योत्तरायणे । शुरुपक्षे शुभर्क्षे तु
क्रेत्वाभ्युदयिकं तथा ॥ १ ॥ यथान्वयं वा केषाचिदुपनीत्या
सहेष्यते । स्वस्त्यादि वाचयेत्पूर्वं वृद्धिपूर्तेषु कर्मसु ॥ २ ॥ ए-
तस्मिन्नेव काले स्याद्भूतस्नातोपनायनम् । अन्यत्रापि विवाहः
स्यादिति सूत्रकृतो मतम् ॥ ३ ॥ चौलकर्मोपनयने विवाहः
प्रथमस्तथा । व्रतानि स्नानमित्येषां लौकिकोऽभिरिति स्थितिः
॥ ४ ॥ पूर्णपात्रनिधानान्तमुपलेपादि पूर्ववत् । व्रीहिपूर्णं च

राव स्याद्यवपूर्णं तथाऽपरम् ॥ ५ ॥ मापपूर्णं तथान्यत्तत्तिल
पूर्णमथापरम् । एतानि च शरावाणि न्यसेदुत्तरतोऽनलात्
॥ ६ ॥ कुमारो मातुरुत्सङ्ग आस्ते प्रत्यङ्घ्रिर्भुज* । अथानहु
हमन्यस्मिञ्शरावे गोमय क्षिपेत् ॥ ७ ॥ शमीपर्णानि चान्य
स्मिन्द्वे स्तो मातु* समीपत । मातुर्दक्षिणतो ब्रह्मा सप्त सप्त च
सप्त च ॥ ८ ॥ कुशपिङ्गूलकानां तु गृहीत्वास्तेऽथवा पिता ।
कुर्यादाधारपर्यन्तमाज्यसेकादि पूर्ववत् ॥ ९ ॥ इदमादि वि
वाहान्त नैवेष्टावाज्यभागकौ । अग्न्यायुषि तिसृभिः प्रजापते
न इत्युक्ता ॥ १० ॥ सुवेणाज्याहुतीर्हुत्वा शीतोष्णाम्भस्यथा
नयेत् । पश्चात्स्थित्वा कुमारस्य शीता उष्णाश्च ता अप ॥ ११ ॥
पाणिभ्यां भाजनेऽन्यस्मिन्पुगपन्नियेदथ । उष्णेन वाय उद
केनेहीत्येतेन तद्भवेत् ॥ १२ ॥ एकदेश गृहीत्वासां नवनीत
च वै ततः । दध्नी द्रव्यमुपादत्ते नास्ति चेन्नवनीतकम् ॥ १३ ॥
प्रदक्षिणं कुमारस्य शिरस्त्रि* हृदयेदथ । आरभ्य वामतः कर्ण
प्रदेशात्छेदन भवेत् ॥ १४ ॥ स्याच्चैतददितिः केशान्वपत्त्वित्या
दिमन्त्रतः । निदध्यादोषधे त्रायस्त्रैनमित्यस्य दक्षिणे ॥ १५ ॥
केशपक्षे कुमारस्य हृदय तत्कुशत्रयम् । पिङ्गुलेषु क्षुर न्यस्य स्व
धिते मैनमित्यथ ॥ १६ ॥ अवपीडयतीत्यर्थः क्षुरस्ताम्रमयो
भवेत् । येनावपदिति छिन्द्याच्छिन्नान्प्रागग्रकान्कुशान् ॥ १७ ॥
एकीकृत्य शमीपर्णेस्ताश्च मात्रे प्रयच्छति । छेदन तु सकेशानां
पिङ्गूलानां भवेदिह ॥ १८ ॥ निदधाति च सा माता तानान
हुहगोमये । पूर्ववत्कुशपिङ्गुलनिधानादि समन्त्रकम् ॥ १९ ॥
येन धातेति मन्त्रोऽयं छेदने तु विशिष्यते । तृतीये च चतुर्थे
तु पिङ्गूलादि समन्त्रकम् ॥ २० ॥ तृतीये येन भूयश्च चतुर्थे
च्छेदनं त्रिभिः । एवमेवोत्तरे पक्षे त्रिरेव छेदन भवेत् ॥ २१ ॥

यत्क्षुरेणेति मन्त्रेण क्षुरधारां निमाष्टर्यथ । आरभ्याग्रत आमु-
लप्रदेशान्तं निमार्जनम् ॥ २२ ॥ शीतोष्णाभिरिति म्रेपेनानु
शिष्याश्च नापितम् । शिष्या अपि च कर्तव्यास्तस्य स्वऋषिसं-
ख्यया ॥ २३ ॥ ततः स्विष्टकृदादि स्यात्कुमार्य स्यादमन्नक-
म् । त्रीक्षाप्तिपूर्णान्वेतानि नापिताय प्रयच्छति ॥ २४ ॥ (१६७)
इति चूडाकर्मप्रयोगः ॥

१३ उपनयन(मौज्जी)प्रयोगः ।

ब्राह्मणस्योपनयनमुक्ते काले भवेदथ । कृत्वाभ्युदयिकं
श्राद्धं पूर्वक्षुरपरिऽहनि ॥ १ ॥ कृतस्नानमलकुर्यादाशिषो वा
चयेदथ । भुक्तभोज्यस्य शिरसो वपनं स्नानमेव च ॥ २ ॥
एवभूत कुमार तमवस्थाप्यान्तिके ततः । ज्योतिःशास्त्रविदुक्ते
तु मुहूर्ते शोभने ततः ॥ ३ ॥ आज्यसंस्कारपर्यन्तमृपलेपादि
पूर्ववत् । परिधानं भवेदस्य वाससैवाहतेन तु ॥ ४ ॥ भवे-
त्प्रावरणं वासः कृष्णाजिनमथापि वा । एवभूत कुमार तं कुर्या-
त्पञ्चोपवीतिनम् ॥ ५ ॥ आचान्तमुत्तरेणाज्यं यज्ञपात्राणि
चानयेत् । अन्तरेणाग्निमात्मानं दक्षिणे तूपवेशयेत् ॥ ६ ॥
वर्हिषास्तरणादि स्यात्सुवसमार्जनादिकम् । समन्वारब्ध एत-
स्मिन्ब्रह्मचारिण्यथेतरः ॥ ७ ॥ कुर्यात्पात्रपर्यन्तं चालोक्ता-
ज्याहुतीरपि । अत्राज्यभागौ नैवेष्टावित्युक्तं पूर्वमेव तु ॥ ८ ॥
अग्रेरुत्तरतस्तिष्ठेदाचार्यः प्राञ्जुखस्ततः । अकुर्वन्मात्मनोऽग्रेथ
व्यवायं गच्छतीतरः ॥ ९ ॥ आचार्यस्य पुरस्तात्तु तिष्ठेत्प्रत्य-
ञ्जुखस्ततः । अव्यवायस्तु संस्कारं कर्मस्वमि कुमारयोः ॥ १० ॥
ब्रह्मचारिण आचार्यं पूरयेदङ्गिरञ्जलिम् । आचार्यस्याञ्ज-
लिं त्वन्यः पूरयेद्वा ततो गुरुः ॥ ११ ॥ तत्सवितुर्वृणीत्यस्य
निनीयाञ्जलिमञ्जलौ । अवधारयतीत्यर्थः स्नेहं पूर्णं तमञ्जलि-
म् ॥ १२ ॥ देवस्य त्वेति शृङ्गीयात्पाणिं साङ्गुष्ठमस्य च । अ-

सौस्थानेऽस्य नाम स्वादेवमुत्तरयोरपि ॥ १३ ॥ अप्पूरणा
 दि तद्वत्स्यादन्यो मन्त्र करग्रहे । सविता ते हस्तमित्यप्पूरणा
 दि तथा भवेत् ॥ १४ ॥ हस्तग्रहे तु मन्त्रोऽयमग्निराचार्य इत्य-
 थ । आचार्यो देवसवितरित्युक्त्वा रविमीक्षयेत् ॥ १५ ॥
 कस्येति परिदायै न प्रजाधिपतये ततः । युवास्वर्धर्चतः कुर्या-
 त्प्रास्वुख दक्षिणाश्रुतम् ॥ १६ ॥ अस्योपर्यसयो स्वस्य पाणी
 कृत्वा हृदि स्पृशेत् । त धीरार्धर्चतः कृत्वा ब्रह्मचार्यहोक्षणे
 ॥ १७ ॥ पर्यूहनवचश्चेतदुत्तरार्धमिति श्रुवन् । अत्र पर्यूहनं
 नास्तीत्याह हेतु च वृत्तिकृत् ॥ १८ ॥ तूष्णीं समिधमादध्या-
 दग्नौ प्रादेशसमिताम् । एतयर्चाथवादध्यादग्नये समिध त्विति
 ॥ १९ ॥ स्पृष्ट्वाग्नि तेजसामेति त्ववमाष्टिं ततो मुखम् । प्रक्षाल्य
 हस्तमनलमुपस्पृश्यावमाष्ट्यर्थ ॥ २० ॥ प्रक्षाल्य पूर्वव-
 त्स्पृष्ट्वा तृतीयमवमाष्ट्यर्थ । ओष्ठावलोमकौ कृत्वा सष्टौ त-
 श्चिमांजनम् ॥ २१ ॥ एव त्रिरवमुज्याग्निमुपस्थाय मयीत्यथ ।
 उपस्थाय मयीत्यादि पङ्क्तिर्मन्त्रैर्हविर्भुजम् ॥ २२ ॥ जान्वाच्य
 दक्षिण पादावाचार्यस्योपगृह्य च । नाम्नाभिवादनीयेन शिर-
 स्वास्यावनम्य च ॥ २३ ॥ अधीहीत्यादिक म्रैष ब्रह्मचारी ब्र-
 वीत्यथ । ब्रह्मचारिणमाचार्यः परिधानीयवाससा ॥ २४ ॥
 पाणिभ्यां चात्मनस्तस्य पाणी गृह्णात्यतः परम् । ॐ भूर्भुवः
 स्वाःपूर्वा तु सावित्री वाचयेदथ ॥ २५ ॥ पाद पाद च सा-
 वित्र्या स्वयमुक्तवैव वाचयेत् । ततस्त्वर्धर्चमर्धर्चं सर्वां तामय-
 वाचयेत् ॥ २६ ॥ एव वक्तुमशक्तश्चेत्तं यथाशक्ति वाचयेत् ।
 स्थापयेद्वृत्तसमीपेऽस्य ममेत्यूर्ध्वाङ्गुलिं करम् ॥ २७ ॥ आ-
 बध्य मेखलां मौड्डी दण्डं दक्षोक्तमानतः । आदिशेद्ब्रह्मचर्यं
 च सांप्रत ब्रह्मचार्यसि ॥ २८ ॥ अपोशानेति सूत्रादावुक्तमा-
 चमनं कुरु । कर्म कृषिति संध्यादि विहितोपासनादिकम्

॥ २९ ॥ दिवा मा स्वाप्तीरित्यस्य दिवा निद्रा न कुर्विति ।
 आचार्याधीन इत्यस्य मयानुज्ञात एव सन् ॥ ३० ॥ अज्ञान
 यद्वा कर्मान्यत्तत्सर्वं मन्नुज्ञया । मन्त्रराशिमधीष्व त्व ब्राह्मणा-
 नि समाहित ॥ ३१ ॥ प्रपार्थमेवमुक्त्वाथ कालमेक च नि-
 र्दिशेत् । परिपेचनपर्यन्तं कुर्यात्स्विष्टकृदादिकम् ॥ ३२ ॥ अ-
 प्रत्याख्यायिन पूर्वं याचेद्भिक्षां भवानिति । भवतीति ब्रुवन्त्या
 चेदप्रत्याख्यायिनी यदि ॥ ३३ ॥ ब्रीह्यायन्यतमं लब्धं गुरवे
 वेदयीत तम् । अहं शेषं ततस्तिष्ठेत्सायं सध्यामुपास्य च ॥ ३४ ॥
 पूर्णपात्रनिधानान्तमुपलेपादिपूर्ववत् । विमाणां भोजनायाल
 तूर्णीं निर्वाप्य याचितम् ॥ ३५ ॥ तूर्णीं प्रोक्ष्यावघातादि श्र-
 पणान्तं करोत्यथ । आचार्याय शृतं स्थालीपाकस्तिष्ठति नि-
 वेदयेत् ॥ ३६ ॥ अन्वारब्धे गुरुः कुर्यादाधारान्तमतः परम् ।
 अत्राज्यभागौ नैवेष्टौ चतुर्थमिति यजत, ॥ ३७ ॥ चर्वाहुति
 त्रयं हुत्वा सदसस्पतिमित्यूचा । ऋचा तत्सवितुस्तद्गृधिभ्य
 इति मन्त्रतः ॥ ३८ ॥ कुर्यात्स्विष्टकृदाद्यन्ते चाग्नेन द्विजभोजनम् ।
 अस्याशक्तौ करोत्यन्यं श्रपणान्तमिति स्थितिः ॥ ३९ ॥ द्विजा-
 न्भुक्तवतो वेदसमार्तिं वाचयेदथ । क्षारादिवर्जमश्रीयाद्भक्ष्या
 रीं दिनत्रयम् ॥ ४० ॥ शयीताथश्चतुर्थेऽङ्क्ति मेधाजननमाचरे-
 त् । यथा द्वादशरात्रं स्याद्भुतमब्दमथापि वा ॥ ४१ ॥ तदा त-
 दन्त एव स्यान्मेधाजननकर्म च । आग्नेयी दक्षिणा प्रत्यग्दक्षिणा
 निन्दिता दिशः ॥ ४२ ॥ अनिन्दितायामन्यस्यां पलाशं शाख-
 वर्जितम् । तस्याभावे सशाखं वा गुणस्तम्बमथापि वा ॥ ४३ ॥
 त्रिं, प्रदक्षिणमुक्षन्तमम्भः कुम्भेन तं बहुम् । आचार्यो वाच-
 येन्मन्त्रं सुश्रवः सुश्रवा इति ॥ ४४ ॥ तत्रैव मेखलादीनि व्यु-
 दस्यान्यानि धारयेत् । वेदान्तरमधीत्यैनमुग्धेदं यत्त्वधीयते ४५
 उपनीतिरियं तेषामलकरणवर्जिता । यदैतदुपनीतस्य प्रायश्चि-

त तदा भवेत् ॥ ४६ ॥ कृताकृतं तु वपनं मेधाजननमेव च ।
 मेधाजननसद्भावे व्रतचर्या भवेदिह ॥ ४७ ॥ अनुभवचनीयश्च
 तदभावे द्वयं न च । परिदानं न कार्यं स्याभिमित्तानन्तरं
 त्विदम् ॥ ४८ ॥ पूर्वस्या वाचयेत्स्थाने तत्सवितुर्वृणीमहे ।
 भणितोऽथ विशेषोऽयं समानमितरज्जवेत् ॥ ४९ ॥ भिक्षेताश्च
 दिवारात्रावाचार्यायात्मतुष्टये । अग्निकार्यं च भिक्षायाः प्रा
 गृर्ध्वं वा तदुच्यते ॥ ५० ॥ पर्युहनोक्षणे स्यातामादावन्ते च
 कर्मणः । तूष्णीं समिधमित्यादि ह्युपस्थानान्तमेव च ॥ ५१ ॥
 वेदस्वीकरणं यावत्तावदेव समाचरेत् । अथवा द्वादशाब्द
 स्याद्ब्रह्मचर्यमिति स्थितिः ॥ ५२ ॥ सावित्र्या ब्रह्मयज्ञोऽपि
 तस्य तावदुपाकृतेः ॥ ५३ ॥ (२१९) इत्युपनयनम् ॥

१४ महानाश्रीवतम् ।

महानाश्रयादि कर्तव्यं तत्तत्काले व्रतत्रयम् । उक्ते काले
 ददाम्यन्त वापनाशुपनीतिवत् ॥ १ ॥ नवां मौञ्जीं नव दण्ड
 दत्त्वा स्विष्टकृदाद्यथा । सवत्सरं चरेदेव पूर्णेऽब्दे तृत्तरायणे
 ॥ २ ॥ शुरुपक्षे बहिर्ग्रामाद्विक्तं देशमेत्य च । पूर्णपात्रनि
 धानान्तमुपलेपादि पूर्ववत् ॥ ३ ॥ स्वस्यालं भुक्तये तूष्णीं नि
 रूण्य श्रोक्ष्य तत्र च । तिलानोप्य पचेत्पक्वमाचार्याय निवेद
 येत् ॥ ४ ॥ पृच्छति व्रतलोपान्स्व दत्ते प्रतिवचस्तथा । बहवो
 व्रतलोपाश्चेत्पुनरावर्तयेद्भूतम् ॥ ५ ॥ लोपेष्वपत्प्रयुक्तेषु पुन
 र्नावर्तयेद्भूतम् । तेनान्वारब्ध आचार्य इमाधानादि पूर्ववत्
 ॥ ६ ॥ हुत्वाश्रावशिरित्यादिमन्त्रैश्चर्वाहुतीरथ । ततः स्विष्टकृतो
 ऽवधेच्छेषं भूमौ निधाय च ॥ ७ ॥ एतमित्याद्यज्ञानान्तमाह
 प्रैषमतः परम् । भुक्तवन्तं तमाचान्तं जलपूर्णाञ्जलिं ततः ॥ ८ ॥
 त्वं व्रतानां व्रतेत्यादि भुक्तवन्तं दिवाकरम् । उपस्थाप्याय

कुर्वीत मीलिताक्ष च वाग्यतम् ॥ ९ ॥ त्रिः प्रदक्षिणमावेष्ट्य
 वाससा समुखं शिरः । उवर्त्यैकरात्रमित्यादि प्रैवं स्विष्टकृदाद्य-
 थ ॥ १० ॥ आवश्यकेभ्य इतरञ्चयन स्नानभोजनम् । अकुर्व-
 न्नैकरात्र च ब्रह्मचारी नयेदथ ॥ ११ ॥ अथ ईशान्या निधा-
 नाभ्याद्यर्वागग्रेस्तृणेषु तु । ईशान्यग्रेपूषविशेदीक्षमाणस्तु ता
 दिक्षम् ॥ १२ ॥ शिष्योऽपि स्वमुख प्रक्षाल्याभ्याचार्या प्र
 दक्षिणम् । कृत्वाचार्यस्य समुखं पादौ तेषु तृणेषु तु ॥ १३ ॥
 ईक्षमाणो दिक्ष मत्यग्दक्षिणामुपविश्य च । स्वेन पृष्ठेन तत्पृष्ठ
 सदधाति ततः परम् ॥ १४ ॥ मनसाह महानाम्नीर्भो अनुशु-
 हि तं गुरुम् । पृच्छेच्चदहुरुत्पन्नान्त्रतलोपास्ततो गुरुः ॥ १५ ॥
 स्वयं समीलनं कुर्वन्महानाम्नीर्किंचो गुरुः । त्रिः पुरीषपदैरुक्त्वा
 तस्योष्णीषं विमोचयेत् ॥ १६ ॥ ईक्षयेदर्कमीक्षेत मित्रस्येति
 द्वयेन तु । सप्तभारा दिक्षो वीक्ष्य मित्रस्य च इति त्वथ
 ॥ १७ ॥ मित्रस्येति चतुर्थेन पुनरादित्यमीक्षयेत् । ईक्षणेऽर्कं
 दिशा मन्त्रा ब्रह्मचारिण एव तु ॥ १८ ॥ मन्त्रान्ते कर्म कर्त-
 व्यं सर्वत्र करणत्वतः । उक्त्वा चाग्न इलेत्यादीन्मन्त्रान्भूमि-
 मुपस्पृशेत् ॥ १९ ॥ अनुप्रवचनीयश्च कार्पोऽयं भेद उच्यते ।
 महानाम्नीभ्यः स्वाहेति सावित्र्या स्थान इष्यते ॥ २० ॥
 (२३९) इति महानाम्नीव्रतम् ॥

१५ उपनिषद्भूतम् ।

महाव्रतमिदं प्रोक्तं वक्ष्येऽथोपनिषद्भूतम् । पूर्ववद्भूत आदिष्टे
 चरेदब्दमिदं व्रतम् ॥ १ ॥ श्रावयित्वोपनिषदमादित्यावेक्षणा
 दि च । अत्रोपनिषदे स्वाहा सावित्र्या स्थान इष्यते ॥ २ ॥
 (२४१) इत्युपनिषद्भूतम् ॥

१६ गोदानव्रतम् ।

गोदानं चौलवत्कार्यं षोडशेऽब्दे तदुच्यते । अङ्गोपवेशनं
 नास्ति श्मश्रूणां वापनं भवेत् ॥ १ ॥ अदितिः श्मश्रूणि वप

त्वाप उन्दन्तु वर्चसे । पिङ्गलादिनिधानं च श्मश्रुपक्षे भवेदि
ह ॥ २ ॥ निमार्जने विशेषोऽयं श्मश्रुणीति शिरो मुखम् ।
शासने नापितस्यायं विशेषः प्रैष उच्यते ॥ ३ ॥ केशश्मश्रुलो
मनस्वान्पुदवसस्थानि कुर्विति । स्नात्वा च वाग्यतस्तिष्ठन्नहः
शेषं नयेदथ ॥ ४ ॥ आदित्येऽस्तमिते वाचं विस्मृजेतान्तिके
गुरुः । उक्त्वा वरं ददामीति दद्याद्भोमिथुनं ततः ॥ ५ ॥ श्वः
पूर्ववद्भृतादेशः सवत्सरमिदं चरेत् । व्रतेष्वेतेषु सर्वेषु प्रसिद्धं
केशधारणम् ॥ ६ ॥ (२४७) इति गोदानव्रतम् ॥

१७ समावर्तनप्रयोगः ।

गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया । वेदं व्रतानि वा
पारं नीत्वा ह्युभयमेव वा ॥ १ ॥ व्रतपक्षेऽपि शब्दार्थमारण्या
ध्ययने कृते । विद्यान्ते गुरुमाहाह किमर्थं करवाणि ते ॥ २ ॥
यमर्थमाह तं कृत्वा ततोऽनुज्ञार्थमाप्य च । आचार्यायात्मने
चैव मण्यादीन्पुनः कल्पयेत् ॥ ३ ॥ आचार्यायैव कल्प्यानि न
लभेतोभयोर्यदि । कुर्वीत स्वयमेवेदं समावर्तनसङ्गकम् ॥ ४ ॥
प्राप्योदगयनाशुक्तमुक्तस्वस्त्ययनः स्वयम् । प्राशुदीर्घीं दि
शं गच्छेत्तस्यां वै यज्ञियस्य तु ॥ ५ ॥ शाखेशानीं गता त
स्याशिलत्वा प्रादेशसमिताम् । आहृत्य समिधं भूमेरन्यत्र नि
दधाति ताम् ॥ ६ ॥ दत्त्वा गां भोजयेद्विमान्गोदानोक्तं करो
त्यथ । स्नात्वा वाग्यत इत्यादि न कार्यमिह कर्मणि ॥ ७ ॥
पदान्पृष्ठानि वक्तव्यं वाच्यं त्रायस्व मामिति । मा मा हिंसी
रिति ब्रूयाद्यथासमिति चापरम् ॥ ८ ॥ तेन म आशुपेत्येवमुक्तं
मन्त्रद्वयेऽपि च । माम आशुरिति त्वन्यत्सर्वं गोदानवद्भवेत्
॥ ९ ॥ करज्जबीजमन्त्रैकं पिष्टेनोन्मृज्य तेन तु । शीतोष्णैः स्ना-
त आचान्तो बह्नेर्गत्वान्तिकं पुनः ॥ १० ॥ युवमित्यनया व

स्त्रे आच्छाद्यावर्तयेत्त्रियम् । मन्त्रावृत्तिरियं दृष्ट्वा वृत्तौ नारा
यणस्य तु ॥ ११ ॥ आचम्य चाश्मनस्तेज इत्युक्ते सव्यमीक्ष
णम् । एतेनैव तु मन्त्रेण पश्चादक्षिणमीक्षणम् ॥ १२ ॥ कुण्डले
चाश्मनस्तेज इति श्रोत्रमलकुर । अनेनैव तु मन्त्रेण पश्चात्स
व्यमलकुरु ॥ १३ ॥ कुङ्कुमाप्यनुलिप्ताभ्यां पाणिभ्यां पूर्वमाननम् ।
अनुलिप्येतराङ्गानि पश्चात्पक्षालयेत्करौ ॥ १४ ॥ अनार्तासीति
मन्त्रेण वध्नाति शिरसि स्रजम् । सकृदुक्तेन मन्त्रेण देवानामि
त्युपानहौ ॥ १५ ॥ आस्थाय छत्रमादयादिवश्छासि मन्त्र-
तः । गृहीत्वा वैष्णवं दण्डं वेणुरस्यादिमन्त्रतः ॥ १६ ॥ आयु
ध्यमिति सूक्तेन मणिं कण्ठे प्रवध्य च । सुवर्णमय इष्टोऽन्न म
णिरित्याह वृत्तिकृत् ॥ १७ ॥ नवाम्बरेण संवेष्ट्य शिरोऽधो
पानहौ त्यजेत् । आहूतां समिधं तिष्ठन्नग्नावाधाय मन्त्रतः ॥ १८ ॥
स्मृतं च म इति ब्रूयादस्मृतं च म इत्यपि । तस्योपरि वदेत्त
न्म उभयव्रतमित्यथ ॥ १९ ॥ द्वादशाप्येवमेवोक्त्वा यथापाठ
मयोत्तरम् । मन्त्रेणैवविधेनाग्नावाहितायां समिध्यथ ॥ २० ॥
उपविश्य दशादभ्यादन्यां प्रादेशसमितां । अत्रोपवेशनं ग्राह
वृत्तिकारः सहेतुकम् ॥ २१ ॥ ममाग्ने दशभिः कुर्वन्स्वाहाकार
मृगन्ततः । परिषेचनपर्यन्तं कुर्यात्स्विष्टकृदादिकम् ॥ २२ ॥
ततः सकल्पयेन्नक्तं न स्नामीत्युत्तराण्यपि । दास्यन्ति मधुपर्कं
ये तत्रैतां रजनीं वसेत् ॥ २३ ॥ (२७०) इति समावर्तनम् ॥

१८ स्नातकगमनविधानम् ।

अथ शिष्यः समावृत्तौ नामोपांशु गुरोर्वदेत् । उच्चैरुर्ध्वं वदे-
त्स्थाने इदमस्त्रेष्टमाश्रमम् ॥ १ ॥ हे देवदत्त गार्हस्थ्यं वत्स्या
मो भो इति त्वथ । उपांशु जपति प्राणापानयोरिति वै ततः
॥ २ ॥ आमन्त्रैरित्युचं चाथ गुरुश्चैतौ जपत्यथ । ॐ प्राणि

त्यादिक मन्त्र जपित्वाचार्य एव तु ॥ ३ ॥ सूक्तेन तु महि
 त्रीणामवोस्तिवत्यनुमज्ज्य तम् । वत्स्यथेत्यनुजानीयादनुज्ञातो
 यदा पथि ॥ ४ ॥ गच्छञ्छृणोति वाक्यानि पक्षिणामभिया
 णि तु । जपेत्कनिक्रदत्सूक्तं देवी वाचमुच तथा ॥ ५ ॥ क्षि
 वादेरभिय श्रुत्वा स्तुहिश्रुतमुच जपेत् । यस्यां दिश्यथवा य
 स्मात्पुत्पाव्याघ्रतोऽपि वा ॥ ६ ॥ विभेत्युभयतो दीप्तमुल्लुक्
 ता दिश क्षिपेत् । मन्त्रेणाभयमित्यादिनैनदुल्लुक्कमस्यति ॥ ७ ॥
 सर्वतोभयमुत्पन्नं न च ज्ञातमतो नरात् । अन्यतो वेत्ति लोका
 ग्रावाधारान्तं करोत्यथ ॥ ८ ॥ पृथिव्याद्यष्टभिर्मन्त्रैर्हुत्वाष्टा
 ज्याहुतीरथ । स्थित्वेशान्यां जपेत्स्वस्ति नोमिमीतां तु सप्त वै
 ॥ ९ ॥ षष्ठ्यो जपति त्वन्या यत इन्द्र भयामहे । ततश्च स्वि
 ष्टकृद्गर्जं होमशेषं समापयेत् ॥ १० ॥ (२८०) इति स्नातक
 गमनविधिः ॥

११ विवाहाहो मधुपर्कः ।

यथोक्तलक्षणां कन्यामुक्ते काले समुद्गहेत् । स्यादाभ्युदयि
 क आह्न द्वितीये वक्ष्यते च तत् ॥ १ ॥ अपरेष्टुः कृतस्नानो
 ऽहतवस्त्रधृतो वरः । स्वलकृतः सितच्छत्रो पदातिर्ज्ञातिबान्धवै
 ॥ २ ॥ वृत्तो बधूगृहं गत्वा मधुपर्केण पूजितः । कन्याज्ञाति
 भिरत्रैव मधुपर्को मयोच्यते ॥ ३ ॥ विष्टराद्युपकल्प्यैनमुपवे
 श्यासने शुभे । तत्रोपकल्पितं पूर्वं विष्टरं त्रिनिवेदयेत् ॥ ४ ॥
 उत्तराग्रे त्वहं वर्ष्मेत्यस्मिन्नुपविशेद्भर* । एवमेवोत्तरेषां च प
 ञ्चानां त्रिनिवेदनम् ॥ ५ ॥ निवेदितेन पात्रेण पादौ प्रक्षालयेद्भर* । प्रक्षालयित्रे विप्राय दक्षिणां द्वि प्रयच्छति ॥ ६ ॥
 पश्चात्सव्यं तु शुद्राय पूर्वं सव्यं प्रयच्छति । गन्धादियुक्तमर्घ्यं
 च प्रतिगृह्य निवेदितम् ॥ ७ ॥ वेदिताचमनीयापामेकदेशं त-

तो वरः । उक्त्वामृतोपस्तरणमसिमञ्च पिबेदथ ॥ ८ ॥ शौ-
 चार्थाचमनं कार्यमेवेति ग्राह्यं वृत्तिकृत् । अवातरेण शौचार्थं
 सर्वमाचमनं त्विह ॥ ९ ॥ आनीयमानमीक्षेत मित्रस्य त्वेति
 मञ्चत । मधुपर्कमथानीतं पूर्ववच्च निवेदितम् ॥ १० ॥ देव-
 स्य त्वेति मन्त्रेण शृङ्गात्यञ्जलिना ततः । मधुवातास्त्वचेनैनं मधुप-
 र्कमवेक्षते ॥ ११ ॥ निदधाति च तत्पात्रं सव्ये पाणावित-प-
 रम् । अङ्गुष्ठोपकनिष्ठाभ्यामालोच्य त्रिः प्रदक्षिणम् ॥ १२ ॥
 वसवस्त्वादिभिर्मन्त्रैर्दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् । निमृज्याङ्गुलिलेष
 तु भूतेभ्यस्त्वेति मञ्चत ॥ १३ ॥ त्रिरुद्रं त्रिरुक्षिण्य भूमौ
 पात्रं निधाय च । प्राश्नात्यस्यैकदेशं तु विराजोदोह इत्यथ
 ॥ १४ ॥ आचम्य पूर्ववत्प्राश्य विराजो दोहमित्यथ । आ-
 चम्य तद्वत्प्राश्नीयान्मयि दोह इति त्वथ ॥ १५ ॥ विनियोग
 च कुर्वीत शिष्टस्यास्योक्तमार्गतः । आचम्याथामृतापीति पि-
 वेदाचमनीयकम् ॥ १६ ॥ आचम्याचमनीयाम्बुं पिबेत्सर्ल्यं
 यशस्त्विति । आचान्तः पुनराचामेदथ गां त्रिनिवेदयेत् ॥ १७ ॥
 ततो वरो जपेन्मातारुद्राणां दुहितेत्युचम् । अथोमुत्सृजतेत्याह
 प्रैष गामुत्सृजन्ति च । गन्धमालयाम्बरैस्तद्वद्भूषणैः पूजयेद्-
 रम् ॥ १८ ॥ (२९८) इति मधुपर्कः ॥

२० कन्यादानविधौ श्लेषकल्लोकाः ।

“स्नातालकृतकन्यायाः प्राञ्चुर्याः प्रत्यगाननः । ईक्षेत त-
 ण्डुलस्याया वरस्तस्य मुखं च सा ॥ १ ॥ ब्रूते शौभने स-
 म्यक् सिपेतामुभयोर्मिथः । सगुहाञ्जीरकान्कन्यां वरयेदथ
 तां वरः ॥ २ ॥ असावमुकगोत्रस्य पुत्रः पौत्रः प्रपौत्रकः ।
 एतद्गोत्रमिमामस्य पुत्रीं पौत्रीं च नप्त्रिकाम् ॥ ३ ॥ हृजेऽह
 कन्यकां सार्धं श्रीरूपाभित्यतः परम् । वरेणैव वृतां कन्यां

तत्पिता प्रददाति ताम् ॥४॥ पुत्रायास्य च पौत्राय नप्ते वा
 मुकगोत्रिणे । अस्मा अमुकगोत्राय पुत्रीं पौत्रीं प्रपौत्रिकाम्
 ॥ ५ ॥ श्रीरूपां च मया दत्तां तुभ्य श्रीधररूपिणे । इत्युक्तवो
 दकपूर्वा तां दद्यात्स्वस्तिपदं वदेत् ॥ ६ ॥ वरोऽथ प्रतिगृही
 यात्स्पृशेत्क इति मन्त्रतः । अस्मिन्नहनि यत्किञ्चित्कन्यादाता
 ततः परम् ॥ ७ ॥ गोभूहिरण्यदास्यादि तस्मै दद्यात्स्वशक्ति
 तः । सघृत क्षीरमादाय कराभ्यां कन्यकाञ्जलिम् ॥ ८ ॥ द्वि
 रुन्मृज्य वरः सिक्ताञ्जुक्लाञ्जाल्यक्षतानथ । गृहीत्वाञ्जलिना
 तस्या अञ्जलौ द्विः क्षिपेत्ततः ॥ ९ ॥ आदायाञ्जलिमाधत्ते त
 दञ्जल्युपरि स्वयम् । कन्येत्याद्याशिषः पूर्वमुक्त्वा दाता ततः
 परम् ॥ १० ॥ कन्यां त्वां प्रतिगृह्णातिवत्यन्तं क इति मन्त्रतः ।
 उपरिस्थाञ्जलौ पूर्णे हरेत्स्वर्णोदकं ततः ॥ ११ ॥ तमेव प्रति
 गृह्णामीत्यन्तं मन्त्रमुदीरयेत् । अञ्जलिस्थाक्षतान्कन्यामूर्धनि प्र
 क्षिपेद्द्वरः ॥ १२ ॥ स्वाञ्जलिस्थाक्षतान्कन्या वरमूर्ध्नि विनि
 क्षिपेत् । मूर्ध्निक्षेपान्तमेव स्यात्पुनरुन्मार्जनादिकम् ॥ १३ ॥
 उन्मार्जनादिकं कुर्यात्पूर्ववत्कन्यका वरे । कन्येत्यादि पिता कु
 र्याद्द्वरतश्च वरो वदेत् ॥ १४ ॥ कन्याशिरस्थमाल्यस्य गृहीत्वा
 कौस्तुभं दलम् । सघृत क्षीरसमिश्रं कुर्यात्तिलकमुत्तमम् ॥ १५ ॥
 वरः कन्याललाटे च कन्या वरशिरस्रजः । शुण्यस्य दलमादा
 य क्षीराज्याक्तं वरस्य तु ॥ १६ ॥ ललाटे तिलकं कुर्यादी
 क्षेतैव मियो मृत्वम् । कण्ठे मिथः शुभे माल्ये दम्पती प्रतिगृ
 ह्णातः ॥ १७ ॥ वङ्गा वस्त्रान्तमुभयोः प्राङ्मुखौ च ततः परम् ।
 देवीं दाप्तायणीं नत्वा सर्वसपत्न्यायिनीम् ॥ १८ ॥ होम
 देवे व्रजेतां तौ परिगृह्य करौ मिथः । तदेतत्सूत्रकृत्तिसूत्रेणो
 ञ्चावचोदितम् ॥ १९ ॥ कन्यां कनकसपत्नीं कनकाभरणैर्यु

ताम् । दास्यामि विष्णवे तुभ्य ब्रह्मलोकजिगीषया ॥ २० ॥
विश्वम्भर सर्वभूताः साक्षिण्यः सर्वदेवताः । इमां कन्यां प्रदा-
स्यामि पितृणां तारणाय च ॥ २१ ॥ गौरीं कन्यामिमां विप्र
यथाशक्ति विभूषिताम् । गोत्राय शर्मणे तुभ्य दत्तां विप्र स
माश्रय ॥ २२ ॥ कन्ये ममाग्रतो भूयाः कन्ये मे देवि पार्श्वयोः ।
कन्ये मे पृष्ठतो भूयास्त्वदानान्मोक्षमामुयाम् ॥ २३ ॥ इति
सितश्लोका ॥

२१ कन्यादानम् ।

स्नातां नवाम्बरोपेतां कटकादिविभूषिताम् । अवरमत्तव
सनपरिधानां कुमारिकाम् ॥ १ ॥ उक्तस्वस्त्ययनां दद्याज्जल
पूर्वं वराय ताम् । उक्तस्वस्त्ययनः स्थित्वा प्राञ्छुत्वं परिग्रह्य
ताम् ॥ २ ॥ (३००) इति कन्यादानम् ॥

२२ विवाहहोममयोगः ।

आत्मनो दक्षिणे पार्श्वे बधू ताम्रपत्रेदय च । उपलेपादि कु
र्वीत हविर्भुक्स्थापनान्तकम् ॥ १ ॥ अग्ने, पश्चात्प्रतिष्ठाप्य दृ
पद सोपलामय । उदकुम्भ निधायाग्नेः प्रागुदीच्यामतः परम्
॥ २ ॥ आज्याधिश्रयणान्त स्यादन्वाधानादि पूर्ववत् । आ
ज्येन सह लाजानां पर्याग्निकरण भवेत् ॥ ३ ॥ त्रिः प्रोक्षण
भवेत्तेषां केवलोत्पवने सति । इध्माभिघारणान्तं स्यादाज्या-
द्युद्गासनादिकम् ॥ ४ ॥ बधूदक्षिणहस्तेन समन्वारब्ध एव सन् ।
कुर्यादाधारपर्यन्तं चौलोक्ताज्याहुतित्रयम् ॥ ५ ॥ अत्राज्य
भागौ नैवेष्टावित्युक्तं पूर्वमेव तु । हुत्वा त्वमर्यमेत्यन्यां प्रजा
पत इतीतराम् ॥ ६ ॥ अथोन्नतमुखीं कुर्याद्वज्रयावनतानना-
म् । प्राञ्छुत्वा उपविष्टायास्तिष्ठन्प्रत्यञ्छुत्वाः स्वयम् ॥ ७ ॥
उत्तानेनाथवा नीचेनोत्तानस्य करस्य तु । अङ्गुष्ठादि तु ग्रही-
यादृग्भ्यामीत्येतया ततः ॥ ८ ॥ उपस्तृणाति भार्याया अञ्जलौ

प्रोषिते वरः । बधूभ्रातायवा भ्रातृस्थानो लाजान्द्रिरावपेत्
 ॥ ९ ॥ पञ्चावती वरः स्याच्चेदञ्जलौ तास्त्रिरावपेत् । भ्रातृस्था
 नः पितृव्यस्य मातुलस्य च यः सुतः ॥ १० ॥ मातृष्वसुः सुत
 स्तद्वत्सुतस्तद्वत्पितृष्वसुः । वरः शूर्पगतोऽलाजानवचांश्चाभिषा
 रयेत् ॥ ११ ॥ पठेचार्यमण मन्त्रमथ पत्नी स्थिता सती । कुर्व
 त्यञ्जल्यविच्छेदमङ्गुल्यग्रैर्जुहोति ताम् ॥ १२ ॥ हविर्भुगम्भः
 कुम्भौ तु दृषद्वर्जं प्रदक्षिणम् । बधू परिणमन्मन्त्रममोहमिति
 वै जपेत् ॥ १३ ॥ इममश्मानमारोहेत्येतेन प्राञ्जुखी बधूम् । उ
 भाभ्यामपि पादाभ्यामारोप्य दृषद पुनः ॥ १४ ॥ उपस्तृ
 त्यादि तद्वत्स्यादुपदारोपणान्तकम् । वरुण न्विति होमोऽञ्जल्यु
 पस्तृत्यादि पूर्ववत् ॥ १५ ॥ अश्मारोहणपर्यन्तं हवन पूषण
 न्विति । प्रजापति चतुर्थ्यन्तं स्वाहायुक्तं वरः स्मरेत् ॥ १६ ॥
 शूर्पकोणेन शिष्टांस्तानभ्यात्म जुहुयाद्बधूः । जयन्तस्तथाह ह
 वनं चतुर्थं वरकर्तृकम् ॥ १७ ॥ यदि वज्रे शिखे बध्वा देशध
 र्मादिना ततः । प्र त्वा शुञ्चामि मन्त्रेण दक्षिणा तु विमुञ्चति
 ॥ १८ ॥ प्रेतो शुञ्चामि मन्त्रेण तूत्तरामपि मुञ्चति । शिखे
 वरस्य वज्रे चेच्छूणीमेव विमुञ्चति ॥ १९ ॥ अभ्युत्क्रमयतीशा
 न्यां बधू सप्तपदानि च । सा चाभ्युत्क्रामयेत्पूर्वं दक्षिण पाद
 मात्मनः ॥ २० ॥ इष इत्यादिभिर्मन्त्रैरनुषक्तैर्भवादिना । सप्तमे का
 मिते तत्स्थः शिरसी सन्निधाय च ॥ २१ ॥ अम्भःकुम्भाम्भसा
 ते च शिरसी अवसिञ्चति । आज्येन स्विष्टकृद्धोमं कृत्वा शेष
 समापयेत् ॥ २२ ॥ होमादारभ्य यच्छेत्सा वाचं दृष्ट्वा ध्रुवा-
 दिकान् । जीवपत्नीति सा वाचं विमृजेच्च ततः परम् ॥ २३ ॥
 दम्पत्योरत आरभ्य गृहवेशीयहोमतः । ऊर्ध्वं त्रिरात्रमथवा
 द्वादशाहं भवेद्भूतम् ॥ २४ ॥ अब्दं वा क्षारलवणवर्जितं भो
 जनं भवेत् । अधश्च शयनं तद्ब्रह्मचर्यं च वै भवेत् ॥ २५ ॥
 (१२५) इति विवाहहोमः ॥

२३ गृहप्रवेशः ।

विवाहानन्तर गच्छेत्सभार्यं स्वस्य मन्दिरम् । यदि ग्रामा-
 न्तरे तत्स्यात्तच्च यानेन गम्यते ॥ १ ॥ पूषा त्वेत्यनया यानं
 वधूमारोपयेद्द्वरः । दम्पत्योरग्रतोऽजस्रं विवाहाग्निं नयन्ति च
 ॥ २ ॥ गृहाभिर्गच्छतोरेष स्वग्रामेऽपि भवेद्विधिः । ब्राह्मणी
 जीवपत्नी या जीवपत्या च तद्गृहे ॥ ३ ॥ वसेदनन्तरां रात्रीं
 स्वग्रामे नैतदिष्यते । यद्यन्तरास्ति नयादि नावमारुह्य याति
 चेत् ॥ ४ ॥ अश्मन्वतीतृचोऽर्धेन नावमारोहयेद्बधूम् । अर्धं
 चैनोत्तरेणैनां जलादुत्तारयेदथ ॥ ५ ॥ नीयमाना वधूर्वन्धु-
 वियोगाद्यदि रोदिति । जपेज्जीव रुदनत्येतामेकग्रामेऽप्यय-
 विधिः ॥ ६ ॥ जपेच्छोभनदेशादौ माविदन्परिफन्धिनः । सु-
 मङ्गलीर्नृचेक्षेत वासे वासे समीक्षकान् ॥ ७ ॥ इह मियमृचा
 भार्या स्वस्य गेहे प्रवेशयेत् । उपलेपादिकं कृत्वा विवाहाग्निं
 समिध्य च ॥ ८ ॥ प्राग्गीवमूर्ध्वलोमाग्नेः प्रत्यगानङ्गुहाजिनम् ।
 आज्यासादनपर्यन्तमन्वाधानादि पूर्वेषत् ॥ ९ ॥ चर्मण्ययोप-
 विष्टाया समन्वारब्ध एव सन् । कुर्यादाधारपर्यन्तमिध्माधाना-
 दि पूर्वेषत् ॥ १० ॥ ऋग्भिष्वतसृभिश्चान् प्रजाभित्यादिभिस्त्व-
 य । पठन्नाज्याहुतीर्हुत्वा स्वाहाकारमृगन्ततः ॥ ११ ॥ सम्-
 ज्ञान्त्वनया प्राश्य दधि तस्यै प्रयच्छति । सापि प्राश्नाति तच्छू-
 णीमथ स्विष्टकृदादिकम् ॥ १२ ॥ अथवानक्ति हृदये एतयर्चा
 ज्यशेषतः । वध्वा विवाहवेलायां यत्सा परिहिताम्बरम् ॥ १३ ॥
 सत्येनोत्तमितामूक्तं वेत्ति यः पाठतोऽर्थतः । तस्मै विप्राय
 तदद्याद्भूतान्ते धौतमम्बरम् ॥ १४ ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वैतानां
 स्वस्तीत्यथ वाचयेत् । ॐ स्वस्तीति प्रतिष्णुर्ब्राह्मणास्ते च पू-
 जिताः ॥ १५ ॥ स्वस्त्यादि वाचयित्वादौ स्त्रियं तामुपगच्छ-
 ति । मुहूर्ते शोभने तस्या व्रीडा न स्याद्यथा तथा ॥ १६ ॥
 (३३१) इति गृहप्रवेशः ॥

२४ उपासनहोमः ।

अथ यस्मिन्निवाहाग्निरुत्पन्नोऽहनि तस्य तु । यत्साय तत
आरभ्य गृह्य परिचरेत्स्वयम् ॥ १ ॥ आत्मनोऽसभवे पत्नी
पुत्रादय इति स्थितिः । अन्ये तु मन्यते पत्नीकुमार्योस्तदहोम
कम् ॥ २ ॥ तत्र नास्त्यत्र भगवद्भुक्तिकारवचो यथा । ज्वाल
येपदराक्षेऽग्निमस्त यति दिवाकरे ॥ ३ ॥ पर्युष्टाग्नि परिस्तीर्य
पर्युक्ष्य च ततः परम् । पयःप्रभृतिषु त्वेक सस्कुर्यादग्निहोत्र
वत् ॥ ४ ॥ अलकरोति पुष्पाद्येनलायतन ततः । द्रव हविः
सुवेणैव पाणिना कठिन हविः ॥ ५ ॥ जुहुयादग्नये स्वाहा
सुसमिद्धे हुताशने । श्वात्वा शब्द चतुर्थ्यन्त प्रजापतय इत्य
थ ॥ ६ ॥ स्वाहाकारेण जुहुयात्तत परिसमूहनम् । पर्युक्षण
च कुर्वीत प्रातरप्येवमिष्यते ॥ ७ ॥ व्युष्टार्या ज्वलयेदेनं
साय होमः कृतः पुरा । पयसान्येन वा प्रातस्तेनैवेत्याह वृत्ति
कृतः ॥ ८ ॥ पूर्वमज्ञस्तु सूर्याय स्वाहेत्यन्यत्सम भवेत् ॥ ८ ॥
(३३९) इत्युपासनहोमः ॥

२५ देवयज्ञः ।

गृहस्थो वैश्वदेवाख्य कर्म प्रारभते दिवा । तत्र नास्त्यत्र
भगवद्भुक्तिकारवचो यथा ॥ १ ॥ औपासनाग्निमन्य वा समि
ध्याथ हविर्भुजम् । पर्युष्ट परिपिच्याग्निमलकृत्य च पूर्ववत्
॥ २ ॥ हरिष्य पक्वमादध्यादधिश्रित्यानले च तत् । मोक्ष्यो
द्वास्य घृताभ्यक्त हृदि सव्य निधाय च ॥ ३ ॥ हुत्वा हस्तेन
सूर्यायेत्यादिभिर्दशभिस्ततः । प्रजापतिपदस्योक्तिर्वैश्वदेवेन तु
स्मृतिः ॥ ४ ॥ पर्युहनोक्षणे कुर्यादेवयज्ञोऽयमीरितः ॥ ५ ॥
(३४४) इति देवयज्ञः ॥

२६ भूतयज्ञः ।

भूतयज्ञ प्रकुर्वीत अग्नेरुत्तरदेशतः । एतंष्टुवि बलीन्दत्वा
प्राक्सस्थांश्च निरन्तरान् ॥ १ ॥ श्रुत्वान्तराल प्राक्सस्थानञ्च ॥

त्यादिभिर्हरेत् । इहापि भवति स्वाहाकारो न पितृयज्ञके ॥ २ ॥
 अग्नौ हुताद्वले' मत्यगिन्द्रायेति वलिं हरेत् । उदगैन्द्राद्वलेरि
 न्द्रपुरुषेभ्यो वलिं हरेत् ॥ ३ ॥ यमायेत्यन्तरालस्य हरेदक्षि
 णतो बलिम् । याम्यादुदक्ताय यमपुरुषेभ्यो वलिं हरेत् ॥ ४ ॥
 प्राच्या ब्रह्मबलेर्दृष्ट्वा वरुणायेति मन्त्रतः । अस्मादुदवत् वरु-
 णपुरुषेभ्यो वलिं हरेत् ॥ ५ ॥ सोमायेत्यन्तरालस्य हरेदुत्त-
 रतो बलिम् । सौम्याद्वलेरदक्सोमपुरुषेभ्यो वलिं हरेत् ॥ ६ ॥
 जयन्तस्त्वाह वास्तवन्तैर्वलीन्हुत्वा निरन्तरान् । भुवत्वान्तरा
 लमिन्द्रादि दिग्देवानां बलीन्हरेत् ॥ ७ ॥ ऐन्द्रादिवलित'
 प्राच्या' प्राच्यां स्यात्पौरुषो बलि । अन्तराले बलीन्हुत्वा
 शिष्टैर्मन्त्रैरतः परम् ॥ ८ ॥ रक्षोभ्य इति सर्वासां बलिमुत्तरतो
 हरेत् ॥ ९ ॥ (३५३) इति भूतयज्ञः ॥

२७ पितृयज्ञः ।

भूतयज्ञोऽयमुदित' प्राचीनावीत्यतः परम् । स्वधापितृ
 भ्य इत्युक्त्वा दक्षिणस्या तु निर्वपेत् ॥ १ ॥ पितृयज्ञोऽयमु
 दितो नक्त चैतज्जय भवेत् । इति पितृयज्ञः । सूर्यायेति पदस्था
 ने ईरयेदग्नयेपदम् ॥ २ ॥ दिवाचारिभ्य इत्यत्र नक्तचारि
 भ्य इष्यते । कुर्वीत स्नातकश्चेद पृथक्पात्री भवेद्यदि ॥ ३ ॥
 एतान्पञ्चमहायज्ञान्कुर्यादहरहः शुचिः ॥ ४ ॥ (३५७) इति
 पञ्चयज्ञाः ॥

२८ मन्त्रयज्ञः ।

ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यां वा या वा दिक्स्यादनिन्दिता । आ
 पोऽवगाह्य तु स्नायादुपवीत्येव स द्विजः ॥ १ ॥ धौतशुक्लाम्ब-
 र' कुर्यात्कर्माज्ञाचमनं ततः । दर्भान्वहूश्शुचीं देशे प्रागग्रास्तां
 स्तृणाल्यथ ॥ २ ॥ दर्भेषूपविशेत्कर्मण्यत्र प्राबुध्वा एव सन् ।
 क्रत्वोपस्थकरे सव्य उत्ताने प्राग्दिग्जुलौ ॥ ३ ॥ पवित्रे स्था

पयेदुक्ते प्रागग्रे दक्षिणेन तु । न्यञ्च प्रागङ्गुलि तेन सदध्यादक्षिण करम् ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वं तिर्यग्धस्ताद्वा नेक्षेत यदि वाक्षिणी ॥ समील्य येन वात्मा तु समाहितमना भवेत् ॥ ५ ॥ सूक्ताद्यन्यतम पूर्वमभिसंधाय शक्तितः । ॐ पूर्वा व्याहृतीस्तिष्ठ' समस्तास्तु सकृद्वदेत् ॥ ६ ॥ पञ्चस्त्वर्ध्वर्चशः सर्वा सावित्री त्रिवेदेदथ । पूर्वाभिसहित यावत्तदधीत्य समाहित ॥ ७ ॥ नमो ब्रह्मण इत्येता त्रिरक्त्वा प्रणव वदेत् । प्रणवाद्येतदन्त स्यान्माभ्यमेन स्वरेण तु ॥ ८ ॥ अधीते मनसा ग्रामे ब्रह्मयज्ञकरोति चेत् । अपां समीपमागत्य तर्पयेदथ देवताः ॥ ९ ॥ त्रिंशद्भिरेकेनोनैस्तु द्वादशश्च भवेत्तथा । त्रयोविंशतिवाक्यैस्तु देवर्षींश्च पितृन्कृमात् ॥ १० ॥ एवमन्तानि तृप्यन्स्त्वित्यन्तैस्तु प्रतिमञ्चकम् । सिञ्चेत्प्रजापतिस्तृप्यत्स्वित्यपो देवतीर्थतः ॥ ११ ॥ वातुस्त्वतिर्यधालिङ्ग मन्त्रान्तेषु प्रयुज्यते । मन्त्रे शतार्चिनस्तृप्यन्स्त्वित्यादिभिरत परम् ॥ १२ ॥ प्रतिमञ्च निवीती तु तर्पयेदपितीर्थतः । प्राचीनावीत्यथेदानीं पितृतीर्थेन तर्पयेत् ॥ १३ ॥ मुमन्स्त्वित्यादिभिर्मन्त्रैः प्रतिमञ्चं च पूर्ववत् । द्वितीयान्तेषु मन्त्रेषु तर्पयामिपदं वदेत् ॥ १४ ॥ अथ तु ब्रह्मयज्ञोऽस्य भिक्षादानादिदक्षिणा । कुर्यात्तिष्ठञ्जयानो वा ब्रह्मयज्ञसमं भवेत् ॥ १५ ॥ देशोऽशुचिः स्वयं वा स्यात्तदानध्याय इष्यते । प्रागूर्ध्वं वा भवेदेतद्वैश्वदेवाख्यकर्मणः ॥ १६ ॥ (३७३) इति ब्रह्मयज्ञः ॥

२९ मनुष्ययज्ञः ।

ऊर्ध्वमेव नृयज्ञः स्यात्स चेष्टोऽतिथिपूजनम् । एतान्यश्चमहायज्ञान्कुर्यादहरहः शुचिः ॥ १ ॥ (३७४) इति मनुष्ययज्ञः ॥

३० संध्योपासनम् ।

अन्यच्चाहरहः कृत्य संध्योपासनं प्रच्यते । ग्रामाद्बहिरपां तीर्थं उपवीत्येव स द्विजः ॥ १ ॥ आचम्य मार्जनाद्यन्यत्स्मृत्यु

क्त च करोत्यथ । अर्धास्तमित आदित्ये पश्चिमस्य य उत्तर
॥ २ ॥ भागस्तन्मुख आसीन सावित्री वाग्यतो जपेत् । आ
तारकोदयादेव प्रातः कर्मदमिष्यते ॥ ३ ॥ अर्धास्तमितनक्ष
त्रमन्तरिक्षं यदा ततः । आरभ्य प्राब्युत्पस्तिष्ठञ्जपेदासूर्यद
र्शनात् ॥ ४ ॥ (३७८) इति स योपासनम् ॥

३१ उपाकर्म ।

अयायानामुपाकर्म श्रावण्या श्रवणेन तु । तन्मासे हस्तयु-
क्तायां पञ्चम्यां वा तदिष्यते ॥ १ ॥ अष्टार्थापथयस्तस्मि
न्मासे तु न भवन्ति चेत् । तदा भाद्रपदे मासि श्रवणेन करो
ति तत् ॥ २ ॥ कर्मद्रयमिदं केचिर्लौकिकाग्रां प्रकुर्वते । आज्य
संस्कारपर्यन्तमुपलेपादि पूर्ववत् ॥ ३ ॥ आज्येन दधिसक्तू
नां पर्यग्निकरणं भवेत् । उत्पृतमात्रमाज्यं चेत्तेषां त्रिं मोक्षणं
भवेत् ॥ ४ ॥ इध्माभिघारणान्तं स्यादाज्याद्युद्गासनादिकम् ।
अन्वारब्धोऽधुना शिष्यैः स्वयमेव न सन्ति चेत् ॥ ५ ॥ प्रकु
र्वीताज्यभागान्तमिध्माधानादि पूर्ववत् । इहाज्यभागौ नित्यो
स्तस्वयैवोत्सर्जनेऽपि तौ ॥ ६ ॥ हुत्वाज्यं नवभिर्मन्त्रैः सावि
त्र्याद्यैरतः परम् । अथावदानधर्मेण तान्सक्तून् दधिसयुतान्
॥ ७ ॥ हुत्वाग्निमीळ इत्यार्यैर्मन्त्रैर्विशतिभिः क्रमात् । शाकल्या
ना समानीव इत्यृचान्त्याहुतिर्भवेत् ॥ ८ ॥ वाष्कलानां तु
तच्छयोरित्यृचान्त्याहुतिर्भवेत् । अथ स्विष्टकृतं हुत्वा दधि-
सक्तुभिरेव च ॥ ९ ॥ दधिसक्तून् स्वयं शिष्याः प्राश्याचम्य ततः
परम् । परिस्तरणदर्भेस्तैरन्तर्दधति तेऽञ्जलीन् ॥ १० ॥ अ
न्येन सेचयित्वापस्ताभिः कुर्वन्ति मार्जनम् । पश्चादग्नेस्तु दर्भेषु
प्राग्नेषुपविश्य च ॥ ११ ॥ आसिच्याप शरावादीं दर्भा
स्तत्र निधाय च । प्राग्ग्रदर्भगर्भास्ते कुर्युर्ब्रह्माञ्जलीनय ॥ १२ ॥

सव्याहुति जपन्त्युच्चैः सावित्री ब्रह्मयज्ञवत् । त्रिरभ्यसेयुरों
कार व्याहृतीश्चात्र कर्मणि ॥ १३ ॥ अग्निमीळे इदं सूक्तमनु
वाकमथापि वा । प्रारभेरस्तु च चापि अयाप्यान्वाचयेद्गुरु
॥ १४ ॥ प्रायश्चित्तादि सकल होमशेष समापयेत् । अनध्याया
न्स्मृतौ सिद्धान्परिहृत्य त्वधीयते ॥ १५ ॥ यस्त्वपूर्वमधीते
ऽसौ प्रारभेत शुभेऽहनि । समावृत्तोऽप्यधीयानो मधुमासादि
वर्जयेत् ॥ १६ ॥ ऋतुस्त्रातोपगमनं समावृत्तस्य मन्वते । अत
आरभ्य षण्मासान्नियमेन त्वधीयते ॥ १७ ॥ पश्चादग्नानि
षण्मासाञ्जिह्वमध्यापयेद्गुरु ॥ १८ ॥ (३९६) इत्युपाकर्मम् ।

३२ उत्सर्जनम् ।

अध्यायोत्सर्जनं माध्या पौर्णमास्या विधीयते । ग्रामाद्
हिर्विविक्ते स्यादुपलेपादि पूर्ववत् ॥ १ ॥ गृहपक समीपेऽग्रे
निधायाज्यमाधिश्रयेत् । सस्कार्यं सज्जुवश्चात्र शान्तिकर्मणि
चान्तु ॥ २ ॥ तत्राज्याहुतिपर्यन्तमुपाकरणवद्भवेत् । जुहोति
शुहसिद्वाद्यमुपाकरणवत्ततः ॥ ३ ॥ अग्नेन स्विष्टकृद्दोमो न
स्तः प्राशनमार्जने । वेदाभ्यारम्भेण कृत्वा कर्म शिष्टं समापयेत्
॥ ४ ॥ अथ तीरमपां गत्वा तेऽवगाह्य ततो जलम् । ऋषी
न्दर्ममयान्कृत्वा पूजयेत्तर्पयेत्ततः ॥ ५ ॥ सावित्र्याद्या नवा
ग्र्याद्या देवतास्तर्पयन्त्यथ । सावित्री तर्पयाम्यग्निं तर्पयामीति
तर्पयेत् ॥ ६ ॥ जयन्तस्त्वग्निमीळादिमग्नैस्तर्पणमब्रवीत् । ब्र
ह्मयज्ञाद्भुक्तं यत्तर्पणं स्यादिहापि तत् ॥ ७ ॥ अत आरभ्य
षण्मासान्षडङ्गानि त्वधीयते । शुक्ले वेदास्त्वधीयीरन्कृष्णेऽङ्गा
नीति केचन । कर्मद्वयमिदं केचिल्लौकिकामौ प्रयुज्यते ॥ ८ ॥
(४०४) इत्युत्सर्जनम् ॥

इत्याश्वलायनश्रृङ्गकारिकामु भट्टकुमारिलस्वामिविरचितामु

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्याय २

१ श्रवणाकर्म ।

ध्रुवेऽथ श्रवणाकर्म सर्पवल्याख्यकर्म च । कुर्वन्ति आवणे
 मासि पूर्णमास्यामिदं द्वयम् ॥ १ ॥ पूरयेदङ्गि कलशं नव
 यावकसक्तुभिः । निधाय तं नवे शिखये तर्वा बैकङ्कतीमपि
 ॥ २ ॥ प्राच्यादिशि शुचिं देशं बल्यर्थं परिगृह्य च । यवधाना
 विभज्यैकं भागमभ्यज्य सर्पिणा ॥ ३ ॥ आदित्येऽस्तमिते कु-
 र्यादन्वाधानादि पूर्ववत् । हविर्द्वयस्य तूर्णींस्तौ निर्वापप्रोक्षणे
 इह ॥ ४ ॥ पुरोबदबघातादि स्याद्विभज्य च तण्डुलान् । त-
 त्रैकेन पुरोडाशमन्येन श्रपयेच्चरुम् ॥ ५ ॥ एकस्मिन्स्तु पुरोडा-
 शकपाले श्रपयेदिह । आज्येन सह धानानां पर्यग्निकरणं भ-
 वेत् ॥ ६ ॥ आज्यस्य केवलोत्पूर्ता तासां त्रिप्रोक्षणं भवेत् ।
 चरुमासादयेत्पूर्वं पुरोडाशमतः परम् ॥ ७ ॥ बर्हिष्याज्या-
 न्तरे कृत्स्नं पुरोडाशं निमज्जयेत् । प्रकाशपृष्ठमथवा पुरोडाशं
 निमज्जयेत् ॥ ८ ॥ अथ कृत्वाज्यभागान्तं चर्वाद्भुतिचतुष्टयम् ।
 हुत्वा चतुष्टयेनाग्नेनयेति मत्सृज्य ततः ॥ ९ ॥ उपस्तीर्याथ स-
 व्येन दक्षिणे प्रोक्षिते करे । सव्येनैककपालं तमोप्य कृत्स्नम-
 खण्डितम् ॥ १० ॥ उपरिष्ठात्तु सव्येन कुर्याद्विरभिधारणम् ।
 अच्युतायेति मन्त्रेण दक्षिणेन जुहोत्यथ ॥ ११ ॥ यस्मिन्नाज्ये
 निमग्नोऽयं सुवेणैव जुहोति तत् । उपर्येककपालस्य मानो अग्ने
 इति स्मृत्वा ॥ १२ ॥ अथोपस्तरणाद्यन्यः करोति गृहिणो
 ऽञ्जलौ । स तेन जुहुयादक्ता धाना शं नो भवन्तिवति ॥ १३ ॥
 यास्तु धाना अनभ्यक्ता पुत्रादिभ्यो ददाति ताः । अथ स्विष्टकृ-
 तं हुत्वा चरधानैकदेशतः ॥ १४ ॥ परिपेचनपर्यन्तं होमशेषं
 समापयेत् । इत्युक्तं श्रवणाकर्मं सर्पवल्याख्यमुच्यते ॥ १५ ॥
 (४१९) इति श्रवणाकर्म ।

२ सर्वबलि ।

अथ प्रपूरयेदर्वां सक्तुभिः कलशस्थितैः । गृहात्प्रागुपनिष्कम्य शुचौ देशेऽङ्घ्रिं कल्पिते ॥ १ ॥ अप आसिच्य तानोप्य सर्पदेवेति मन्त्रतः । नान्तरावलिमात्मानं व्यवेष्यादिह कश्चन ॥ २ ॥ व्यवेष्यस्य निषेधोऽयमुक्तः आपरिदानतः । ये सर्पा इति मन्त्रेण नमस्कुर्यात्कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥ बलिं प्रदक्षिणं कृत्वा पश्चादस्योपविश्य च । सर्पोऽसीत्यादिकं मन्त्रं ददाम्यन्तः सकृद्वदेत् ॥ ४ ॥ ध्रुवामु ते परिददाम्येतमुक्त्वा निवेदयेत् । ज्येष्ठादनुनामतः पुत्रानमन्तुहिदस्तथा ॥ ५ ॥ ततः पत्नी ध्रुवामु त इत्याद्यावर्ततेऽत्र तु । वाच्यं पुत्रादिनामात्रं द्वितीयान्तमर्घ्यपदे ॥ ६ ॥ ध्रुवमात्मितिं चात्मानं ततः परिददाति सः । अथः कुर्वति चेदाह गृहिणो नाम मा पदे ॥ ७ ॥ सायं प्रातश्च मन्त्रेण तेनामत्यबरोहणात् । बलिमेव हरेन्नेह नमस्कारादिरिष्यते ॥ ८ ॥ सायं प्रातश्च यावन्तः कालाः स्युस्तद्दिनादथ । तावतो वा बलीस्तस्मिन्नेवाहनि हरेदथ ॥ ९ ॥ (४२८) इति सर्वबलिः ॥

३ आश्वयुजीकर्म ।

कुर्वीताश्वयुजीकर्म तदिदानीं मयोच्यते । स्यादाश्वयुजमासस्य पौर्णमास्यां तु कर्म तत् ॥ १ ॥ निवेशनमलं कुर्यात्कुल्यानां लेपनं भवेत् । उपर्याञ्जदन् चैषां समा भूमिं करोत्यथ ॥ २ ॥ सर्वे गृह्याविशेषेण स्नान्ति शुक्राम्बरास्ततः । औपासने हुते प्रातरन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ ३ ॥ उक्त्वा पशुपतीत्येतच्चतुर्थ्यन्तं ततः परम् । त्वा जुष्टं निर्बपामीति निर्वापं प्रोक्षणे तथा ॥ ४ ॥ प्रोक्षामीति विशेषस्तु प्रोक्षणेऽन्यत्समं भवेत् । चरुश्रपणपर्यन्तमवघातादिपूर्ववत् ॥ ५ ॥ कुर्यात्पृषातकं नाम हविरन्यत्तदुच्यते । पयस्याज्ये निषिक्ते तु तत्पयः स्यात्पृषातकम् ॥ ६ ॥ अस्यापि च सहाज्येन पर्यधिकरणं भ

वेत् । आज्यस्य केवलोत्पूतौ तस्य त्रि* मोक्षण भवेत् ॥ ७ ॥
 इध्माभिघारणान्त स्यादाज्याद्युद्गासनादिकम् । कृत्वाज्यभा-
 गपर्यन्तमन्वारब्धः सुतादिभि ॥ ८ ॥ पथुपतये शिवाय श्र-
 करायेति नामत । पृषातकाय स्वाहेति मन्त्रेण जुहुयाच्चरुम् ॥ ९ ॥
 अथोपस्तरणाद्यन्यः करोति गृहिणोऽञ्जलौ । द्रवत्वत सुवेगेनैव
 पृषातकमवच्यति ॥ १० ॥ जुहोत्यञ्जलिनाप्येतद्न मे पूर्यता
 मिति । हविर्द्वयाशत, स्विष्टकृत हुत्वा समापयेत् ॥ ११ ॥
 (४३९) इत्याश्वयुजीकर्म ॥

४ आग्रयणम् ।

शरयाग्रयण नाम पर्वणि स्यात्तदुच्यते । पूर्णपात्रनिधाना
 तमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ १ ॥ निर्वापमोक्षणे तूर्णी भवेता
 मत्र कर्मणि । कृत्वाज्यभागपर्यन्तमवघातादि पूर्ववत् ॥ २ ॥
 तिस्रश्रवार्हुतीर्हुत्वा सज्जरित्यादिभिस्त्रिभि । तत स्विष्टकृत
 हुत्वा कुर्वीत माशनं त्विति ॥ ३ ॥ चरुशेषस्येकदेश सव्ये
 पाणौ निधाय च । मजापतादिमन्त्रेण, दक्षिणेनाभिमृश्य तम्
 ॥ ४ ॥ भद्रां न इति तु माश्याचम्याथो नाभिमात्मन, । आ
 लभेतोपविष्टस्तु तत्तेवामोसिमन्नतः ॥ ५ ॥ मध्यमं तु हवि शेष
 पत्नी माश्रात्यमन्नकम् । परिपेचनपर्यन्त होमशेष समापयेत्
 ॥ ६ ॥ एतदाग्रयणं कुर्याज्जेतायां त्वाहितानल ॥ ७ ॥ (४४६)
 इत्याग्रयणम् ॥

५ प्रत्यवरोहणम् ।

एवमाग्रयणं श्रौक्त वक्ष्ये प्रत्यवरोहणम् । मार्गशीर्षस्य मा
 सस्य पौर्णमास्यां तदिष्यते ॥ १ ॥ पूर्वैर्गुर्वा भवेच्चद्वदलकृत्य
 निवेशनम् । भानावस्तमिते कुर्यादन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ २ ॥
 निर्वापमोक्षणे तूर्णी पयसि श्रपयेच्चरुम् । कृत्वाज्यभागपर्य-
 न्तमन्वारब्धः सुतादिभिः ॥ ३ ॥ अपवेतेति मन्त्राभ्यां जुहु-

यात्पायसाहुती । जपेदभयमित्यादि ईक्षमाणो हविर्भुजम् ॥४॥
 उक्त्वा शिवो न इत्यादि हेमन्तेति पदं स्मरेत् । स्वस्तरं स्व-
 यमास्तीर्य पश्चादग्नेस्ततः परम् ॥ ५ ॥ तत्रोपविशति स्योनायु-
 विवृतिं जपेद्वचम् । एतत्प्रभृति मन्त्रज्ञा जपेयुः सूनवोऽपि च
 ॥६॥ शयीत तत्र सामात्यं प्राविशरा उदगाननः । गृहिणो-
 ऽनन्तरं यो यो ज्येष्ठस्तद्वच्छयीत सः ॥ ७ ॥ यथावकाशमथ
 वा शेरते तद्वदेव ते । उत्थायर्चमतो देवाः प्राञ्जुखास्त्रिजपन्त्यथ
 ॥ ८ ॥ ऋचोऽस्याः प्रथमं पादं जपेयुर्दक्षिणामुखाः । पत्यञ्जु-
 खा द्वितीयं तु तृतीयमुदगाननाः ॥ ९ ॥ ततोऽत्र स्विष्टकृद्वर्जं
 होमशेषं समापयेत् । यथाशक्यं शयित्वा ते सगता उदिते
 रवौ ॥१०॥ जपेयुः सूर्यमूक्तानि तद्वत्स्वस्त्ययनान्यथ । आनो-
 भद्रास्तथा स्वस्तिनो भिमीता परावतः ॥ ११ ॥ सस्कृतेन वृ-
 हाग्नेन ब्राह्मणान्भोजयेद्वर । ॐस्वस्ति ह्युत इत्युक्त्वा ॐस्व-
 स्तीति ब्रुवन्ति ते ॥ १२ ॥ (४५८) इति प्रत्यवरोहणम् ॥

॥६ पिण्डपितृयज्ञः ।

एकाग्रिरपि कुर्वीत पितृयज्ञः स उच्यते । अथ दर्शेऽपराद्धे
 तु प्रज्वाल्यौपासनं ततः ॥ १ ॥ प्राग्दक्षिणाग्रकैर्दर्भैः परिस्ती-
 र्य हविर्भुजम् । कर्मसाधनमग्नेष्टु सर्वं प्राग्दक्षिणामुखम् ॥२॥
 दर्भानास्तीर्य वायव्यामैशान्यां वा हविर्भुजं । स्थाल्याद्येकैक-
 मासाय स्थालीशूर्पे प्रभृष्टं च ॥ ३ ॥ त्रीहिमच्छवटं वहेर्दक्षि-
 णस्यागवस्थितम् । आरुह्य त्रीहिभिः पूर्णां स्थालीं शूर्पे निष्ट-
 ष्य च ॥ ४ ॥ शकटारोहणं चेह भवेदक्षिणभागतः । शूर्पस्था-
 ञ्शकटे प्रास्य कृष्णाजिनं उल्लुखले ॥ ५ ॥ चरुस्थालीस्थि-
 तान्ग्रीहीनवह्न्याद्वधूस्ततः । सकृत्फलीकृतानत्र सकृत्प्रक्षाल्य
 तण्डुलान् ॥ ६ ॥ श्रपयित्वोल्लुक् नीत्वा ये रूपेत्यानलीं दि-
 शम् । अतिप्रणीत एषोऽग्निस्तं परिस्तीर्य पूर्ववत् ॥ ७ ॥ अ-

बर्गिस्माह्लित्वेत्स्फयेन लेखामपहता इति । अभ्युक्ष्य तामव
 स्तीर्य सकृदान्छिन्नवर्हिषा ॥ ८ ॥ अनुत्पूत विलीनाज्य
 ध्रुवाया सिञ्च्यतेऽधुना । उत्पूत नवनीत वासाद्य दक्षिणतो
 ध्रुवाम् ॥ ९ ॥ अभिघार्य चरु ध्रौवेणोदगृह्णास्य पश्चिमे । आ
 साद्य चाञ्जनादीनि दक्षिणस्या हविर्भुज ॥ १० ॥ प्राचीना
 वीत्यधेदानीमाधायैभ्य हविर्भुजम् । अथावदानधर्मेण गृहीत्वा
 मेक्षणेन तु ॥ ११ ॥ चर्वाहुतिद्वयं कृत्वा सोमायेति द्वयेन वै ।
 स्वाहाकारेण होमश्चेदुपवीती भवेदिह ॥ १२ ॥ मेक्षणेन मृदु
 त्यन्त मन्त्रयोर्व्यत्ययस्तथा । प्रास्याग्रां मेक्षणं चापो निनये
 त्पितृतीर्थतः ॥ १३ ॥ लेखायां पिण्डदेशेषु शुन्धन्तामिति तु
 त्रिभिः । तत्र पिण्डत्रयं दद्यात्पराचीनेन पाणिना ॥ १४ ॥
 पित्रादिभिभ्य एतत्ते विष्णो येचेति मन्त्रतः । नामानि चेन्न जा
 नीयात्तत्तेत्यादि वदेत्क्रमात् ॥ १५ ॥ स्वाहान्तेनोक्तमन्त्रेण पि
 ण्डो जीवाय हूयताम् । निपृतानत्र पितर इति ताननुमन्य तु
 ॥ १६ ॥ अमदक्षिणमाहृत्य चोदवप्राणाभियभ्य च । प्रत्या
 हृत्यानुमन्यामीमदन्तेत्यादिमन्त्रतः ॥ १७ ॥ चरुशेषमवघ्राय
 निनयेत्पूर्ववज्जलम् । अभ्यङ्क्त्वाङ्क्वेतिनामादि मन्त्राभ्यां तैल
 मञ्जनम् ॥ १८ ॥ दद्याद्दशमर्घ्यतद् इति पिण्डेष्वतः परम् ।
 नमो व इत्युपस्थाय मनोन्वेति ऋचुचन च ॥ १९ ॥ परेतनेति
 मन्त्रेण पिण्डांस्तान्वै प्रवाहयेत् । आपासनान्तिकं गत्वा जपे
 दग्ने तमेतृचम् ॥ २० ॥ यदन्तरिक्षमित्येतां तत्स्थ एव जपे
 दृचम् । गार्हपत्यपदस्येह लोप न्यायविदो जगुः ॥ २१ ॥
 वीर मे दत्तमन्त्रेण पिण्डमादाय मन्त्रमम् । त पिण्डं प्राशये
 त्पत्नीमाधत्तेत्यादिमन्त्रतः ॥ २२ ॥ अप्यु वातिप्रणीतेप्रावि
 तरौ प्रक्षिपेदथ । सादितान्यथ यानीह नवयज्ञायुधानि तु ॥ २३ ॥
 द्वेदे एवोत्सृजेत्तानि शिष्टं सार्धं तृणेन तु ॥ २४ ॥ (४८२)
 इति पिण्डपितृयज्ञः

७ दशैश्चाद्दश ।

कुर्वीत पार्वणश्राद्ध दर्शे तदभिधीयते । कामयोगेन वान्य
स्यां तिथावित्यपरेऽब्रुवन् ॥ १ ॥ ब्राह्मणान्वेदसपन्नान्दाता
ऽशान्तानलोलुपान् । अक्रौञ्चाननरोगाश्च पाखण्डकुलनिःस्पृ
हान् ॥ २ ॥ विहितानामधिष्ठाद्विपिद्यानां च वर्जकान् ।
शुचीन्निमज्ज्य दैवे द्वौ त्रीन्निभ्रान्पितृकर्मणि ॥ ३ ॥ दैवे पित्र्ये
थर्वैकैक सपिण्डीकरण विना । सायमौपासनं हुत्वा स्वयं भ
क्तिमतो द्विजान् ॥ ४ ॥ उपगम्य स्वयं शिष्यः सुतो वा ऽ
ज्जयान्वितः । श्राद्धं शोभयिता तत्र भवन्निर्दीयता क्षणः ॥ ५ ॥
एव निमज्ज्य नियतो मनोवाक्यकर्मभिः । भोक्तुर्भोजयितुश्चैव
ब्रह्मचर्यमतः परम् ॥ ६ ॥ कृताह्निकं परेषुस्ते प्रविशेच्चाग्नि
वेष्टमसु । ततः सकल्प्य विधिवत्पारभेत्सुसमाहितः ॥ ७ ॥
कृत्वेध्माधानपर्यन्तं पितृयज्ञमथ द्विजान् । तान्स्त्रातान्कृतपञ्चौ
चानाचान्तानुपवेशयेत् ॥ ८ ॥ द्विराचामन्ति ते विभ्रा कर्षा
प्रक्षालिताङ्गयः । द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ पित्र्ये त्रीन्विभ्रानुदमान
नान् ॥ ९ ॥ व्यायन्ममैते पितर इति तानुपवेशयेत् । अर्चयि
त्वोपविष्टौ तु दैवे स्मृत्युक्तमार्गतः ॥ १० ॥ ये पक्षाः कथि
ताः पिण्डयज्ञे जीवमृतान्प्रति । श्राद्धेऽपि वेदितव्यास्ते पक्षा
इत्याह वृत्तिकृत् ॥ ११ ॥ प्राचीनावीत्यपो दत्त्वा पितृकर्मा
प्रदक्षिणम् । दर्भान्द्विगुणश्रृङ्गास्तु दत्त्वौपमासनेष्वथ ॥ १२ ॥
आपो दत्त्वाथ दर्भेषु पात्राण्यासादयेत्क्रमात् । तैजसेऽश्ममये
पात्रे मृन्मयेऽन्तर्हिते कुशैः ॥ १३ ॥ एकद्रव्येषु चाग्नेयीदिवस
स्थेषु च तेष्वथ । निपिच्यापोऽनुमज्ज्यर्चा शनोदेवीरभिष्टये
॥ १४ ॥ “कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मृन्मयं भवेत् । तदेव ह

१ तत्परिमाणमपि—“अष्टाङ्गुलं भवेत्पात्रं पितृणां तैजसादिकम् ।
दशाङ्गुलं तु देवानां सौवर्णं यच्च नोदितम् ” इति स्मृतिदर्शनात् ॥

स्तघटित पितृकर्मणि योजयेत् ॥” अनुमन्न, सकृत्कार्यस्ति
लोऽसीत्यावपेक्षितान् । आवृत्ति प्रतिपात्र स्यान्मन्त्रस्योद्भूत
नेप्यते ॥ १५ ॥ गन्धपुष्पाणि चैतषु पात्रेषु प्रक्षिपेदथ ।
स्वभार्या इत्यपोऽर्यास्ता उपनीती निवेदयेत् ॥ १६ ॥
अन्या आप प्रदानव्या विप्रपाणिप्रत परम् । अर्य सशेष-
मादाय दक्षिणेन तु पाणिना ॥ १७ ॥ सव्यहस्तगृहीतेन नि-
नयेत्पितृतीर्थतः । त्रिभिः पितरिदं तेऽर्घ्यमिति पाणिप्रनुक्र-
मात् ॥ १८ ॥ दत्त्वा दत्त्वा निनीतास्ता या दिव्यास्तानु-
मद्य तु । न्यग्विल पितृपात्र स्यादासमाप्तेस्तु कर्मण ॥ १९ ॥
उत्तान वा तृतीयेन पिहित त न चालयेत् । प्राचीनाबीत्यथे-
दानीं गन्धमाल्यसधूपकम् ॥ २० ॥ दीपं वस्त्रं यथाशक्ति
देय वार्यन्तरान्तरा । पितृयज्ञचरोरन्नमुद्धृत्याभ्यञ्ज्य सर्पिषा
॥ २१ ॥ अग्नौकरिष्य इत्येतान्पृष्टोक्तं क्रियतामिति । मेक्ष-
णानुमहृत्यन्तं पितृयज्ञं करोत्यथ ॥ २२ ॥ अग्नेषु परिविष्टेषु
हुतशेषं ददात्यथ । उद्दिश्य चाक्षं विश्वेभ्यः पितृभ्यः श्रद्ध-
या ततः ॥ २३ ॥ भुञ्जानाञ्श्रावयेद्दिमात्राक्षोघ्नान्पितृलिङ्ग-
कान् । पुराणानि पवित्राणि ऋषिगीता पितृस्तुतिम् ॥ २४ ॥
अन्नं भोजनपर्याप्तं देयं किञ्चित्ततोऽधिकम् । तृप्तेषु श्रावयेत्ति-
स्त्रो मधुवावाकृतायते ॥ २५ ॥ अक्षश्चिति च तान्विमान्सं-
पन्नमिति पृच्छति । तेऽपि सपन्नमित्येव प्रतिब्रूयुरतः परम्
॥ २६ ॥ यद्यद्भुक्तं ततः किञ्चित्किञ्चित्पिण्डार्थमुद्धरेत् । पि-
तृयज्ञचरोरन्नमुद्धृतं प्रक्षिपेदथ ॥ २७ ॥ अन्नं प्रकीरणार्थं च
सर्वस्मादन्नमुद्धरेत् । ब्राह्मणेभ्यस्ततः शिष्टं सर्वमन्नं निवेदये-
त् ॥ २८ ॥ तेऽपि स्त्रीकुर्युरिष्टं चेदनुजानन्ति वा पुनः ।
पिण्डदानमनाचान्तेष्वाचान्तेष्वथवा भवेत् ॥ २९ ॥ अम्भो
निनयनाद्यन्तं पितृयज्ञं समापयेत् । अन्नं प्रकीरणार्थाय तदा

नीय जलप्लुतम् ॥ ३० ॥ आचान्तानां समीपे तु त्वग्रतः प्र
किरेद्भुवि । उत्तान प्रथम पात्र कृत्वा यज्ञोपवीत्यथ ॥ ३१ ॥
दद्याद्यज्ञोपवीत्येव ताम्बूल दक्षिणा त्वथ । दत्त्वा च दक्षिणां
शक्त्या विसृजेदो स्वधोच्यताम् ॥ ३२ ॥ ॐ स्वधेति प्रतिह्वय
र्याचेतेमान्वरान्पिबन् । दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षिष्यतो वाग्यतः
शुचिः ॥ ३३ ॥ दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सततिरेव न ।
श्रद्धा च नो मा व्यगमद्ब्रह्मदेयं च नोऽस्त्विति ॥ ३४ ॥ ब्रह्म
चारी भवेत्तस्या रजन्यां ब्राह्मणैः सह ॥ ३५ ॥ (५१७)
इति दर्शश्राद्धम् ॥

८ पूर्वेषु श्राद्धम् ।

हेमन्तशिशिरारुयत्वंः कृष्णपक्षचतुष्टये । अष्टमीष्वथ वैकस्या
मष्टम्यामष्टकां भवेत् ॥ १ ॥ मत्स्यष्टकं च पूर्वेषुः श्राद्धं कुर्यात्तदुच्य
ते । कार्यं यत्कर्म सप्तम्या तत्कुर्यात्पितृयज्ञवत् ॥ २ ॥ ओदन
कृसरं चैव पायसं अपयेदिह । गृहसिद्धादुपादेया आपूपास्तु
हुयाद्यदि ॥ ३ ॥ पूर्वाह्नां यथासक्यं द्रव्याणां चेति केचन ।
ओदनस्तिलमिश्रस्तु कृसरः परिकीर्त्यते ॥ ४ ॥ तिलकल्कं वि
नाक्षिप्य शृतो वा कृसरो भवेत् । कृत्वेध्माधानपर्यन्तं पितृ
यज्ञविधानतः ॥ ५ ॥ वासः प्रदानपर्यन्तं श्राद्धं पार्वणवद्भवेत् ।
ओदनायन्नमृदुत्य पृष्टोक्तः पूर्ववद्भिजैः ॥ ६ ॥ सोमायेत्येतयोः
स्थाने हुत्वाष्टाभिरुदीरताम् । अन्नदानादि तद्वत्स्यादुक्तः सं
पन्नमित्यथ ॥ ७ ॥ उद्धृत्य भुक्तशेषान्नं निदधाति चरुत्रये ।
स्यात्पात्रोत्सर्गपर्यन्तं श्राद्धशेषं समापयेत् ॥ ८ ॥ (५२५)
इति सप्तमीश्राद्धम् ॥

१ बौधायन — उपरिष्ठान्मध्याह्नात्पौर्णमास्यामपरपक्षस्य सप्तम्यामष्ट
म्यामिति क्रियते तापि वा अष्टम्यामेवेति । अस्यार्थः — यदा ति-
थित्रये कर्तुमशक्तस्तदाष्टम्यामेवेति भावः

९ अष्टमीश्राद्धम् ।

पूर्वेषु'कर्म कथितमष्टमीकर्म कथ्यते । अष्टम्यां पशुना कार्या स्थालीपाकेन वाष्टका ॥ १ ॥ स्थालीपाकप्रयोगस्तु तत्र तावन्मयोच्यते । पूर्णपाननिधानान्तमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ २ ॥ मन्त्रोक्तदेवताभ्यस्तु तूष्णीमेवाथ निर्वपेत् । चतुरश्वतुरो मृष्टी-
न्मोक्षणं च तथा भवेत् ॥ ३ ॥ सहैव श्रपयेदत्र नास्ति व्यु-
द्धरणं तथा । आदिष्टमन्त्रहोमेषु सर्वत्रैव प्रतीयताम् ॥ ४ ॥ कृ-
त्वाज्यभागपर्यन्तं जुहुयात्सप्तभिश्चरुम् । अग्नेनयेत्पुचा पञ्च
ग्रीम इत्यादयस्तथा ॥ ५ ॥ अविज्ञातस्वरो मन्त्रः सान् एक-
श्रुतिर्भवेत् । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ ६ ॥
अथाज्यादनपर्यन्तं श्राद्धं पार्वणवद्भवेत् । उद्धृत्य भोजनार्था
आद्देहे हुत्वाथ पाणिषु ॥ ७ ॥ सोमायेति तु मन्त्राभ्यां मेक्ष-
णेन करेण वा । एकैकामाहुतिं केचिद्विष्टुर्नैव प्रजुहति ॥ ८ ॥
प्राशितेषु हुतेष्वभेष्वन्यदन्यं ददात्यथ । उदीच्याः माहुरत्रैव
न प्राश्नीयात्करे हुतम् ॥ ९ ॥ निधाय तज्जुतं पात्रेष्व्वाचम्यो-
पविशेदिति । संपन्नवचनान्तं स्याच्छेषं पिण्डार्थमुद्धरेत् ॥ १० ॥
ब्राह्मणानां समीपे तु पिण्डनिर्वपणं भवेत् । न कार्यमग्निं प्र-
त्येयादित्याद्यत्र तु कर्मणि ॥ ११ ॥ प्राशयेन्मध्यमं पिण्डं श्रा-
द्धशेषं समापयेत् । अन्वष्टक्यं च पूर्वेषुर्मासिमासि च पार्वणम्
॥ १२ ॥ चतुर्वर्षेऽष्टम्यामेकोदिष्टमथाष्टमम् ॥ १३ ॥ चतुर्वर्षे करे
होमः पिण्डदानं द्विजान्तिके । पिण्डनिर्वपणं केचिन्नेच्छन्त्य-
स्मिन्चतुष्टये ॥ १४ ॥ (५४०) इत्यष्टमीश्राद्धम् ॥

१० अन्वष्टक्यश्राद्धम् ।

अन्वष्टक्यं भवेत्कर्म नवम्यां पितृयज्ञवत् । दक्षिणाप्रवणे
वह्निं निधाय ज्वलयेच्चरुम् ॥ १ ॥ त्रिः परिस्तीर्य तं दर्भैः समूलैः

रमदक्षिणम् । अतिप्रणीतवहेश्च भवेदेव परिस्तृतिः ॥ २ ॥
 अकम्पयन्निदं कुर्यात्परिस्तरणमत्र तु । ओदनं कृसरं चैव पा-
 यस्य श्रपयेत्तथा ॥ ३ ॥ कुर्वीत दधिमन्थाख्यं मधुमन्थाख्यं
 मेव च । सक्तवो दधिमिश्रास्तु दधिमन्थाः प्रकीर्तिताः ॥ ४ ॥
 मधुमन्थाः प्रकीर्त्यन्ते मधुमिश्रास्तु सक्तवः । श्रपयित्वा चरु-
 नग्नौ दधिमन्थान्प्रधि(दि)श्रयेत् ॥ ५ ॥ कुर्याल्लेखे अवस्तीर्य
 सकृच्छिन्नद्वयेन ते । अभिघार्य क्रमेणैतानुद्दासयति पूर्ववत्
 ॥ ६ ॥ मात्राद्यर्थं पृथक्कुर्यात्कशिपुः सोपवर्हणम् । कृत्वेध्मा-
 यानपर्यन्तं ब्राह्मणानुपवेशयेत् ॥ ७ ॥ कांश्चिद्विमान्पितृभ्रातृ-
 स्त्रीभ्रातृषु कांश्चिदेव तु । नोहेन्मात्रार्ण्यपात्रेषु तिलावापे पितृभ्य-
 दम् ॥ ८ ॥ अर्ण्यमदानमन्त्रेषु मात्रादिपदमावपेत् । वासप्रदा-
 नपर्यन्तं प्राग्बत्कृत्वोभयत्र तु ॥ ९ ॥ मधुमन्थहविर्वर्जमुद्धृ-
 त्पान्नं चतुष्टयात् । अनुज्ञातो द्विजैस्तद्वज्जुहुयादाहुतिद्वयम्
 ॥ १० ॥ हविश्चतुष्टयात्केचिदूचिरेऽष्टाहुतीरिह । सप्तन्नवचना-
 न्तं स्यादन्नदानादि पूर्ववत् ॥ ११ ॥ उद्धृत्य भुक्तशेषान्नमेकी-
 कृत्य च पञ्चभिः । पूर्वस्यामथ लेखायां पितृणां निनयेज्जल-
 म् ॥ १२ ॥ पश्चिमायां तु लेखायां मातृणां निनयेज्जलम् ।
 शुन्धन्तामत्र पित्रादौ मात्रादिपदमावपेत् ॥ १३ ॥ दत्त्वा पि-
 ण्डान्पितृभ्यस्तु मात्रादिभ्यो ददात्यथ । मातृपिण्डेषु निनये-
 त्सुरा चाचाममेव च ॥ १४ ॥ ओदनाग्रद्रव्यं प्राहुराचामं हि-
 मनीषिणः । स्त्रीद्वित्वे वा बहुत्वे वा तेषां तद्वत्स्योह इष्यते ॥ १५ ॥
 निर्दिशेन्नामनी द्वित्वे नामान्यपि बहूनिचेत् । नाम द्विवचनान्तं
 स्यादेव तच्चेद्वयोरपि ॥ १६ ॥ नोहेत्या इति येषां बृत्तिका-
 रवचो यथा । जयन्तस्त्रामिनः शिष्या ऊह कुर्वन्ति याइति
 ॥ १७ ॥ द्वित्वे युवां बहुत्वे तु युष्मानिति पदं बदेत् । अनूहे-
 नैव पिण्डानां सकृत्स्यादनुमन्त्रणम् ॥ १८ ॥ अभ्यञ्जार्थां

द द्वित्वे बहुत्वेऽभ्यध्वमित्यय । द्वित्वेऽञ्जायापदं ऋयाद्वहु
त्वेऽध्वपदं वदेत् ॥ १९ ॥ दद्यादशामनूहेन मन्त्रस्यावृत्तिरि-
ष्यते । अनूहेनैव पदं पिण्डान्सकृदेवोपतिष्ठते ॥ २० ॥ अनू
हेनोभयेषां स्याद्युगपच्च प्रवाहणम् । पिण्डदानमनूहेन मन्त्रस्या
वृत्तिरिष्यते ॥ २१ ॥ पिण्डद्वयमनूहेन पर्वां वै प्राशयेदथ ।
स्यात्पात्रोत्सर्गपर्यन्तं श्राद्धशेषं समापयेत् ॥ २२ ॥ (५६२)
इत्यन्वष्टक्यम् ॥

११ माध्यावपम् ।

माध्या वर्षं नभस्यस्य कृष्णाष्टम्या विधीयते । अष्टकाक
र्मवत्कार्यं सप्तम्यादिष्वहं सु तत् ॥ १ ॥ माध्या वर्षं नभस्यस्य
कृष्णपक्षेति कुत्रचित् । अन्वष्टक्यवदेव स्यात्पार्वणं नेति के
चन ॥ २ ॥ (५६४) इति माध्यावर्षम् ॥

१२ कृष्णपक्षश्राद्धम् ।

प्रतिमासं भवेत्कृष्णपक्षे शुक्लेऽङ्गि कुत्रचित् । पितृभ्य एव
तच्छ्राद्धमन्वष्टक्यविधानतः ॥ १ ॥ (५६५) इति कृष्णपक्षश्राद्धम् ॥

१३ काम्यश्राद्धम् ।

पञ्चम्या पुत्रकामस्येत्यादि काम्यं तदुच्यते । श्राद्धं यदुक्तं
मष्टम्या तद्देव तदिष्यते ॥ १ ॥ (५६६) इति काम्यश्राद्धम् ॥

१४ मासिमासिश्राद्धम् ।

विकल्पः पार्वणाख्यस्य मासिश्राद्धस्य चेप्यते । काम्य
श्राद्धे कृतेनैव कार्यं मासिकपार्वणे ॥ १ ॥ अष्टमीश्राद्धव
त्कुर्यादाहिताभिस्तु पार्वणम् ॥ २ ॥ (५६८) इति मासिमासि
श्राद्धम् ॥

१५ नाश्वीश्राद्धम् ।

स्यादाभ्युदयिकं श्राद्धं वृद्धिपूर्तेषु कर्मसु । स्यात्पुंसवनसी
मन्तचौलोपनयनेष्वहं ॥ १ ॥ विवाहे चानलाधेयमष्टितश्रौ
तकर्मसु । इदं श्राद्धं प्रकुर्वीत द्विजो वृद्धिनिमित्तकम् ॥ २ ॥

अन्यैः षोडशसंस्कारश्रावण्यादिष्वपीष्यते । वाप्याद्युद्यापना
 दौ तु कुर्युः पूर्तिनिमित्तकम् ॥ ३ ॥ माङ्गुल्योत्रोपवीती स्या
 दुपचारः प्रदक्षिणम् । तिलकार्यं यवै कुर्याद्युग्मान्विमान्निमज्ज
 तु ॥ ४ ॥ ऋजुदर्भान्मूलास्तु दक्षैषामासनेष्वथ । प्राक्सस्थ
 पात्रेष्वसिच्य प्राग्वच्चापो निमज्ज तु ॥ ५ ॥ तिलोऽसीति प
 दस्थाने यवोऽसीति पदं वदेत् । स्वधयेति पदस्थाने पुष्ट्याशब्द
 वदेदिह ॥ ६ ॥ पितृनिति पदात्पूर्वं वदेन्नान्दीमुखादिति ।
 स्वधानमःपदस्थाने स्वाहाशब्दं वदेदिह ॥ ७ ॥ सवन्धना
 मरूपाणि वर्जयेदत्र कर्मणि । अतोऽन्यत्तु यथापाठमुक्तार्घ्यं
 प्वावपेयवान् ॥ ८ ॥ नान्दीमुखास्तु पितरः प्रीयन्तामिति मन्त्र
 तः । पित्रर्थमुपविष्टेभ्यः सकृदर्घ्यं निवेदयेत् ॥ ९ ॥ इममेव
 वदेन्मन्त्रं पितामहपदान्वितम् । तदर्थमुपविष्टेभ्यः सकृदर्घ्यं नि
 वेदयेत् ॥ १० ॥ प्रपितामहसयुक्तं मन्त्रमुक्तवैवमेव तु । तदर्थ
 मुपविष्टेभ्यस्तृतीयं सकृदेव तत् ॥ ११ ॥ नान्दीमुखास्तु पि
 तर इदं वोऽर्घ्यमिति त्वथ । दक्षार्घ्यस्यैकदेशं स्यादर्घ्यदानं
 प्रति द्विजम् ॥ १२ ॥ आवृत्तिरपि मन्त्रस्य प्रतिब्राह्मणमि
 ष्यते । प्रतिद्विजं पृथक्कुर्यान्नवित्यर्घ्यान्नुमन्त्रणम् ॥ १३ ॥ य
 वोऽसीत्युहमन्त्रः स्यादर्घ्यं इत्यपरे जगुः । द्विर्दिग्न्धादि दातव्य
 पाणिहोमो भवेदिह ॥ १४ ॥ अग्नये कव्यवाहादि मन्त्रेण प्र
 यमाहुतिः । सोमायेति द्वितीया स्यात्तथाऽन्येषां च पाणिषु
 ॥ १५ ॥ आभ्यामेव तु मन्त्राभ्यां द्वे द्वे हुत्वाहुती इह । एकै
 कामाहुतिं केचिद्दिगुक्षैव प्रजुहति ॥ १६ ॥ स्वधानमपद
 स्थाने स्वाहाकारो भवेदिह । अथ तृतिपरिज्ञानपर्यन्तं पूर्ववज्र
 वेत् ॥ १७ ॥ मधुवाता इतिस्थाने उपास्मैगायता नरः ।
 पञ्चर्चः श्रावयित्वाक्षभिति च श्रावयेदथ ॥ १८ ॥ सपञ्च
 चनादि स्यादाचान्तेषु द्विजस्य तु । अथ भुक्ताशयात्सम्यग्गो

मयेनोपलेपयेत् ॥ १९ ॥ तत्र प्रागग्रकान्दर्भानास्तृणाति ततः
परम् । पृषदाज्यं च कुर्वीत दधानयति सर्पिषि ॥ २० ॥
पृषदाज्येन समिश्रं शुक्तशेषोद्धृतं भवेत् । एकैकस्योक्तमन्त्रेण
द्वाद्वौ पिण्डौ तु निर्वपेत् ॥ २१ ॥ अथानुमन्त्रणादि स्यात्तज्जु
नेच्छन्ति केचन । अथो सपन्नमन्त्रेण विप्राणां स्याद्विसर्जनम् ॥ २२ ॥
(५९०) इति नान्दीश्राद्धम् ॥

३६ रथाधरोहणम् ।

आरोक्ष्यञ्जशकटादीनि वनस्पते इति स्पृशेत् । स्थिराविति
स्पृशेद्वावावक्षमीपा युगं तथा ॥ १ ॥ सुनामाणमृचानां वमा-
रोहेदुत्तरन्नदीम् ॥ २ ॥ (५९२) इति रथाधरोहणम् ॥

३७ वास्तुपरीक्षा शान्तिश्च ।

कार्या वास्तुपरीक्षाय बाह्वैर्लिङ्गैस्तथान्तैः । इरिणं च वि-
वादश्च न स्तो यस्मिन्स्थले सदा ॥ १ ॥ यस्मिन्नोपभयो वृ-
क्षाः प्रभूतं कुशवीरिणम् । सन्ति तत्र गृहं कुर्यात्स्याच्चेदान्तर-
लक्षणम् ॥ २ ॥ कण्टकिलीरिणश्च स्तुरपामार्गादयश्च ये ।
अन्ये च वास्तुविद्यायां निषिद्धा येऽत्र तानपि ॥ ३ ॥ उत्पा-
द्य सहगूलेन वहिरुद्वासयेदयः । आन्तरं लक्षणं वक्ष्ये यद्गल्लीयं
प्रचक्षते ॥ ४ ॥ जानुमात्रं चतुर्कोणं गर्तं स्वात्त्वोद्धृतैस्तु तैः ।
पांसुभिः पूरयेद्गर्तं पांसुराशौ ततोऽधिकम् ॥ ५ ॥ प्रशस्तं पां-
सुराशौ तु समं गर्तं तु वृत्तिमत् । न्युनेन कुत्सितं विद्याचक्ष्मा-
चक्षुः न कारयेत् ॥ ६ ॥ अथास्तमितं आदित्ये गर्तं तत्पूरये-
ज्जलैः । व्युष्टार्या तं परीक्षेत प्रशस्तं सजलो यदि ॥ ७ ॥
आर्द्रो यदि भवेद्गर्तं वृत्तिमद्वास्तु तद्भवेत् । स्याच्चेच्छुष्को गृहं
तत्र न कुर्यात्कुत्सितं यतः ॥ ८ ॥ प्रशस्तलक्षणैरेभिर्लक्षितो
यस्तमेव तु । भूभागं मधुरास्वादं सिकताबहुलं तथा ॥ ९ ॥
ततः स्वीकृत्य तं विप्रो बहुशः सीतया कृषेत् । कुर्यात्समचतु-

प्कोण दिक्षु सर्वास्वतः परम् ॥ १० ॥ प्रागायत चतुष्कोण
 स्थल तत्कुर्वतेऽथवा । सर्वतश्चोन्नत मध्ये निम्न प्राक्प्रवण भ
 वेत् ॥ ११ ॥ सूक्तेन शनइन्द्राग्नीमन्त्रान्ते त्रिः परित्रजन् । प्रो
 क्षत्यग्निः शमीशाखयौदुम्बर्या च शाखया ॥ १२ ॥ माची
 मारभ्य तद्वास्तु व्रजेत्योक्षन्मदक्षिणम् । अथ तां दिशमारभ्य
 त्वापोहिष्ठा तृचेन च ॥ १३ ॥ अम्बुधारां त्रिरञ्जिन्नां मुञ्च
 न्नेव प्रदक्षिणम् । प्रोक्षणव्रजने स्यातां तृचान्तेऽन्यत्सम भवेत्
 ॥ १४ ॥ माच्यां दिशि गृहस्थस्य शयनीय गृह भवेत् । तत्
 स्तु शयनीयस्य गृहस्योत्तरदेशतः ॥ १५ ॥ अपां शनैस्तु नि
 र्गत्यै कुर्यात्सदनिकामृजुम् । महानस भवेत्तत्र यत्र स्यन्दनिका
 कृता ॥ १६ ॥ वास्तुमध्ये सर्भां कुर्याच्चत्रास्ते स्वजनैर्द्वैतः ।
 यावन्तः स भवन्त्यत्र वशास्तत्र द्वयोर्द्वयोः ॥ १७ ॥ अन्तरेषु
 पृथक्कृत्य कुड्येनान्येन वा ततः । अवान्तरगृहाण्यत्र कारयेद्वास्तु
 शास्त्रवित् ॥ १८ ॥ स्पृणावटेषु त्ववकां शीपाल चावधापये
 त् । आसां या मध्यमा स्पृणा तस्या गर्ते त्वतः परम् ॥ १९ ॥
 प्रागग्रानुदगग्रांश्च कुशानप्यास्तृणाल्यथ । आसिचेदच्युतायेति
 तस्मिन्त्रीक्षादिमज्जलम् ॥ २० ॥ गर्तेऽवधायमानां तां मध्य
 स्पृणाग्लुपस्पृशन् । इहैव तिष्ठमन्त्राभ्यामनुमन्त्रयते ततः ॥ २१ ॥
 वशमाधीयमान तु मध्यमाया उपर्यथ । ऋतेनेत्यनुमन्त्रान्ये प्र
 तिबश वदन्ति तत् ॥ २२ ॥ समाप्य च गृह तस्मिन्वीजादि
 स्थापयेद्गृहे । गृहप्रवेशन कुर्यान्मृहर्ते शोभने ततः ॥ २३ ॥
 प्रविश्य बीजवद्गृह चतस्रः स्थापयेज्जिलाः । दूर्वास्तासु निधा
 यात्र मणिक स्थापयेदथ ॥ २४ ॥ पृथिव्या अधिमन्त्रेण य
 द्वारद्भर इत्यथ । ऐतु राजेति मन्त्रेण मणिक पूरयेज्जलैः ॥ २५ ॥
 मणिकादप आदाय त्रीहीनोप्य यवानपि । हिरण्य चावधा
 याग्निः प्रोक्षति त्रिः परित्रजन् ॥ २६ ॥ सूक्तेन शनइन्द्राग्नी

इति पूर्ववदेव तु । अम्बुभारामवन्निष्ठां हरति वि परिव्रजन् ॥ २७ ॥ आपोशिष्टेत्यनेनैव व्यृचेनान्येषु पूर्णवत् । अन्यस्मात्पचनान्पूर्वं गृहमाये चरु पचेत् ॥ २८ ॥ पूर्णपात्रनिधानान्तमुपलेपाग्निं पूर्णवत् । निर्वापप्रोक्षणे तृष्णी मन्त्रो वास्तोष्मते मति ॥ २९ ॥ हुत्वा चतसृभिः कुर्मन्स्वाहाकारमृगन्तत । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ ३० ॥ अग्नेन गृहसिद्धेन ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः । शिव वास्तु शिव वास्त्वित्यथ भुक्तवतो द्विजान् ॥ ३१ ॥ वाचयेत्ते च तद्वाक्यं तथा ब्रूयुः सु पूजिता । शास्त्रान्तरेण सस्कृत्य विशीर्णं यो गृहं विशेत् ॥ ३२ ॥ शिव वास्त्विति मन्त्रं स्याद्धीजस्थापनपूर्वकम् ३३ (६२५) इति वास्तुशान्तिः ॥

१८ गृहे प्रवासप्रत्यागमनम् ।

अभय बोऽभय मेस्तु मन्त्रेणोपासनं गृही । प्रवत्स्यन्नुपतिष्ठेत् ततो ग्रामान्तरं व्रजेत् ॥ १ ॥ आगत्य ज्वलयित्वाग्निमनेनैवोपतिष्ठेत् । गृहानेत्यादिमन्त्रेण गृहानीक्षेत वै ततः ॥ २ ॥ गृहानहं सुमनस इत्यनेन प्रपद्यते । जपेन्निर्वीक्षमाणस्तु शिवं शग्ममिति त्वय ॥ ३ ॥ प्रवासादेत्यं पुत्रस्य परिसृष्टं शिरस्ततः । अद्वादद्वादिति जपन्मुग्धं शिरवजिघ्रति ॥ ४ ॥ प्रवासादेत्यं कर्तव्यं कुमार्या अप्यमन्त्रकम् । साग्निं प्रयाति चेत्पाणी प्रतपेथात् इत्यथ ॥ ५ ॥ जिघ्रेत्पाणी ततः काले व्याहृत्याग्निं समुच्छृसेत् । प्रादुष्करणकालो यः स काल इति कीर्तितः ॥ ६ ॥ कृते पाणिसमारोपे नियमास्तु निबोधत । जलेऽनिमज्जनः स्नायान्नोपेयाच्च स्त्रियं तथा ॥ ७ ॥ कृत्वा मूत्रपुरीषे तु चिरनासीत् चाशुचिः । समिधं प्रतपेद्वाग्नावयते यो निरित्युचा ॥ ८ ॥ अग्नीं प्रत्यवरोहेति काले तामादधात्यथ । अनेनैव च पूर्वस्मिन्पक्षेष्वाग्निं समुच्छृसेत् ॥ ९ ॥ (६३४) इति गृहप्रवासप्रत्यागमनम् ॥

१९ क्षेत्रकर्षणादि ।

द्रव्यार्थमुत्तरैः प्रोष्ठपदैः क्षेत्रं प्रकर्षयेत् । रोहिण्यां वा तदि
ष्येत फल्गुनीपूत्तरास्तु वा ॥१॥ स्वक्षेत्रस्यानु वा तत्तु देशं ग
च्छेत्सदाधनः । कृत्वाज्यभागपर्यन्तमुपलेपादि पूर्ववत् ॥ २ ॥
तत एतेन सूक्तेन क्षेत्रस्य पतिना वयम् । ऋगन्ततः पठन्स्वा
हाकारमाज्याहुतीदिशेत् ॥ ३ ॥ प्रारभेत ततः ऋष्टुं कुर्यात्स्वि
ष्टकृदादिकम् । एतत्सूक्तं जपित्वा वा ततः क्षेत्रं प्रकर्षयेत् ॥४॥
(६३८) इति क्षेत्रकर्षणादि ॥

२० क्षेत्रे निलय गवानुमन्त्रणम् ।

गच्छन्तीरटवीं गन्तुमनुमन्त्रयते स्वगाः । अन्या वा नियमो
द्वाभ्यां मयोभूर्वात इत्यथ ॥ १ ॥ आगच्छन्तीरिमास्तृप्ता अ
नुमन्त्रयते पुनः । यासामूधरुचा तद्वद्या देवेषु द्वयेन च ॥२॥
आगायः सूक्तमेवान्ये आयान्तीनां तु मन्त्रणे । अथो गुरुगवां
सङ्गान्भूतास्थे त्युपतिष्ठते ॥ ३ ॥ वाच्यं शं मयि जानीष्व म
न्त्रान्ते सकृदेव तु । कुर्यादहरद्व्यक्षेदं शुचौ देशे समाहितः ॥४॥
मध्येषु गुरुगव्यक्षेत्कर्म वै नैतदिष्यते ॥ ५ ॥ (६४१) इति
गवानुमन्त्रणम् ॥

इत्याश्वलायनश्रृङ्गकारिकासु भट्टकुमारिलस्वामिबिरचितासु
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३

१ काम्यचरुहोमः ।

अनाहिताग्निरेवेमान्कुर्यात्काम्यांश्चरुनथ । परिषेचनपर्य
न्तमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ १ ॥ अग्नये पुत्रिणे त्वेति पुत्रकाम
स्तु निर्बपेत् । अग्नये पुत्रिणे स्वाहेत्येतेन जुहुयाच्चरुम् ॥ २ ॥
आयुःकामादिकचरुनेवमेव करोत्यथ । सूत्रोक्तदेवता ज्ञेयास्त
त्र तत्र तु कर्मणि ॥ ३ ॥ (६४७) इति काम्यचरुहोमः ॥

२ व्याधिनिमित्तचरुहोम ।

व्याध्यादिषु निमित्तेषु षडाहुतिचरुर्भवेत् । परिषेचनपर्य
न्तमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ १ ॥ निर्वापप्रोक्षणे तूर्णी भवेता
मत्र कर्मणि । मुञ्चामि त्वेति सूक्तेन प्रत्यूचं जुहुयाच्चरुम् ॥ २ ॥
षष्ठं स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ ३ ॥ (६५०) इति
व्याधिनिमित्तचरुहोमः ॥

३ दुःस्वप्नादिपरिहारः ।

स्वप्नं दृष्ट्वाऽथुभं सूर्यमुपतिष्ठेत सप्तभिः । अद्यान इति तु
द्वाभ्यां यच्च गोध्विति पञ्चभिः ॥ १ ॥ यो मे राजशृचा वा
कमेकयैवोपतिष्ठते ॥ २ ॥ (६५२) इति दुःस्वप्नपरिहारः ॥

४ जृम्भादौ प्रायश्चित्तम् ।

जृम्भित्वा यदि वा क्षुत्त्वा दृष्ट्वा प्रत्यक्षमग्नियम् । पापकं
गन्धमाग्राय तथाक्षिस्पन्दनेऽथवा ॥ १ ॥ अयाज्य याजयित्वा
चाहविषादि प्रयुक्तं च । अमतिग्राह्यपुरुषद्रव्यं वा प्रतियुक्तं च
॥ २ ॥ स्पृष्ट्वाश्चिचयनस्यं च यूपं चाभोज्यभोजने । पञ्चस्त्रेषु
निमित्तेषु भवेदन्यतमं यदि ॥ ३ ॥ पर्युह्याग्निं परिस्तीर्य
पर्युह्य च ततः परम् । पुनर्मामैतुमन्नाभ्यां जुहुयात्संस्कृत
घृतम् ॥ ४ ॥ एताभ्यामेव मन्त्राभ्यां समिधावादधाति वा ।
पर्युहनोक्षणे स्यातामन्यत्तत्र तु नेप्यते ॥ ५ ॥ स्वाहाकारवि
निर्मुक्तौ यद्वा मन्त्रौ जपेदिह ॥ ६ ॥ (६५८) इति जृम्भा
दौ प्रायश्चित्तम् ॥

५ निद्रितेऽस्त्रमने प्रायश्चित्तम् ।

स्वपन्तं सन्तमगदमादित्योऽस्तमियाद्यदि । तिष्ठन्नेव नये-
द्रात्रिशेषं वाग्यत एव सन् ॥ १ ॥ उदिते येन सूर्येति पञ्चभिः
स्तूपतिष्ठते । अविध्युक्तक्रियाश्रान्तमपि निद्रावर्णं गतम् ॥ २ ॥
अर्कोऽभ्युदेति चेदहोऽशेषं स्थित्वा तु वाग्यतः । उदिते यस्य
ते विश्वेत्युग्निश्चतस्रश्चैव गविम ॥ ३ ॥ उपतिष्ठेत विहितक

मैश्रान्तस्य नेप्यते ॥ ४ ॥ (६६२) इति निद्रितेऽस्तमने प्रायश्चित्तम् ॥

६ कपोताशुपघाते प्रायश्चित्तम् ।

रक्तपाद कपोताख्य अरण्यौकाः शुक्लच्छविः । स चेच्छालां विशेच्छालासमीपं वा व्रजेद्यदि ॥ १ ॥ परिपेचनपर्यन्तमन्वाधानादि पूर्ववत् । देवाः कपोतमूक्तेन प्रत्यूच जुहुयादृतम् ॥ २ ॥ पष्ठं स्वाहेति जुहुयात्प्रत्यूच च वनेष्विह । इदं सूक्तं जपेद्यद्वा विकल्पो जपहोमयोः ॥ ३ ॥ (६६५) इति कपोताशुपघातप्रायश्चित्तम् ॥

७ धनार्थगमने विधिः ।

गच्छन्धनार्थं मूक्तेन वयशुत्वा पथस्पते । पूर्ववत्प्रत्यूच होमं कुर्यात्सूक्तस्य वा जपम् ॥ १ ॥ प्रज्ञाहीनोऽथवा नष्टलब्धुमिच्छुर्जुहोत्यथ । संपूषन्सूक्ततस्तद्वत्प्रत्यूच यदि वा जपेत् ॥ २ ॥ गमिष्यन्महदध्वानमल्पं वापि भयानकम् । संपूषन्ध्वमूक्तेन प्रत्यूच यदि वा जपेत् ॥ ३ ॥ (६६८) इति धनार्थगमने विधिः ॥

८ औपासनाग्निनाशे प्रायश्चित्तम् ।

औपासनाग्निर्गच्छेच्चैदुपलेपादि पूर्ववत् । आहुतं श्रोत्रिया गारात्प्रतिष्ठाप्य हविर्भुजम् ॥ १ ॥ अन्यस्माद्धोमकालात्स्त्रीनाश्चीयाद्यदि वा गृही । पर्यूहनादिकं कृत्वा सस्कृत्याज्यं च पूर्ववत् ॥ २ ॥ अयाश्चेत्यनया हुत्वा ययापूर्वं जुहोत्यथ ॥ ३ ॥ (६७१) इत्यौपासनाग्निनाशप्रायश्चित्तम् ॥

९ अ वा वानोत्तरमग्निनाशे प्रायश्चित्तम् ।

अन्वाधाने कृते यागात्प्राक्चेदनुगतिर्भवेत् । प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरन्वादधात्यथ ॥ १ ॥ अन्वाधाने कृते यागात्प्रागेवारोपयेद्यदि । तुभ्यं ता इत्युवाच हुत्वा वह्निमारोपयेत्ततः ॥ २ ॥ (६७३) इत्यन्वाधानोत्तरमग्निनाशे प्रायश्चित्तम् ॥

१० नित्यहोमातिक्रमे प्रायश्चित्तम् ।

नित्यहोमे त्वतिक्रान्ते सस्कृत्यार्घिं च पूर्ववत् । चतुः-
कृत्वो गृहीत्वाज्य मनस्वत्या जुहोत्यथ ॥ १ ॥ आद्वा
दशदिनाद्येवमूर्ध्वं विच्छिद्यतेऽनल । प्रायश्चित्तं तु मत्प्रोक्त-
मभित्यागोपपातके ॥ २ ॥ मनुना तत्प्रकुर्वीत तत्तत्कालानु-
सारतः । उपलेपादिकं कुर्यादप्यारान्तं विवाहवत् ॥ ३ ॥
विवाहाज्याहुतीहुत्वा लाजहोमो भवेदिह । गृहमपेशनीयाश्च
हुत्वा स्याद्बुद्ध्याञ्जनम् ॥ ४ ॥ परिणीत्यान्ति नास्त्यत्र ला-
जानावपति स्वयम् । समानतश्चक चेह होमद्वयमिदं भवेत्
॥ ५ ॥ (६७८) इति नित्यहोमातिक्रमे प्रायश्चित्तम् ॥

११ उभयातिक्रमे ।

उभयातिक्रमे कार्यं एकं पधिकृतो भवेत् । तृतीयमभृती-
ना तु पर्वणामतिपातने ॥ १ ॥ पुनराधेयमिच्छन्ति केचिद्बुध-
विदो द्विजाः । समारूढसमिन्नाशे पुनराधेयमिष्यते ॥ २ ॥
(६८०) इत्युभयातिक्रमप्रायश्चित्तम् ॥

१२ पुनराधानम् ।

बक्ष्यामि पुनराधेयं जयन्तस्वामिनो मतम् । आप्याधेयी
यसभारान्यथासंभवमाहरेत् ॥ १ ॥ उपलेपादिकं कृत्वा सभा-
रात्रिदधाति तान् । सभारेष्वाद्धात्यग्निं श्रोत्रियादिगृहाह-
तम् ॥ २ ॥ पर्युहनादिकं कृत्वा सस्कृत्याज्यं च पूर्ववत् ।
सुवेण जुहुयादाज्यमयात्रेत्यनयैकया ॥ ३ ॥ स्थालीपाके
त्वतिक्रान्ते यद्यन्याग्नौ स्वयं यजेत् । स्वाग्नावन्यो यजेद्यद्वा का-
र्यः पथिकृतश्चरुः ॥ ४ ॥ आज्यं द्वादशकृत्वस्तु गृहीत्वा
पूरयेत्सुचम् । तथा चाज्याहुतिः कार्या सा पूर्णाहुतिरिष्यते
॥ ५ ॥ सुवपूर्णाहुतिर्वा स्यादित्येके याज्ञिका विदुः । प्रा-
यश्चित्ते कृते पश्चादतीतमपि कर्म वै ॥ ६ ॥ कार्यमित्येक आ-

चार्या नेत्यन्ये तु विपश्चित् ॥ ७ ॥ (६८७) इति पुनराधानविधिः ॥

१३ अग्रेरायतनादहिर्गमने ।

अर्वाक्षम्यापरासालु बहिरायतनाद्गतम् । प्रायश्चित्तसमाप्त्यन्त समर्थो जीवितु यदि ॥ १ ॥ इदं त इत्यृचा तस्य स्था नेऽग्निं प्रक्षिपेत्पुनः । आज्याहुतीश्च जुहुयाद्ब्रूयाद्ब्रूयाख्यैश्च पूर्ववत् ॥ २ ॥ अतिक्रान्तो यदा क्षम्यापरासमनलो भवेत् । चरुः पथिकृतः कार्यः पूर्णाहुतिरद्यापि वा ॥ ३ ॥ (६९०) इत्यायतनादग्रेर्बहिर्गमने प्रायश्चित्तम् ॥

१४ इध्माधानोत्तर हविषि दुष्टे ।

इध्माधाने कृते दुष्ट प्रधानहविरत्र चेत् । तत्स्थाने जुहुयादाज्यमदुष्टं च जुहोत्यथ ॥ १ ॥ एव समाप्य यदुष्टं तदप्यप्सु क्षिपेत्पुनः । अन्वाधानादिको यागः पुनः कर्तव्य एव तु ॥ २ ॥ (६९२) इति दुष्टे हविषि प्रायश्चित्तम् ॥

१५ इध्माधानत पूर्व दुष्टे ।

प्रागिध्माधानतो दुष्टे प्रधानहविषि त्वथ । तद्धविः पुनरुत्पाद्य पूर्ववत्तत्समापयेत् ॥ १ ॥ अङ्गानां चेद्धविर्दुष्टं तदप्यप्सु क्षिपेत्पुनः । स्विष्टकृद्धविषो दोष आज्येनैव समापयेत् ॥ २ ॥ (६९४) इतीध्माधानात्पूर्वदुष्टविधिः प्रायश्चित्तम् ॥

१६ नखाद्यमेध्यप्रक्षेपे ।

प्रच्युतैस्तु नखैः केशैः कीटैर्वा मेध्यसेविभिः । वसासृक् शृक्मज्जास्थिमूत्रविष्मेददूषिकैः ॥ १ ॥ श्लेष्माद्यैरपि वीभर्तैर्दुष्टानि स्युर्हवींषि तु । भिन्नानि चैव सिक्तानि दुष्टानि स्युः क्षिपेज्जले ॥ २ ॥ (६९६) इति नखाद्यमेध्यप्रक्षेपे प्रायश्चित्तम् ॥

१७ लुगादिनासे ।

स्रुक्चेद्भिद्येत तर्ह्यन्यामाहृत्य जुहुयाद्धविः । वानस्पत्यानि

भिन्नानि प्राग्दण्डान्यनिले क्षिपेत् ॥ १ ॥ (६९७) इति
सुगादिनाशे ॥

१८ अग्निसंसर्गे ।

ससृष्टो यस्य शृङ्गाशिरन्यगृङ्गाश्रिना यदि । चरुर्विनिचये
कार्यो यद्वा पूर्णाहुतिर्भवेत् ॥ १ ॥ अग्निर्गुणी भवेदेषु विवि
चित्वादिको गुणः । चरु क्षामाय कर्तव्यो गृह्णादेषु वै भवेत्
॥ २ ॥ (६९०) इत्यग्निसंसर्गे ॥

१९ शवाश्यादीसंसर्गेषु ।

शवाश्रिना तु ससर्गे कुर्वीत श्रुचये चरुम् । पचनाग्रेस्तु
ससर्गे संसर्गाय चरुर्भवेत् ॥ १ ॥ वैशुतेन तु ससर्गे कुर्याद
प्नुमते चरुम् । प्रायश्चित्तचरुस्थाने पूर्णाहुतिरिहेष्यते ॥ २ ॥
पर्वण्यार्ताश्रुपातेन कुर्याद्गतभृते चरुम् । पर्वणि व्रतलोपे तु क
र्याद्वातपत चरुम् ॥ ३ ॥ समानतश्च कुर्वन्ति पार्वणेन तु
कर्मणा । स्याच्चेत्पवित्रयोर्नाशः स्यात्पवित्रवते चरुम् ॥ ४ ॥
(७०३) इति शवाश्यादिसंसर्गेषु ॥

२० अनादिष्टप्रायश्चित्तम् ।

प्रायश्चित्तविशेषस्य यत्र नोक्तो भवेद्विधिः । होतव्याज्या
हुतीस्तत्र भूर्भुवःस्मरितीह तु ॥ १ ॥ स्वयं ज्वलित उद्दीप्यस्वेति
द्वाभ्यां समिद्धयम् । आधेयमुपघाते तु पुनस्त्वेत्यनया समित्
॥ २ ॥ अकृताग्रयणोऽग्नीयाश्ववान्नं यस्तु वै ततः । वैश्वान
राय कर्तव्यश्चरुः पूर्णाहुतिस्तु वा ॥ ३ ॥ द्विपदन्नं यदा भुञ्जे
तत्राप्येष चरुर्भवेत् ॥ ४ ॥ (७०७) इत्यानादिष्टप्राय
श्चित्तम् ॥

२१ कपालनाशादी ।

कपालनाशेऽप्येष स्याच्छ्रवणाकर्मनामनि । कपालं तद्ग-
वेद्भिन्न प्रागेव श्रपणाद्यदि ॥ १ ॥ तदा तत्रोक्तमन्त्रेण कपालं
सदधात्यथ । अभिन्नो धर्म इत्याभ्यामप्सु तत्प्रक्षिपेदथ ॥ २ ॥

तच्चेदशुचिसंघट्टमाभ्यामेव क्षिपेज्जले । अन्यश्चाशुचिसंघट्टं
मृन्मयं भिन्नमेव वा ॥३॥ भूमिर्भूमितुमन्त्रेण प्रक्षिपेदेव तज्जले
॥ ४ ॥ (७११) इति कपालनाशादौ ॥

२२ पुरोडाशभेदे ।

भिद्येद्यदि पुरोडाश उद्गच्छेदथवा यदि । किमुत्पतसिमन्त्रे
ण बर्हिष्येन निधाय तु ॥ १ ॥ अभिमन्त्रयते त च माहिंसी
रिति मन्त्रतः । श्रूयते मृतशब्दश्चेज्जमाने तु जीवति ॥ २ ॥
अग्नये सुरभिमते चरुः पूर्णाहुतिस्तु वा ॥ ३ ॥ (७१४) इ
ति पुरोडाशभेदे ॥

२३ यमलजनने ।

अथ यस्य बधूगो वा जनयेच्चेद्यमौ ततः । स मरुद्गन्धर्व
क्षुर्यात्पूर्णाहुतिमथापि वा ॥ १ ॥ (७१५) इति यमलजनने ॥

२४ आयतनाद्बहिराहुतिपतने ।

आहुतिर्हूयमाना तु बहिः स्कन्देत चेद्यदि । देवा
ज्जनमग्नयज्ञ इत्यनेनाभिमृदय ताम् ॥ १ ॥ द्रप्सश्चेत्याहुतिं
तां च प्रक्षिपेदनले पुनः । देवाज्जनेति सर्वज्ञ स्कन्ध त्वभि
मृशेद्विः ॥ २ ॥ निमिच्चानन्तर सर्वप्रायश्चित्तं भवेदिह ।
॥ ३ ॥ (७१८) इत्यायतनाद्बहिराहुतिपतने ॥

२५ मन्त्रदेवतादिषिष्यांश्चे ।

प्रागेवोत्पद्यते दोष आज्यसंस्कारतो यदि । प्रायश्चित्तं भ
वेदाज्यसंस्कारानन्तर ततः ॥१॥ व्युत्क्रमो देवतानां तु सकल्पा
दौ भवेद्यदि । द्रव्याणां व्युत्क्रमः स्याच्चेत्तथा निर्वपणा
दिषु ॥ २ ॥ यद्वेदेवाक्रुचा ब्रह्मा जुहुयात् सुवाहुतिम् ।
यन्मुख्यं स्वगृहे द्रव्यं होमकर्त्रे ददाति तत् ॥ ३ ॥ यजमानस्तु
जुहुयाद्ब्रह्माभावे सुवाहुतिम् । कस्मैचिद्ब्राह्मणायास्मिन्पक्षे
द्रव्यं ददाति तत् ॥ ४ ॥ होतव्येकाहुतिस्तत्र व्याहृत्याहुतयैः

समुच्चयात् । यागानां व्युत्क्रमं ज्ञात्वा इदं कृत्वा यजेत्तत्
॥ ५ ॥ अविज्ञानविपर्यासो विहिता देवताः स्मरन् ।
इष्टवांस्तत् ऊर्ध्वं तु व्युत्क्रमेऽपगते सति ॥ ६ ॥ प्रायश्चित्तमिदं
कृत्वा यागान्नावर्तयेत्तदा । यदा त्वविहिता देवता स्मरन्नि-
ष्टवांस्तदा ॥ ७ ॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा यागं त्वावर्तयेत्कृतम्
॥ ८ ॥ (७२६) इति मन्त्रदेवतादिविपर्यासे ॥

२६ अथ हविरादौ ।

यदा हविरपक्वं स्यात्तेनैव हविषा यजेत् । चतु-
शरायमानैस्तु पचेद्द्वीहिभिरोदनम् ॥ १ ॥ भोजयेत्तेन चा-
ग्नेन चतुरो ब्राह्मणानथ । बहुदग्धमदग्ध वा किञ्चिदेव यदा
हवि ॥ २ ॥ शिष्टेनेष्ट्वा पुनर्यागः स्यात्वारभ्यादितस्तदा ।
कृत्स्नं दग्धं यदा तत्स्यात्पुनरुत्पादयेद्द्वि ॥ ३ ॥ स एव
यागः कर्तव्यः पुनर्यागस्तु नेष्यते । मध्यात्पूर्वार्धतोऽवत्तं यदि
दुष्टं हविर्भवेत् ॥ ४ ॥ तस्यैव हविणोऽवधेन्यध्यात्पूर्वार्धतः
पुनः । समारूढसमिन्नाग्ने पुनराधेय इष्यते ॥ ५ ॥ श्रौतो-
क्तमविरोध्यन्यन्मृग्यं तु शतशस्तिवदम् । बौधायन इदं माह
लोपे पञ्चमलेषु च ॥ ६ ॥ एतेभ्यः पञ्चयज्ञेभ्यो यथैको-
ऽपि च हीयते । मनस्वत्याहुतिस्तत्र प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ ७ ॥
एव ब्रह्महं व्यहं वापि प्रमादादकृतेषु तु । तिस्रस्तन्तुमतीर्णत्वा
चतस्रो वारुणीर्जपेत् ॥ ८ ॥ दशाहं द्वादशाहं वा निहृत्सेषु
च सर्वतः । चतस्रो वारुणीर्हुत्वा कार्यस्तन्तुमतश्चरुः ॥ ९ ॥
अकृत्वा पञ्चमं यज्ञं पञ्चानां वाष्टकादिषु । उपवासेन शुद्धिं
स्यात्तुमुन्तोर्मतमीदृशम् ॥ १० ॥ स्नातकव्रतलोपे तु प्रायश्चित्तम-
भोजनम् ॥ १२ ॥ (७३८) इत्यपक्वहविरादिप्रायश्चित्तम् ॥

इत्याश्रकामनगुह्यकारिकानु भट्टकुमारिलस्वामिविरचितानु

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४

१ दाहविधिः ।

अनाहिताग्निदेहस्य सस्कारविधिरुच्यते । आग्नेय्यां दाह
 देशः स्यान्नैर्ऋत्यामथवा दिशि ॥ १ ॥ भवेदमित आकाश' स
 देशो बहुलौषधिः । उन्नतो मध्यतस्तद्वत्सर्वतो निम्न एव च
 ॥ २ ॥ उद्वास्यानि समूलानि कण्टकप्रभृतीनि षट् । ऊर्ध्वबाहु
 नरायाम खातं प्राग्दक्षिणायतम् ॥ ३ ॥ पञ्चारत्रिमित तिर्य
 गधस्ताद्वादशाङ्गुलम् । याम्यप्रवणमाग्नेयीप्रवण वा करोति
 तत् ॥ ४ ॥ स्नापयित्वाथ त मेत नलदेनानुलिप्य च । प्रति
 मुञ्चति तन्मालामलकुर्युः कलेवरम् ॥ ५ ॥ जपां प्रतिनिधि के
 चिदूचिरे नलदस्य तु । कुर्यु प्राक्शिरस मेत यस्मिन्नेव नय
 न्ति तु ॥ ६ ॥ पादमात्रमवच्छिद्य मूलतोऽहतवासस' आविः
 पाद समासाद्य मत्स्यग्रेण वाससा ॥ ७ ॥ अङ्गुल्यग्राद्भवेद्याव
 त्पार्णिप्रभृतिरस्य तु । तत्पादशब्दवाच्य स्याज्जयन्तवचन यथा
 ॥ ८ ॥ तस्याधस्तादथ भवेदन्यद्वासस्तु लौकिकम् । तस्य पुत्रा
 अवच्छेद सगृहीयुस्ततः परम् ॥ ९ ॥ प्रभूत बहिराज्य च कर्मण्य
 ओपकल्पयेत् । गृहेच्छमरणे सम्यगस्त्र नीयते (?) यदा ॥ १० ॥
 गृहात्प्राच्यामुदीच्यां वा नथादौ नीयते तदा । जीवने च व
 दातस्य (?) वह्निमारोपयेत्सुधी' ॥ ११ ॥ सहैव नीयते तत्र ज्वा
 लयेद्विधिपूर्वकम् । प्राणोत्क्रमणदेशानु ध्रियमाण तु तां दिशि
 ॥ १२ ॥ औपासन नयेत्पूर्वं बहिराज्यं सुव तथा । कृष्णाजिन
 च चमस तिलानुदकमण्डलम् ॥ १३ ॥ नयन्त्यमिशुना वृद्धा
 अयुजस्तत्कलेवरम् । गीयुक्तशकटेनैके प्राहुः मेत नयेदिति
 ॥ १४ ॥ अव्यवायेन नयनमेतेषामिह कर्मणि । अध कृतोप
 वीतास्तु प्रविशुक्तशिरोरुहाः ॥ १५ ॥ अकृत्वोपरि वस्त्र च ग
 च्छन्तीह मुतादय' । यो ज्येष्ठः स स पूर्वो यः कनिष्ठः स स

पृष्ठत ॥ १६ ॥ एवभूतास्तु गच्छेयुरमात्या मेतपृष्ठतः । तद्देश
 प्राप्य तत्सर्वमर्वागेव निधाय च ॥ १७ ॥ कर्ताचम्य शमीशा
 खयोदकेनाम्रदक्षिणम् । प्रोक्षत्यपेतवीत निर्मञ्चान्ते त्रि' परि
 व्रजन् ॥ १८ ॥ केचिद्गतादिकेनेति सूत्रमन्यदधीयते । स्वात प्रो
 क्ष्यानल तस्य निधायोत्तरपश्चिमे ॥ १९ ॥ मणयेचमसेनापो
 वहेरुत्तरदेशत । तत्र नास्त्यत्र भगवन्मारायणवचो यथा ॥ २० ॥
 प्राचीनावीतिना कार्यं बौधायनवचो यथा । स्वाते हिरण्यश-
 कल निधायस्ये तिलानपि ॥ २१ ॥ चिनुयादहनायालमिध्म
 भूतां चिति तत' । आस्तृणाति चित्तां बहिर्लुर्ध्वलोमाजिन च
 तत् ॥ २२ ॥ उत्तरेणानल हत्वा चित्तां सवेशयन्ति तम् । मे
 तस्योत्तरतः पर्वीं चित्तां सवेशयन्त्यथ ॥ २३ ॥ तां देवर उदी
 र्वेति शिष्यो बोध्यापयेदृचा । छिद्राणि शीर्षकस्थानि सप्त
 मेतस्य सामतम् ॥ २४ ॥ हिरण्यशकलैरास्पृष्टीन्यपिधाय
 च । अवकीर्य घृताभ्यक्तांस्तिलान्मेतकलेवरे ॥ २५ ॥ पात्राणां
 योजन नास्ति बौधायनवचो यथा । नेष्टं खिष्टकृदाद्यत्र शेष
 कार्यमिति स्थितिः ॥ २६ ॥ अथेममग्ने चमस पूर्णपात्रानुमच-
 णम् । आज्यस्योत्पवन तूर्णीं कुर्वन्तीह तु कर्मणि ॥ २७ ॥ स
 व्य जान्वाच्य जुहुयात्सुवेणाज्याहुतीरिमाः । अग्नये स्वाहा
 कामाय स्वाहेत्यौपासने ततः ॥ २८ ॥ अथ लोकाय स्वाहेति
 तृतीयाहुतिरिष्यते । अथानुमतये स्वाहा चतुर्थ्याहुतिरिष्यते
 ॥ २९ ॥ जान्वाच्य त्वेव जुहुयात्पञ्चमीं हृदि तस्य तु । अ
 स्माद्वै त्वमजायेथा अथ त्वदधिजायताम् ॥ ३० ॥ देवदत्त
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति चाहुतिम् । सिग्वातायपरे कुर्युस्त
 थार्यप्राप्तिसचितम् ॥ ३१ ॥ तत मज्जालयेदग्निं दक्षमानानु
 मचणम् । मेहिमेहीति पञ्चानां तृतीयाहुदरेदथ ॥ ३२ ॥ व-
 ष्मैनमग्ने विदहः पूपात्वेति चतुष्टयम् । चतस्र उपसर्पेति सो-

म एकेभ्य इत्यृचा ॥ ३३ ॥ पञ्चाथोरुणसावस्त्रित्येका तस्या
 नुमन्त्रणे । इमे जीवा इति जपेत्कर्ता सव्यावृतस्तु ते ॥ ३४ ॥
 तूष्णीमेवेतरेऽमात्याः कर्तासाध्यमतः परम् । पृष्ठतोऽनीक्षमा
 णास्तु गच्छेत्पुरुदकस्थिरम् ॥ ३५ ॥ जयन्तस्त्वाह सर्वेषामय
 मन्नो भवेदिति । सकृन्निमज्ज्य ते सर्वे एकैकमुदकाञ्जलिम् ॥ ३६ ॥
 स्त्रियञ्चैकोदका दधुरयुग्मा दक्षिणामुखाः । गोत्रं नाम च नि
 दिश्य त्वेतत्ते उदकं त्विति ॥ ३७ ॥ उत्तीर्य परिधायाया
 न्यार्द्राण्यापीडयेत्सकृत् । उदगग्राणि वासांसि शोषणाय वि
 तन्वते ॥ ३८ ॥ आतारकोदयात्तत्र देशेऽमी सर्व आसते ।
 दृश्यमानेष्वधर्षेण सूर्ये वा रश्मिर्वर्जिते ॥ ३९ ॥ कनिष्ठप्रथमा
 ज्येष्ठजघन्या यान्ति मन्दिरम् । अश्मानमनलं चैव गोमयं चा
 क्षतामथ ॥ ४० ॥ तिलाश्वाप उपस्पृश्य प्रविशेयुर्गृहं ततः । नि
 श्यस्यान्नं पचेन्नैव क्रीताद्यन्नं तु भुज्यते ॥ ४१ ॥ नाधीयत इदं
 मूत्रं केचिद्ब्रह्मविदो द्विजाः । पत्नीमपि दहेदेव भर्तुः पूर्वं मृता
 यदि ॥ ४२ ॥ अनश्रिकां दहेदेव कपालजह्विर्बुजा । अग्नि
 वर्णं कपालं तु तप्त्वा तत्र विनिलिपेत् ॥ ४३ ॥ करीषादि ततो
 योऽग्निर्जातः स तु कपालजः । पुरोपनयनात्प्रेतं दहेत्स्मृत्युक्त
 मार्गतः ॥ ४४ ॥ यस्मिन्देसे स्थितो वह्निस्ततोऽन्यत्र मृती य
 दि । चरुः पथिकृतः कार्यः पूर्णाहुतिरथापि वा ॥ ४५ ॥ अ
 न्यदीयेन वत्सेन या गौः स्तुतपयोधरा । आ शरीराहूतेस्त
 स्याः पयसा होम इष्यते ॥ ४६ ॥ अन्यस्या अपि होतव्यं प
 यसा तदसंभवे ॥ ४७ ॥ (७९४) इति दाहविधिः ॥

२ पालाशविधिः ।

शरीराणि न विन्देरन्देशान्तरमृतस्य चेत् ॥ १ ॥ प
 लाशपर्णवृत्तैस्तु कुर्युस्तत्प्रतिरूपकम् । दद्याच्छिरस्यशील्वर्ध
 ग्रीवाभ्यां तु दक्षैव च ॥ २ ॥ उरसि त्रिशतं दद्याद्विशतिं

जठरे तथा । बाहोर्द्वयो 'शन दद्यादश बाह्वुलीषु च ॥ ३ ॥ द्वादशार्धं वृषणयोरष्टार्धं शिश एवच । ऊर्वोर्द्वयो 'शत त्रेय षष्ट्यर्थं जानुजङ्घयो. ॥ ४ ॥ दशपादाङ्गुलीषु स्यु रूर्णामृत्रेण ग्रन्थनम् । स्नाप्यान्कृत्य तद्रूपं कुर्यात्तस्याभिमर्शं नम् ॥ ५ ॥ अथ स देवदत्तस्तस्यायमौपासनस्त्विति । पू-
र्योक्तेन प्रकारेण तद्रूपं संस्करोत्यथ ॥ ६ ॥ कृष्णपक्षे प्रमी-
येत यद्यह्न मातराहुतीः । श्लेषास्तु जुहुयादृशीपर्यन्ता, पक्षहो-
मवत् ॥ ७ ॥ तदानीमेव जुहुयात्सायकालाहुतीरपि । सायं-
म्रियेत चेत्सायमाहुतीर्जुहुयादथ ॥ ८ ॥ तदानीमेव जुहु-
यात्मात कालाहुतीरपि । सकृद्गृहीतमत्रेष्ट भिन्नं तत्र च होम-
यो ॥ ९ ॥ दर्श चापि प्रकुर्वीत स्थालीपाकं तदैव तु । हो-
मदर्शो न कर्तव्यौ पुनर्यदि स जीवति ॥ १० ॥ (७८४) इ-
ति पालाशविधिः ॥

३ आसीत्सक्षेपः ।

म्रियेतापवसध्येऽह्नि नैवेन याजयेत्तदा । म्रियेताभिधिते-
नित्ये होमद्रव्ये हविष्णु वा ॥ १ ॥ यथा निःशेषदग्धानि तथा
तानि दहेत्तदा । बर्हिष्यासादितेष्वेव हविष्णु म्रियते यदा ॥ २ ॥
यासां परिगृहीतानि देवताना हवीषि तु । चतुर्भ्यन्तानि ना-
मानि तावतीना वदेदथ ॥ ३ ॥ स्वाहाकारेण युगपत्सर्वाणि
जुहुयादथ । नेष्ट स्विष्टकृदाथ च शेषकार्यमिति स्थितिः ॥ ४ ॥
जिरात्र मरणेऽमात्यास्त्वक्षारलवणाग्निः । महाशूकमृता वज्र्यं
दानमध्ययनं तथा ॥ ५ ॥ द्वादशाह दशाह वा सपिण्डेषु मृते-
ष्वपि । माता पिता तथा तद्भ्रातृचार्यं च महाशूकः ॥ ६ ॥ द-
शाहमेव ते वज्र्यं यद्यप्रजा मृताः स्त्रियः । एकदेशं तु योऽधीते
तस्मिन्विभ्रे मृते सति ॥ ७ ॥ यः समानोदकस्तस्य मरणेऽपि
तथैव च । प्रेतानां मरणे तद्भ्रातृजातदशने मृते ॥ ८ ॥ असंपू-

र्णमृते गर्भे त्रिरात्र वर्जयेदथ । सहाभ्यायिमृतौ चैकग्रामिष्टे
श्रोत्रिये मृते ॥ ९ ॥ एकाह वर्जयेदत्र नाशौचं तु विधीयते ।
स्मृत्युक्तं तद्विजानीयादशाहं शावमित्यथ ॥ १० ॥ वर्ज्यमाभ्य-
यनं त्वेव नाशौचं यस्य वै मृतौ ॥ ११ ॥ (७९५) इत्या-
शौचसंक्षेपः ॥

४ अस्थिसचयनम् ।

अस्थिसचयनं कृष्णदशम्यापूर्वमाचरेत् । एकादश्यां त्रयो-
दश्यां पञ्चदश्यामथापिवा ॥ १ ॥ फल्गुलीद्वयमाषाढाद्वयं प्रो-
ष्ठपदाद्वयम् । षड्भ्यस्त्वन्यत्र नक्षत्रे कर्मास्थिसचयनं भवेत् ॥ २ ॥
कृष्णपक्षादि (?) न स्याच्चेत्सपिण्डीकरणादधः । स्मृत्युक्तकाले
कर्तव्यमस्थिसचयनं तदा ॥ ३ ॥ पुंसामस्थीनि चिनुयुः कुम्भे
लक्षणवर्जिते । स्त्रीणामस्थीनि चिनुयुस्तादृकुम्भ्यामिति स्थितिः
॥ ४ ॥ ऋचाऽप्रदक्षिणं शीतिके शीतिं त्रिः परिव्रजन् । तत्प्रो-
क्षति शमीशाखयाम्भोभिः क्षीरमिश्रितैः ॥ ५ ॥ अयुजोऽमि-
थुना वृद्धाः पादतः प्रभृति क्रमात् । अङ्गुष्ठोपकनिष्ठाभ्यां गृही-
त्वैकैकमस्थिं तत् ॥ ६ ॥ तथा कुम्भे च दधति शब्दस्तु न
भवेद्यथा । शूर्पेण भस्म संक्षोध्य सूक्ष्मास्थीन्यवधाय च ॥ ७ ॥
य उक्तो दाहदेशोऽत्र तल्लक्षणवति त्वथ । यत्रापि नाभिस्त-
न्देरन्वर्षाभ्योऽन्यास्तथाविधे ॥ ८ ॥ गर्तं खात्वास्थिकुम्भं त-
मवदध्युरुपेत्यृचा । कर्ता भूयादिममन्नं स एवात्रोत्तरानपि ॥ ९ ॥
उच्छृचस्वेत्यृचा पांसून्मक्षिपेदवटे ततः । उच्छृचमाना पृथिवी
मुतिष्ठत्वित्यृचं जपेत् ॥ १० ॥ उच्चे स्तभ्नाम्यृचा कुम्भमपि
धाय कपालतः । यथा कुम्भो न दृश्येत पांसुभिः पूरयेत्तथा
॥ ११ ॥ ततोऽनवेक्षमागत्य स्नात्वैकोदिष्टमाचरेत् ॥ १२ ॥
(८०७) इत्यस्थिसचयनम् ॥

५ एकोदिष्टम् ।

एकोदिष्टे भवेदेक उद्देश्यो ब्राह्मणेऽपि च । अध्येषात्रं भ

वेदेकं पाणावेकाहुतिर्भवेत् ॥ १ ॥ एकः पिण्डो भवेत्तस्मिन्
 हन्येव निमग्नम् । दैवं धूपं च दीपं च स्वधाशब्दं च वर्ज-
 येत् ॥ २ ॥ पितृशब्दो नमःशब्दः सूक्तादिश्रावणं न च । क-
 शिपूपवर्हणान्तं स्याद्ब्राह्मणसमीपतः ॥ ३ ॥ प्राचीनावीतिना
 कार्यं पच्छौचादि च पूर्ववत् । तिलोसिमग्नस्योहः स्यात्तूष्णी-
 मर्घ्यनिवेदनम् ॥ ४ ॥ अथाच्छादनदानान्तमर्घ्यदानादि पूर्ववत् ।
 उद्धृत्य भोजनार्थाभ्यादन्नमक्तं घृतेन तु ॥ ५ ॥ देवदत्ताय स्वा-
 हेति जुहोत्येकाहुतिं करे । अम्भोनिनयने मग्नस्योहः इत्यादि
 वृत्तिकृत् ॥ ६ ॥ श्रुतशेषाश्रमात्रेण पिण्डमेकं तु निर्वपेत् । गोत्र-
 नाम वदेत्प्रेतस्याय ते पिण्ड इत्यथ ॥ ७ ॥ अनुमन्नादि सर्व-
 स्यादमग्नकमिति स्थितिः । पूर्वं यदक्षिणान्तं स्यात्संविसर्ज्या
 भिरम्यताम् ॥ ८ ॥ एकोदिष्टे नवश्राद्धवर्जितेऽयं विधिः
 स्मृतः । नवश्राद्धेषु सर्वं स्यादेकोदिष्टममग्नकम् ॥ ९ ॥
 (८१६) इत्येकोदिष्टम् ।

६ सपिण्डीकरणम् ।

वत्सरे द्वादशाहे वा सपिण्डीकरणं भवेत् । एकः प्रेतो नि-
 योज्योऽत्र द्वौ दैवे नियमेन तु ॥ १ ॥ त्रयो नियोज्याः प्रेत-
 स्य त्रिषु पित्रादिषु द्विजाः । पितामहादिभिः सार्धं मातरं तु
 सपिण्डयेत् ॥ २ ॥ कुर्यात्पार्वणवत्सर्वं विशेषस्त्वेष उच्यते ।
 अर्घ्यपात्राणि चत्वारि प्रेतस्य त्वेकमिष्यते ॥ ३ ॥ तत्पितृम-
 भृतीनां तु त्रीणि पात्राणि कल्पयेत् । उपविष्टं द्विजं प्रेतमेको-
 दिष्टवदर्चयेत् ॥ ४ ॥ प्रेतपात्रे तिलांस्तूष्णीं प्रक्षिपेन्मग्नतस्त्रिषु ।
 चत्वार्यप्यर्घ्यपात्राणि गन्धमाल्यैस्तथार्चयेत् ॥ ५ ॥ समानी-
 वक्रुचा प्रेतपात्रं त्रिषु निनीय तत् । कृत्वाच्छादनदानान्तं भो-
 जनार्थाभ्युदरेत् ॥ ६ ॥ करेषु पूर्ववद्धृत्या शेषं दद्याच्च पा-
 णिषु । शेषं पाणितले दत्तं नाश्रीयाद्भोजनादधः ॥ ७ ॥ अ-

म्भोनिनयनान्त स्यादन्नदानादि पूर्ववत् । प्रेतोद्देशेन पिण्डैक
व्रीन्पिण्डान्मन्त्रतस्ततः ॥ ८ ॥ निदध्यात्रिषु पिण्डेषु प्रेतपिण्ड
विभज्य च । तृचेन मधुयातेति सगच्छध्व तृचेन च ॥ ९ ॥ पि
ण्डानुमन्त्रणादि स्यादो स्वस्तीति विसर्जयेत् । यद्वा स्मृत्युक्त
मार्गेण सपिण्डीकरण भवेत् ॥ १० ॥ (८२६) इति सपि
ण्डीकरणम् ॥

७ अथ प्राति ।

गुरुयेषा मृतस्ते वै शान्तिकर्म प्रकुर्वते । हिरण्यपशुपुनादि
क्षीयमाणाश्च कुर्वते ॥ १ ॥ क्रिया मन्त्रवती ज्येष्ठः कुर्यादर्थे
तदिष्यते । उदयात्प्राकृतस्नानः पचनाग्नि समेखलम् ॥ २ ॥
क्रव्यादमग्निरर्थर्चेनाशा याम्या नयन्त्यथ । निशि भस्मान्तमन
लं प्रक्षिपन्ति चतुष्पथे ॥ ३ ॥ सव्यान्नूरुन्करैः सव्यैराघ्राना
अमदक्षिणम् । त्रि.परित्रज्य त वद्धिमनवेक्ष्यागता, पुन ॥ ४ ॥
स्नान्ति सर्वे ततः केशप्रभृतीन्वापयन्त्यथ । स्नातास्ते कुम्भम
णिक कमण्डलवादिकान्भवान् ॥ ५ ॥ कल्पयेद्युस्तथा सर्वे
शमीकुसुममालिनः । इध्म च परिधींश्चापि कल्पयेद्युः शमीम
यान् ॥ ६ ॥ अरणी च शमीमप्यावनड्डुश्रीमयं तथा । नवनीत
तथाश्मानं कल्पयेद्युरतः परम् ॥ ७ ॥ यावन्त्यः स्युर्युवतयस्त
त्र वै स्वीयमन्दिरे । तावन्ति कुशपिञ्जूलान्युपकल्प्य ततः
परम् ॥ ८ ॥ अपराह्ण इहैवायमित्यर्थर्चेन मन्थयेत् । स वह्निः
पचनस्त च ज्वलयन्तः समासते ॥ ९ ॥ वदन्तः कुलवृद्धानां
कथा आशान्तराव्रतः । शान्तरात्रे गृह प्राप्य दक्षिणद्वारपक्ष
तः ॥ १० ॥ आरभ्य सिञ्चेदन्धारामोत्तरद्वारपक्षतः । तन्तु
तन्वन्नुचा धारां तां हृत्वा सततामथ ॥ ११ ॥ प्रज्वाल्यौषा
सन तस्य पश्चादास्तीर्य चर्म च । प्राग्ग्रीवमूर्ध्वलोम स्याज्जवे
दातङ्गद्वं च तत् ॥ १२ ॥ आरोहतेत्युचामात्यांश्चर्मण्यारोहये-

दथ । आज्यसंस्कारपर्यन्तमन्वाधानाणि पूर्ववत् । १३ ॥ मय
म परिधिं मल्यगिम जीवेभ्य इत्यृचा । आदध्यादितरौ तूर्णी
दक्षिणोत्तरदेशतः ॥ १४ ॥ स्थापयित्वोदगश्मानमन्तर्मुत्पुमि
ति त्वथ । मन्त्रोऽयं पादमात्रं स्यादिध्माधानादि पूर्ववत्
॥ १५ ॥ परं मृत्योः अनुपरेत्याभिध्वतमृभिस्ततः । जुहोत्या-
ज्याहुती, कुर्मन्त्स्वाहाकारमृगन्ततः ॥ १६ ॥ यथाहानीत्यृ-
चामाल्यानीक्षेतैतामतः परम् । याः स्युर्युवतयस्तास्तैः कुशपि-
ञ्जलकैरथ ॥ १७ ॥ नवनीतमृपादाय पाणिभ्यामञ्जतेऽक्षिणी ।
अङ्गुष्ठोपकनिष्ठाभ्यामक्ष्णोर्युगपदञ्जनम् ॥ १८ ॥ पिङ्गला-
न्यनवेक्षतु ताः क्षिपेयुः स्वपृष्ठतः । अज्ज्ञाना युवतीरीक्षेते
मानारीरिति तृचौ ॥ १९ ॥ अश्मन्वतीत्यृचा तत्र कर्ताभिमृशति
त्वथ । पश्चादभिमृशेयुस्त तूर्णीमेवेतरे पुनः ॥ २० ॥ अग्नि
नानङ्गुहा सार्धं गोमयेनाम्बुधारया । आपोहिष्ठेत्युचेनाविच्छि-
न्नया सिच्यमानया ॥ २१ ॥ औपासनममालेषु नयत्सु परितः
स्तदा । कर्तेशान्यां दिशि स्थित्वा परीमे गामृच जपेत् ॥ २२ ॥
अनङ्गान्परिणेतव्यः पिङ्गलो योऽत्र वर्णितः । अथ स्विष्टकृत
हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ २३ ॥ आच्छाद्याहतवस्त्रेण रम्ये
तूपविशन्ति ते । अर्कोदयादस्त्रपन्तः सर्वे तत्र समासते ॥ २४ ॥
आदित्य उदिते सर्वे सौर्यादीनि जपन्ति ते । प्रकुर्वीताज्यभा-
गान्त सस्कृत्यान् जुहोत्यथ ॥ २५ ॥ अपनः शोथुचेत्याभि-
रष्टाभिः प्रत्युच ततः । हुत्वा स्विष्टकृतं चायं होमशेषं समापयेत्
॥ २६ ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वैनांस्वस्त्यृक्ष्यादि च वाचयेत् ।
गौः कांस्यं चाहत वासस्त्रीणि तेभ्यो ददात्यथ ॥ २७ ॥
(८५३) इति शान्तिकर्म ॥

८ अग्न्योपसहार ।

ऋक्शाखाध्यायिने विभे तपोज्ञानक्रियान्विते । दातव्यं

हितकामाय इति वेदविदो विदुः ॥ १ ॥ विलोक्य सर्वसूत्रा
णि नानाकृषिमत्तानि च । ज्ञानार्थं याज्ञिकानां तु मयोक्ता
गृह्यकारिकाः ॥ २ ॥ उक्तान्यत्रैव कर्माणि शाकल्यवचनो
ऽब्रवीत् ॥ ३ ॥ (८५६) इत्युपसंहारः ॥

इत्याश्वलायनगृह्यकारिकास्तु भट्टकुमारिलस्वामिविरचितास्तु
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

समाप्ताश्च गृह्यकारिकाः ।

आश्वलायनीयगृह्यसूत्रस्थप्रतीकाना अकारादिवर्णक्रम ।

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
अकुष्ठिपृषत्	४	१९२	अना वेकवणा	६	१९४
अस्तधाना	२	८६	अत ऊर्ध्व त्रिरात्र	११	३२
अस्तसक्तूना	२	८६	अत ऊर्ध्वमक्षार	१७	७४
अक्षारालम्बणाशिनौ	१०	३१	अतो वृद्धो अपति	६	१४४
अगद सोमेन	४	१९०	अथ ऋषय शतर्चिन	२	१२७
अगमनीया गत्वा	९	१३९	अथ काम्याना म्याने	१	१३३
अग्न वायूपि	४	१७	अथ सप्त यज्ञ कथ	१	९
अग्नये स्वाहेति साय	८	३४	अथ खलूष्वावचा	१	२१
अग्नि परिसमुक्ष	१०	६८	अथ दधिसक्तून्	९	१२९
अग्निना वा	९	९९	अथ पशुकल्प	१	४१
अग्निमीळे	६	१३०	अथ पार्वणम्बालीपाक	१	३९
अग्निमुखा वे देवा	६	१८९	अथ न्याषितम्य	४	१३४
अग्निर्मे होता स	७	७७	अथ शूलगव	१	१९१
अग्निरिन्द्र प्रजापति	८	१४	अथ शोभूतेऽष्टका	७	९८
अग्निवेलायामग्नि	९	१७३	अथ सायप्रात सिद्धस्व	१	९
अग्निहोत्रवेपताम्य	२	६	अथ स्वस्त्ययन	१९	३२
अङ्गारो वाक्दीति	४	११७	अथ स्वाध्यायमधीयीत	१	१२४
अङ्गुलीरेव	४	२३	अथ स्वाध्यायविधि	१	१२२
अङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्या	४	१६८	अथाग्निमुपसमाधाय	२	१७४
अच्छिन्नामौ	३	११	अथाग्निमुपसमाधाय	८	९०

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
अथाग्नौ जुहोति	४	१८४	अथैनामपराजिताया	१९	२७
अथाचमनीयेन	१२	८२	अथेनामुच्छ्रियमाणा	१६	११६
अथाचमनीयेन	२१	८४	अथोदङ्गावृत्य	२६	१२६
अथात पञ्चयज्ञा	१	१२०	अथोपविशति यत्र	१६	१७६
अथात पार्वणे	१	१७७	अथोपेतपूर्वस्य	२२	७९
अथातोऽध्यायोपाकरण	१	१२८	अदत्ताते	२४	१६६
अथातो बाम्नुपरीक्षा	१	१११	अधिके प्रशस्त	३	११३
अथानवेक्ष प्रत्याग्रज्य	४	१७०	अधिज्य कृत्वा	२२	१९७
अथापराजिताया	२	१४६	अभ्येप्यमाण	१०	१३०
"	१४	१७६	अनाहिताग्ने	९	९१
अथापि विज्ञायते	६	१२८	अनार्तास्पनार्त	१२	१४०
अथाप्युच उदाहरति	४	३	अनिदिताया	१९	७४
अथावदानाना	१४	१०१	अनिरुक्त परिदान	२४	७९
अथास्मिन्नप	९	११७	अनिष्ठा वा	९	१९०
अथास्यै मण्डलागार	९	४९	अनुदेश्यभिशास्तास्य	१७	७९
अथास्यै युग्मेन	४	९१	अनुलेपनेन पाणी	११	१४०
अथास्यै शिखे	१६	२७	अनुस्तरणी	४	१९३
अथैता दिशमग्नीन्	१	१९३	अनुस्तरण्या वपा	१९	११०
अथैतानि पात्राणि	१	१९७	अनूपरमविवदिष्णु	२	१११
अथैतान्युपकल्प	१	१३८	अतर्ह्यस्यु दधता	१०	१७९
अथैतैर्वास्तु परीक्षेत	१	११३	अथ ब्राह्मणेभ्य	१४	३२
अथैन सारयमाण	१२	१४८	अजमन्त्रे सृष्ट	८	१८७
अथैनच्छमयति	६	११७	अ यद्वा वौडुन्व	१०	११०
अथैनमतर्वदीध्म	१४	१९९	अ यच्च प्रेत	२	१९०
अथैनमन्वीक्षेत	१३	१४८	अवध्नोऽमात्या	९	१९४
अथैवान्प्रोहति	७	३७	अप प्रदाय	९	१८०

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
अप प्रदाय	७	१८०	अयमण जु देव	१३	२५
अपरासु स्त्रीभ्य	८	१०४	अरङ्गगे वावदीनि	४	११६
अपरिजाते च	२५	१६६	अरणीमूर्धो	१३	१५९
अपरिणीय शूर्पपुटेन	१४	१६	अलक्षणे कुम्भे	२	१६८
अपरेणाग्नि	११	१३१	अलकृत्य कन्या	१	२०
अपरेद्युरन्वष्टवय	१	१०२	अलकृत कुमार	८	६५
अपामल्लली	४	६६	अवकीर्योत्तरा	७	१६९
अप्पूव	११	१८२	अवत्त च	११	२५
अप्यनडुह	८	९८	अवदानैर्वा सह	१३	४५
अप्रत्तासु च स्त्रीषु	२०	१६५	अवसृष्टा परापत	१८	१४८
अप्रत्यारयायिन	७	७२	अवहृतास्त्रि फली		
अभय न प्राजा	५	९४	कृतान्	८	३७
अभित आकाश	११	१५१	अविच्छिन्नया	१२	११५
अभिप्रवर्तमाने	८	१४७	अविच्छिन्नया च	८	११७
अभिप्रवर्तमानेषु	५	१०९	अविष्टुत स्वात्	५	८७
अभिमेतेनुमते वा	१२	१८८	अन्याधित चेत्	१	१३६
अभिवावनीय च	१०	५६	अश्मनस्त्रेजोऽसि	१०	१४०
अभ्यनुज्ञाया	५	१८४	अश्मन्वतीरीयते	२	२९
अभ्युदियाच्चेद	२	१३६	,,	१३	१७६
अमात्यानन्तत	३४	१९७	अष्टमीभिषून्	१०	१४७
अमात्येभ्य	८	८७	अष्टमे वर्षे ब्राह्मण	१	६४
अमापुत्रो हपत्	१७	१५९	अष्टो पिण्डान्कृत्वा	५	१९
अमुष्मै स्वाहेति	७	१४	असदशने	१२	१९३
अयुग्मानितरेषु	१३	१०८	असावभिसृशति	३	५४
अयुजानि	९	५६	अस्त्रमिते पासृपूर्ण	४	११४
अयुजो वा	१२	१०७	अस्त्रमिते ब्रह्मौदन	१०	७२

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
अस्त्रमिते स्थालीपाक	४	८६	आयतीर्यासामूष	६	११९
अस्तु स्वधेति वा	१९	१८९	आयुष्यमिति	१६	१४१
अस्माकमुत्तम	१२	११०	आवृतैव कुमार्यै	१२	९७
अह वर्ष्मसजाताना	८	८१	”	६	९८
अहिरिव भोगै	११	१४८	”	१८	६२
अहीनस्य नीच	१४	७८	आवृतैव पर्यग्नि	९	४३
आगाधीयमेके	७	११९	आवृतैव हृदय	१९	४९
आचान्तेष्वेके	१३	१८९	आशस्त एन	३	१९०
आचातोवकाय	२३	८४	आश्वसुज्यामाश्व	१	९०
आचार्य समन्या	११	७२	आषोडशाङ्गाक्षणस्य	९	६४
आचार्यश्चशुर	४	८०	आसतेऽस्त्वपत	१७	१७६
आचार्यान्तृषीन्	२२	१३३	आसेचनवति	१६	१९९
आजमन्नाद्यकाम	२	९७	आहवनीयश्चेत्	२	१६२
आज्यभागौ हुत्वा	४	१२९	आहिताग्निश्चेत्	१	१४९
आत्मनि मन्त्रान्	७	१३९	इतरपाण्यङ्गुष्ठातरेण	१०	१८१
आत्वाहार्षमतरे	२	१४७	इत्यनुपेतपूर्वस्य	२१	७९
आदित्यमीक्षयेत्	६	६७	इत्येवविध्यमान	२०	१९७
आदित्यमौशनस	१६	१४८	इद वत्स्याम	२	१४३
आदित्यस्य वा दृश्य	११	१६४	इध्माचर्हिषोश्च	३	३५
आदित्यो मेऽध्वर्यु	९	७७	इद्रायेद्रुपुरुषेभ्य	९	७
आद्वाविशात्	६	६४	इम जीवेभ्य परिधि	९	१७९
आर्द्रमन्नाद्यकाम	४	१३८	इमा नारीरविधवा	१२	१७६
आपूर्यमाणपक्षे	२	९०	इमे जीवा विमृतै	९	१६४
आष्ठृत्य वाग्यत	७	६३	इष्टायनुत्सृजेत्	३७	१९८
आमन्त्रैरिन्द्र	५	१४४	इह प्रिय प्रजया	८	३०
आमन्त्रेण चानवस्य	१०	११४	यक्त गान्धर्वपटन	२१	११८

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
उक्त धृषले	१	१५६	उपभ्रामय	१७	१४८
उक्तानि येतानिकानि	१	१	उपग्रे शम्या	१२	१५९
उम्बेरूर्व नास्र	३	१४३	उमयीमुभयकाम	५	१३९
उत्तरत पर्वी	१६	१५६	उभयो सनिधाय	१०	२८
उत्तरतोऽग्ने	१५	१९५	उरसि ध्रुवा	५	१५८
उत्तरतोऽग्ने शामित्र	२	४२	ऊर्णाम्तुके केशपक्ष	१७	२७
उत्तरतोऽग्नेर्वीहि	२	५८	ऊर्ध्वमर्धरात्रात्	१३	१९३
उत्तरपश्चिमे	१२	१५५	ऋतेन म्थूणा	२	११६
उत्तरपुरस्तादाहवनी			ऋत्विजो वृणीते	१	७५
यस्य	८	१६३	ऋत्विजो वृत्वा	१	८०
उत्तरमाग्नेय	१४	३८	ऋपभ मा समाना	१३	१११
उत्तरया धेनु	४	१४७	ऋपभो वसिष्ठा	९	५२
उत्तरया पासन्	६	१६९	ऋषिभ्यस्तृतीय	१४	७३
उत्तरा वाचयेत्	५	१४७	एकह्रीतकेन	८	१३९
उत्तरामुत्तरया	१८	२७	एकवर्हिंराधाज्य	९	१५
उत्तरार्धात्सौविष्टकृत	२०	४०	एकस्या वा	२	९६
उत्तरेणोत्क्रमयेत्	३	२९	एकादशपशो	१२	४५
उत्ते स्त्राभामीति	८	१६९	एकादशे क्षत्रिय	३	६४
उदगयन आपूर्वमाण	१	१५	एकाह ब्रह्म	२६	१६६
उदरे पार्श्वी	१०	१५९	एकैकस्यावदानस्य	१४	४५
उदित आदित्ये	१८	१७७	एतदुत्सर्जन	२३	१३३
उदीरतामवर	६	९८	एतयान्याचपि	६	१०९
उद्धृत्य घृताक्त	२	१८४	एतस्मिन्काले	१	१८३
उपनिषदि गर्भ	१	४७	एतस्मिन्नेषामौ	११	४४
उपरतेषु शब्देषु	७	१७४	एता एव तद्देवता	२१	१३३
उपरि समिध	६	१३९	एता दक्षिणामखा	११	९५

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
एताभ्यश्चैव	४	७	कर्तार यजमान	९	४३
एतेन गोदान	१	६२	कर्ता वृषले	१९	१५६
एतेन माध्या वर्ष	९	१०७	कर्षूष्वेके द्वयो	६	१०४
एतेन वापनादि	२०	७४	कलशात्सत्तुना	९	८८
एतेनाग्ने ब्रह्मणा	२२	७९	कल्माषमित्येके	५	१९२
एव त्रीप्रसूतान्	४	४८	कल्याणेषु देशवृक्ष	६	२९
एव पात	५	१३७	कल्याणै सह	२०	७९
एवमतिस्तृप्त्य	८	१४४	कस्य ब्रह्मचार्यसि	७	६७
एवमनाहिताग्नि	२३	८०	काम कृष्णमालोह	६	१९२
एवमितरे यथा	१२	७८	काम तु त्रीहियव	७	३४
एवमुत्तरतस्त्रि	१४	६१	काममनाये पिण्डै	३	१७९
एवमेष्टेति	१०	९९	काम्या इतरा	५	३६
एवोऽवदानधर्म	१२	२५	कालश्च	२५	७५
एवोऽवभृथ	२४	४०	कि पिबसि कि	३	४८
ओदन कृसर	४	९७	कुमार जात पुरा	१	५२
अपूर्णा व्याहृती	३	१२३	कुलमग्ने परीक्षेत	१	१८
"	१२	१३१	कुपुम्भकसादय	७	१३०
ओप्योप्य हैके	१५	२६	कृताकृत केशवप	२३	७५
ओपधिवनस्पतिवत्	३	१११	कृताकृतमाज्यहोमेषु	८	१३
ओषधीना प्रादुर्भावे	२	१२९	कृष्णामेके	७	१५४
कण्टकिक्षीरिण	१३	१५१	केशशब्दे तु दमक्षु	३	६३
कण्टकिक्षीरिणस्तु	५	१११	केशश्मश्रुलोम	६	६३
कनिष्ठप्रथमा	१२	१६५	"	१५	१५२
कपोतशेदगार	७	१३७	क्रीतोत्पन्नेन वा	१५	१६५
कर्णयो प्राशिञ्ज	८	१५८	क्षिप्तयोनेरिति	१८	७९
कर्णयोरुपनिधाय	२	५१	क्षीरोदकेन	३	१६८

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
सुरतेजोनिमृजेत्	१५	६१	च द्रमास्ते ब्रह्मा	११	७८
लुत्वा नृम्भित्वा	८	१३५	चरव	२	१३४
क्षेत्र प्रकर्षयेत्	३	११८	चरितनत सूर्याग्निदे	३	३२
क्षेत्रम्यानुवात	४	११९	चरितवताय मेना	१८	७४
क्षेत्राच्चेदुभयत तस्या	६	१९	चैत्ययज्ञे प्राक्	१	४६
गणानासामुपतिष्ठेत	८	११९	त्रित्वा चैव	१५	१५९
गर्तेष्ववका शीपाल	१४	१११	जपित्वाग्निष्टे	१०	७८
गर्भाष्टमे वा	२	६४	जपेद्वा	११	१३६
गा	५	१५४	जानुमात्र गर्त	२	११३
गा प्रतिष्ठमाना	५	११९	जायोपेयेत्येके	१७	१३२
गार्हपत्यञ्चेत्	३	१६२	जीमूतस्येव भवति	३	१४७
गुरवे प्रस्त्रक्ष्यमाण	१	१४३	जीव रुदन्तीति	४	२९
गुरुणाभिमुता	१	१७०	ज्ञातौ चासपिण्डे	२२	१६६
गुरौ चासपिण्डे	१९	१६५	ज्याया ज्यायान्वा	८	९५
गोमिथुन दक्षिणा	८	६३	त चतुष्पथे न्युप्य	३	१७०
ग्रहणात् वा	४	७१	तच्छयोरावृणी	९	१२०
ग्रामकामा अभय	२	१४९	तच्छमीशाखया	११	११५
धृतीदन तेजस्काम	४	५८	तत्सचितुर्द्विणीगहे	२६	७५
शोषवदाद्यतरन्तस्थ	५	५५	तत्सहस्रसीत	९	११४
चतसृषु चतसृषु	२०	१९४	तथाज्यभागौ	५	१३
चतु शरावस्य	५	९७	तयोत्सर्गे	१३	१३१
चतुरक्षर वा	६	५५	त दक्षमानमनुमन्त्रय	६	१६२
चतुर्थे गर्भमासे	१	५०	तदाचार्याय	९	७२
चतुर्भि सूक्तै	२१	१९४	तं दीपयमाना	६	१७४
चतुर्वा	५	५१	तद्देवाभियज्ञयाथा	१०	१५
च द्रमा मे ब्रह्मा	८	७७	तद्यदग्नौ जुहोति	३	१२०

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
तद्धो दिवोदुहितर	१५	१११	तेषा मेखला	१०	६५
त वर्षयेत्	१०	१२२	तैजसाश्ममयमृण्मयेषु	८	१८०
तस्मात्पुरुषस्य	१६	३९	तैस्तिर त्रक्षवर्चसकाम	७	५७
तस्मिन्चर्हिंरास्तीर्य	१५	१५५	अथ पाकयज्ञा	२	२
तस्य दर्शपूर्णमासाभ्या	२	३५	त्रिरात्रमक्षारलवण	१६	१६५
तस्य पुरस्तात्	६	४३	त्रिरात्रमितरेषु	२१	१६६
तस्य वाससा पाणिभ्या	५	६९	त्रिर्गामदग्नीना	९	१४
तस्याग्निहोत्रेण	४	३३	त्वमर्यमा भवसि	७	१७
तस्याध्वसी पाणी	९	६८	दक्षिणपश्चिमे	१३	१५५
तस्यै तस्यै देवतायै	६	३६	दक्षिणपूर्वउद्धृतात्	११	१५५
तस्यैतानि व्रतानि	५	१४२	दक्षिणपूर्वाभ्या	३	१०९
तस्यैव मासस्य	२	१०२	दक्षिणाग्निधेत्	४	१६२
तानेतान् यज्ञान्	४	१२१	दक्षिणाप्रवण	७	१५१
तानेव कामान्	३	१३४	दक्षिणाप्रवणे	९	११२
ता प्रतिग्राहयिष्यन्	१२	१८२	दक्षिणे केशपक्षे	८	६०
तामुत्थापयेत्	१८	१५६	दक्षिणे पार्श्वे	४	१५८
तासा गृहीत्वा	७	५९	दक्षिणे हस्ते	२	१५७
तासा पाययित्वा	४	४२	दधन्यत्र सर्पि	१७	१५२
ता ह्येके वैश्वदेवी	१२	९९	दधनि मध्वानीय	५	८१
तुषाफलीकरणान्	२३	१९५	दधिमधुघृतमिश्र	५	५७
तूष्णीमाघारौ	१३	७८	दर्भाद्विगुणभुमान्	६	१८०
तृतीये वधे चौल	१	५८	दशाह सपिण्डेषु	१८	१६५
तृसाब्दात्वा	१०	१८७	दुर्विज्ञेयानि	४	१५
तेजसा ह्येवात्मान	३	६९	देवताभ्योपाशु	४	३५
तेषा दण्डा	१२	६५	देवतास्तर्पयति	१	१२६
तेषां पुरस्तात्	३	१६	देवयज्ञो भूतयज्ञ	२	१२०

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
इवस्य त्वा सवितु	१४	८२	नात्र सोविष्टकृत्	४	९३
देवाना प्रतिष्ठे	१४	१४०	नानुत्सृष्ट स्यात्	३८	१९८
द्वादशरात्र वा	१७	१६५	नापित शिष्यात्	१६	११
द्वादशवर्षाणि	३	७०	नाम चास्म दद्यु	८	५५
दाद्वशे वैश्य	४	६४	नामासो मधुपर्क	२६	८५
द्विगुल्लं बहि	१६	१५२	नाभ्या चेजदी	४	४७
द्व्यक्षर प्रतिष्ठाकाम	७	५५	नासिकयो लुबो	६	१५८
वतुर्हस्तात्	२०	१५६	नास्य ग्राममाहरेयु	८३	१९७
वनुश्च क्षत्रियाय	१७	१५६	नास्य प्राश्रीयात्	३२	१९७
वन्वन्तरियज्ञे	५	४७	नास्य ब्रुवाण	६१	१९७
ध्रुवमरुधर्ती	२२	२८	नित्यानुगृहीत	२	३३
ध्रुव मा ते परि	१२	८९	निवेशन पुन	३	९३
ध्रुवामु ते ध्रुवा	११	८९	निवेशनमलकृत्य	२	९०
नक्तचारिभ्य इति	९	८	नियोगाच्च प्राश्रीयात्	३५	१९७
नवरथेन यशस्विन	९	११०	नैके काचन	६	१७
नवावराभोनयेत्	११	१०७	नैतस्वा राभ्या	१४	१६५
न वृक्षमारोहेत्	७	१४३	नैनमन्तरा व्यवेयु	११	८९
न तृप्ति गच्छेत्	१८	८४	नैनानुपनयेत्	७	६४
न त्वेवानष्टक	११	९९	नोद्धरेत्प्रथम	१४	१८३
न नक्त स्त्रियात्	६	१४३	न्यस्तामार्तिज्य	१३	७८
नम शौनकाय	४५	१९९	पञ्चमीशुरसि	२६	१६१
न मासमश्रीयु	२१	७९	पञ्चम्या हस्तेन वा	३	१२९
न सर्व	१७	८४	पञ्चम्येषुधि	७	१४७
न हा पशुर्भवतीति	३९	१९८	पवित्राभ्यामाज्यम्यो	२	१०
नात्र हवीधि प्रत्य			पशुकल्पेन पशु	१३	१००
वारयति	२१	४०	पशूनामुपतापे	४१	१९८

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
पश्चाच्छामित्रस्य	१०	४३	प्रक्षालितपादोर्ध्व	११	८२
पश्चात्कारयिष्यमाण	३	१८	प्रच्छिद्य प्रच्छिद्य	११	६०
पश्चात्कारयिष्यमाणस्य	६	१९	प्रच्छिनत्ति येनावपत्	१०	६०
पश्चादग्ने स्वस्तर	६	९४	प्रजावज्जीवत्पुत्राभ्या	६	४९
पश्चादग्नेर्द्वेपदश्मान	३	२१	प्रतिपुरुष पितॄल्लर्प	१	१२७
परिणीय परिणीय	७	२४	प्रतिभय चेत्	३	४६
पवित्राम्पामाज्यस्य	२	१०	प्रत्तास्तु च खीपु	१३	१६६
पाकयज्ञानामेतत्	२१	४१	प्रत्यभिचार्य	१०	२४
पाणिग्रहणादि गृह्य	१	३२	प्रत्यभ्यनुज्ञा कियता	३	१८४
पाभ्या पलाशेन वा	१६	१९४	प्रदक्षिण परीत्य	१०	८८
पादयो शूर्पे	१४	११९	प्रदक्षिणमग्निमुदकुम्भ	६	२३
पादौ प्रक्षालापवीत	९	८२	प्रदक्षिणमुपचार	११	१०८
पालाशो ब्राह्मणस्य	१२	६६	प्रधारयत्तु मधुन	१४	१४८
पिङ्गलोऽनङ्गान्	११	१७६	प्रयाण उपपद्यमाने	१	२९
पिण्डपितृयज्ञे	३	१०३	प्रवासादेत्य	११	१६
पिण्डैर्व्याख्यात	४	१८०	प्रसरयाय हैवे	११	९०
पिण्डौ चैवे	२२	१६०	प्रसव्येन	९	१८१
पीठचक्रेण	३	११३	प्रसृष्टा अनुमन्त्रयेत्	१३	१८२
पीत वैद्यस्य	८	११४	प्रान्त्रोदम्बा	२	१२२
पुरस्तात्प्रत्यङ्	३	६६	प्राङ्मुखस्तिष्ठन्	६	१३७
पुरोदयादग्नि	२	१७०	प्राचीनावीती	३	११७
पूर्वास्तु पितृभ्य	७	१०४	प्राजापत्य तत्	१८	१३२
पूर्वेषु पितृभ्य	३	९६	प्राजापत्यस्य	७	४९
पृपातकमङ्गलिना	३	९१	प्राणापानयो	४	१४३
पौर्णमास्या	२	९२	प्रातुष्करणहोमकालौ	१	३४
प्रकीर्षान्नमुपवीय	१४	१८९	प्राप्यागारमश्मान	१३	१६१

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
प्राप्यैव भूमिभाग	१०	१५४	मध्यमस्तूणाया	१५	११५
प्रेष्यति युगपत्	१	१६२	मध्यमावुकाया	२०	१३२
प्रोक्षणादि समान	१५	१९३	मध्यात्पूर्वाधीच	१८	३९
बहिराज्य	४३	१९९	मध्यात्पूर्वाधीत्	१९	३९
बहिषि पूर्णपात्र	२३	४०	मध्येऽगारस्य	९	११७
बहुमौषधिक	१२	१५१	मध्ये हवीषि	१७	३९
बह्वक्ष भवति	८	११२	मन्त्रविदो मन्त्रान्	९	९५
बीजावतो गृहान्	२	११८	मन्त्रेण हेके	१	१८
बुद्धिमते कन्या	२	१८	ममाग्रे वर्ष	२	१४२
बुद्धिरूपशीललक्षण	३	१८	मयि मेधा मयि	४	६९
ब्रह्मचार्यसि	२	७०	महद्वै भूत	८	१४३
ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य	६	७	माता रुद्राणा	२५	८५
ब्रह्मा च धन्वन्तरि	६	१३	मातु पिता दक्षिणत	४	५९
ब्रह्माणमेव प्रथम	२	७६	मानो अग्रे	६	८७
ब्रह्मा वैतानि	५	५९	मार्गशीर्ष्या	१	९२
ब्राह्मणान्भोजयित्वा	१६	७३	मालेति चेद्भूयु	१३	१४०
ब्राह्मणान्भोजयेत्	१६	१०२	मासि मासि चैव	१०	१०७
ब्राह्मणाञ्छ्रुतशील	२	१७८	मुञ्चामि त्वा हविषा	५	१३४
ब्राह्मणायोदद्	१९	८४	मेखलामाबभ्य	१	७०
ब्राह्मण्यश्च बृद्धा	८	५२	मौड्डी ब्राह्मणस्य	११	६५
ब्राह्मण्यश्च बृद्धाया	२१	२८	यक्षभगृहीतस्य	१६	७९
भवान् भिक्षा	८	७२	यज्ञोपवीती	३	१३६
भित्वा चैक	७	१५८	यज्ञिनाया दिशि	११	१९२
”	९	१५८	यत्तु समान	२	२७
भोग चर्मणा	२४	१९५	यत्र बाणा	१९	१४९
मधुपर्कमाह्नियमाण	१३	८२	यत्र सर्वत आप	११	२०२

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
यत्र सर्पत आप	६	११२	युक्तय पृथक्	११	१७५
”	१४	१५१	युवानस्तस्या	१०	११३
यत्रैन पूजयिष्य त	३	१४२	युवा सुवासा	८	६८
यज्रोदकमवहद्भवति	१०	१६४	यून ऋत्विज	२०	७६
यथाकुलधर्म	१७	६२	येनावपत्सविता	१०	६०
यथायायमितरे	१६	१३२	येन धाता बृहस्पते	१२	६१
यथावकाशमितरे	७	९५	यो मे राजन्	७	१३५
यथाशक्ति वाचयीत	६	७०	रक्षोम्य इति	१०	८
यद्यन्य कर्मणोत्परी	२२	४०	रथमारोदयज्ञाना	१	१०८
यदि तूपशाम्येत्	३	३३	रथमीसमृशेत्	४	१०९
यदि नाधीयात्	२	४७	राज्ञे च	३	८०
यदि नाना श्रपयेत्	१०	३७	रुद्राय महादेवाय	९	१९२
यदि पाणिष्याच्चातेषु	७	१८५	रुद्राय स्वाहेति वा	१९	१९४
यदि बासासि	९	६५	रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन	१५	८३
यद्वचोऽधीते	२	१२५	रोमाते हस्त	५	२३
यद्वचोऽधीते पयस	३	१२५	लोहित क्षत्रियस्य	७	११४
यद्यत्किञ्चात	१३	७३	लौहायस च	१८	१५९
यद्युभयोर्न विन्देत	२	१३८	यज्जलानुपस्तीर्य	८	२४
यद्यु वै विदेशस्थ	२	४६	वपाश्रयणीभ्या	८	४३
यद्यु वै समोप्य	११	३७	वयमद्येद्रस्य	१४	१११
यस्मि कुशवीरिण	४	१११	वयसु त्वा पथ	८	१३७
यस्या दिशो निभीयात्	११	१४५	वयसाममनोज्ञा वाच	९	१४४
यावानुद्वाहुक	८	१५१	वशमाधीयमान	१	११६
युगपत्प्राप्तौ परा	५	१६३	वशातरेषु	१३	११५
युम्नानि त्वेव पुसा	८	५६	वामदेव्यमक्ष इत्य	२	१०९
युम्नान्वृद्धिपूर्तेषु	१३	१०८	वार्षिकमित्येतत्	१९	१३२

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	शृङ्खला ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	शृङ्खला ।
वासे वासे	७	३०	शिरस्त आभसत्त	८	१९२
विज्ञायते चक्षुषी	१५	३८	शीतोष्णाभिरज्जि	९	१३९
विज्ञायते तम्य	७	१२८	गुप्ति शिरोमुस्त	५	६३
वितम्यवात्	१०	१५१	श्रुतानि हर्षापि	१२	३७
विद्याते गुरु	४	१४२	सौविष्टकृत चतुथ	१५	७३
विराजो दोह	१६	८३	श्मश्रूणीहोन्दति	४	६३
विवाहाग्निमग्रत	५	२९	श्रावण्या पोर्णमास्या	१	८६
विवाहाग्निमुपसमाधाय	९	३०	श्रेष्ठ स्वस्य वृषस्य	३	१९२
विश्वेभ्योदेवेभ्य	७	८	पशुभिर्वोत्तरे	१८	१९४
विष्टर पाद्य	७०	८१	पण्मासानधीयीत	१४	१३२
वीणागायिनौ	६	५२	पष्टे माम्यजग्राशन	१	५०
वेणुरसि वानस्पत्य	१५	१४१	पोडशे वर्षे	२	६२
वैद्य चरित्रवत्	१४	१९३	स एवविदा दक्षमान	७	१६३
वृक्षा उद्धृत्य	२०	१६०	स एष शूलगव	३६	१९७
वृक्षापचार	२३	१६०	सत्राग्ने समुपोहले	१	१४६
वृषभो दक्षिणा	९	५२	सजूर्नस्तुभि	४	९१
व्यापितस्यातुरस्य	१५	७८	सचयनमूर्ध्व	१	१६७
व्याममान तिर्यग्	९	१५१	सत्य यश श्री	२२	८४
त्रीहियवमतीभि	३	४२	सदस्य सप्तदश	५	७६
त्रीहियवमतीभि	७	१९२	सद्वर्षास्तु चतस्रु	३	११६
त्रीहियवमतीभि	७	११७	सप्तम्याश्वान्	९	१४७
शतातीथ जपन्	४०	१९८	सपन्नमिति शृङ्गा	११	१८७
शतातीथ जपन्	४४	१९९	सपूषन्नध्वने इति	१०	१३८
शनो भवन्तु	७	८७	सपूषन्विदुषा	९	१३८
शरदि वस्तते	२	१९१	समन्वारब्धे हुत्वा	२	६६
शामित्र एष	७	४३	समवत्तजान च	११	१५९

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
समयस्ये	७	११२	सवत्सरमादिशेत्	९	६३
समानग्रामीये च	२७	१६६	सवत्सर वैके	११	३२
समानीव आकृति	८	१३०	सशिष्याद्वा	२०	१४९
समाप्यो प्राक्	७	१४४	ससदमुपयायात्	११	११०
समावृत्तो ब्रह्म	१५	१३२	संस्थिते भूमिभाग	६	१५०
समिधो वा	१०	१३६	सहाय अतोदेवा	१०	९५
समिध त्वाहरेत्	३	१३८	सहाय सौर्याणि	१२	९५
समिधमेवापि श्रद्धधान	५	३	स च उपभृत	३	१५८
समुच्चयमेके	४	१७	सव्य जावाच्य	२५	१६१
समोप्य वा	९	३७	सव्य शूद्राय	१०	८२
स यावन्मन्येत	४	१२६	सविता ते हस्त	५	६७
सर्पदेवननेम्य	१४	८९	स ये बाह्व बद्धा	८	१५४
सर्पिर्वा मन्त्रलाभे	६	८१	स समिधमाधाय	२	६९
सर्व वा	२०	८४	सायप्रातर्मिक्षेत	५	७१
सर्वकालमेके	२	१६	सार्वकालमेके विवाह	३	१६
सर्वतोभयात्	१	१४५	सावित्रीमन्वाह	४	१२४
सर्वरुद्रयज्ञेषु	२२	१९५	सावित्र्या द्वितीय	१२	७३
सर्वा यथाह	२४	१६१	सायप्रात समिध	६	७२
सर्वा सेना	२८	१९६	सायमुत्तरा परा	४	१३७
सर्वाणि ह वा अस्म	२७	१९६	स्वाहेत्यथ	३	७
सर्वाण्युच्छ्रयणानि	२९	१९६	सिकतोत्तर ब्राह्मणस्य	६	११४
सर्वा दिशोनुप	१५	१४८	सुव्रामाण शुचिर्वा	८	११०
सर्वान्वायेऽहीनै	४	७६	सुम तु जैमिनि	४	१२७
सर्वेभ्यो भूतेभ्य	८	८	सुसञ्चित सञ्चित्य	५	१६९
सर्वे वा सर्वेषा	१	६६	सृष्ट दत्तमृधुक	९	१८
सर्वैर्मन्त्रैश्चतुर्थ	१३	६१	सोदके प्रशस्तमाद्रे	५	११४

प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।	प्रतीकानि ।	सूत्र ।	पृष्ठ ।
सोमप्रवाक परि	१९	७९	स्नातकायोष	२	८०
सोमो नो राजा	७	९२	स्मृत निन्दा च	१	१४१
सोविष्टकृत च	१५	७३	हतोमे पाप्मा	२४	८५
साविष्टकृत्यष्टमी	१५	१०१	हविरुच्छिष्ट	२६	४१
स्ववा पितृभ्य इति	११	८	हराय शृङाय शर्वाय	१७	१९४
स्वधिते मेन	९	६०	हुता अग्नौ हयमाना	३	२
स्वप्नममनोक्त	६	१३४	हुत्वा मधुमन्थवज	४	१०३
न्यय चतुर्थी	६	१४७	हेमन्तशिशिरयो	१	९६
स्वाहेत्यथ बलिहरण	३	७	होतारमेव प्रथम	६	७७
स्तुहिद्भुत गर्त	१०	१४५	हौम्याञ्च मासवज	६	३४
स्त्रीभ्यश्च क्षुरा	५	१०३	हृदयदेशेऽस्योर्जा	७	७०
स्वालीपाक	४२	१९८	हृदये हृदय	२१	१६०
स्थिरौ गावौ	७	१०८			

विशेषविज्ञापनम्

अस्यदीयापणे वेद, वेदाङ्गो, पनिध, लग्नोग, धर्मशास्त्र, व्याकरण, ज्योतिष, छन्द, कान्य, नाटकाऽङ्कार, साहित्या, रसायिका मीमांसा, न्याय, वैशेषिक, वेदा त, योग, सारय, पुराण, तन्त्र, प्रकीर्णस्तोत्रवैद्यका, यनेकविषयाणां पुस्तकानि विक्रयार्थं प्रस्तुतां सति । तथा हिंदुस्थानीभाषोपनिषद्धानि बहूनि पुस्तकान्यपि विक्रयार्थं सति ॥

ग्रहणेच्छुभि सूचीपत्रद्वारा मूल्यं परिज्ञाय केतव्यानीति ।

विज्ञप्तिः ।

ग्रन्थवेदग्रथा

	रु	आ	पै		रु	आ	पै
सहिता मूलम्—	मुषय—२	०	०	शास्त्राखनधोतयुजम्			
सहिता वङ्गसमेता	५	०	०	सभाष्यम्—	कुरुक्ता	५	०
सेव सभाष्या	५०	०	०	आश्वलायनश्रीतसूत्रम्			
ऐतरेयब्राह्मणम् मूलम्,	२	०	०	सभाष्यम्	११	०	०
तत्सर्व इग्लीका व्याख्या	३	०	०	ऐतरेयारण्यकम्	२	८	०
आश्वलायनगृह्यसूत्र				वृहद्वेवता	२	०	०
शांख्यनारायणसू				हाराध्याय सभाष्य—पुला	१	६	०
ति सहित कुमारि	२	८	०	पुरषसूक्त सभाष्य	०	८	०
लक्ष्मीकृत गृह्य				रुद्रसूक्त—	मुषई	०	१
कारिका सहित				ज्ञातिपाठ	०	३	०
ऋग्वेदमन्त्रसहिता	१	८	०				

ज्येष्ठारामशर्मण